

Yıl: 2021 Cilt:6 Sayı:16

Year: 2021 Vol:6 No:16

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Economics Business and Political Researches

Uluslararası e-Dergi / International e-Journal

e-ISSN: 2564-7466

İKTİSAD

JEBUPOR

İKTİSADİ İDARİ VE SİYASAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES

Cilt: 6 • Sayı: 16 • Ekim 2021
Vol: 6 • No: 16 • October 2021

e-ISSN: 2564-7466

<http://dergipark.org.tr/iktisad>
e-posta: iktisaddergisi@gmail.com

İKTİSAD, uluslararası hakemli, uluslararası indeksli, açık erişimli bilimsel bir dergidir.

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Baş Editör (Editor-in-Chief)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN
Arş. Gör. Elif KAYA

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY (Başkan)	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil TUNALI	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Zhaoyang LI	(Shanghai University, China)
Doç. Dr. Fatih KAPLAN	(Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Lukasz BRYL	(Poznan University, Poland)
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. José Antonio CARRILLO-VIRAMONTES	(University of Nottingham, Nottingham/UK)
Dr. Miriam Saldaña HERNÁNDEZ	(University of Nottingham, Nottingham/UK)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ÖZER	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ	(Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol ERKAN	(İskenderun Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Liao WEI	(Confucius Institute, Skopje, Macedonia)
Prof. Dr. Adnan ÇELİK	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sefer ŞENER	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem TANOVA	(Doğu Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ERDEM	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan AKBULUT	(Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Ľubica BAJZÍKOVÁ	(Univerzita Komenského v Bratislave)
Prof. Dr. Suranga SILVA	(University of Colombo, Sri Lanka)
Doç. Dr. Recep YÜKSEL	(Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Anukrati SHARMA	(University of Kota, India)

Sekretarya (Secretaries)

Öznur YILDIZ
H. Beyza PAKSOY

Dergi Ofis Adresi (Office Address)

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, K:1, No:133
Şehitkamil / Gaziantep / Türkiye

Web: <http://dergipark.org.tr/iktisad>
E-mail: iktisaddergisi@gmail.com

İKTİSAD'ın Tarandığı İndeksler

	 Central and Eastern European Online Library
 Bielefeld Academic Search Engine	
 Academic Scientific Journals	
	 Electronic Journals Library
 ZEITSCHRIFTEN DATENBANK	 OpenAIRE
 ...research from your desktop Genamics JournalSeek	 Eurasian Scientific Journal Index www.ESJIndex.org
 SIS Scientific Indexing Services	 JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE
	
 JOURNAL INDEX	
 Directory of Academic and Scientific Journals	

İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi yılda üç kez Şubat, Haziran ve Ekim aylarında yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin **web adresinde** yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Economics Business and Political Researches is an international peer-reviewed journal which is published three times a year in February, June and October. The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's **website**.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

Bu Sayının Hakemleri*

Prof. Dr. Gürbüz GÖKÇEN (Marmara Üniversitesi)	Doç. Dr. Aslan Tolga ÖCAL (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN (Gaziantep Üniversitesi)	Doç. Dr. Yunus ARİFOĞLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Erşan SEVER (Aksaray Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ali Gökhan YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Berkan DEMİRAL (Trakya Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YANARTAŞ (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Onur EROĞLU (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇEKİÇ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ (Akdeniz Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ (Erciyes Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKAL (Sakarya Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARADUMAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet UZUN (Akdeniz Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNSALAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Şakir SAKARYA (Balıkesir Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Şafak ALTAY (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KIRCA (Düzce Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerif CANBAY (Düzce Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Onur DÜNDAR (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN (Bayburt Üniversitesi)	Dr. Süreyya Burcu AVCI (Sabancı Üniversitesi)
Doç. Dr. Emre Esat TOPALOĞLU (Şırnak Üniversitesi)	Dr. Özgül SARILI (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk DEMİRKOL (Harran Üniversitesi)	Dr. Haydar KARAMAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ÇÜTCÜ (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)	Dr. Hasan Önder SARIDOĞAN (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ejder AYÇİN (Kocaeli Üniversitesi)	Dr. Burcu ALATEPELİ (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihan SELEK ÖZ (Sakarya Üniversitesi)	

*Bu sayıda 35 hakemimiz, İKTİSAD'a cömert bir şekilde zaman ve uzmanlıklarıyla katkıda bulundu.

Hakemlerimize, makale incelemeye ve değerlendirmeye gereken zamanı ve çabayı ayırdıkları ve çalışmanın kalitesini arttırmaya yardımcı tüm yorum ve önerileri için teşekkür ederiz.

Eğer sizler olmasaydınız, hakemli dergilerin yüksek standartlarını koruması imkânsız olurdu.

İKTİSAD, sizin cömert ve uzman katkılarınız sayesinde, bilimsellikten ödün vermeden, seçkin bir dergi olma yolunda ilerlemektedir.

Saygılarımızla...

İKTİSAD Editör Kurulu

Makaleler/Articles

- 1. The Effect of Macroeconomic Factors on Non-Performing Loans: A Time Series Analysis for Turkey**
Makroekonomik Faktörlerin Sorunlu Krediler Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Zaman Serisi Analizi
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Gizem BAŞ & Mehmet KARA 335-347
- 2. Skill-Biased Technological Change and Job Polarization and Evidences from The Turkish Labor Market**
Beceri Yanlı Teknolojik Değişim ve İşgücü Kutuplaşması ve Türkiye İşgücü Piyasasından Kanıtlar
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
İbrahim DAĞLI & Levent KÖSEKAHYAOĞLU 348-359
- 3. Tarihsel Süreç İçerisinde Çevre Hareketlerinde Ortaya Çıkan Farklılıklar Üzerine Bir İncelenme**
A Review of The Differences in Environmental Movements Within Historical Process
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Korkmaz YILDIRIM 360-382
- 4. A Comparative Analysis of The Efficiency and Total Factor Productivity of Selected Food Processing Companies in Turkey**
Türkiye'de Seçilmiş Gıda İşleme Firmalarının Etkinlik ve Toplam Faktör Verimliliğinin Karşılaştırmalı Analizi
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Saeid HAJIHASSANIASL 383-397
- 5. Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar ve Bu Unsurların Demografik Özelliklerle İlişkisi: Erzurum İli Örneği**
Factors Affecting Women's Employment and The Relationship of These Items with Demographic Properties: Case of Erzurum
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Tuba ŞAHİNOĞLU & Melahat Batu AĞIRKAYA 398-421
- 6. Causality Relationship Between Government Stability and Trade Openness: The Case of Turkey**
Hükümet İstikrarı ve Ticari Açıklık Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Yılmaz Onur ARİ 422-431

Makaleler/Articles

7. **Vergi İncelemesinin Amaçları ve Bu Amaçlara İlişkin Sorunlar Nelerdir?: Bir Durum Çalışması**
What Are The Objectives of The Tax Inspection?: A Case Study of Turkey
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ & Ali Osman YILMAZ & Sema ÜNLÜER 432-452
8. **A Study on The Determination of The Association Between Consumers' Price Perceptions and Their Demographic Characteristics**
Tüketicilerin Fiyat Algılamaları ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Aybike Tuba ÖZDEN 453-479
9. **Pay Senedi Getirileri ile Finansal Performans Arasındaki İlişki: BIST İmalat Sektörü Örneği**
The Relationship Between Stock Returns and Financial Performance: Evidence for BIST Manufacturing Industry
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Fatma ÖZTÜRK & Erkan ALSU 480-490
10. **BOBİ FRS Konusunda Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerle İlişkin Bir Araştırma**
A Research on Graduate Theses Conducted in TURKEY on FRS for LMES
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Burcu DOĞAN & Cuma ERCAN 491-500
11. **Artuklu Dönemi İktisadi Faaliyetleri: Hısn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn Örneği**
Economic Activities in The Artuqid Period: The Case of Hisn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU 501-511
12. **Türkiye’nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına Uyumu: Genel Bir Değerlendirme**
Turkey’s Cohesion to European Union’s Social Policy: An Overall Evaluation
Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper
Mehmet Muharrem KASAPÖĞLU 512-537

Makaleler/Articles

13. Dijital Emtia Olarak Bitcoin'e Yatırım Portföyünde Yer Verilmeli Mi?: Bitcoin'in Altın, Gümüş ve Petrol Fiyatları ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Should Bitcoin Be Included in The Investment Portfolio as A Digital Commodity?: A Study on The Relationship of Bitcoin with The Prices of Gold, Silver and Oil

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Esengül SALİHOĞLU & Abdullah GÖV

538-554

14. Gıda Sektöründe Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımı Seçimi: Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Bir Uygulama

Selection of Enterprise Resource Planning Software in The Food Industry: A Case Study with The Analytical Hierarchy Process Method

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Alaeddin KOSKA & Mehri Banu ERDEM

555-571

15. Türkiye'deki Katılım Bankalarında Asimetrik Bilgi Sorununun Makroekonomik Değişkenler Çerçevesinde İncelenmesi

Examining the Asymmetric Information Problem in Islamic Banks in Turkey Within the Framework of Macroeconomic Variables

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Paper Type: Research Paper

Hayal ÖZÇİM & Ferudun KAYA

572-584

The Effect of Macroeconomic Factors on Non-Performing Loans: A Time Series Analysis for Turkey

Makroekonomik Faktörlerin Sorunlu Krediler Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Zaman Serisi Analizi

Gizem BAŞ*
Mehmet KARA**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901062>

Abstract

With the 2008 Global Crisis, Non-performing loans (NPLs) has dramatically increased in both developed and developing countries. The excessive and uncontrolled increase in NPLs caused serious deterioration in the banking system. Particularly, in the countries, such as Turkey, where the banking system has a quite significant place in financial system, the deterioration in the banking system affects not only financial markets but also the economy in a negative way. In this research paper, the association between exchange rate, interest rate, total loan volume and production (output), which are macroeconomic variables expressed as external factors in the literature, and NPLs is investigated for 2008:01-2017:12 period in Turkey. Unrestricted error correction model (UECM) and boundary test approach with the scope of ARDL analysis developed by Pesaran et al. (2001) is applied as an analysis method. Based on the analysis results, it is found that these macroeconomic variables and NPLs are cointegrated. Moreover, there is an economical and statistically significant relationship between interest rate and total loan volume and NPLs in both long and short term. In other words, it is determined that if interest rate and total loan volume increases, NPLs also move in the same direction.

Keywords: Non-performing loans (NPLs), total loan volume, interest rate, Turkey, ARDL analysis

Öz

2008 Küresel Krizi ile takipteki krediler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli ölçüde artmıştır. Sorunlu kredilerdeki aşırı ve kontrolsüz artış, bankacılık sisteminde ciddi bir bozulmaya neden olmuştur. Bankacılık sisteminin önemli olduğu Türkiye gibi ülkelerde sistemdeki bozulma sadece finansal piyasaları değil, ekonomiyi bir bütün olarak olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada, literatürde dışsal faktörler olarak ifade edilen makroekonomik değişkenlerden döviz kuru, faiz oranı, toplam kredi hacmi ve üretim ile sorunlu krediler arasındaki ilişki 2008:01-2017:12 dönemi Türkiye için incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak Pesaran vd. tarafından geliştirilen ARDL analizi kapsamında sınırsız hata düzeltme modeli (UECM) ve sınır testi yaklaşımı (2001) uygulanmıştır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, ele alınan makroekonomik değişkenlerin ve sorunlu kredilerin eşbütünlük olduğu bulunmuştur. Ayrıca, faiz oranı ile toplam kredi hacmi ve sorunlu krediler arasında hem uzun hem de kısa vadede ekonomik ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani faiz oranı ve toplam kredi hacmi artarsa sorunlu kredilerin de aynı yönde hareket ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sorunlu krediler, toplam kredi hacmi, faiz oranı, Türkiye, ARDL analizi

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
07.10.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
07.10.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

To Cite/ Atıf (APA): Baş, G. and Kara, M. (2021). The effect of macroeconomic factors on non-performing loans: A time series analysis for Turkey. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(16), 335-347

* ORCID Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, gizemercelik@mku.edu.tr

** ORCID Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mehmetkara@mku.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions and Purpose:

Recently, non-performing loans (NPLs) in developed and developing markets have increased dramatically. And, as this increase is excessive and uncontrolled, it even led to the bankruptcy of the banking system as a whole. Specifically, in the countries, such as Turkey, where the banking system has a quite significant place in financial system, the deterioration in the banking system negatively impacts both the financial markets and the economy as a whole. In accordance with the Banking Law No. 5411, non-repayment of principal and interest payments exceeding 90 days are considered as NPLs. The repayment of the loans at this stage is possible through legal collection methods (Garanti Bank, 2005: 39).

This paper aims to investigate the interaction between exchange rate, interest rate, total loan volume and production (output) which are macroeconomic variables expressed as external factors in the literature, and NPLs, is examined both for the long and short term.

Literature Review:

In the literature, it can be concluded that there are several studies that examines the relationship between macroeconomic variables and NPLs. However, there is no consensus in the literature considering the studies' findings. Some of the studies indicated that the variables are directly related; on the other hand, it is stated that there is an inverse relationship. Also, it is surprisingly observed that there is no relationship between macroeconomic variables and NPLs. More importantly, the studies for Turkey, are not comprehensive and sufficient. Hence, this study provides empirical results for Turkey's economic conditions.

Methodology:

In the study, in order to be able to examine the relationship between macroeconomic factors and NPLs Augmented Dickey-Fuller (Dickey and Fuller, 1981) and Phillips-Perron unit root tests are performed to determine the stationarity of the variables. Furthermore, Unrestricted Error Correction Model (UECM) and boundary test approach within the scope of ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) model developed by Pesaran et.al. (2001) are applied in order to examine the association between the variables. Since ARDL analysis method uses unrestricted error correction model, it provides more robust results comparing to other cointegration tests. The most important feature of the UECM is that it provides information about variables in both short term and long term. In addition, it provides reliable results even if few observations are analysed. Last but not least, CUSUM and CUSUMSQ graphs are provided to investigate the stability of long-term coefficients is searched for structural change.

Results and Conclusions:

Based on the findings obtained, it is concluded that there is a statistical and economical significant relationship between interest rate and total loan volume and NPLs in both long and short term. In the short and long term, an increase in interest rate cause NPLs to increase. The results of the analysis indicate that the rise in bank housing loan interest rate increases NPLs. In the study, it is also found that the increase in the total loan volume of the banking sector increases the NPLs.

1. INTRODUCTION

Recently, non-performing loans (NPLs) in developed and developing markets have increased dramatically. And, as this increase is excessive and uncontrolled, it even led to the bankruptcy of the banking system as a whole. Specifically, in the countries, such as Turkey, where the banking system has a quite significant place in financial system, the deterioration in the banking system negatively impacts both the financial markets and the economy as a whole. In accordance with the Banking Law No. 5411, non-repayment of principal and interest payments exceeding 90 days are considered as NPLs. The repayment of the loans at this stage is possible through legal collection methods (Garanti Bank, 2005: 39).

With the 2008 crisis, the developments in the global markets adversely affected the countries' economies and led to the contraction of the credit market. Most importantly, it caused deterioration of asset quality in banks' balance sheet. In this context, NPLs indicates the quality of bank assets. The deterioration of asset quality in banks causes serious losses in the banking sector and is also considered as a signal of crisis (Reinhart and Rogoff, 2009).

In case of the loans becoming NPLs, the loan loss provisions allocated by the banks also rise and create cost for the bank. It means that the increase in NPLs increases the cost of banks and reduces their profitability. Furthermore, management and collection of NPLs increases operational costs of banks (Akbalık, 2009: 79). In addition to these, NPLs increases opportunity cost (Seval, 1990: 275-276). The increase in funds allocated for NPLs (increase in loan loss provisions) prevents banks from converting their funding sources into alternative investments with higher returns. Thus, banks prefer not to provide new loans. In other words, credit supply decreases in case of increasing NPLs. Banks may resort to credit rationing in order to prevent deterioration of their balance sheet structures. The credit rationing of banks leads to a decrease in the total credit volume. Credit rationing is one of the methods used by banks to prevent adverse selection and moral hazard. Credit rationing could be in the form of banks reducing the loan supply at the current interest rate or completely rejecting the loan demand, instead of raising the interest rates and meeting the loan demand if the loan demand exceeds the loan supply (Köksel and Yöntem, 2014: 108).

NPLs, besides banking sector's asset quality, it indicates the ability of households and the real sector as economic decision makers to repay their debt. Especially, during recession, with increasing unemployment and loss of wealth, there is also an increase in NPLs (Inaba et.al., 2005: 114).

There are various factors that cause NPLs. In the literature, these factors are classified in two groups as internal and external. External factors, in general, are defined as macroeconomic indicators such as country's national income, unemployment rate, and inflation rate while internal factors are related to bank specific factors such as loan growth, loan rate, and loan to asset ratio (Gabeshi, 2017: 97). Also, reasons arising from the companies themselves such as operational failures makes difficult to repayment of the loans.

The studies in the literature, investigating the notion of non-performing loans is not sufficient. Furthermore, analysis of the studies includes a few number of variables. Since there is no comprehensive detailed study on this subject, macroeconomic factors are discussed by increasing the number of variables in this study. First of all, the objective of this paper is to determine whether macroeconomic factors have effects on non-performing loans (NPLs), and if they affect, to detect this effect. Hence, it is aimed to contribute to the literature. In this paper, the interaction between exchange rate, interest rate, total loan volume and production (output) which are macroeconomic variables expressed as external factors in the literature (Espinoza and Prasad, 2010; Love and Ariss, 2014; Nkusu, 2011; Klein, 2013; Belgrave et. al., 2012; Beaton et. al., 2016; Kjosevski and Petkovski, 2016; Hada et.al., 2020 ve Us, 2020) with NPLs, is examined both for the long and short term. The second section of the study includes a literature review, both theoretical and empirical. In the third section, theoretical model, dataset and method to analyse the relationship between macroeconomic factors

and non-performing loans. Next, the empirical findings are examined, and the last section is the conclusion of this study.

2. LITERATURE

2.1. Theoretical Literature

An increase in the nominal exchange rate implies depreciation of domestic currency. In this case, with the increase in nominal exchange rate, the debt obligation of borrowers in terms of foreign currency increases in terms of national currency; therefore, increasing nominal exchange rate rises NPLs because of reduction of the capacity of firms to repay their debts (Nkusu, 2011: 8). However, in the literature (such as Zribi and Boujelbene, 2011 and Roy, 2014), there are also theoretical views that there is an inverse relationship between nominal exchange rate and NPLs. Considering these views, it can be stated that if the exchange rate increase, the profit performance of importing firms is affected in a negative way. It means that with the depreciation of the national currency, imported goods become more expensive and the sales of importing firms decrease (Castro, 2013; Nkusu, 2011). Hence, firms have difficulty repaying their loans. Additionally, in countries with small open economy, economic activities in the private sector are mainly carried out in terms of foreign currency. And the financial situation of the countries becomes strongly dependent on the exchange rate and is more affected by the fluctuations in the exchange rate (Jakubik, 2007: 71).

Interest rate for bank housing loans is quite significant for reaching the resources needed by households. Since increase in interest rate leads cost of borrowing to increase, housing demand of households is affected negatively. Therefore, it reduces the housing sales of firms (Castro, 2013: 375). Consequently, the risk of non-repayment of debts of households and firms arises (Beck et.al., 2013: 4-5; Kuutol, 2016). It can be considered that interest rate for housing loans and NPLs move in the same direction.

It is expected in theory, that increases in total loan volume negatively affects the quality of bank loans. Particularly, the abundance of global liquidity, which results from expansionary monetary policies implemented by major central banks such as FED, ECB and BOJ during global crisis, caused excessive amount of capital inflows to the countries with high return rates relatively such as Turkey. With this capital inflow, total loan volume significantly expanded (CBRT, 2010: 22). Most importantly, with 2008 global crisis, interest discounts and expansionary monetary policies implemented by the developed countries caused that global risk appetite increases and capital flows to emerging countries such as Turkey are the short-term. In these countries, both excessive loan growth and exchange rate fluctuations have occurred. This situation created a demand imbalance and rapidly deteriorated the balance of foreign trade (Kara and Afsal, 2018: 1824-1825). In fact, the excessive increase in total loan volume indicates a relationship between macroeconomic and financial shocks and financial instability risk. The deterioration of the quality of banks' loan portfolio is considered as one of the main causes of financial crises and problems in the banking system for both developed and developing countries. The excessive increase in the amount of banking sector's total loan volume implies that loans become sloppy. Also, providing random and sloppy loans brings the risk of non-repayment of these loans.

The other macroeconomic factor in this study is production (output). If the notion of money is defined including loans, the relationship between production and bank loans leads an argument that money supply is determined whether internally or externally. Based on the view that money is determined internally, monetary growth does not lead to an increase in production (output), on the contrary, it is assumed that there is a causal relationship from economic growth to money. For instance, accordingly the Real Business Cycle Theory, when production (output) increases, the demand of economic units for financial services increases, and banks respond to this demand by

increasing their total loan volume (Bayraktar and Karaoğlu, 2016: 144-145). Also, the rapid increases in total loan volume provided by banks may lead to sloppy loans, which increase in NPLs.

2.2. Empirical Literature

The empirical literature on the relationship between macroeconomic variables and NPLs is given in Table 1. In Table 1, the studies that find the same and negative relation and no relationship between macroeconomic variables and NPLs are examined respectively.

Table 1: Related Literature

Author(s)	Period/Country	Method	Results
Hess et.al. (2009)	1980-2005/ 32 Australian Banks	Panel Data Analysis	Analysis results indicate that macroeconomic indicators have an effect on the quality of bank assets. It is also stated that poor economic conditions increase NPLs.
Bofondi and Ropele (2011)	1990:Q1–2010:Q2/ Italy	Least Squares Method	NPLs are mainly influenced by the quality of loans provided to households and firms, the general state of the economy, and interest rates that represent borrowing costs.
Carlos (2012)	2004-2012/ Italy and Spain	Panel Data Analysis	In the study, macroeconomic variables such as loan growth, inflation, wages, unemployment and GDP are employed and it is found that these variables have an impact on NPLs.
Louzis et.al. (2012)	2003:Q1-2009:Q3/ 9 Great Greek Banks	Dynamic Panel Data Analysis	It is stated that NPLs result from macroeconomic variables such as income, interest rates and unemployment in the Greek banking system.
Mancka (2012)	2002:01-2010:12/ Albania	Multiple Linear Regression	It is concluded that the exchange rate of the euro and the dollar significantly affects the NPLs in the Albanian banking system.
Jakubik and Reiningger (2013)	2004-2012/ Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Hungary, Poland, Romania, Russia, Slovakia, and Ukraine.	Panel Data Analysis	In the study, macroeconomic variables are analysed, and it is determined that there is a statistically inverse relationship between real GDP and stock exchange index and NPLs. On the other hand, there is statistically positive relationship between private sector loans and nominal exchange rate and NPLs.
Jordan and Tucker (2013)	2002:09-2011:12/ Bahamas	Error Correction Model	Based on the findings obtained from the study, it can be stated that economic growth, which is one of the macroeconomic variables, causes a decrease in NPLs.
Klein (2013)	1998-2011/ Central, Eastern and South Eastern Europe Countries	Panel Data Analysis	NPLs tend to increase when unemployment increases, the exchange rate depreciates, and inflation is high.
Shingjergji (2013)	2005:Q1-2012:Q4/ Albania	Least Squares Method	In the analysis, it is found that there is a similar relationship between economic growth, interest rate and exchange rate and NPLs.
Karahanoğlu and Ercan (2015)	2005:01-2015:05/ Turkey	VAR and Granger Causality Analysis	On the basis of the analysis results, exchange rates are directly related with non-performing loans. Also, exchange rate Granger causes NPLs
Rahman and Hamid (2019)	1997-2017/ Bangladesh	OLS Regression Method	In the study, it is concluded that exchange rate has positive association with NPL.
Hada et.al. (2020)	2009-2019/ Romaina	Least Squares Method	It is found that exchange rate has been the main factor in increasing the NPL ratio in the last 5 years in Romania.
Zribi and Boujelbene (2011)	1995-2008/ 10 Tunisian Banks	Panel Data Analysis	It is indicated that the increases in exchange rates decrease the NPLs in 10 Tunisian Banks.
Roy (2014)	1995-2012/ India	Panel Data Analysis	The findings indicate that increases in real effective exchange rate leads NPLs to decrease.
Skarica (2014)	2007:Q3-2012:Q3/ 7 Central and Eastern European Countries	Panel Data Analysis	Changes in exchange rates do not affect NPLs.
Us (2020)	2002:Q4-2017:Q4/ 31 deposit banks in Turkey	Panel VAR Analysis	Analysis results indicated that for some periods, exchange rate is significant; however, for some periods it is insignificant. Therefore, the association between NPLs and exchange rate is not consistent.

According to Table 1, it can be concluded that macroeconomic factors (exchange rate, interest rate, total loan volume and production) and NPLs moves in the same directions as most of the studies in the literature (Hess et.al., 2009; Bofondi and Ropele, 2011; Carlos, 2012; Louzis et.al. 2012; Mancka 2012; Jakubik and Reininger, 2013; Jordan and Tucker, 2013; Klein, 2013; Shingjergji, 2013; Karahanoğlu and Ercan, 2015; Rahman and Hamid, 2019 and, Hada et.al., 2020).

However, in the studies of Zribi and Boujelbene (2011) and Roy (2014), it is concluded that when exchange rate, which is one of the macroeconomic variables, increases, NPLs does not increase, on the contrary, it decreases. And it is interpreted in these studies as the increases in the exchange rate lead foreign exchange revenues of exporting firms to increase. Thus, the capability of these firms to repay their loans in terms of national currency increases and, NPLs decreases.

Lastly, in the studies of Skarica (2014), it is surprisingly observed that there is no relationship between macroeconomic variables and NPLs.

3. THEORETICAL MODEL, DATASET AND METHOD

In the study, the relationship between macroeconomic factors, which are nominal exchange rate, interest rate, total loan volume and production representing industrial output and NPLs is investigated, and the following model is conducted (also regarding the studies of Espinoza and Prasad, 2010; Love and Ariss, 2014; Nkusu, 2011; Klein, 2013; Belgrave et. al., 2012; Beaton et. al., 2016; Kjosevski and Petkovski, 2016; Hada et.al., 2020, and Us, 2020);

$$NPL_t = \alpha_1 + \alpha_2 FX_t + \alpha_3 INTEREST_t + \alpha_4 CREDIT_t + \alpha_5 PRODUCTION_t + \mu_t, \quad (1)$$

In the model, NPL represents non-performing loans, FX stands for nominal exchange rate (\$/TL), INTEREST indicates interest rate of housing bank loans, CREDIT implies banking sector's total loan volume and PRODUCTION means total industrial production index (2015=100). And also, the probability values are analysed as regards 0,05 significance level.

The period between January 2008 and December 2017 is used in the analysis. Table 2 below represents the variables, their explanations, and the sources.

Table 2: Variables in the Study

Code	Explanation	Source
NPL	Non-performing Loans (NPLs)	Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA)
FX	Nominal Exchange Rate (\$/TL),	Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT)
INTEREST	Interest Rate of Housing Bank Loans (%)	Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT)
CREDIT	Banking Sector's Total Loan Volume (TRY) (Thousand TRY)	Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT)
PRODUCTION	Total Industrial Production Index (2015=100)	Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT)

In this study, Unrestricted Error Correction Model (UECM) and boundary test approach within the scope of ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) model developed by Pesaran et.al. (2001) are applied in order to examine the association between the variables. In the literature, Engle-Granger (1987) and Johansen (1988) cointegration tests are frequently used as cointegration tests in cases where the variables are not stationary in their level but become stationary when their first differences are taken. Since ARDL analysis method uses unrestricted error correction model, it provides more robust results comparing to other cointegration tests. The most important feature of the UECM is that

it provides information about variables in both short term and long term. In addition, it provides reliable results even if few observations are analysed (Narayan and Narayan, 2004).

4. EMPIRICAL FINDINGS

4.1. Unit Root Tests

Augmented Dickey-Fuller (Dickey and Fuller, 1981) and Phillips-Perron unit root tests are performed in the study.

Table 3: ADF Unit Root Test Results

Variables	Level	1st Difference	Decision
LNNPL	-2.182 (0.213) [c]	-6.802 (0.000) [c]	I(1)
LNFX	-2.678 (0.247) [c+t]	-7.923 (0.000) [c]	I(1)
LNINTEREST	-2.313 (0.169) [c]	-6.392(0.000) [c]	I(1)
LNCREDIT	-1.226 (0.661) [c]	-8.646 (0.000) [c]	I(1)
LNPRODUCTION	-2.010 (0.588) [c+t]	-4.773 (0.000) [c]	I(1)

According to the results of ADF and PP unit root test, it is observed that all the variables, in PP unit root test except LNPRODUCTION, become stationary when their first differences are taken.

Table 4: PP Unit Root Test Results

Variables	Level	1st Difference	Decision
LNNPL	-2.059 (0.261) [c]	-6.868 (0.000) [c]	I(1)
LNFX	-0.148 (0.940) [c+t]	-7.632 (0.000) [c]	I(1)
LNINTEREST	-2.119 (0.237) [c]	-6.354 (0.000) [c]	I(1)
LNCREDIT	-0.913 (0.780) [c]	-9.107 (0.000) [c]	I(1)
LNPRODUCTION	-7.068 (0.588) [c+t]	---	I(0)

4.2. Cointegration Test

After performing unit root tests if there exists a cointegration relationship between the variables is examined. In the ARDL analysis method, the cointegration relationship is investigated with the boundary test approach. In other words, F test is performed to the first lags of dependent and independent variables to test the existence of cointegration relationship. After detecting the cointegration relationship between the series, ARDL models are established to examine long- and short-term relationships (Pesaran et. al., 2001).

The unrestricted error correction model established for the boundary test approach in the study is as follows:

$$\Delta NPL_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{m=1}^m \alpha_{2i} \Delta NPL_{t-i} + \sum_{m=0}^m \alpha_{3i} \Delta FX_{t-i} + \sum_{m=0}^m \alpha_{4i} \Delta INTEREST_{t-i} + \sum_{m=0}^m \alpha_{5i} \Delta CREDIT_{t-i} + \sum_{m=0}^m \alpha_{6i} \Delta PRODUCTION_{t-i} + \alpha_7 NPL_{t-1} + \alpha_8 FX_{t-1} + \alpha_9 INTEREST_{t-1} + \alpha_{10} CREDIT_{t-1} + \alpha_{11} PRODUCTION_{t-1} + \mu_t, \quad (2)$$

In the UECM, t is the trend variable and m are the number of lags. In equation (2), α , Δ and μ symbols denote the constant term, difference operator and error term, respectively. After estimating the regression equation, the determination of a long-term relationship is calculated with the Wald test (F statistic). In this model, the null hypothesis is that there is no cointegration relationship between dependent and independent variables; while the alternative hypothesis is that there is a cointegration relationship between the variables.

The calculated F-statistic is compared with the asymptotically derived significance levels in the studies of Pesaran et. al (2001). In this study, lower and upper values are given in case that all the

variables are I (0) or I (1). If the calculated F statistic is smaller than the lower bound, then the null hypothesis cannot be rejected, and it is concluded that there is no cointegration. The other case is that the calculated F statistic value is greater than the upper limit of the critical values, in which case the null hypothesis stating that there is no long-run relationship between the variables can be rejected. If the calculated F statistic value takes a value between the upper and lower critical values, if it falls into the indeterminate region by another expression, in which case there can be no interpretation on whether or not there is cointegration. If a long-run relationship is determined between the variables by the boundary test, then ARDL models are constructed in order to be able to understand both long and short-term relationships among the variables (Akel and Gazel, 2014: 31).

Before performing the boundary test, optimal lag length is determined based on Schwarz Information Criteria. Then, boundary test within the scope of ARDL analysis method is performed in order to detect the existence of cointegration relationship between the variables.

Table 5: Boundary Test Results

k	F statistic	%5 Critical Values	
		Lower Bound	Upper Bound
4	5.901	2.86	4.01

Based on the test results, it is found that there is a long-term relationship between the variables since the F value is greater than the upper critical value.

4.3. ARDL Model

The ARDL model used in the analysis is as follows:

$$NPL_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} NPL_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} FX_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} INTEREST_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{5i} CREDIT_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{6i} PRODUCTION_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

The following table represents the ARDL model and the diagnostic tests.

Table 6: ARDL (2,0,0,0,0) Estimation Results

Variables	Coefficients	t statistics	p-values
LNNPL(-1)	1.202	13.594	0.000
LNNPL(-2)	-0.253	-2.909	0.004
LNFX	-0.041	-1.022	0.308
LNINTEREST	0.078	3.457	0.000
LNCREDIT	0.090	3.441	0.000
LNPRODUCTION	-0.077	-1.934	0.055
C	-1.228	-2.914	0.004
Diagnostic Test Results			
R ²	0.997		
Adjusted R ²	0.997		
X ² BG	1.438 [0.219]		
HET	0.833 [0.402]		
X ² RAMSEY	0.501 [0.480]		

Breusch-Godfrey LM test (X^2BG) is performed in order to detect autocorrelation problem in the model. Moreover, heteroscedasticity (HET) test indicates whether there is varying variance problem, and Ramsey RESET test ($X^2RAMSEY$) stands for model determination error detection. Lastly, values in parentheses indicate the probability values of results.

Based on the diagnostic test results, it is concluded that there are no autocorrelation and heteroscedasticity problems and also the model is appropriate.

4.3.1. Long-Term Relationship

ARDL (2,0,0,0,0) model's estimation results for the long term are given in the table below.

Table 7: Estimated Long-Term Coefficients of ARDL (2,0,0,0,0) Model

Variables	Coefficients	t-statistics	p-values
LNFX	-0.820	-0.840	0.402
LNINTEREST	1.535	1.990	0.049
LNCREDIT	1.784	2.780	0.006
LNPRODUCTION	-1.517	-1.877	0.063
C	-24.100	-2.039	0.043

Accordingly, analysis results, it is concluded that there is a statistically significant relationship between interest rate and total loan volume and NPLs. Moreover, it is found that the coefficient of interest rate and total loan volume are positive. Hence, in the long term, an increase in interest rate or total loan volume causes NPLs to increase.

4.3.2. Short-Term Relationship

The Error Correction Model, based on the ARDL analysis method, is established to examine the short-term relationship between the variables as follows:

$$\Delta NPL_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 ECT_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_{3i} \Delta NPL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta FX_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{5i} \Delta INTEREST_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{6i} \Delta CREDIT_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{7i} \Delta PRODUCTION_{t-i} + \mu_t, \quad (4)$$

ECT-1 in the model represents the one period lagged value of the series of error terms obtained from the long-term relationship and the coefficient of this variable refers how much of the imbalance in the short term are balanced in the next term.

The results of the analysis within the scope of ARDL analysis established to investigate the short-term relationship between the variables are shown in Table 8 below.

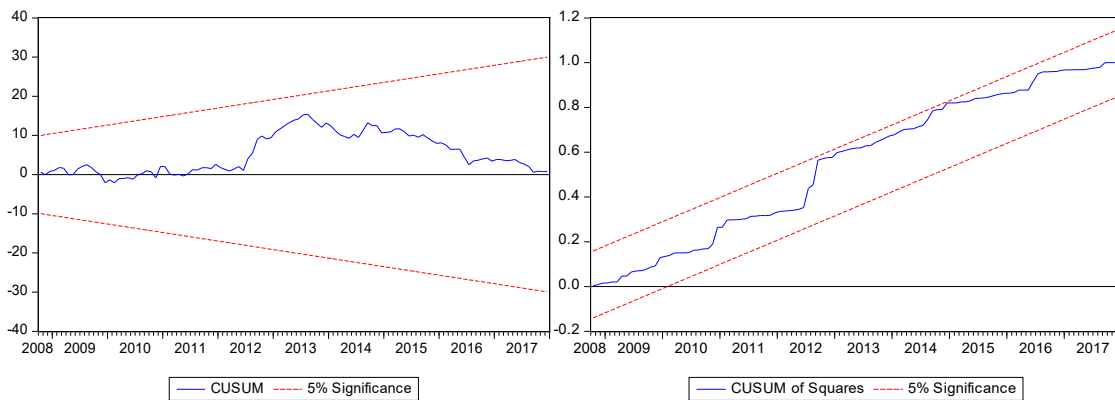
Table 8: Error Correction Model Results Based on ARDL (2,0,0,0,0)

Variables	Coefficients	t-statistics	p-values
D(LNNPL(-1))	0.253	2.909	0.004
D(LNFX)	-0.041	-1.022	0.308
D(LNINTEREST)	0.078	3.457	0.000
D(LNCREDIT)	0.090	3.441	0.000
D(LNPRODUCTION)	-0.077	-1.934	0.055
ECT(-1)	-0.050	-2.844	0.005

If the results of the short-term analysis are evaluated, it is found that there is a statistically economical significant relationship between interest rate and total loan volume and NPLs as in the long run. In other words, when interest rate or total loan volume increases, NPLs also increase.

4.3.3. CUSUM and CUSUMSQ Tests

In addition, CUSUM and CUSUMSQ (Brown et.al., 1975: 149-155) graphs are examined in order to investigate the stability of long-term coefficients is examined for structural change, and the results are shown in Figure 1.

Figure 1: CUSUM Graphs

The CUSUM and CUSUMSQ graphs above indicate that there are no structural breaks related to the variables used in the analysis and that the estimated long-term coefficients are stable.

5. CONCLUSION

The definition and scope of non-performing loans vary in the countries, and it could be stated as the repayment agreement between the bank and the borrower is significantly disrupted, and the collection is delayed, and the possibility of loss arises. In this context, non-performing loans are referred as an indicator of asset quality in bank balance sheets. That is, a low NPL ratio in a bank indicates that the quality of bank assets is in good standing. In case of an increase in non-performing loans, the efficiency of the banking sector decreases, causing bank failures and even crises.

In this context, the objective of this paper is to determine whether macroeconomic factors have effects on non-performing loans, and if they affect, to detect this effect. And the nexus between exchange rate, interest rate, total loan volume and production, which are the macroeconomic variables defined as external factors in the literature, and NPLs is analysed by applying ARDL method for 2008:01-2017:12 period in Turkey.

Based on the findings obtained, it is concluded that there is a statistical and economical significant relationship between interest rate and total loan volume and NPLs in both long and short term. In the short and long term, an increase in interest rate cause NPLs to increase. Similarly, when total loan volume rises, NPLs also increases. Analysis results in the study are similar to the results in studies of Bofondi and Ropele (2011), Carlos (2012), Louzis et al. (2012) and Shingjergji (2013) in the literature.

The results of the analysis indicate that the rise in bank housing loan interest rate increases NPLs. It means that the increase in the housing loan interest rates increases the cost of borrowing, thus negatively affecting the housing demand of the household. Decreasing demand leads to an increase in NPLs by decreasing house sales of firms. In particular, loan interest rate is a quite significant indicator in economic activities for the countries where the financial system constitutes the major part of the economy such as Turkey.

In the study, it is also found that the increase in the total loan volume of the banking sector increases the NPLs. Specially, global liquidity abundance, resulting from excessive expansionary monetary policies implemented by major central banks in the world to overcome the 2008 crisis,

caused intensive capital inflows to the countries providing a relatively high return such as Turkey. With this intensive capital inflow, total loan volume has expanded remarkably. The abundance of global liquidity led to sloppy and random loans; thus, the risk of non-repayment increases, and also NPLs increases.

Notes

In Table 3, expressions in parenthesis represent the probability values of the tests performed, [c] indicates constant, [c + t] indicates constant and trend.

In Table 5, X2 BG, HET and X2 RAMSEY are statistics of autocorrelation, heteroscedasticity, and model construction error, respectively.

REFERENCES

- Akbalık, M. (2009). *Bankalarda stres testi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Akel, V. and Gazel, S. (2014). Döviz kurları ile BIST sanayi endeksi arasındaki eşbütünlük ilişkisi: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 23-41
- Bayraktar, Y. and Karaoğlu, E. (2016). Reel konjunktur teorisi, getirdiği yenilikler ve diğer konjunktur teorileri ile karşılaştırılması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 140-162
- Beaton, K., Myrvoda, A. and Thompson S. (2016). Non-performing loans in the ECCU: Determinants and macroeconomic impact. *IMF Working Paper*, 16/229
- Beck, R., Jakubík, P. and Piloju, A. (2013). Non-performing loans: What matters in addition to the economic cycle?. *European Central Bank Working Paper*, 1515, 1-34
- Belgrave, A., G. Kester and M. Jackman. (2012). Industry specific shocks and 33 non-performing loans in Barbados. *The Review of Finance and Banking*, 4(2), 123-133
- Bofondi, M. and Ropele, T. (2011). Macroeconomic determinants of bad loans: Evidence from Italian banks. *Occasional Papers*, 89, 1-42
- Brown, R. L. Durbin, J. and Evans, J.M. (1975). Techniques for testing the consistency of regression relations over time. *Journal of Royal Statistical Society*, 37, 149-192
- Carlos A. O. B. (2012). Macroeconomic determinants of the NPLs in Spain and Italy. (Unpublished Dissertation). *Submitted to The University of Leicester*
- Castro, V. (2013). Macroeconomic determinants of the credit risk in the banking system: The case of the GIPSI. *Economic Modelling*, 31, 672-683
- CBRT. (2010). *Financial Stability Report*. Ankara: CBRT Publication
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072
- Engle, R. F. and Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and error correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-76
- Espinoza, R. and A. Prasad. (2010). Nonperforming Loans in the GCC Banking Systems and Their Macroeconomic Effects. *IMF Working Paper No. 10/224*
- Gabeshi, K. (2017). The impact of macroeconomic and bank specific factors on Albanian NPLs. *European Journal of Sustainable Development Research*, 2(1), 95-102
- Garanti Bank. (2005). *Krediler ve dış ticaret*, İstanbul: Eğitim Merkezi Dökümanları
- Hada, T., Bărbuț, Mișu, N., Iuga, I. C. and Wainberg, D. (2020). Macroeconomic Determinants of Nonperforming Loans of Romanian Banks. *Sustainability*, 12, 1-19
- Hess, K., Grimes, A. and Holmes, V. (2009). Credit losses in Australasian banking. *The Economic Record*, 85(270), 331-343
- Inaba, N., Kozu, T., Sekine, T. and Nagahata, T. (2005). NPLs and the real economy: Japan's experience. *BIS Papers*, 22, 106-127

- Jakubik, P. (2007). Macroeconomic environment and credit risk. *Czech Journal of Economics and Finance*, 57(1-2), 60-78
- Jakubik, P. and Reininger, T. (2013). Determinants of nonperforming loans in Central, Eastern and Southeastern Europe. *Oesterreichische Nationalbank Focus on European Economic Integration*, 3, 48-66
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), 231-254
- Jordan, A. and Tucker, C. (2013). Assessing the impact of nonperforming loans on economic growth in the Bahamas. *Monetaria*, 371-400
- Kara, M. and Afsal, M. S. (2018). The effectiveness of monetary policy instruments applied for financial stability in Turkey. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 7(3), 1822-1847
- Karahanoglu, İ. and Ercan, H. (2015). The effect of macroeconomic variables on non-performing loans in Turkish banking sector. *The Journal of International Social Research*, 8(39), 883-892
- Kjosevski, J. and Petkovski, M. (2016). Non-performing loans in the Baltic states: Determinants and macroeconomic effects. *Baltic Journal of Economics*, 17(2), 25-44
- Klein, N. (2013). NPLs in CESEE: Determinants and impact on macroeconomic performance. *IMF Working Paper*, 13(72), 1-27.
- Köksel, B. and Yöntem, T. (2014). Türk bankacılık sektöründe kredi tayinlaması: 2002-2013 dönemi üzerine bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 43, 107-131.
- Kuutol, P.K. (2016). *Exchange rate, non-performing loans and economic growth in Africa*. (Unpublished Master's Thesis). Kwame Nkrumah University of Science and Technology (Knust) Institute of Social Sciences, Ghana
- Louzis, D. P., Vouldis, A.T. and Metaxas, V.L. (2012). Macroeconomic and bank-specific determinants of NPLs in Greece: A comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios. *Journal of Banking and Finance*, 36, 1012-1027
- Love, I. and R.T. Ariss. (2014). Macro-financial linkages in Egypt: a panel analysis of economic shocks and loan portfolio quality. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 28, 158-181
- Mancka A. (2012). The impact of national currency instability and the world financial crisis in the credit risk: The case of Albania. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 8, 1-18
- Narayan S. and Narayan P.K. (2004). Determinants of demand of Fiji's exports: An empirical investigation. *The Developing Economics*, 17(1), 95-112
- Nkusu, M. (2011). Nonperforming loans and macrofinancial vulnerabilities in advanced economies. *IMF Working Paper*, 11(161), 1-28
- Pesaran M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326
- Rahman, F. and Hamid Md. K. (2019). Impact of macroeconomic variables on non-performing loan in banking sector of Bangladesh. *The Jahangirnagar Journal of Business Studies*, 8(1), 157-168
- Reinhart, C. and Rogoff, K. (2009). *This time is different*. Princeton: Princeton University Press.
- Roy, S. G. (2014). Determinants of non-performing assets in India - panel regression. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 2(3), 69-78
- Seval, B. (1990). *Kredilendirme süreci ve kredi yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları
- Shingjergji, A. (2013). The impact of macroeconomic variables on the non-performing loans in the Albanian banking system during 2005 – 2012. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(9), 335-339

- Skarica, B. (2014). Determinants of non-performing loans in Central and Eastern European Countries. *Financial Theory and Practice*, 38(1), 37-59
- Us, V. (2020). A panel VAR approach on analyzing non-performing loans in the Turkish banking sector. *Journal of BRSA Banking and Financial Markets*, 14(1), 1-38
- Zribi, N. and Boujelbene, Y. (2011). The factors influencing bank credit risk: The case of Tunisia. *Journal of Accounting and Taxation*, 3(4), 70-78

Skill-Biased Technological Change and Job Polarization and Evidences from The Turkish Labor Market*

Beceri Yanlı Teknolojik Değişim ve İşgücü Kutuplaşması ve Türkiye İşgücü Piyasasından Kanıtlar

İbrahim DAĞLI**

Levent KÖSEKAHYAOĞLU***

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901039>

Abstract

The purpose of this paper is twofold. The first is to present a historical perspective for the theoretical and conceptual change experienced in skill-biased technological change. The second is to test whether the job polarization hypothesis would be confirmed for Turkey. In this study, which is a qualitative analysis, using descriptive analysis method employment data obtained from ILOSTAT database between the years 1982-2019 for Turkey has been organized, categorized, summarized and interpreted. A cause-effect relationship has been established between the findings and comparisons have been made between the cases. In the descriptive analysis, it has been seen that Turkey has been experiencing a significant job polarization for the last two decades. After 2000, the share of high-skilled and low-skilled occupations in total employment has increased, and the share of medium-skilled occupations has decreased in Turkey. This situation is considered to be due to the technology is complementary for the high-skilled labor and the new job opportunities created by the growth of the service sector for the low-skilled.

Keywords: Skill-biased technological change, job polarization, routine-biased technological change

Öz

Bu makalenin amacı iki yönlüdür. Birincisi, beceri yanlı teknolojik değişimde yaşanan teorik ve kavramsal değişim için tarihsel bir perspektif sunmaktır. İkincisi, Türkiye için işgücü kutuplaşması hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmektir. Nitel bir analiz olan bu çalışmada, betimsel analiz yöntemi kullanılarak ILOSTAT veri tabanından elde edilen 1982-2019 yılları arası Türkiye'ye ait istihdam verileri düzenlenmiş, sınıflandırılmış, özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurularak olgular arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapılan betimsel analiz sonucunda Türkiye'de son yirmi yılda belirgin bir işgücü kutuplaşması yaşandığı görülmüştür. Türkiye'de 2000 yılı sonrasında yüksek-vasıflı ve düşük-vasıflı mesleklerin toplam istihdam içindeki payı artmış ve orta-vasıflı mesleklerin payı azalmıştır. Bu durumun yüksek-vasıflılar için teknolojinin tamamlayıcı olmasından, düşük vasıflılar için hizmet sektörünün büyümesiyle yaratılan yeni iş fırsatlarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beceri yanlı teknolojik değişim, işgücü kutuplaşması, rutin yanlı teknolojik değişim

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
17.07.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
17.07.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

To Cite/ Atıf (APA): Dağlı, İ., and Kösekaşyaoglu, L. (2021). Skill-biased technological change and job polarization and evidences from the Turkish labor market. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(16), 348-359

* This paper was presented in 5th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference, held in January 15-16, 2021 and published in Abstract Proceeding.

** ORCID PhD., mrbrahimdagli@gmail.com

*** ORCID Prof. Dr., Suleyman Demirel University, Department of Economics, leventkosekahyaoglu@sdu.edu.tr

1. INTRODUCTION

The economic effects of technological developments are the growing debate in economics literature for a long time. The impact of dramatically changing technology has shown completely different effects in different economies and different sectors. In this paper, a subject related to the impact of technology on employment, changing skill demands and its effects on employment are discussed. The *Skill-Biased Technological Change* (SBTC) hypothesis, developed by Griliches (1969) and Welch (1970), suggests the increasing relative demand for skilled labor with the impact of technology. SBTC has been used for many years to explain the increasing demand for skilled labor due to the impact of technology. However, especially in the job polarization experienced after the 2000s, together with the high-skilled labor, it has also led to an increase in the demand for low-skilled labor. Moreover, the demand for medium-skilled labor has decreased in the same period. With this changing trend, it has been necessary to follow a different approach in SBTC hypothesis. For the first time, *Routine Biased Technological Change* (RBTC) hypothesis, developed by Autor et al. (2003) using *Task Model* approach has been introduced. RBTC has succeeded in explaining the job polarization experienced in the US in the last two decades with a task-based approach. And the same methodology has been tested for different countries and the same hypothesis has been confirmed.

The purpose of this paper is two-fold. The first is to present a historical perspective for the theoretical and conceptual change experienced in skill-biased technological change. The second purpose of this paper is to test whether the job polarization hypothesis would be confirmed for Turkey. In this study, which is a qualitative analysis, using the descriptive analysis method, the data has been presented in an organized, summarized and interpreted manner, and the necessary comparisons between the cases have been made by establishing a cause-effect relationship between the findings. It has seen that the job polarization experienced by developed and developing countries is the case for Turkey too.

In the first part of the paper, some background of the main theoretical frameworks of skill-biased technological change hypothesis is provided, firstly as the classical canonical model and then as a revised task model. In the second part, empirical studies on skill-biased technological change in the literature are included. Finally, skill-biased technological change has been evaluated for Turkey.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

The theoretical framework of the paper consists of two main titles. In the first title, skill-biased technological change hypothesis and concepts related to the hypothesis are discussed. In the second title, the process of SBTC's evolution to routine biased technological change and new models of the hypothesis are discussed. In this way, the theoretical foundations of today's job polarization are presented from a historical perspective.

2.1. Skill-Biased Technological Change

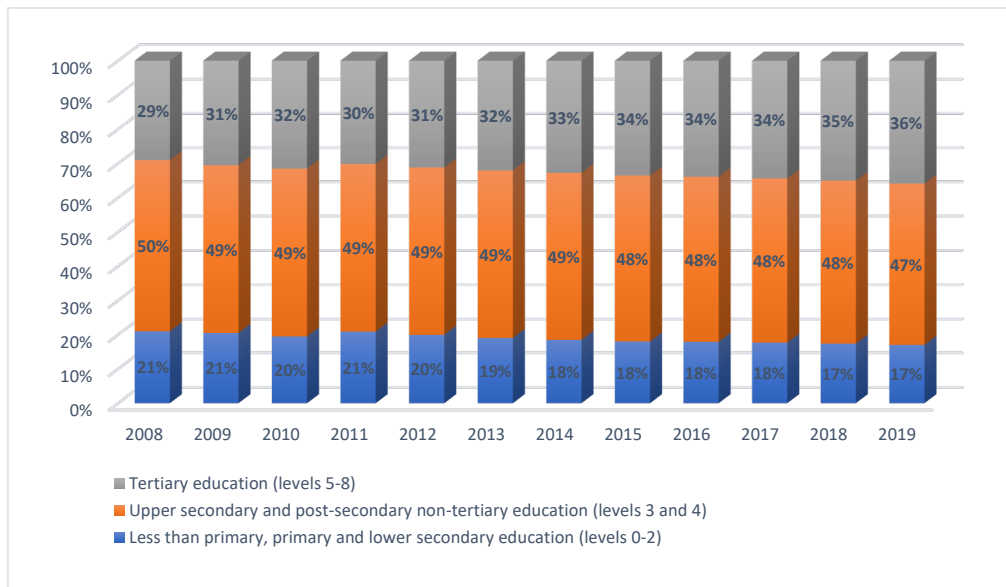
The hypothesis of skill-biased technological change has initially been proposed by Griliches (1969) and Welch (1970) in the economics literature. The hypothesis basically describes the relationship and complementarity between technological change and skill levels. The original form of the hypothesis, which is called the "*canonical model*" by Acemoglu and Autor (2010) classifies workers into two main groups as skilled and unskilled, representing educated and uneducated workers. In the first forms of the canonical model, technology is assumed as exogenous. However, this presupposition is forsaken after general equilibrium models, and technology is accepted as endogenous (Raquel and Federico, 2018: 8).

According to SBTC, educated workers are in an advantageous position than uneducated workers in the face of developing technology. With the increase in technology, the demand trend in

the labor market also changes. The hypothesis suggests that the demand for high-skilled workers increases, while the demand for low-skilled workers tends to decrease. The literature acknowledges globalization and technological change as the most crucial causes of this increasing relative demand for the skilled worker (Haile et al., 2017: 4). However, the common view on this issue deems technology responsible for this demand shift and suggests that technology is skill-biased and skill-complementary (Tinbergen, 1974, 1975; Card and Dinardo, 2002; Piva et al., 2006; Acemoglu and Autor 2010 and Acemoglu and Restrepo, 2018a, 2018b).

When we look at the change in European Union countries' employment dynamics, it is obvious that the demand for educated workers has been rising for ten years and the demand for uneducated workers has been diminishing at the same period (see Figure 1). It is seen that the share of highly-educated people in employment, which is 29% in 2008, increases to 36% with an increase of approximately 25% in 2019. However, there has been a significant decrease in the employment of low skilled workers in the last decade. The share of low-skilled workers in employment has decreased from 21% to 17%. This figure gives a clear impression of the relationship between skills and unemployment. It is obvious that technology seems non-neutral and employment is relatively rising for skilled (educated) workers.

Figure 1: EU Employment by Education Level (Eurostat)

Source: Authors' graphics by using Eurostat (2020) database

Acemoglu and Restrepo (2020) suggest that the main reason for increasing demand in favor of high-skilled workers is rapid automation that has replaced occupations of less-skilled workers. SBTC hypothesis stresses that more skilled workers are more capable of adapting to technological change, and thus they are less likely to be replaced by technology (Hoedemakers, 2017: 12).

2.2. From Canonical Model to Task-Based Model and Job Polarization

The SBTC hypothesis has been served successfully in elucidating for the rise in demand for high-skilled labor throughout the twentieth century. Actually, it has been the standard explication to consider skill shifts in employment trends for less qualified workers in the 1990s (Raquel and Federico, 2018: 9). However, despite its magnificence, SBTC could not explain decline for demand in medium-skilled jobs and relative increment for demand in high-skilled and low-skilled jobs after the 2000s (Autor et al., 2006; Goos and Manning, 2007; Autor and Dorn, 2013 and Raquel and Federico, 2018).

Autor et al. (2003) (hereafter, ALM) revised the canonical model of the SBTC hypothesis and suggested a new hypothesis called *Routine Biased Technical Change*. Rather than using a simplistic classification of the canonical model as high-skilled and low-skilled, ALM developed a different model called *Task Model*. In this model, ALM conceptualize tasks from a *machine’s-eye* view and to classify tasks they ask: “Which of these tasks can be performed by a computer? “. According to ALM, the tasks accomplished by machines are *routine* tasks such as monitoring the temperature of a steel finishing line or moving a windshield into place on an assembly line (1283). In this context, ALM propose four different categories to classify tasks: Routine manual tasks, routine cognitive tasks, non-routine cognitive tasks, non-routine manual tasks (See Table 1).

Table 1: Predictions of Task Model for the Impact of Computerization

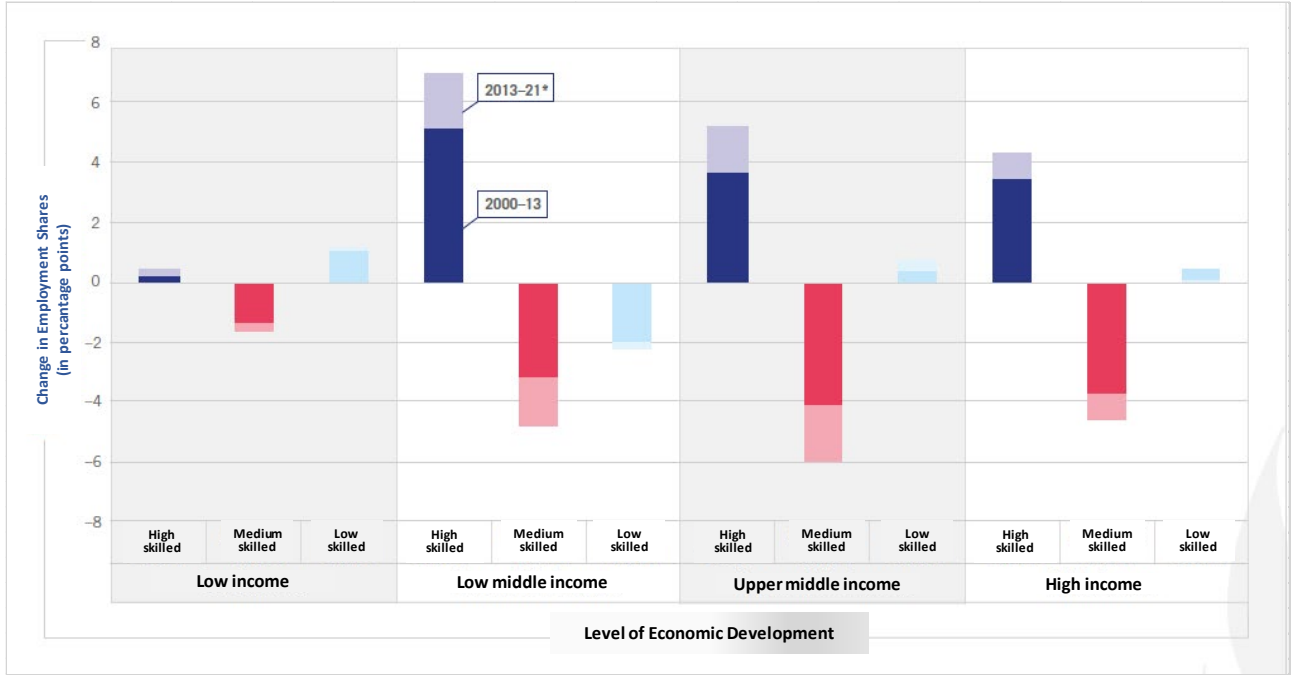
	<i>Routine Tasks</i>	<i>Nonroutine tasks</i>
	Analytic and interactive tasks	
<i>Examples</i>	Record-keeping	Forming/testing hypotheses
	Calculation	Medical diagnosis
	Repetitive customer service (e.g., bank teller)	Legal writing Persuading/ selling Managing others
<i>Computer impact</i>	Substantial substitution	Strong complementarities
	Manual Tasks	
<i>Examples</i>	Picking or sorting	Janitorial services
	Repetitive assembly	Truck driving
<i>Computer impact</i>	Substantial substitution	Limited opportunities for substitution or complementarity

Source: (Autor et al.,2003: 1286)

Task model defines input of labor in terms of tasks. The main difference between SBTC and RBTC is their approach to skills and tasks. Acemoglu and Autor (2010: 2) define a task as “*unit of work activity that produces output (good and services)*”, and a skill as “*worker’s endowment of capabilities for performing various tasks*”. RBTC presents a more appropriate approach to explain the shift in skill demand over the last two decades. For this reason, this model is used as the main methodology in many pieces of research investigating skill patterns after the 2000s.

Using ALM’s task model Acemoglu and Autor (2010) show that demand for routine jobs and tasks has fallen no matter if they are cognitive or manual. This means a drop in middle-skilled jobs, while the demand for both high-skilled and low-skilled jobs are rising. Goos and Manning (2007: 118) call this process “*job polarization*”. Actually, they are the first to explain the relationship between routine tasks and job polarization (Raquel and Federico, 2018: 15). Raquel and Federico (2018: 6) see RBTC as the main driver behind job polarization. Goos and Manning (2007) explain the job polarization process as follows: Non-routine tasks as skilled professional and managerial jobs are well-paid skilled jobs and they are complementary to technology. Unskilled jobs such as cleaning are not directly affected by technology, but the technology-caused impact in the economy causes an increase in these jobs. So, technological development creates a rise in the relative demand for well-paid skilled jobs and low-paid least-skilled jobs, while it costs a drop in demand for medium-skilled jobs.

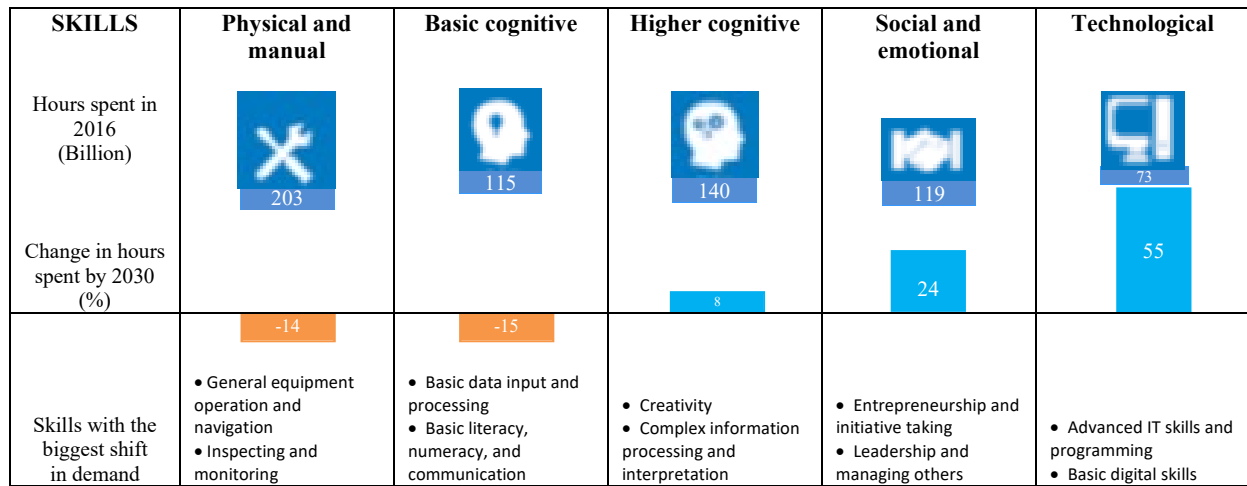
Job polarization is a clear phenomenon that has been seen worldwide in the last decades with the effect of rapidly developing technology. The distribution of this effect among skill levels depends on various factors such as geography, economic development level, labor force dynamics, educational infrastructure, as well as technology. Nevertheless, this process points to polarization at both tails, in the form of a rise in the high-skilled and low-skilled labor demand and a decline in the medium-skilled labor force at almost every level of development (See Figure 2).

Figure 2: Job Polarization Around the World
Source: (ILO, 2018)

2020s technologies such as artificial intelligence, internet of things, big data, blockchain, industrial and service robots, 3D printing, machine learning and, quantum computers make the job-replacement possible for routine tasks. Chiacchio et al. (2018) argue that the displacement effect is more effective for medium-educated workers. Autor et al. (2003) attribute this job-saving effect to decline in the price of computer capital. These technologies will change skill requirements in almost every sector. Skill shortages and mismatches will cause increased labor costs, unfilled vacancies and higher unemployment rates (MGI, 2018). Conversely, thanks to adaptable re-training programs, appropriate skills will boost economic growth. Today's technologies are significant indicators for the skill requirements in the future (see Figure 3). These are some potential contributors to the job polarization phenomenon (Autor, 2010: 8):

- *Routine tasks replacing technological change*
- *International trade and offshoring of goods and services*
- *Declining private sector labor union penetration*
- *The falling real value of the minimum wage*

Figure 3: The Possible Change in Skill Requirements in 2030
Source: (MGI, 2018)

Moreover, SBTC and RBTC are two mechanisms that may increase inequality, because they favor particular groups of the labor force and reduce the employment possibilities for the others (Dachs, 2018: 29). Tuzemen (2019) claims job polarization is a contributing factor to the natural rate of unemployment and it lowers the rate. Job polarization mechanisms increase the demand in favor of high-skilled and low-skilled workers at the expense of the decreasing demand for medium-skilled manufacturing and routine office workers. High-skilled workers are complementary to technology and they are more prone to it. So, this provides a logical explanation for the increase in high-skilled employment. The share of the service sector in most of the economies has been increasing recently and this gives new opportunities for the low-skilled workers. So, this explains the rising demand for low-skilled workers. All of these polarizations seem to the disadvantage of middle-skilled workers and the trend for the last two decades confirms this phenomenon.

3. PREVIOUS EMPIRICAL STUDIES

Autor et al. (2003), using the task model they first developed, explore computerization is associated with reducing the demand of routine manual and routine cognitive tasks and increasing demand of nonroutine cognitive tasks for 1960 to 1998. And their model interprets the relative demand polarization favoring high-educated labor from 1970 to 1998. Thanks to their model translating task shifts into education demand, they succeed to explain 60% of the polarization in high-skilled labor.

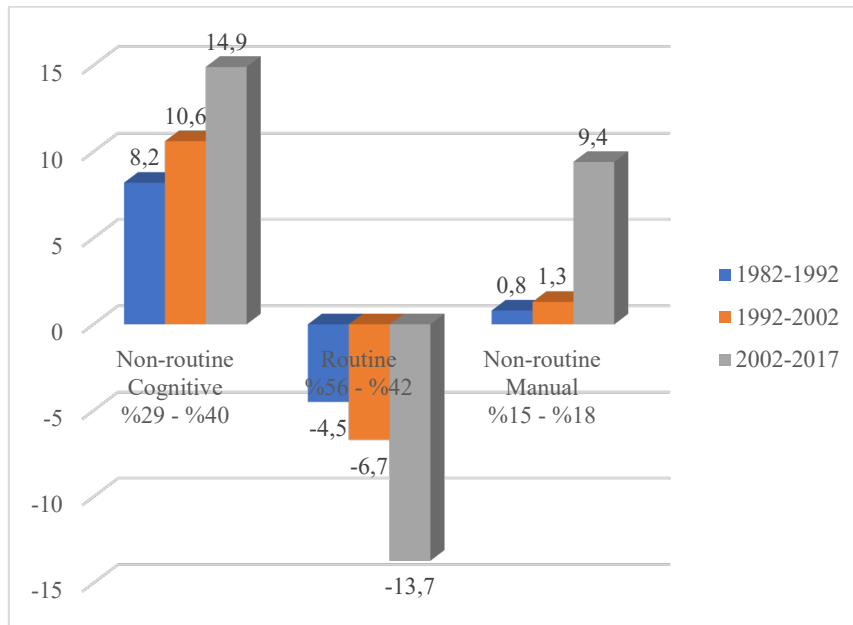
Following Autor et al. (2003), Goos and Manning (2007) explain the process of job polarization in the UK. Although the SBTC model fails to explain the decline in demand for medium-skilled jobs, they prove that the task model seems appropriate for the job polarization in the UK and these findings are compatible with the analysis for the U.S. by Autor et al (2003).

Michaels et al. (2010) test the job polarization hypothesis for the US, Japan, and some European countries with the industrial-level data of the period between 1980 and 2004. Following task model approach by Autor et al. (2003), they find that the polarization is associated with information and communication technologies (ICT) in chosen countries. Their evidence suggests that the growth of ICT brings drop for middle-educated workers, whereas increases the relative demand for high-educated workers.

Autor (2010) deals with the job polarization in the US since the late 1980s. He sees the polarization in both tails of the occupational skill distribution is clear for the US high-educated and well-paid occupations (professional, technical, and managerial occupations) and low-educated and

low-paid occupations (food service, personal care, and protective service) have been rising since the 1980s in the US. He also finds this polarization contributes to earnings inequality.

Jaimovich and Siu (2012) suggest jobless recoveries and job polarization phenomena are related in the US over the last 35 years before 2012. They realize employment drop in medium-skilled routine occupations takes place during economic downturns. They classify the changes by occupations in three periods as 1982-1992, 1992-2002 and 2002-2017 (See Figure 4)

Figure 4: Percent Change in Employment Shares by Occupation Group
Source: Jaimovich and Siu (2012)

Autor and Dorn (2013) analyze the job polarization and wage polarization in the US over the period 1980-2005 in service jobs. With an equilibrium model, they conclude four implications for the analysis: Adaptation process for routine jobs in local labor markets is different, replaced low-skilled labor further reallocated into the service sector, earnings growth at the tails, an increase for skilled labor. Akcomak and Gürcihan (2013) analyze the labor market in Turkey and they find polarization trends similar to the industrialized countries during the period 2004 to 2010. They explain these trends with technology and globalization.

Goos et al. (2014) find the shares of employment for well-paid professionals and low-paid service workers are rising, whereas the shares of employment for manufacturing and routine jobs are falling. They explain this job polarization with RBTC and offshoring in European countries between 1993 and 2010. They also explain job polarization has within-industry and between-industry components using the shares of occupations.

Fonseca et al. (2018) explore job polarization in Portugal between 1986 and 2007. Their paper shows an increase in employment and wages for abstract tasks relative to routine tasks. They find the drop in routine manual jobs is sharp, but the drop in routine cognitive jobs is modest. They conclude that the results show polarization from the mid-1990s and this is consistent with technological change. Vom Lehn (2019) evaluates the job polarization hypothesis using cross-industry in the US economy. He finds that the decline in labor share is driven by routine jobs and associated with the replacement of high-skilled jobs since 2000.

Balsmeier and Woerter (2019) find that increased investment in digital technologies is associated with increased employment of high-skilled workers and most of the jobs are

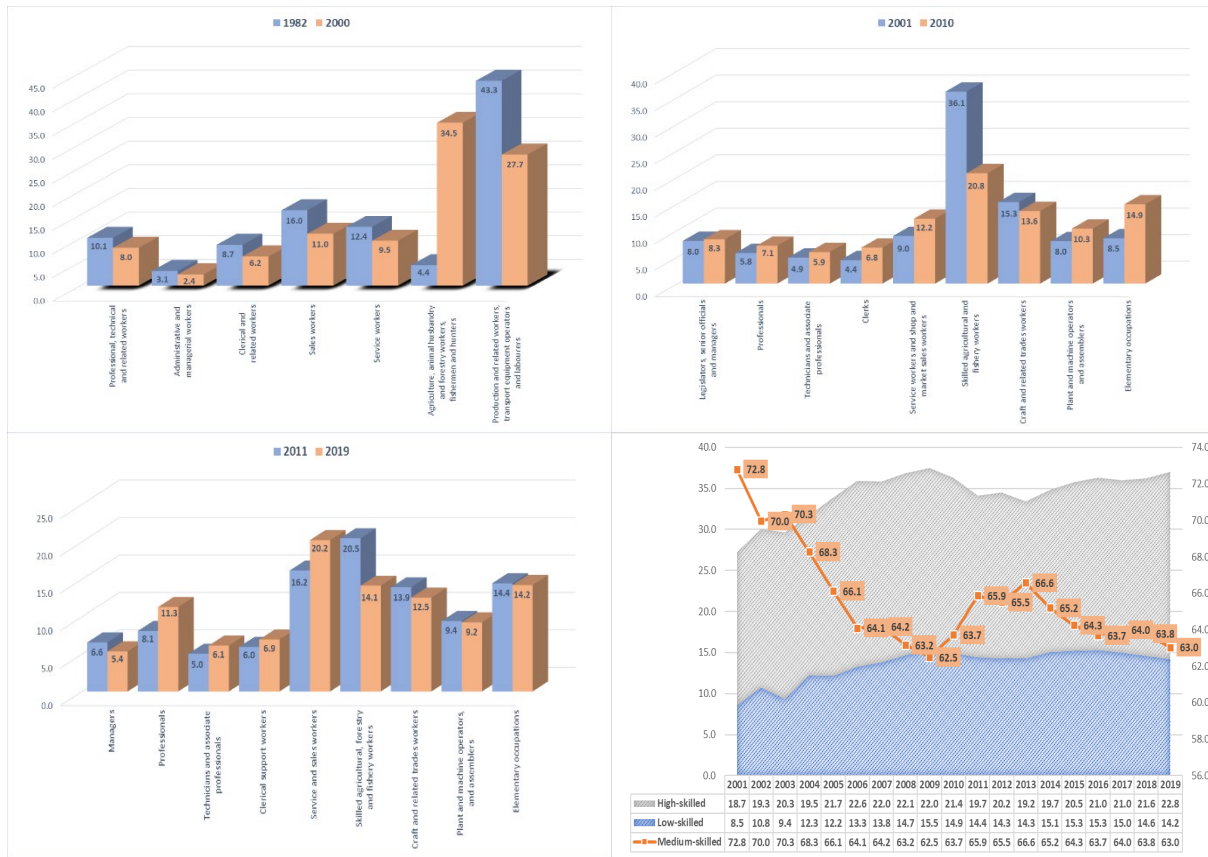
complementary to technology. The findings for Switzerland suggest that low-skilled and middle-skilled occupations are in relatively greater risk to automation. Apart from these studies, Falk and Seim (2001), Aguirregabiria and Alonso-Borrego (2001), Gera et al. (2001), Piva et al. (2005), Meschi et al. (2011, 2016), Haile et al. (2017), Ikenaga (2009) and Montresor (2019) provide evidence of labor polarization from respectively Germany, Spain, Canada, Italy, Turkey, Ethiopia, Japan and UK.

4. EVIDENCE FROM THE TURKISH LABOR MARKET

The International Standard Classification of Occupations (ISCO) is one of the main international classifications for occupations. The methodology of the system ISCO has been updated many times since its first version in 1957. In our paper, we use three versions of ISCO in our descriptive analysis to look into the data for Turkey. In order to avoid possible methodological deviations in comparisons, we evaluate the data in this way in three periods. The data of the first period from 1982 to 2000 is in the system of ISCO-68, the second period from 2001 to 2010 is in the system of ISCO-68 and last period from 2011 to 2019 is in the system of ISCO-08 which is the last updated version of ISCO. ISCO allows making classification in terms of a set of occupational titles and skill levels for these occupations.

The first period for Turkey from 1982 to 2000 is the period in which the agriculture sector is the dominant in the economy. Thus, the share of the jobs related to this sector is predominant (see Figure 5 upper left). Agriculture, animal husbandry, forestry workers, fishermen and hunters are the first in the classification of occupations in this period. Over the 18 years, the share of these jobs in employment increases from 4% to 34%, meaning an increase of eight times in total. In this period, production and related workers, transport equipment operators and laborers experience the most employment loss. While the share of these jobs in employment is 43% in 1982, it drops to 27% in 2000. When we look at the share of professionals and managing jobs representing high-skilled occupations, the share is around only 10% and seems stable during the period. Since the shifts to the service sector in the economy coincided with only the end of this period, there is no distinctive increase in the service workers share during the period.

The second period, after the 2000s, is the period that the agriculture sector loses its dominance in the Turkish economy. The 2000s is a period in which the share of the services sector in total employment throughout the world increased. While the share of agriculture in total employment worldwide is approximately 40% in 2000, this rate decreases to 33% in 2010 in ten years (World Bank, 2020). During the same period, the share of the services sector in total employment rises from 39% to 44%. Looking at the distribution of employment by sector, a similar trend is also the case for Turkey. Within ten years, while the share of the agricultural sector has decreased from 36% to 23%, the share of the services sector has increased from 40% to 50% (ILOSTAT, 2020).

Figure 5: Job Polarization in Turkey
Source: Authors' graphics by using ILO (2020) database.

This change in the sectoral distribution of employment is also seen in the distribution of employment by occupational groups. The share of agriculture sector related jobs, which has the largest weight in the first period decreases from approximately 36% to 21% in ten years in Turkey (see Figure 5 upper right). According to the International Labour Organization (ILO) classification; managers, professionals, technicians and associate professionals are high-skilled occupations. The share of high-skilled jobs in total employment in Turkey rises from about 19% to 21% between 2001 and 2010. Likewise, elementary occupations representing low-skilled occupations in ILO classification increases from 8% to 14% in a decade (see Figure 5 bottom right).

The other occupations including clerks, service workers, shop and market sales workers, skilled agricultural and fishery workers, craft and related trades workers, plant and machine operators, and assemblers are medium-skilled. The share of medium-skilled jobs in Turkey dropped from %73 to 64% in this decade (see Figure 5 bottom right). An increasing trend for both high and low skilled occupations and decreasing trend for medium-skilled occupations are clear evidence of job polarization for this period. And the job polarization trend is compatible with the job polarization trend in developed countries which we tell in detail in the theoretical framework of this paper.

In the last period, including 2011-2019, the decreasing trend of employment in the agriculture sector and the increasing trend of employment in the service sector is going on. Turkey also follows this trend along with other developed and developing countries. The share of employment in agriculture sector drops to %19 of total employment and the share of employment in service sector rises to 54% in 2019 in Turkey (ILOSTAT, 2020). The share of agricultural workers decreases from %20 to 14% and the share of service and sales workers increases from %16 to 20% between 2011 and 2019 (see Figure 5 bottom left).

The skill shift also seems to continue in the last decade. The share of high-skilled occupations reaches about 23% which is the highest rate of history for Turkey. The rate for low-skilled

occupations seems close to the last period and it is about %14. It seems stable after 2008 and the rate is between 14% and 15% in the last two decades. The share of medium-skilled occupations declines from 66% to 63% between 2011 and 2019. It also seems stable in Turkey for the last two decades. When we look at the figures of 2010 and 2019, the shares of high, medium and low skilled occupations are respectively 21.4%, 63.7%, 14.9% for 2010 and 22.8%, 63%, 14.2% for 2019. So, job polarization trend does not seem to get deep for the last decade, but it seems stable in this period. Nevertheless, job polarization hypothesis argues the polarization in the last two decades. Therefore, when we look at the figures of the last two decades, 2001 and 2019, the shares of high, medium and low skilled occupations are respectively 18.8%, 72.8%, 8.5% for 2010 and 22.8%, 63%, 14.2% for 2019. The rise of employment in both high-skilled and low-skilled occupations and the drop in employment in medium-skilled occupations in the last two decades are clear-cut. Certainly, this case indicates the presence of job polarization for Turkey in the last two decades. Moreover, this polarization trend is close to developed countries even though Turkey is still a developing country.

It is considered that the main reason for job polarization in Turkey is technology-based, which is also accepted as the main reason for job polarization throughout the world. The shift between sectors in favor of the services sector plays an important role in skill shift. The rise in the services sector brings with rising demand for low-skilled labor. Technological changes, on the other hand, increases the demand for high-skilled labor and reduces the demand for medium-skilled labor.

5. CONCLUSION

Technology is not-neutral for the job skills and it affects the skill demand since the first industrial revolution. Shifting skill demands are firstly explained by SBTC developed by Griliches (1969) and Welch (1970). The SBTC hypothesis argues the increasing relative demand for skilled labor. However, the polarization trend for skills has changed since 2000. In the new trend, the employment demand for both high-skilled and low-skilled labor increases, whereas the demand for medium-skilled labor decreases. Autor et al. (2003) explain this new trend with routinization of jobs and tasks and develop a new model called task model. In this model, job polarization is explained by RBTC.

The shifting demand for skills is also experienced in Turkey. The share of high-skilled employment increases from 8.5% to 14.2%, the share of medium-skilled employment drops from 72.8% to 63%, the share of low-skilled employment rises from 18.8% to 22.8% in the last two decades. Therefore, job polarization trend is obvious in Turkey for the last 20 years. Moreover, this polarization is compatible with the trend in developed countries. High-skilled workers are complementary to technology, thus the rising trend of these workers in the age of technology seems natural. The share of the service sector in the economy has been rising dramatically since 2000. Therefore, the replaced workers from the manufacturing occupations have an opportunity to find a new job in the service sector. That can be accepted as one of the most important factors to explain the rising demand for low-skilled labor.

In the age of Industry 4.0 (the fourth industrial revolution), technology is at home, at school, at work. Technology is everywhere particularly with mobile internet, artificial intelligence, internet of things, big data, mobile phones, cloud platforms. Smart technologies also occupy the manufacturing industry with smart factories. Industrial robots, 3D printers, artificial intelligence and other new technologies have started a new silent production revolution in the manufacturing industry. This revolution has changed the skill demands for the workers of smart factories. As humankind, we have to discover the benefits of these technologies and use them in favor of human. Shifting demand for skills is a clear fact. We should accept this fact and learn to adapt it.

REFERENCES

- Acemoglu, D. and Autor, D. (2010). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. *NBER Working Paper No. 16082*.
- Acemoglu, D. and Restrepo, P. (2018a). Low-skill and high-skill automation. *Journal of Human Capital*, 12(2), 204-232.
- Acemoglu, D. and Restrepo, P. (2018b). Artificial intelligence, automation and work. *NBER Working Paper No: 24196*, National Bureau of Economic Research Inc.
- Acemoglu, D. and Restrepo, P. (2020). Unpacking skill bias: automation and new tasks. *AEA Papers and Proceedings*, 110, 356-61.
- Aguirregabiria, V. and Alonso-Borrego, C. (2001). Occupational structure, technological innovation, and reorganization of production. *Labour Economics*, 8(1), 43-73.
- Akcomak, S. and Gurcihan, B. H. (2013). Türkiye işgücü piyasasında mesleklerin önemi: Hizmetler sektörü istihdamı, işgücü ve ücret kutuplaşması”, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, 13/21.
- Autor, D. (2010). The polarization of job opportunities in the us labor market: implications for employment and earnings. *Center for American Progress and The Hamilton Project*.
- Autor, D. H. and Dorn, D. (2013). The growth of low-skill service jobs and the polarization of the US labor market. *American Economic Review*, 103(5), 1553-97.
- Autor, D. H., Katz, L. F. and Kearney, M. S. (2006). The polarization of the U.S. labor market. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 96(2), 189-94.
- Autor, D., Levy, F. and Murnane R. (2003). The skill-content of recent technological change: An empirical investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 118, 1279-1333.
- Balsmeier, B. and Woerter, M. (2019). Is this time different? How digitalization influences job creation and destruction. *Research Policy*, 48(8), 103765.
- Card, D. and Dinardo, J.E. (2002). Skill-biased technological change and rising wage inequality: some problems and puzzles. *Journal of Labor Economics*, 20(4), 733-83.
- Chiacchio, F., Petropoulos, G. and Pichler, D. (2018). The impact of industrial robots on EU employment and wages: a local labour market approach. *Bruegel Working Paper*, 18 April 2018, Issue 02.
- Dachs, B. (2018). The impact of new technologies on the labour market and the social economy. *The STOA Project*, The European Parliament's Science and Technology Options Assessment (STOA) Panel.
- Eurostat (2020). European Commission Eurostat [database]. Available from https://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=org.
- Falk, M. and Seim, K. (2001). The impact of information technology on high-skilled labor in services: Evidence from firm-level panel data. *Economics of Innovation and New Technology*, 10(4), 289-323.
- Fonseca, T., Lima, F. and Pereira, S. C. (2018). Job polarization, technological change and routinization: Evidence for portugal. *Labour Economics*, 51, 317-39.
- Gera, S., Gu, W. and Lin, Z. (2001). Technology and the demand for skills in Canada: An industry-level analysis, *Canadian Journal of Economics*, 34(1), 132-48.
- Goos, M. and Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: the rising polarization of work in Britain. *Review of Economics and Statistics*, 89(1), 118-33.
- Goos, M., Manning, A. and Salamons, A. (2014). Explaining job polarization: routine-biased technological change and offshoring. *American Economic Review*, 104(8), 2509-26.
- Griliches, Z. (1969). Capital-skill complementarity. *Review of Economics and Statistics*, 51, 465-68.
- Haile, G., Srour, I. and Vivarelli, M. (2017). Imported technology and manufacturing employment in Ethiopia. *Eurasian Business Review*, 7(1), 1-23.
- Ikenaga, T. (2009). Polarization of the Japanese Labor Market: The adoption of IT and changes in task contents. *The Japanese Journal of Labour Studies*, 584, 73-90.

- ILO (2018). The impact of technology on the quality and quantity of jobs. *The Future of Work*, International Labour Office (ILO), Issue Brief Series No 6.
- ILOSTAT (2020). International Labour Organization database [database]. Available from <https://ilostat.ilo.org/data/>.
- Jaimovich, N. and Siu, H.E. (2012). The trend is the cycle: job polarization and jobless recoveries. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 18334, Revised November 2018.
- Meschi, E., Taymaz, E. and Vivarelli, M. (2011). Trade, technology and skills: Evidence from Turkish microdata. *Labour Economics*, 18, 60–70.
- Meschi, E., Taymaz, E. and Vivarelli, M. (2016). Globalization, technological change and labor demand: a firm level analysis for Turkey. *Review of World Economics*, 152, 655–80.
- MGI (2018). Skill shift automation and the future of the workforce. *McKinsey Global Institute*, Discussion Paper, May 2018.
- Michaels, G., Natraj, A. and Van Reenen, J. (2010). Has ICT polarized skill demand? Evidence from eleven countries over 25 years. *NBER Working Paper*, No. 16138.
- Montesor, G. (2019). Job polarization and labour supply changes in the UK. *Labour Economics*, 58, 187-203.
- Piva, M., Santarelli, E. and Vivarelli, M. (2005). The skill bias effect of technological and organisational change: Evidence and policy implications. *Research Policy*, 34(2), 141-57.
- Piva, M., Santarelli, E. and Vivarelli, M. (2006). Technological and organizational changes as determinants of the skill bias: Evidence from the Italian machinery industry. *Managerial and Decision Economics*, 27, 63-73.
- Raquel, S. and Federico, B. (2018). The routine biased technical change hypothesis: a critical review. *Joint Research Centre*, Technical Report, European Commission, Luxembourg.
- Tinbergen, J. (1974). Substitution of graduate by other labour. *Kyklos*, 27(2), 217-26.
- Tinbergen, J. (1975). Substitution of academically trained by other manpower. *Review of World Economics*, 111(3), 466-76.
- Tuzemen, D. (2019) Job polarization and the natural rate of unemployment in the United States. *Economics Letters*, 175, 97-100.
- Vom Lehn, C. (2018). Understanding the decline in the U.S. labor share: Evidence from occupational tasks. *European Economic Review*, 108, 191–220.
- Welch, F. (1970). Education in production. *Journal of Political Economy*, 78, 35-59.
- World Bank (2020). The World Bank DataBank [database]. Available from <https://databank.worldbank.org/home.aspx>.

Tarihsel Süreç İçerisinde Çevre Hareketlerinde Ortaya Çıkan Farklılıklar Üzerine Bir İncelenme

A Review of The Differences in Environmental Movements Within Historical Process

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901143>

Korkmaz YILDIRIM*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
28.07.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı toplumsal hareketler arasında değerlendirilen çevre hareketlerinin temel özellikleri ve düşünsel açıdan geçirmiş olduğu değişimi değerlendirmektir. Belirgin ve ortak özellikleri ile diğer toplumsal hareketlerden ayrılan çevre hareketleri siyasi, iktisadi ve kültürel yapıda yaşanan değişimle birlikte dönemselsel olarak gelişim göstermiştir. Bu süreçte çevre hareketleri endüstrileşmeden küreselleşmeye, modern toplumdaki modern sonrası toplumsal yapıya, yerelden küresel ölçüğe kadar yaşanan toplumsal hoşnutsuzlukların yansımaları olarak geniş bir repertuara sahip olmuştur. Siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelen tarihsel ve mekânsal farklılaşmanın çevre hareketlerinde meydana getirdiği etkiler ve gelecekteki durumu ayrı bir çalışma ile değerlendirilmelidir. Çevre hareketleri ve temel özellikleri hakkında evrensel ilkeler belirlemek ve genelleme yapmak zor olsa da çalışmada çevre hareketlerinin geçirmiş olduğu dönemselsel farklılaşma sadece benimsenen değerler, örgütsel yapı, ilkeler ve eylem biçimleri bakımından ele alınmıştır. Çalışma sonucunda çevre hareketlerinin dönemselsel olarak farklılaştığı, ulusal sınırlar dışına taşarak küresel ölçekte etkin olabilme özelliği gösterdiği belirlenmiştir. Bilim, teknoloji ve iletişim tekniklerinde yaşanan gelişmeler sayesinde yerel ve münferit özellik gösteren çevre hareketleri, küresel enformasyon ağı ile eklenilebilme, destek alma ve geniş kitlelere hitap edebilme imkânı yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre hareketleri, yeni toplumsal hareketler, çevreci gruplar.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
28.07.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

The aim of this study is to evaluate the basic characteristics of environmental movements which are considered among the social movements, and the transformation they have undergone in terms of intellectual aspects. Environmental movements, which differ from other social movements with their distinctive and common features, have developed periodically with the change in political, economic, and cultural structure. In this respect, environmental movements have a wide repertoire as a reflection of social discontent from industrialization to globalization, from modern society to post-modern social structure, from local to global scale. It is necessary to evaluate the effects of change imposed by political, economic, and social structures on historical and spatial deviations of the environmental movements and their future. As a result of the study, it is concluded that today's environmental movements periodically differentiates include characteristics and tend to be effective on a global scale by taking beyond national borders. With the advent of developments in science, technology, and communication techniques, local and discrete environmental movements have gained the opportunity to articulate with the global information network and appeal to large audiences.

Keywords: Environmental movements, new social movements, environmental groups.

Atıf/ to Cite (APA): Yıldırım, K. (2021). Tarihsel süreç içerisinde çevre hareketlerinde ortaya çıkan farklılıklar üzerine bir incelenme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 360-382

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr

Extended Abstract

Research Background and Purpose:

The notion that there is a relationship between the economic, political, and cultural outputs of industrialization, modernization, urbanization, globalization, flourishing in science and technology, the historical differentiation experienced in environmental movements has been acknowledged by scholars. To this end, environmental movements have cyclically developed in a way of theoretically and practical manner. It is inevitable that progressing in the new social movements, which are increasingly considered among significant actors in the political and social domain, need to be reevaluated from point of principles, organization style, values, and actions, and to make inferences concerning its future.

In this context, this study aims to evaluate how environmental movements have historically progressed and deviation experienced from point of values, goals, action, and organizational forms adopted theoretically and practically. In the study, the characteristics of social movements and their theoretical preferences are firstly interrogated in an interpretive manner. Afterwards, certain assertions put forwarded about the organizational forms, action types, and the basic values they advocate of the new social movements that gained momentum after the 1960s are interpreted in the study.

Methodology:

In this study, significant deviation experienced in environmental movements is evaluated conceptually and theoretically. By re-assessment of the main political and administrative determinations that have been effective in the emergence of social movements, the causes for the historical deviation are interrogated in an interpretive manner. The changes in environmental movements from the past to the present have been re-evaluated within the theories of new social movements to eliminate the theoretical gap in the literature on the subject.

Finding and Discussion:

The first basic inference obtained from the study is related to the acceptance of the notion that there have been significant differences in environmental movements historically in terms of values, principles, organizational forms, actions and activities. As a matter of fact, there is an important tendency towards approaches that an ecological worldview has become widespread theoretically and practically since the 1950s, rather than an environmentalist point of views. The basic assertion of the studies regarding ecological movements is that environmental problems are mainly caused by the dichotomic understanding of the relationship between society and nature over time. In this respect, several attributes such as peace, harmony, diversity and balance rather than hierarchical, uniform, technocratic manner have become the keywords of ecological worldview.

Another important deviation experienced in environmental movements occurred with the environmental justice that took place since the 1980s. The conception of environmental justice, which criticizes the inequality experienced from point of biased usage of natural resources, and the fact that social structures where differences in terms of characteristics such as race, color, national origin, income difference increase, are exposed unequally from decision making in environmental politics, continues to be a source of inspiration for environmental movements in many countries. With the advent of progressive technology and communication opportunities in recent times, the notions that global coalition networks have become widespread, the size of their influence has increased, and a strategic phase has been adopted, maintain their validity for academic works in this subject. Because local environmental movements have gained the opportunity to address large areas by being included in global network communication by the communication techniques and technological developments.

Conclusion:

The study concluded that the historical changes experienced in the social structure cause important deviations between traditional and new social movements. Social movements that prioritize materialist values, especially based on class and economic reasons, have changed to a new form based on post materialistic values, balance, harmony, diversity, identity, and cultural codes. When social movements that gained a new dimension recently are evaluated from point of participants, it can be asserted that certain attitudes such as the middle class are active, decentralized, anti-globalization, being closer to left-wing ideologies, and including participatory and radical forms of political action have mostly come to the forward for environmental movements.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinde ortak özelliklere sahip olması bakımından yeni toplumsal hareketler kapsamında değerlendirilen çevre hareketleri, siyasal ve toplumsal kuramların odak noktasını oluşturmaktadır. Endüstrileşme ve küreselleşme gibi olgular sonucunda etkili hâle gelen çevre hareketleri, bu sorunlarla ilgili hoşnutsuzlukların ifade edilebilmesine imkân sağlamış ve aynı zamanda sadece gelişmiş sanayi toplumlarını değil, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeleri de kapsayacak şekilde küresel bir boyut kazanmıştır. Çağımızın en dikkat çekici hareketi olarak değerlendirilen çevre hareketleri; düşünsel, etkinlik, örgütsel ve eylem stratejileri bakımından dönemsel olarak gelişim göstermiştir. Bu gelişimin nereye doğru eğilim göstereceği konusunda ise hem akademik camiada hem toplum nezdinde fikir birliğine varılamamıştır. Endüstrileşme atılımları, modernleşme hareketleri, kentleşme, küreselleşme, bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmelerin toplumsal yapıda meydana getirdiği iktisadi, siyasi ve kültürel değişimler ile çevre hareketlerinde yaşanan dönemsel farklılaşma birbiriyle örtüşmektedir. Bu durum çevre hareketlerinin sosyo-politik yapıya ilişkin önemli ipuçları içerdiğini göstermektedir. Ayrıca günümüzde çağdaş, demokratik ve sürdürülebilir toplumsal yapının sağlam temeller üzerine inşa edilme isteğinin yaygınlaşması dikkate alındığında genelde toplumsal hareketler, özeldir ise çevre hareketleri, birey ve toplumsal grupların siyasi alanındaki mücadeleye veya çatışmaya doğrudan ve etkin katılımını mümkün kılması bakımından önem arz etmektedir. Bu açıdan çevre hareketleri ve savunmuş oldukları düşünce sistemleri kendi içerisinde farklılıklar gösterebilir de bunların dikkate alınmaması rasyonel bir tercih olmayacaktır.

Toplumsal gelişmeye paralel olarak çevreci hareketlerin içinde yer aldığı yeni toplumsal hareketler kendi içinde değişim göstermiştir. Zira yeni toplumsal hareketler için kullanılan “yeni” kavramının geleneksel hareketlerde yaşanan farklılaşmaya vurgu yapmak için kullanıldığı belirtilmektedir. Alan yazınında işçi hareketleri gibi sınıf tabanlı geleneksel toplumsal hareketlerin siyasi iktidarı ele geçirmek gibi bir amaç benimsendiği ifade edilirken feminist, barış, yerel özerklik ve çevre hareketleri ile nükleer karşıtı hareketlerin ise yeni toplumsal hareketlerde politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında karar vericileri etkilemek, yönlendirmek ve bu konuda gerekli kamuoyunu oluşturmayı amaçladığı sıklıkla belirtilmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde yaşanan dönemsel farklılaşmanın özellikle iktisadi, siyasi, kültürel ve teknolojik unsurlar açısından gerçekleştiği düşünülmektedir. Giderek daha fazla siyasal ve toplumsal alanda önemli aktörler arasında değerlendirilen yeni toplumsal hareketler için yaşanan bu dönüşümün ilkeler, konular, örgütlenme biçimi, değerler ve eylemler bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde çağdaş çevre hareketleri, modern toplumsal yapı ile kurumlarına yönelik düşünsel ve eylemsel girişimde bulunarak eleştirdiği kabul edilmektedir. Ancak bu eleştirilerin toplumsal gelişim ve yeni sosyo-politik uygulamalar karşısında giderek sönümleneceği ya da daha fazla etkin olacağı tartışması devam etmektedir. Son dönemlerde küresel ölçekte yaşanan COVID-19 pandemi süreci sonrasında toplum-doğa ilişkilerinin tekrardan sorgulanacağı, çevre hareketlerinin önemi ve savunmuş oldukları temel savların daha fazla öne çıkacağı beklentileri yaygınlaşmıştır. Bu konuda geleceğe ilişkin yapılacak değerlendirmeler ise çevreci hareketlerinin temel özellikleri ile geçirmiş olduğu değişimi bütüncül olarak analiz etmeyi gerekli kılmaktadır.

Geçmişten günümüze çevreci hareketinin temel unsuru sadece ekolojik sorunlar olmamıştır. Zira çevrecilik ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlara yönelik bütünlükçü ve kapsayıcı çözüm seçeneklerinin geliştirilmesini önceleyen siyasal bir proje olarak gelişim göstermiştir. Bu sebeple çevrecilik bir yandan diğer ideolojilerden farklılaşmakta bir yandan da kendi içerisinde ise ayrışmaktadır (Çoban, 2012:69). Öyle ki ekolojik ütopyacılar, Gaia yaklaşımını savunanlar, ekonaturalizmciler, yeşil tüketiciler, bütüncül (holizm) düşünceye sahip olanlar gibi en az 40 düzeyinde değişik çevreci akımın olduğu bile ileri sürülmektedir (Wissenburgh, 1997). Bu açıdan, çevrecilik hareketinin betimlenmesi için tercih edilen en uygun yöntem farklılıkların törpülenerek, temel özellikleri ve savdukları değerler itibarıyla ikili ya da üçlü sınıflandırma yapmak şeklinde olmuştur. Genellikle yapılan ikili ayrışmalarda ise çevreciler ya da ekolojistler, reformistler ya da radikaller,

geleneksel ya da yeni çevreciler, sığ ya da derin ekolojistler, insanmerkezciler ya da çevre merkeziler şeklinde olup, temel farklılıklar ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, çevreci hareketlerin tarihsel olarak nasıl bir gelişim gösterdiği ile yaşanan dönemseller farklılaşmanın benimsenen değerler, amaçlar, eylem ve örgütlenme biçimleri bakımından değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak toplumsal hareketlerin temel özelliklerine ve kuramsal yaklaşımlarına yer verilmiştir. Daha sonrasında 1960'lı yıllardan sonra ivme yakalayan yeni toplumsal hareketlerin, örgütlenme formları, eylem biçimleri ve savundukları temel değerler açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde geçmişten günümüze çevre hareketleri yapısal ve düşünsel alanda geçirmiş olduğu tarihsel farklılaşmalar değerlendirilmekte, bu değişim üzerinde etkili olan unsurlar tahlil edilmeye çalışılmaktadır. Çalışma ile yaklaşık bir asırlık geçmiş olan çevre hareketlerinin geçirmiş olduğu değişim tahlil edilmiş, aynı zamanda gelecekteki durumuna ilişkin önemli ipuçları da sunulmaya çalışılmıştır.

2. GELENEKSEL VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumsal hareketler¹ refah, esenlik, insan hakları, çevre, sağlık, toplumsal eşitsizlik, savaş gibi iktisadi, siyasi, kültürel ve sosyal konularda bireylerin ve toplumsal grupların hoşnutsuzluklarını ve endişelerini ifade edebilme imkânı sunması bakımından önemlidir. Toplumsal hareketler kurumsal ve resmi yollardan siyasete katılım imkânı olmayan ya da az olan azınlık ile marjinal konumdaki birey ve toplumsal sınıfların siyasi ve yönetsel süreçlere katılmaları ile politik karar mekanizmalarında söz sahibi olmalarını sağlayan önemli siyasi ve toplumsal aktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Taşkın vd., 2015:275). Günümüzde toplumsal hareketler, sadece batılı liberal demokrasiler için değil, düşük gelirli otoriter rejimlerde de yoksulluk başta olmak üzere toplumsal sorunlar ile siyasi dışlanmanın giderilmesi, bu konudaki talep ve beklentileri karşılayacak kamuoyunun oluşması açısından önemlidir (Haggue ve Harrop, 2014:166).

Toplumsal hareketlerin tanımlanmasında ilk çıkış noktası “hareket” kavramıdır. Nitekim kavramsal olarak toplumsal hareketler ifadesindeki “hareket” kavramının karşı bilinç ve öz düşünsel bir teleolojiye² sahip olduğu kabul edilir. Bir açıdan çoğu “hareket”i “sistem karşıtı ve baskı karşıtı” olarak nitelendirmek mümkündür. Liberal bir yapının içinde gelişen sistem karşıtı hareketler, birey ve toplumlara “daha çoğu” talep ettiren ve kapitalist gelişim modelini öngören sistem güçleri tarafından kontrol edilmek istenmektedir. Nitekim 1800'lü yıllardan sonra gelişen sistem karşıtı işçi, sosyalist ve komünist hareketler devlet yönelimli olmuş, kaldırılması, yeniden şekillendirilmesi ya da kontrol edilmesi gayesi taşımıştır. Ancak sistem karşıtı hareketler karşısında, sistem güçleri ise ihtiyaçları, arzuları hatta özneliği kontrol ederek cevap vermeye çalışmıştır. Daha da önemlisi sistem güçleri daha önceki çağdan farklı olarak kültür dünyası ve sosyal düşsellikte faaliyet göstermeye başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde Çin Kültür Devrimi, Küba Devrimi ve Vietnam Savaşı gibi olaylar sonucunda küresel ölçekte hız kazanan toplumsal hareketlerin seyri, sistem karşıtı hareketlerden kimlik ve kültür merkezli hareketlere, daha sonrasında da etnik ve dini kimlikler etrafında şekillenmeye başlamıştır (Martin vd., 2008:131).

Alan yazında toplumsal hareketlerin tanımlanmasına ilişkin farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Bunun temel sebebi olarak toplumsal hareketlerin meydana geliş süreci, amaçları, biçim ve sonuçları bakımından farklılıkların olması gösterilmektedir (Çımrın, 2010:47). Çoğu araştırmacı toplumsal hareketlerin her şeye rağmen kuramsal ve tarihsel bir bağlamda açıklanması

¹ Tarihsel olarak kavramın ne zaman, nerede ve nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler olsa da çoğu araştırmacı tarafından “toplumsal hareketler” kavramının ilk defa Alman bilim adamı Lorenz Van Stein tarafından siyasi çekişme ve mücadele bağlamında kullanıldığı (Tilly, 2004: 5; Bozkurt ve Bayansar, 2016:277); “yeni toplumsal hareketler” kavramının ise Almandaca Karl-Warner Barnd tarafından (Önder, 2003: 35) kullanıldığı ifade edilmektedir.

² Bu kavram evreni ve işleyişini nedensellik ile amaçlılık ilkesi çerçevesinde açıklayan bir düşünce sistemi anlamında kullanılmıştır.

gerektiğini kabul etmektedir. Bu gaye ile toplumsal hareketler kavramı “ortak amaçlar etrafında toplanan belirli sayıda insanın toplumsal özelliklerinin biri ya da birkaçının değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirdikleri eylemler olarak” ifade edilebilir (Giddens, 2009). Martell (1994) toplumsal hareketleri kurumsal yapının dışında, ortak çıkar ve amaçları kolektif eylemler ile gerçekleştirme girişimleri olarak ifade etmektedir. Bir açıdan toplumsal hareketler; toplumun değişmesini ya da değişmemesini isteyen, kolektif eylemde bulunmak amacıyla bir araya gelenlerin oluşturdukları, örgütlü ve devamlılığı olan topluluklar olarak ifade edilebilir. Yapılan tanımlamada çıkan unsurlar dikkate alındığında toplumsal hareketlerin diğer kolektif eylemlerden farklılık arz ettiği görülmektedir. Zira toplumsal hareketlerin taşınması gereken temel özellikler; toplu ve ortak bir eylem olması, değişim odaklı hedeflerinin olması ile kurumsal olmayan, devamlılık arz eden ve örgütlenmenin olduğu bir eylem olmasıdır (Taşkın vd., 2015:275). “Halk hareketi” olarak da ifade edilen toplumsal hareketler toplumun içinden doğan farklı araç ve yöntemler ile kurulu düzeni eleştiren, mevcut düzende elitlerden ziyade dışlanmış kesimin belirli amaçlar ve hedefler etrafında (yeni politikalar) toplanması sonucu oluşan gruplar tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak açıklanabilir (Haggue ve Harrop, 2014:163).

Belirli çıkar grupları ve halk örgütleri tarafından gerçekleştirilen toplumsal hareketlerin 18. yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika’da ve Avrupa’da ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Toplumsal hareketler, zamanla 19. yüzyılda proleter işçi sınıfının yanı sıra çiftçi ve kadınlar başta olmak üzere otoritelere karşı hak talebinde bulunan diğer toplumsal kesimleri kapsayacak şekilde genişlemiştir (Tilly, 2004). Eski / geleneksel toplumsal hareketler arasında ilk akla gelen örnekler, sınıf tabanlı olan ve iktisadi alanlarda da gayeler içeren 18. ve 19. asırdaki işçi hareketleri ile ulusal bağımsızlık hareketleridir. Sanayileşme ve kentleşme hareketinin ortaya çıkardığı sanayi toplumunun üretim ilişkilerinde önemli değişimler meydana getirmesi, burjuvaziye karşı örgütlü bir yapıya sahip işçi sınıfının hak talep etmesini de sağlamıştır ve bu, dönemin en önemli toplumsal hareketlerinden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sömürgecilik faaliyetlerine karşı kendi kaderini tayin etme perspektifindeki talepler bağımsızlık hareketlerinin gelişmesine sebep olmuştur (Balkaya,2014: 43). Tilly (2004) toplumsal hareketleri belirgin program, kimlik ve pozisyonlara sahip bir modernlik ürünü olarak nitelendirmiş ve bu hareketlerin halk egemenliğini öncelemesinden hareketle de demokratikleşme ile hareketin yaygınlaşması arasında olumlu bir ilişki olduğunu vurgulamıştır.

Çeşitli siyasi ve sosyal sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan reaksiyondan beslenen toplumsal hareketler arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte bu hareketlerin kendi içerilerinde ortak özellikler barındırdıkları da kabul edilmektedir. Nitekim toplumsal hareketlerin en temel ortak özellikleri olarak siyasal bir izlencesinin olması, öznel çıkarların yanı sıra genel ve ahlaki ilkeleri de kapsamaması ve genel ortak amaçların benimsenmesi gibi hususlar gösterilebilir (Çımrın, 2010:48). Tarrow (2011:6-7) toplumsal hareketler için temel özellik olarak kolektif eylem ve örgütlü yapıyı öne sürmektedir. Ancak Tarrow’un yaklaşımındaki temel farklılık, katılımcıların karşıtları ile çatışmacı bir ilişki içerisinde olduğunu kabul etmesi ve kolektif eylemleri çatışmacı siyasetin bir bileşeni olarak değerlendirmesidir. Melucci (1985:794) ise toplumsal hareketlere ilişkin temel ve ortak özellikleri bir adım daha ileriye götürerek bu hareketlerin dayanışmacı ya da çatışmacı perspektiflerinin yanı sıra mevcut sistemin sınırlarını zorlayıcı bir özellik göstermeleri gerektiğini ifade etmektedir. Toplumsal hareketlerin özellikleri üzerinden tanımlama girişiminde bulunan bir diğer araştırmacı sosyolog Manuel Castells’dir. Castells (2006:100) toplumsal hareketlerin sahip olması gereken üç ortak temel özelliği kimlik, karşıtlık ile toplumsal amaç ve hedef şeklinde ifade etmektedir. Diğer taraftan Giddens (2009) toplumsal hareketlerin çok geniş kapsamlı bir olgu olduğundan temel unsurlarını tespit etmenin zor olacağını ileri sürmektedir. Katılımcı sayısı bakımından birkaç bireyin ya da milyonlarca katılımcının olması, yasal ya da yasa dışı yollarla meydana geldiği gibi bazıları reformist bazıları daha radikal amaç ve eylemler içermesi, toplumsal hareketlerin kaotik ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Zaman içerisinde toplumsal ilişkilerde ve toplumsal bilinçte yaşanan farklılaşma ile birlikte toplumsal hareketler de değişim göstermiş, farklı değerlere sahip bireylerin bu hareketlere katılımı artmıştır. Yeni hareket tarzının benimsendiği bu hareketlerde siyasi iktidarı ele geçirmekten ziyade politikalar ve kamuoyu üzerinde etkili olmak amaçlanmaktadır (Kalouche ve Mielant, 2008:256-257; akt. Yaylacı, 2014: 64). 1960'lı yıllardan sonra yaşanan sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma, modern toplumdaki postmodern topluma doğru yaşanan değişim ve dönüşüm toplumsal hareketler için de yeni kavram ve tanımlamalara ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Tarihsel olarak toplumsal hareketlerde yaşanan farklılaşma özellikle toplumsal, siyasal, kültürel ve teknolojik etmenler aracılığı ile gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bunun temel gerekçesi olarak ise toplum içerisinde azınlıkta olanlar tarafından farklı söylemlerin gelişmesi, kimliklerin korunmasını sağlayacak sosyal ağlar aracılığı ile farklılıkların ifade edilebilmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Zira çeşitlilik ve heterojen yapı arz eden kitlelerin farklı talep ve beklentileri geçmiş dönemlerdeki kitle hareketleri ve temel argümanların yerini almıştır (Yanık ve Öztürk, 2014: 46). Kapitalist, ekonomik ve maddi yaşam biçiminin tüm olumsuzlukları toplumlara daha fazla nüfuz etmiş, sosyokültürel değerleri etkisi altına almış ve ortaya çıkardığı açmazlar nedeniyle sistem karşıtı hareketler daha radikal özellik göstermeye başlamıştır. Giderek yaygınlaşan toplumsal hareketlerin odak noktasını ise etnik ve dini tabanlı kimliklerin korunması ya da inşası gibi konular oluşturmaktadır (Kalouche ve Mielant, 2008:221-223; akt. Yaylacı, 2014: 63).

Dönemsel olarak farklılaşan toplumsal hareketler iki farklı akım üzerinden değerlendirilmektedir. Bu iki akım materyalist değerleri önceleyen ve sınıf tabanlı geleneksel toplumsal hareketler ile post materyalist değerlerin öne çıktığı, çoğulcu ve farklı kimlikler etrafında şekillenen yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilmektedir. Geleneksel toplumsal hareketler 19. yüzyılın başlarından 1960'lı yıllara kadar devam eden iktisadi gelişim, güvenlik, gelir dağılımı gibi konularda kolektif bilincin resmi olarak örgütlenmiş toplumsal gruplar tarafından gerçekleştirilmesi olarak kabul görmektedir. Bu hareketin en belirgin örneği olarak sınıf çıkarlarının vurgulandığı ve belirgin ideoloji etrafında şekillenen işçi hareketleri gösterilebilir. Diğer taraftan özellikle 1968 öğrenci hareketlerinden sonra ivme kazanan ideolojileri ayrıştırıcı özelliklerinden ziyade bütünleştirici özelliğinden faydalanan, farklı kimlik yapılarını ve çoğulcu yapıyı önceleyen, kolektif ve bireysel kimlik arasındaki ayrımın muğlaklaştığı, daha özerk ve adem-i merkezîyetçi yönetim yapısını önceleyen yeni toplumsal hareketler yer almaktadır (Offe, 1985). Tarihsel olarak sonradan ortaya çıkan siyasi ve sosyal ilişkilere atıfla kullanılan “yeni” kavramı toplumsal hareketler için 1970'li yıllardan sonra daha belirgin olarak kullanılmıştır. Sınıf çıkarlarından ziyade farklı kimliklere referans verilmesi, siyasi iktidar ve ekonomik yapıdan ziyade kültürel alana yoğunlaşması, çıkardan ziyade ahlaki değerlere yönelmesi toplumsal hareketlerdeki farklılıkları göstermektedir (Bozkurt ve Bayansar, 2016:278).

“Kitle hareketleri” olarak bilinen bu hareketlerde sınıfsal hareketliliğe uyum sağlayamayan kesimler (işsizler, izole olmuş işçiler, çevredeki orta sınıf) tarafından arzu edilmeyen bir toplumsal yapıya meydan okunması söz konusu iken, 1970'li yıllardan sonra, belirli amaç ve hedefleri için kaynakların rasyonel bir şekilde seferber eden örgütlü eylemler haline dönüşmüştür (Haggue ve Harrop, 2014: 164). Heywood (2013) bu süreci 1960'lı yıllardan sonra tek bir politik konu etrafında gerçekleşen klasik toplumsal protesto eylemleri, kadın hareketleri, sivil haklar hareketleri ile çevre hareketleri gibi “yeni siyaset” olarak nitelenen eylem ve kampanyalar olarak ifade etmektedir. Genellikle baskılanmış ve dezavantajlı toplumsal kesim ile özdeşleşmiş yeni toplumsal hareketlere, genç, eğitilmiş ve gelir seviyesi yüksek olan kesim tarafından ilgi duyulmuştur. Giddens (2009) yeni toplumsal hareketleri sınıfsal olmaktan ziyade toplumsal yapıda sadece bazı sosyal ve kültürel değerlerin değiştirilmesi amacıyla farklı toplumsal gruplar tarafından küresel ölçekte gerçekleştirilen hareketler olarak ifade etmektedir.

Tarihsel olarak küresel ölçekte yaşanan hızlı değişimin sebep olduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal sonuçlara karşı oluşan memnuniyetsizliğin ilk ve yeni biçimdeki örneği olarak 1968 öğrenci hareketleri gösterilebilir. Daha öncesinde çok fazla rağbet görmeyen toplumsal hareketler

özellikle “68 hareketi” olarak bilinen ve Türkiye’nin de içinde yer aldığı birçok ülkede hak ve özgürlüklerin kazanımı konusunda katkı sunan eylemlerden sonra tekrar önem arz etmeye başlamıştır. Toplumsal hareketler bakımından önemli bir kırılmanın yaşandığı 1960’lı yıllarda özellikle genç kesim tarafından egemen Amerikan kültürüne karşı duruş sergilemek amacıyla çoğu ülkede eylemler gerçekleşmiştir. Zira tarihsel olarak 1968’li yıllar küresel ölçekte sistem karşıtı hareketlerde (milliyetçi, sosyalist, işçi, sosyal demokratik hareketler gibi) dönüşümün yaşandığı bir zaman periyodu olarak kabul edilmektedir (Martin vd., 2008:129). Daha öncesinde liberallerin bireysel olarak ya da baskı-çıkar grupları ve siyasi partiler aracılığı ile yapmaya çalıştığı, Sosyalist ve Marksist sınıf hareketleri ile gerçekleşecek olan toplumsal değişimin olası farklı formlarının anlaşılması, sadece iktisadi çıkarın ve taleplerin değil, kültür, kimlik ve yaşam kalitesi gibi konulardaki beklentilerin karşılanması için ortak hareket etmenin potansiyel gücünün anlaşılması ile mümkün olmuştur (Taşkın vd., 2015:276).

Karşılaştırma yapmak gerekirse toplumsal hareketlerin kökeni 19. yüzyıldaki sanayi toplumuna ilişkin geliştirilen toplumsal kuramlara ve işçi hareketlerine dayandırılmasına rağmen çağdaş anlamda toplumsal hareketlerin 1960’lı yıllardan sonraki toplumsal yapıya ilişkin oluşan hoşnutsuzluğa bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası toplumsal hareketlere ilişkin teorik çalışmalar, küresel ölçekte gelişmiş kapitalist toplumsal yapıda yaşanan yoğun ve derin değişimler karşısında yeni kolektif eylemleri açıklamak amacıyla hız kazanmıştır (Melucci, 1980:199). Nitekim Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da 60’lı ve 70’li yıllarda toplumsal yapıda yaşanan olumsuzlukları açıklamada ekonomik ve endüstrileşme temelli eleştirileri temel alan geleneksel toplumsal hareket kuramları sanayi sonrası toplumsal değişimi ve hareketliliği açıklamada yetersiz kalmıştır (Cohen,1985:672). Daha öncesinde değinilmemiş olan cinsiyet, yaş, çevre, yaşamsal mücadele, kimlik gibi konular toplu eylemlerin odak noktasını oluşturmaya başlamıştır. Bunun temel sebebi olarak ise özellikle o zamana kadar öne sürülen yaklaşımların kültürel ve kimlik temelli değişim ile dönüşümü açıklamada zorlanması gösterilmektedir. Toplumsal hareketlerde tarihsel olarak farklı kavramsallaştırma ve sınıflandırma eğiliminin temel gerekçeleri ise amaçlar, aktörler, organizasyon yapıları, meydana geldiği mekân ve eylem biçimleri bakımında önemli farklılıkların olmasına dayandırılmaktadır (Çımrın, 2010:50).

Yeni toplumsal hareketlerin yaygınlık kazanmasının temel gerekçelerini irdelemek için ilgili dönemdeki sosyo-ekonomik yapıyı ve değişimleri kapsamlı değerlendirmek gerekmektedir. Melucci (1980:217)’ye göre kapitalist sistemin üretim odaklı sanayi aşaması yerini tüketim, hizmet ve sosyal ilişkiye dayanan aşamaya bırakmıştır. Gelişmiş kapitalist toplumlarda, bilim ve enformasyon sistemlerinde yaşanan gelişme, sadece doğal çevrenin değil sosyal sistem ve bireyler arası ilişkilere müdahaleyi zorunlu kılmıştır. Bireysel ve toplumsal kimlikler sosyal hareketliliğin birer ürünü olarak kabul edilmektedir. Yeni toplumsal hareketler bir taraftan üretimin materyalist boyutunun yeniden düzenlenmesi ile mücadele ederken bir taraftan da sosyo-ekonomik gelişme üzerinde oluşan kontrol mekanizmasının zaman ve mekân koşulları ile bireylerin günlük yaşam biçimlerine göre yeniden düzenlenmesini talep etmiştir. Yeni toplumsal hareketler ve toplu eylem formlarının temel özellikleri ise özel ve kamusal alan arasındaki ayrımın sona erdiği, olağan dışı ve anormal olanın üst konumda olduğu, doğrudan politik sistemin hedef alınmadığı, objektif dayanışmanın olduğu, doğrudan katılım ve temsilin reddi şeklinde özetlenebilir. Başka bir ifadeyle yeni toplumsal hareketler toplumun çeşitli katmanlarında farklı amaçları benimseyen çok boyutlu bir olgu olarak nitelendirilebilir. Yeni toplumsal hareketler geleneksel toplumsal hareketlerden farklı olarak, üretim ve dağıtım süreçlerine odaklanmakta, mevcut yönetim sistemini semboller ve kültürel anlamda sorgulamaktadır. Küresel ve ulus ötesi boyutu olan yeni toplumsal hareketlerde yeni bir elit kitlenin, kurumsal ve kültürel değişim ve dönüşümün öncelendiği anlaşılmaktadır. Heywood (2013:260-261) çalışmasında karşılaştırma yaparak, yeni toplumsal hareketlere daha çok genç, eğitilmiş ve orta sınıf kesimin katılım gösterdiğini ifade ettikten sonra bu hareketlerin post materyalist değerleri öncelediğini; yaşam kalitesine ilişkin hoşnutsuzlukları dile getirdiğini, sol kanat ideolojisine yakın, kendini gerçekleştirme ve ifade etme gibi liberiteryan yaklaşımları kucakladığını; adem-i merkeziyetçi ve katılımcı karar verme

yaklaşımlarını desteklediğini söylemiştir. Ayrıca bu hareketlerde anti-kapitalist söylemlerin yaygın olduğunu belirtmiş ve bu hareketlerle yeni siyasal aktivite formlarının oluşturulduğu konusuna değinmiştir.

Geleneksel ile yeni toplumsal hareketler arasındaki farklılıkları göstermek için yapılan karşılaştırma çalışmaları çoğunlukla aktörler, konular, değerler ve eylem biçimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Offe (1985)'nin çalışmasında ileri sürmüş olduğu gibi aktörler hususunda; geleneksel hareketlerin sosyo-ekonomik toplumsal sınıfların gelir dağılımı gibi materyalist değerlerin amaç edinmelerine karşı yeni toplumsal hareketlerin toplumun farklı kesimlerinin çeşitli konularda toplandıkları grup hareketine denk geldiğini ifade etmektedir. Temalar itibariyle geleneksel toplumsal hareketler, iktisadi gelişme, gelir dağılımı, askeri ve toplumsal güvenlik ve kontrol gibi hususlara vurgu yaparken, yeni toplumsal hareketler barışın temini, çevre ve insan hakları gibi hususların altını çizmektedir. Değerler açısından özgürlük, tüketim hakları, materyalist kazanımlar geleneksel toplumsal hareketlerin odak noktasında yer alırken, yeni toplumsal hareketlerde merkezi kontrol karşı bireysel otonomi ve kimlik yer almaktadır. Toplumsal hareketlilik biçimleri bakımından ise geniş ölçekli resmi örgütlenme, korporatist yapı, çoğulcu oyu önceleyen rekabetçi particilik geleneksel hareketlere atfedilirken, gayri resmi, yatay ve dikey olarak minimum ölçekli örgütlenme biçimi ve protesto gibi merkez dışı politikalar yeni hareketlere atfedilmektedir.

Devlet odaklı eski toplumsal hareketler ile sivil toplum odaklı yeni toplumsal hareketler arasındaki farklılıklar “*yer, amaç, örgütlenme ve değişim araçları*” olarak dört farklı boyutta değerlendirilmektedir. Martell'e göre eski toplumsal hareketler siyasal partilerde konumlanmayı tercih ederken, yeni toplumsal hareketler geleneksel siyasi kurumların dışında kalan bağımsız hareketlerdir. Eski toplumsal hareketlerde siyasal temsili, siyasal alandaki vatandaşlıkla ilgili hak ve yönetsel reformları güvence altına alma gibi amaçlar yer alırken, yeni toplumsal hareketlerde siyasal iktidara karşı sivil toplumu koruma, sivil alandaki yaşam biçimi ve kültürü yeniden tanımlama gayeler bulunmaktadır. Eski toplumsal hareketler resmî ve hiyerarşik örgütlenme modellerine yönelirken yeni toplumsal hareketler gayri resmi, yapılaşmamış ya da ana akım katılımdan beslenen ağ (network) örgütlenme modeline yönelmektedir. Eski toplumsal hareketler siyasal kurumlar aracılığı ile değişimi öngörürken, yeni toplumsal hareketler siyasal araçlardan ziyade doğrudan katılımın daha inovatif biçimleri ve kültürdeki anlam ve sembollerin yeniden tanımlanmasını gerekli görmektedir (Martell, 1994).

Toplumsal hareketlerde yaşanan tarihsel farklılaşmalar, her bir dönemin sosyo-politik yapısında yaşanan radikal değişiklikler ile yakından ilişkilidir. Zira toplumsal yapının temel özellikleri ile önceliklerinin detaylı olarak değerlendirilmesi toplumsal hareketlerdeki kırılma noktalarının açığa çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda, Offe (1985:821-824) çalışmasında yeni toplumsal hareketleri toplumsal düzene ilişkin yaşanan paradigma değişikliği ile açıklamaya çalışmaktadır. Eski ve yeni paradigma (*old and new paradigm*) olarak nitelendirdiği siyasal ve toplumsal değişimi özellikle “*konular, değerler, aktörler, etkinlik biçimleri*” bakımından değerlendirmektedir. Karşılaştırmada eski paradigma için İkinci Dünya Savaşı'ndan 70'li yıllara kadarki Batı Avrupa siyasetinin odak noktasını ekonomik büyüme, gelir dağılımı, güvenlik, liberal devlet anlayışını mümkün kılacak serbest piyasa koşullarının temini, emek, sermaye ve sivil toplum üçlüsü için çatışmasız alanın inşası, baskı grupları ve siyasi partilerin mücadelesi gibi unsurlar oluşturmaktadır. Diğer taraftan çevre hareketleri, feminizm hareketleri, barış hareketleri, kimlik hareketleri gibi yeni toplumsal hareketlerin ortak özelliklerine ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Söz konusu hareketlerin ortak özelliklerini, konuları itibariyle, vücut, sağlık, cinsel kimlik, komşuluk, şehir, fiziksel çevre, kültür, etnik, ulusal ve dilsel kalıtım ve kimlik gibi fiziksel, hareket ve yaşam alanına ilişkin özellikler olarak göstermektedir. Aktörler açısından değerlendirildiğinde yeni toplumsal hareketlerde eski ve yeni orta sınıf ile iş piyasası dışında yer alan öğrenciler, ev hanımları ve işsizler gibi toplumsal sınıfların olduğunu ileri sürmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde değerler bakımından kimlik ve özerklik, âdemi merkezîyetçi yapı, kendi kendine yeterlilik gibi kavramları öne çıkarmaktadır. Eylem biçimleri bakımından içsel ve dışsal olmak üzere farklı değerlendirme yapan Offe

(1985: 829-831), yeni toplumsal hareketlerde protesto ve kalabalık gösterilerin en yaygın eylem biçimleri olduğunu ileri sürmektedir. Bu yeni tarz hareketlerde ideolojilerden ziyade daha önceki konularda belirli bir amaç etrafında kolektif hareket eden bir toplumsal yapı söz konusu olup negatif söylemler sıklıkla kullanılmaktadır.

Alan yazında yeni toplumsal hareketler döneminin sona erdiğini ileri süren çalışmaların olması da dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların ortak teması, yeni toplumsal hareketleri endüstri toplumu ile günümüz ağ toplumu arasında yer alan post endüstriyel topluma ilişkin bir durum olarak nitelendirilmesidir. Bir bakıma çoğu toplumsal teorilerin açıklayıcı yeterliliğini kaybettiği varsayılmaktadır. Örnek olarak öğrenci hareketleri uzun zamandan beri gerçekleşmemekte, ekoloji hareketleri ya kurumsallaşamamış ya da gücü olmayan sol hareketlerine dönüşmüş, feminizm hareketleri ve bölgesel hareketler ise farklı biçimlere dönüşerek nitelik değiştirmişlerdir. Sonuç olarak yeni toplumsal hareketlerin farklı ve doğrudan bir toplumsal yapı ile ilişkilendiremeyeceği, kalıcı bir hareket hâline gelemeyen gözden kaybolarak yerini mevcut ağ toplumlarındaki küresel hareketlere bırakacağı yönündeki tespitler giderek yaygınlaşmaktadır (Wieviorka, 2005:8-9).

Yeni toplumsal hareketler ortaya çıkış koşulları bakımından da klasik akımlardan farklılık göstermektedir. 1960'dan 2000'li yıllara kadarki zaman periyodu; reaksiyon ve adaptasyonu gerekli kılan kapitalist sosyal yapının şekillendirdiği çoklu kültürel bir sistemin yaygın olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Klasik toplum hareketlerinde olduğu gibi toplumsal çöküş ve kriz ortamlarından beslenmenin aksine sivilleşme, demokratikleşme, kimlik, farklılık, katılım, çoğulculuk gibi yeni talepler neticesinde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal yapının ürünleri olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal hareketler maddi değerlerden ziyade maddi olmayan kimlik ve kültürel alana ilişkin memnuniyetsizliklerin ifadesi amacıyla ortaya çıktıklarından, sivil toplum alanına doğru kayma göstermişlerdir (Çayır, 1999:27). Zira Heywood (2013) yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını sanayi sonrası toplumlarda görülen siyasi güç dağılımı ve parçalamasına bağlamaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin temel özellikleri kendiliğinden gelişme, planlı ve programlı olmama olarak gösterilmektedir (Balkaya, 2014: 43). Yeni toplumsal hareketler, özellikle kentsel yaşamda meydana gelen eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla, kadın ve hayvan hakları, savaş karşıtlığı ve çevre gibi konularda ortaya çıkan hareketlerdir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketleri kent yaşam dinamikleri ile açıklamak mümkündür (Çımrın, 2010:56). Bu açıdan yeni toplumsal hareketler ifadesi yerine kentsel toplumsal hareketler ifadesi kullanılabilir. Bunun temel gerekçesi de yeni toplumsal hareketlerin daha çok şehirde yaşayan orta sınıf kesimin katılımıyla gerçekleşmesi ve kentsel yaşam ile üretimine ilişkin memnuniyetsizlikleri ifade etme amacı taşımasıdır. Toplumsal yapıda ve mekânlarda yaşanan dönüşüm, kentsel eşitsizlik ve çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu eşitsizlik ve çelişkileri kentte yaşayanlar yeni mücadele alanı olarak kabul etmiş cinsiyet, ırk, kimlik, çevre gibi konularda yaşanan endişelerin kabul edilmesini istemiştir. Klasik hareketlerden farklı olarak bu hareketlerde devlet iktidarını ele geçirmekten ziyade ortaya çıkan farklılıklar ve eşitsizliklerin ifade edilmesi ve bunlara karşı çözüm önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Çımrın,2010: 50-52). Böylelikle endüstriyel ve iktisadi tabanlı üretim kaynaklarını ele geçirme amaçlı çatışma alanı, farklılıkların kabul edilmesini öngören kültürel alana doğru kaymıştır. Son olarak bilgi ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler sayesinde yeni toplumsal hareketlerin siyasal entegrasyonunun önündeki açmazlar kalkmış, politikanın başarısız olduğu alanlar da hızla ortaya çıkabilmiştir. Özellikle kitle iletişim imkânlarıyla merkez liderliği ve koordinasyonu olmayan, ideolojik bağlılıkları düşük bireyler tarafından küresel protestolar gerçekleştirilmiş, insanlar başka ülkelerde meydana gelen bu hareketlere katılabilme imkânı elde etmiştir (Haggue ve Harrop,2014: 165).

İnternet teknolojisinde ve iletişim tekniklerinde yaşanan gelişme ile toplumsal hareketler yeni bir boyut kazanmıştır. Daha öncesinde hiyerarşik örgütsel yapı ve liderlik etrafında şekillenen toplumsal hareketler, genel geçer ve zengin bilgi kaynağında beslenen ve katılım ile kolektif hareket etme motivasyonları çeşitlenen bir evreye doğru kaymıştır (Carty, 2015). Özellikle dijital teknolojinin

toplumsal hareketler üzerindeki etkisi önceye nazaran daha fazla olmuştur. Televizyon, radyo ve basılı medya gibi teknolojik gelişmelere nazaran dijital medya radikal bireycilik ve kendini özgürce ifade edebilme imkânı sunmaktadır (Carty, 2015). Şüphesiz dijital çağda toplumsal hareketler ile ilgili en çok tartışılacak olan husus, belirli bir amaç ve direktifler ile ortak eylemde bulunmayı mümkün kılan ve toplumsal hareketlerde önemli rolü olan liderlik konusudur. Zira grup liderliği, ilgili politika ve eylemlerin şekillenmesinde etkili olan çevresel örgüt ve eylemlerde etkili olan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Çevresel örgütler grup liderliği bağlamında değerlendirildiğinde de önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Bazı çevre grupları kurumsal kültürün oluştuğu, merkeziyetçi ve hiyerarşik bir örgütlenme şekline sahip olup çalışanlarını ve liderlerini, ücret karşılığında belirlerken, bazı gruplarda demokratik ilke ve prensiplerin takip edildiği ve katılımcılığı önceleyen, liderlerinin seçilerek belirlendiği bir yönetim şeklini takip etmektedir. Bazı araştırmacılar toplumsal grup hareketlerinde siyasal içerik ve kaynakların önemine çok fazla vurgu yaparken bazıları örgütsel yapı ve liderliğin etkisini daha fazla öne çıkarmaktadır (Andres vd.,2010). Zira liderlerin etik, ahlak, sosyo-politik değerler gibi birçok açıdan sahip oldukları özelliklerinin toplumsal hareketleri destekleyici ya da önleyici etkisi bulunmaktadır. Her şeyden önce liderlerin strateji seçiminde ki etkisi nedeniyle hareketlerin çıktısı ve sonuçları üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir (Martin vd., 2008). Liderlik örgütsel sınırların esnetilmesi ve sahip olduğu profesyonel network sayesinde toplumsal hareket üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri bulunmaktadır.

3. ÇEVRE HAREKETLERİNDE ZAMANSAL VE MEKÂNSAL FARKLILAŞMA

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan endüstrileşme ile kentleşme hareketi başta olmak üzere birçok unsur iktisadi, siyasi ve toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur. Söz konusu değişim ve dönüşüm karşısında ekolojik sorunlara, geliştirilen politika ve stratejiler içerisinde yeterli düzeyde yer verilmemiş olması, bu sorunların küresel bir kriz haline dönüşmesine sebep olmuştur. Ekolojik sorunlar yanı sıra meydana gelen değişimlerden hoşnutsuz olan kesimler muhalif hareketleri başlatmışlardır. Zaman zaman merkezi ve yerel yönetimler, diğer kamu ve özel kurum ve kuruluşlar ile karşı karşıya gelseler de muhalif gruplar tarafından gerçekleştirilen çevre hareketleri çevre koruma anlayışının yaygınlaşması ve gelişmesine sebep olmuştur (Kılıç, 2002: 94). Çevreci hareketlerin etkisini kaybettiği ya da gelişmiş sanayi toplumlarda dâhi yeterli düzeyde olmadığı yönde çalışmalar olsa da çevresel değerlerin korunmasına ilişkin uluslararası alandaki girişimler ve çevre hareketlerin her geçen gün daha fazla küresel bir boyut kazanması bunun, aksi yönde olduğunu göstermektedir (Dalton, 2005). COVID-19 pandemi sürecindeki toplum-doğa ilişkilerinin tekrar sorgulandığı günümüzdeki eğilimler dikkate alındığında, çevre hareketlerinin sahip olduğu özellikler bakımından değişiklikler olsa da belirleyiciliğinin ve öneminin her geçen gün artış göstereceği aşikârdır.

Alan yazınına göre toplumsal hareketlerde olduğu gibi çevre hareketlerini de tek bir tanım ile ifade etmek zordur. Zira çevre hareketlerinin tanımlanmasında başvurulan her bir kavram üzerinde fikir birliğinin olmaması bu kavramın anlaşılmasını güçleştirmektedir (Roots, 2004). Dar bir kapsamda çevre hareketlerini, çevresel değerlerin korunması için toplu eylemlerde bulunan geniş insan ve örgüt ağı olarak ifade edilebilir (Rootes, 1999: 2). Başka bir ifadeyle çevre hareketlerine ilişkin tanımlamalarda ortak hareket etme isteği, değişim odaklılığı amaç edinmiş olma, örgütsel yapı ve devamlılık gibi temel özellikler ön plana çıkmaktadır (Carter, 2017: 27). Çevre hareketleri, çevresel değerlere ilişkin endişelere vurgu yapan toplumsal hareketin bir alt kümesi olarak düşünülebilir. Çevre hareketleri gerekli toplumsal hareketliliği ve birlikteliği mümkün kılacak düzeyde bilimsel ve teknik bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Modern çağın sürekli ve etkili toplumsal hareketlerden biri olarak kabul edilen çevre hareketleri, post materyal değerleri dikkate alan yeni toplumsal hareketler arasında değerlendirilmektedir (Bosso, 2005; Castells, 1997). Dahası geniş toplumsal destek gören çevre hareketlerinin ideolojik değerleri toplumsal ve siyasal kültür içerisinde yer almaktadır.

Çevre hareketlerine ilişkin geliştirilen teorik ve pratik yaklaşımlar geniş bir yelpaze aralığında değişim göstermektedir. Zira çevre hareketleri çeşitlilik ve komplike bir yapı arz etmekte, örgütsel yapısı itibariyle resmi olarak örgütlü ve kurumsallaşmış yapıdan resmi olmayan yapı aralığında yer almakta, eylemleri açısından yerelden küresele, ilgili oldukları konular itibariyle ise spesifik bir konudan küresel çevre sorunlarına kadar değişim göstermektedir. Amaçlara ulaşması ve uzun süre geçerliliğini koruması, geniş örgütsel tabana sahip olması ve etkili siyasal gücü nedeniyle yeni toplumsal hareketler arasında kurumsal ve kültürel etkisi çok fazla olan hareketler de denebilir. Bu başarının temel sebebi olarak ise geniş kamuoyu tarafından destek görmesi, çevresel değerlerin korunması hususunda toplumda geniş bir fikir birliğinin olması gösterilebilir. Özellikle çağdaş çevreci hareketleri, tarihsel öncülleri ve diğer yeni toplumsal hareketler ile benzer özelliklere sahiptir. Her şeyden önce mevcut statükocu yapıya ideolojik olarak karşı duruş sergilemekte, ekonomi ve yönetimin sivil topluma ve günlük yaşama müdahalesini eleştirmekte, iktisadi ve sınıf tabanlı çıkarılardan ziyade, gelişmiş kapitalist sistemin olumsuz sonuçlarına vurgu yapmakta, post materyalist değerleri incelemekte, geleneksel olmayan bir örgütlenme şekli ve taktikleri takip eden hareketler olarak değerlendirilmektedir (Mertig ve Dunlap, 2001: 114).

Yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi çevreci hareketlerde geleneksel/eski ve çağdaş/yeni şeklinde bir sınıflamanın yapılması gerektiği kabul edilmektedir (Mertig ve Dunlap, 2001). Çevre hareketleri düşünsel açıdan değerlendirildiğinde de kapsamlı, heterojen ve karmaşık bir yapı sergilendiği söylenebilir. Her ne kadar kendi içerisinde dağınıklık gösterse de çevre hareketleri, düşünsel açıdan iki temel kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan ilkinin, somut ve mikro çevre sorunlarının mevcut düzen içerisinde çözüm bulmaya çalışan ve çoğunluktaki pragmatik hareketler oluşturmaktadır. Diğerine ise yerleşik yapı ve düzeni de içerisine alarak tüm sistemin sorgulanmasını gerekli gören azınlıktaki radikallerdir. (Yılmaz Turgut, 2017: 21). Her iki akımda da çevre hareketlerinin odak noktasını insan toplulukları ile doğa arasındaki ilişkinin farklı şekillerde sorgulanması oluşturmaktadır. Toplum ile doğa arasındaki ilişkinin düzenlenmesi konusunda faaliyet gösteren çevre hareketi doğa üzerinde toplumsal ilişkilerin meydana getirmiş olduğu sonuçlara yoğunlaşmaktadır. Buradaki tarihsel farklılık, doğa korumacılığının yanı sıra çevre sorunlarını toplum-doğa ilişkisi bağlamında bütüncül olarak değerlendiren ve alternatif çözümü radikal politik dönüşümlerde arayan ekolojik hareketlerinin 1960'li yıllardan sonra yaşanması ile olmuştur (Carter, 2007; Connelly ve Smith, 2003). Bu kapsamda özellikle çevre hareketlerinde düşünsel açıdan yaşanan ilk kırılma ekolojik dünya görüşünün yaygınlaşması ile gerçekleştiği görülmektedir.

Çevre hareketleri düşünsel olarak diğer toplumsal hareketler ve ideolojiler ile kolaylıkla eklemlenmesi sebebiyle kendi içerisinde muhafazakâr çevrecilik, eko-sosyalizm, eko-feminizm, eko-faşizm gibi belirgin farklı akımları barındırmaktadır. Örnek olarak doğa ile insan arasındaki kadim ilişki, çevrecilik hareketi içerisinde farklı bir kanadı oluşturan dinsel ve tinsel ekoloji tarafından vurgulanmaktadır. Söz konusu dini ve tinsel hareketler, organik yaşama dönüşün gerekliliğini, çevreye duyarlı bir kutsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasını amaç edinmektedir. Bu konuda Bahro (1997) ekolojik dengenin bizatihi kendisinin kutsal olduğunu belirterek, ekolojik hareketlerde bu özelliğin dikkate alınmasının gerekliliğini belirtmektedir. Benzer şekilde “Yeşiller” çevre sorunları hakkında muhafazakârlığa karşı kapsamlı iddialara sahiptirler. Bu karşı iddialar içerisinde yaygın olarak “muhafazakâr çevreciliğin” sığ ekolojik düşünceye sahip olduğu savları yer almaktadır. Ancak Yeşiller tarafından yapılan modernlik eleştirisi muhafazakâr düşünce geleneğinde de yapıldığı için, bu düşünce sistemi ile çevrecilik arasında geniş bir ortak zemin olduğu kabul edilmektedir (Pilbeam, 2003).

İnsanlık tarihi boyunca doğanın kutsal bir varlık olarak kabul edilmesi, insanın onu dönüştürme gücünün sınırlandırılması ve doğal varlıkların sürekliliğinin güvence altına alınmasına ilişkin eylemlere birçok örnek verilebilir. Zira MÖ. 200.000 yıllarında insanın yeryüzünde teşekkül etmesinde itibaren çevresini sürekli değiştirme ve şekillendirme girişiminde bulunmuştur. Şüphesiz insanın çevresinde meydana gelen söz konusu tahribatlara karşı vermiş olduğu ilk tepki, yeni yaşam alanlarına olan göç ile olmuştur (Weyler, 2018). Tarihsel süreç içerisinde çevre hareketlerinin

dayandıkları temel değerler, toplum-doğa ilişkisi, söylemler ile eylem biçimleri bakımından da dönemsel olarak farklılaşmıştır. Bunun en iyi örneğini Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde çevresel değerlerin korunması amacıyla 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden toplumsal hareketler oluşturmaktadır. Özellikle 1950’li yıllara kadar meydana gelen doğa korumacılık (*conservationism*) faaliyetleri çevre hareketlerinin ilk örneğini oluşturmuştur. Ekoloji disiplininin kurulması ile bilimsel alanda çevre ile ilgili çalışmalar hız kazanmış, çevre hareketlerinin de daha geniş tabana yayılmasına neden olmuştur³. Guha (2000) “Çevrecilik: Küresel Bir Tarih-*Environmentalism: A Global History*” başlıklı çalışmasında küresel çevre hareketlerinin dönemsel olarak geçirmiş olduğu iki farklı dönüm noktasını tahlil etmektedir. Guha (2000) 1860’lı yıllardan 2. Dünya Savaşı’na kadar ki dönemi, düşünsel olarak kendi içerisinde farklılıklar olsa da toprağa geri dönüş, bilimsel korumacılık, yaban hayatı koruma olmak üzere çevre üzerinde oluşan tahribatın teşhis edilmesine ve alternatif çözüm önerilerinin geliştirilmesine yönelik çevre hareketinin yaşandığı bir zaman periyodu olarak nitelendirmektedir (Guha, 2000: 5-6). Bu dönemdeki korumacı faaliyetlerin çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yaban hayatı yaşam alanlarının korunması, çevre estetiği ve verimli kaynak kullanımı gibi amaçları gerçekleştirmek için ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Zira mevcut statükoya karşı bir duruş söz konusu değildir. Yine de bu dönemlerde sanayi toplumunun gerektirdiği yaşam biçimine karşı gerçekleşen tepki hareketlerinin kısmi de olsa ekolojik duyarlılığa sahip olduğu söylenebilir (Görmez, 2015). Önder (2003: 44)’in ifadesi ile geleneksel korumacı girişimler romantik içerikli, sanayileşme ve modernleşmenin geleneksel ve kırsal hayat üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik girişimlerdir. Çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesinde, bitki ve hayvan türlerinin korunması ile ormanlık alanların korunması gibi konularda Sierra Kulübü ve Audubon gibi örgütler tarafından gerçekleştirilen faaliyetler etkin olmuştur (Keleş, 2012). Bu açıdan salt doğa koruma anlayışında daha çok insan merkezli bir bakış açısının baskın olduğu kabul edilmektedir.

19. yüzyılda çevre koruma düşüncesinin gelişmesinde bilim ve iletişim alanındaki gelişmelerin önemli katkıları olduğu düşünülmektedir. Özellikle bu yıllarda Viyana Okulu, Frankfurt Okulu gibi düşünce ekolleri sayesinde mevcut bilimsel ve düşünsel gelişmeler sorgulanmaya başlamıştır⁴. Düşünce okullarında yapılan çalışmalar sayesinde çevre korumacılığına yönelik düşünsel ve ideolojik alt yapı oluşturulmuştur (Görmez, 2015). Benzer şekilde iletişim alanında özellikle Birleşik Devletlerde çeşitli gazete ve dergilerin doğa sporuna ilişkin yapmış oldukları yayınlar ile toplumda çevre ilgisinin artmasına sebep olmuştur⁵. Çevre sorunlarına karşı kamuoyunda oluşan farkındalık çevreciliğin bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmasına katkı sunmuştur (Keleş,

³ Bu dönemde çevre hareketlerinin gelişmesinde şüphesiz bilimsel gelişmelerin katkısı büyüktür. Bu yıllarda Ekolojinin bir disiplin olarak gelişmesi alman bilim adamı Ernst Haeckel tarafından 1866 yılında yapmış olduğu Organizmaların Genel Morfolojisi (*General Morphology of Organisms*) başlıklı çalışması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde çevre koruma felsefesinin ne Angola-Sakson ne de kıta Avrupa düşünce geleneğinde yer almadığı ileri sürülmektedir (Vaughn, 2011: 10). Benzer şekilde geleneksel çevrecilik hareketinin düşünsel anlamda gelişim göstermesinde etkili olan diğer bilimsel çalışmalara; Jeremy Bentham’ın (1789) “Ahlak ve Mevzuat İlkelerine Giriş - *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*”, Thomas Robert Malthus’un (1789) “Nüfus Artışı Hakkında Araştırma-*An Essay on The Principle of Population*”, Ralph Waldo Emerson’nun (1836) “Doğa-*The Nature*”, Henry David Thoreau’nun (1845) “Walden Gölü- *Walden Pond*” ve George Perkins Marsh’ın (1864) “İnsan ve Doğa-*Man and Nature*” başlıklı eserleri örnek gösterilebilir.

⁴ Frankfurt Okulu’nun önde gelen isimlerinde Max Horkheimer’in “Akıl Tutulması” ve Herbert Marcuse’un “Tek Boyutlu İnsan” çalışmaları aydınlanma ve mevcut bilimsel gelişmelerin teknokratik ve bürokratik bir yapını oluşmasını sağladığını, insanın doğa üzerinde egemenliğini meşrulaştıracak bir araç haline gelmesini eleştirmektedir. Benzer şekilde bu düşünce okulunun önemli isimlerinden Jürgen Habermas’ta özellikle teknolojinin doğa üzerinde toplumsal tahakkümün oluşturulmasında etkin rol oynadığını vurgulamaktadır.

⁵ 1800’lü yılların sonlarına doğru özellikle “*The American Sportsman*” “*Forest and Stream*” gibi dergi ve makalelerde balıkçılık, avcılık, doğa tarihi, der yatakların ıslahı, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi konularda yayınlanan çalışmalar ile resmi kurum ve kuruluşların, sivil girişimlerin ilgi odağını oluşturmuştur. Benzer şekilde 18. yüzyılda yapılan macera ve keşif çalışmaları toplumsal ilginin çevre ve doğa konularına yönelmesine sebep olduğu ileri sürülmektedir (Vaughn, 2011:10).

2012).⁶ Bu dönemdeki yazılı ve görsel basın kamuoyunun doğa koruma faaliyetlerine yönelik etkin olmasını, yetkili kurumlarında bu eğilimleri dikkate almasında yönlendirici bir etkisi olmuştur.

Etkisini her geçen gün daha fazla hissettiren sanayileşme, kentleşme ve salt iktisadi büyüme yaklaşımları ile çevre üzerinde oluşan yüksek düzeydeki tahribat konusundaki toplumsal hoşnutsuzluk ve tepki, 1960'lı yıllarda çevre hareketlerinin farklı bir boyut kazanması ile sonuçlanmıştır. Diğer yazalar gibi Guha'da (2000: 77) çevrecilik hareketinin 1960'lı yıllardan sonra yeni bir düşünsel boyut kazandığını (*age of ecological innocence*) belirtmektedir. Özellikle Biyolog Rachel Carson'nun 1962 yılında yayımlanan "Sessiz Bahar- *Silent Spring*" başlıklı çalışması ile çevrecilik hareketi yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yıllardan sonra artış gösteren doğal kaynakların sınırsızca tüketilme arzusuna tepki olarak çevrecilik hareketlerinde farklılaşmalar gözlenmektedir. Guha (2000: 115-116) ikinci çevrecilik dalga hareketinin Amerika'da yaygınlık gösteren "çevresel adalet" hareketi arasındaki farklılıklara değinerek, zengin ve fakir toplulukların çevrecilik hareketindeki temel motivasyonlarını "*chipko/chico*"⁷ karşılaştırması üzerinden değerlendirmektedir. Zira kırsal ve yerli halkın çevrecilik konusundaki hassasiyet noktası zengin olma güdüsünden ziyade sosyal adalet ve geçim kaynaklarının tahrip edilmesine engel olma olduğu ifade edilmektedir (Guha, 2000: 100).

Bir açıdan çağdaş anlamda çevre hareketlerinin 1960'lı yıllardan sonra ivme kazanması ile ortaya çıktığı söylenebilir. Refah devlet anlayışı ve uygulamalarına tepki olarak gelişen toplumsal hoşnutsuzluk sonucunda ilk meydana gelen toplumsal hareketler özellikle 1968 öğrenci olayları olarak gerçekleşmiş, bu durum ise çevre hareketlerinin yapısal, düşünsel ve eylemsel açıdan gelişimine katkı sunmuştur (Yılmaz Turgut, 2017: 21). Bu yıllarda özellikle batı toplumlarında öne çıkan barış hareketleri, nükleer karşıtı hareketler ve kadın hareketleri gibi daha çok sol siyasi yelpazede değerlendirilen eylemler, çevre sorunlarına yönelik farkındalığın ve bilimsel araştırmaların artmasını ve ekolojik hareketlere doğru bir eğilimi hızlandırmıştır. Bu dönemlerde çevre hareketleri her türlü tartışmayı red eden; ahenk, denge ve barış gibi anahtar kelimeler ile eşleştirilen bir hareket olmuştur (Gözler, 2015). Benzer şekilde çevre hareketleri 1970'li yıllardan sonra siyasallaşma sürecine girerek mevcut siyasi kurumlar ile ilişkilendirilmiş, diğer toplumsal grupların da ilgi odağı haline gelmiştir (Önder, 2003: 1). Sanayileşmesini büyük ölçüde tamamlamış gelişmiş batı ülkeler, karşılaşmış oldukları toplumsal sorunlar ile çevre sorunlarını ilişkilendirmeye başlamışlardır. Özellikle kapitalist iktisadi sistemin ve siyasal bileşenlerinin yol açtığı aşırı tüketim eğilimlerinin çevresel bozulmaların asıl kaynağı olduğu düşüncesinin yaygınlaşması ve mevcut düzenin değiştirilmesi düşüncesini öne çıkarmıştır. Benzer şekilde, düşünsel anlamda, nüfus ile doğal kaynaklar arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmaların yanı sıra çevresel tahribatın arkasında yatan unsurlar olarak teknolojik gelişim, iktisadi büyüme ile nüfus artışının gösterilmesi ekolojik dünya görüşünün gelişmesinde katkısı olmuştur (Keleş, 2012). Bütüncül ekolojik düşüncenin yaygınlaşması ile çevresel hareketlerinin temel amaç ve hedeflerinde de bir farklılaşma yaşanmasına sebep olmuştur.

⁶ Çevre hareketlerinin geniş bir tabanda karşılık görmesi ulusal ve uluslararası çevre bilincinin doğuşu ve gelişmesi ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Bilimsel çalışmalar ve yayımlar yeni çevre hareketlerin gelişmesinde ve yeterli bilinç ağının oluşmasında etkili olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllarda Rachel Carson'nun Sessiz Bahar (*Silent Spring*) ve Paul Ehrlich'in Nüfus Bombası (*The Population Bomb*) çalışması ile tarımsal ilaçların ve nüfus artışının doğal kaynaklar üzerindeki tahribatına yönelik telkinleri uluslararası çevre hareketlerinin gelişiminde bir dönüm noktası oluşturmuştur (Vaughn, 2011: 14). Her iki yazar da evrenin geleceğine ve çevresel tahribat durumuna ilişkin en iyi ve en kötü senaryolara göre tahminlerini dünya kamuoyuna sunmuştur. Benzer şekilde Garret Hardin'nin Ortak Kaynakların Paylaşımı Trajedisi (*The Tragedy of the Commons-1968*), Barry Commoner'in Bilim ve Sağlık (*The Science of Survival-1966*), Dennis Meadows ve arkadaşları tarafından hazırlanan Büyümenin Sınırları (*The limits of Growth-1972*), Edward Goldsmith'in Yaşam Şablonu (*A Blueprint for Survival-1972*), E. F. Schumacher'in Küçük Güzeldir (*Small Is Beautiful-1973*) ve Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) gibi çalışmalar çevre hareketlerinin ivme ve güç kazanmasına katkı sağlayan önemli çalışmalar arasında gösterilmektedir.

⁷ Chipko hareketi 1970'li yıllarda Hindistan'da kırsal köylüler (özellikle kadınlar) tarafından gerçekleştirilen, ormanlık alanların korunmasına yönelik şiddet içermeyen toplumsal ve ekolojik eylemlerdir.

1970’li yıllardan sonra çevre hareketlerindeki düşünsel olarak farklılığı vurgulamak amacıyla “ekoloji hareketleri” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Çevre hareketlerinde radikal kesim özde mevcut ekonomik ve sosyopolitik yapıyı sorgulamaktadır. Çevreci radikaller kâr odaklı ekonomik büyümeyi mümkün kılan kapitalizmi ve endüstriyel gelişmeyi çevresel değerler açısından eleştirmektedir. Bu kesimin altını çizdiği husus ekonomik büyüme, üretim ve tüketim yarışı ve nihayetinde ortaya çıkan tüketim toplumuna bağlı olan yapının sorgulanmasının gerektiğidir (Yılmaz Turgut, 2017: 23). Önder’in (2003) aktarımına göre korumacı çevre yönelimlerinin ekoloji hareketlerinden farklılaştığı hususlara ilişkin olarak; korumacı akımlar kültürel ve doğal mirasın korunması gibi konularla ilgilenirken, ekolojik akımlar siyasi ideolojileri gereği ileri sanayi toplumlarının karşılaştığı nükleer enerji, sanayi kirliliği ve asit yağmurları gibi çevresel sorunlar üzerinden temel bir toplumsal değişmeyi hedeflediği söylenebilir. Zira doğa korumacı yaklaşımlar mevcut toplumsal ve siyasal düzeni sorgulamak yerine, mevcut toplumsal sistem içerisinde kalarak belirlenen hedeflere ulaşabileceğini savunur. Diğer taraftan ekolojik hareketler ise yeni bir toplumsal yapı ve toplumsal paradigma değişimini öngörmektedir. Hiyerarşik ve bürokratik örgütlenme modeline karşı, bireysel değerlere ve küçük ölçekli örgütlenme modelini önemsemektedirler. Ayrıca doğrudan eylem yönelimli olma, katılımcı bir siyasal sistem arayışı içerisindedirler. Son olarak çevre konusundaki toplumsal hareketlere ilişkin teorik yaklaşımlar, doğa korumacı anlayıştan kaynak seferberliği teorisine kadar çeşitli kuramsal açıklamaları içerirken, ekolojik hareketler daha çok yeni toplumsal hareketler teorisi ile açıklanmaktadır (Dalton, 1994). Zira klasik toplumsal hareket kuramları ekolojik hareketleri ve içerdiği temel değerleri açıklamada yetersiz kalmıştır.

Yapılan bu değerlendirmelerden ekoloji hareketlerinin endüstrileşme ve modernleşmenin meydana getirdiği siyasal ve yönetsel yapıya karşı kültürel bir tepki olarak geliştiği ileri sürülebilir. Nitekim modernist ilke ve değerlerin sorgulandığı postmodernist anlayış, “moda” ve “tüketim” gibi kavramlar tarafından dayatılan yaşam biçimini eleştirerek ekolojik dünya görüşünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Pozitivist ve teknosantrik bir yapıyı gerekli kılan modernist anlayışın, çevre sorunlarının temel kaynağı olarak nitelendiren postmateryalist düşünce ekolojik dünya görüşünün fikri ve ideolojik alt yapısının oluşmasını sağlamıştır (Gözler, 2015). Ekoloji hareketinin özünü insanoğlunun doğa üzerinde oluşturduğu tahribatın farkına varması, çevresel değerleri koruması ve mevcut endüstriyel uygarlığı çevre sorunsalı bağlamında yeniden gözden geçirmesi oluşturmaktadır (Yılmaz Turgut, 2017: 21). Scott (1990)’un ifadesiyle ekoloji hareketleri yeni toplumsal hareketlerin merkezinde yer alan endişelerin uyumlaştırılmış ve sentezlenmiş hali olarak düşünülebilir.⁸ Bu durum çevre hareketlerinin diğer hareketler ile düşünsel anlamda kolaylıkla eklemlenmesinin temel sebebini oluşturmaktadır.

Çevre hareketlerinde yaşanan zamansal ve mekânsal farklılaşma ve temel gerekçeleri dikkate alınmalıdır. Mevcut durumda çevre hareketlerini tek bir kategoride değerlendirmek, tarihsel olarak gelişim göstererek yaygın ve tek bir akımın etkin olduğunu söylemek yanlış olur. Günümüzdeki çevre hareketlerinin bazıları hala geleneksel özellikleri ihtiva ettiği gibi, ekolojik düşünce sistemini savunan hareketler de mevcuttur. Ancak Mertig ve Dunlap (2001)’in aktarımına göre, doğa korumacılık hareketi ile modern çevre hareketleri arasındaki kültürel ve ideolojik farklılıklar giderek azalmaktadır. Nitekim doğa korumacılık akımının giderek daha fazla liberal pozisyon alması, diğer yeni toplumsal hareketler tarafından desteklenen ideolojik ve kültürel pozisyon nedeniyle sadece eski endişelerin yenilerinin içerisinde dâhil edilmesinden başka bir şey değildir. Zira çevre hareketleri

⁸ Çevre hareketleri ile yeni toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin yaşam kalitesine ilişkin konularda eşitsizlik ve hoşnutsuzluğa vurgu yapılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Endüstrileşme ve kentleşme ile beraber meydana gelen çevresel değerlerdeki tahribat, kapitalist iktisadi sistemin getirmiş olduğu çevre sorunlarının çevre hareketlerini tetiklediği düşünülmektedir (Davulcu, 2019:433). Benzer şekilde Andrews ve Edwards’ın (2005: 2014) aktarımına göre geçmiş dönemlerde eğitim seviyesi yüksek, orta sınıf katılımının fazla olduğu ve ulusal politikalar üzerinde etkili olabilmek için yasal ve bilimsel uzmanlığı kullanmak gibi temel özellikler çevre hareketinin belirgin unsurları olarak gösterilmektedir. Bu özelliklerden bazılarının sürekliliğini kaybettiğini söyleyebiliriz. Örneğin mevcut durumda çevre grupları, lobicilik, yasal olarak dava açma, boykot, toplumsal örgütlenme gibi doğrudan eylemleri tercih ettikleri gözlenmektedir.

çevresel değerlerin korunması yanı sıra diğer yeni toplumsal hareketlerin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmeleri bakımından öncü kolu temsil etmektedirler. Bunun en iyi göstergesi özellikle Batı Avrupa’da siyasal bir parti olabilmeyi başaran “Yeşiller” çevre korumanın yanı sıra toplumsal eşitlik, insan hakları ve dünya barışı gibi hususlarda destekçi bulabilmektedir (Dalton 1994). Benzer şekilde bu farklılaşma, çevre hareketleri içerisinde toplumsal ekoloji, derin ve sığ ekoloji, ekofeminizm ve toplumsal adalet gibi farklı anlayışların oluşmasına neden olduğu söylenebilir (Dunlap ve Mertig, 1992). Yeni siyasetin uzantısı konumundaki “Yeşil” partiler ile daha da somut kimlik kazanan çevreci yeni toplumsal akım; sistem karşıtı, küreselleşme karşıtı, partiler karşıtı parti ve popüler eylemler gibi temel özellikleri içererek yeni siyasal duyarlılığın oluşmasına katkı sunmuştur (Heywood, 2013).

Çevre hareketlerinde düşünsel anlamda yaşanan tarihsel farklılığın bir diğeri 1980’li yıllardan sonra gerçekleşen çevresel adalet hareketleri ile meydana geldiği söylenebilir. Çevresel adalet kavramı ile anlatılmak istenen, tarih boyunca küresel ekolojik toplumun her bir üyesinin kendi haklarını elde edilmesi için vermiş olduğu mücadeledir. Temel gayesi ise salt bir ekolojik kalkınma düşüncesinin meydana getirmiş olduğu fayda ya da olumsuzluklara toplumun bütün katmanlarına eşitsiz ve orantısız dağılımını sorgulayan bir ana çerçeve yaklaşımı olarak değerlendirilebilir (Steady, 2009). Çevresel adalet kavramı konut sektöründen ulaşım, kentsel altyapı hizmetlerinden toplum sağlığına kadar birçok hususta çevresel ve sivil haklar bakımından toplumun farklı katmanlarının farklı uygulama ya da sonuçlara maruz bırakılması olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde, ABD Çevre Koruma Ajansı tarafından çevresel adalet kavramı “ırk, renk, ulusal köken, gelir farkı gözetmeksizin herkesin çevre hukuk ve politikaların oluşturulması ve uygulanması aşamalarında eşit davranılması ve sürece katılımlarının sağlanması” olarak ifade edilmektedir. Çevresel adalet yaklaşımı zaman içerisinde beyaz orta sınıf, muhafazakâr toplum kesimi ya da devlet başta olmak üzere örgütlerin öncülüğünde gelişmesinden ziyade daha çok toplumsal olarak dışlanmış kesimlerin kendilerini bu orantısızlık, adaletsizlik ya da eşitsizlikçi uygulama ve yaklaşımlara karşı geliştirdikleri söylemler sayesinde yaygınlaştığı söylenebilir (Johnson, 2009: 20). Sonuç olarak çevresel adalet anlayışı Amerika Birleşik Devletler ve Avrupa başta olmak üzere birçok ülkede çevre hareketlerin düşünsel ve eylemsel anlamda uzlaşma sağladığı bir alan oluşturmaya devam etmektedir.

Çevre hareketlerinde özellikle son yıllarda uluslararası alanda çevresel sorunlar ile mücadelede gerekli olan koalisyonların oluşmasına yönelik adımlar atılmaktadır. Uluslararası arena çevre hareketleri açısından daha geniş kitlelere erişim başta olmak üzere önemli imkânlar sunmaktadır. Bu alanda oluşan küresel sivil toplum girişimleri sayesinde biyolojik çeşitlilik, ozon tabakasının incilmesi ile maden ve enerji kaynakların çıkarılmasına engel olmak amacıyla gerçekleştirilen birçok uluslararası düzenlemenin şekillenmesinde etkili olmuştur. Her geçen gün bireyler kendilerini küresel toplumun bir parçası olarak kabul etmekte ve karşılaştıkları sorunları ulus üstü sivil oluşumlara katılım ile ifade edebilmektedirler. Çevre hareketleri için bireyler üstü, uluslar altı anlayışın yanı sıra ülkeler arası ve küresel yönelimler daha fazla yaygınlaşmaktadır. Çevreci grupların uluslararası alanda daha fazla aktif olması bazı yazarlar tarafından yeni dönem için ileri sürülen küresel sivil toplum anlayışını destekler niteliktedir (Wapner, 1995; Carter, 2007).

4. ÇEVRECİ HAREKETLERDE KURUMSALLAŞMA VE ETKİLERİ

Çevre hareketlerinin en temel unsurunu katılım ve sosyal sermayeyi sağlayan çevreci gruplar oluşturmaktadır⁹. Nitekim çevre hareketlerinden bahsedildiğinde çevreci toplumsal gruplar

⁹ Çevreci gruplar sanayi toplumlarındaki geleneksel siyasal değerlere karşı yeni politikaların yerleşmesi için öncü olmaktadır. Çevreci grupların yeni toplumsal hareketleri ile benzer ideolojik duruşa sahip olduklarından ortak destek gruplarından faydalanmaktadır. Örneğin yeni toplumsal gruplarda olduğu gibi çevreci hareketlere destek verenler özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren post modern değerleri önemseyen, beyaz yakalı, eğitimli yeni sınıf oluşturmaktadır. Benzer şekilde diğer yeni toplumsal hareketlere olduğu gibi genç ve kadınların yaşlı ve erkeklere karşı daha fazla çevreci hareketlere yönelim gösterdikleri ileri sürülmektedir (Mertig ve Dunlap, 2001).

kastedilmiş olmaktadır. Çevreci gruplardan bahsedildiğinde ise çoğunlukla ulusal düzeyde örgütlenmiş ve kurumsallaşmış yapılar akla gelir. Bunun temel sebebi ise yerel gruplara karşın bu gruplara ilişkin bilgilerin mevcut ve erişebilir konumda olmasıdır. Ulusal politikalarda yaşanan tıkanıklık ile zengin bütçe ve güçlü kadrolara sahip olan ulusal çevreci grupların diğer politik konulara daha fazla yönelmeleri gibi hususlar, bu grupların çevre hareketleri üzerindeki etkisinin yerel gruplara göre daha az olmasının sebebi olarak gösterilmektedir. Her ne kadar ulusal çevreci gruplar zengin bütçe ve güçlü kadrolara sahip olsalar da diğer politik konulara daha fazla yönelmeleri ya da ulusal politikalarda yaşanan tıkanıklık gibi hususlar; bu grupların çevre hareketleri üzerindeki etkisinin yerel gruplara karşı daha az olmasının sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıca yerel çevre gruplar, sosyal sermayenin oluşturulması ve çevreci eylemlerin şekillenmesinde etkin olan ulusal çevre hareketlerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Straughan ve Pollack,2008). Son yıllarda bilgi ve iletişim teknoloji alanında kaydedilen gelişmeler neticesinde yerel çevre gruplar karşıt söylemlerini uluslararası camiaya da ulaştırabilmektedirler.

Çevreci gruplar için tek bir rasyonel ve kapsamlı sınıflandırma yapmak olanaksız gözükmektedir. Bunun temel sebebi ise çevreci gruplarının sıra dışı çeşitliliği ve geleneksel örgütlerden radikal yerel taban kitle örgütlerine kadar değişik örnekleri ile karşılaşılma olumasıdır. Genel bir çıkarım yapmak gerekirse çevre hareketlerinde de olduğu gibi, çevreci grupları korumacılık yönelimli olanlardan ekolojik yönelimlere sahip olanlara kadar önemli farklılıklar göstermektedir (Carter, 2007). Bu kapsamda Diani ve Donati (1999)'nin yapmış olduğu çalışma, lobicilik faaliyetinde bulunan çevreci gruplar, profesyonel protesto grupları, katılımcı protesto grupları ile katılımcı baskı grupları olarak çevreci grupları farklı başlıklar altında tasnif etmektedir. Her bir çevreci grubun sahip olduğu amaçlar, eylemler ve savundukları değerler bakımından farklı nüanslar içermektedir.

Çevre hareketlerini örgütsel açıdan tek bir model öngörüsü ile değerlendirmek zordur. Amaçları ve eylemleri bakımından geniş repertuvarlara sahip olan çevreci gruplar, temelde diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi kurumsallaşmış ya da kurumsallaşmamış örgütsel yapılar olmak üzere kendi içlerinde farklılaşmaktadırlar. Benzer şekilde bazı çevreci gruplar daha ılımlı amaçlar benimsemekte ve spesifik olarak kaynak yönetimi gibi konular etrafında faaliyet göstermekteyken, daha radikal olanlar mevcut üretim ve tüketim biçimlerinde köklü değişikliklerin yapılması düşüncesini savunmaktadırlar (Andrews ve Edwards, 2005). Nitekim çevreci grupların geniş kitle katılımlı sosyal hareketlerden kurumsallaşmamış çıkar grupları arasında değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Diğer sosyal hareketlerde olduğu gibi çevreci örgütler, profesyonel-kitle katılımlı ile geleneksel-çağdaş eylem formları arasında bir tercih yapmak durumunda kalmaktadır. Bu tercihler yer ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Katılımcı ve geleneksel olmayan bir örgütlenme yapısına sahip olan gruplar çağdaş taktikler uygulayabilirken, geleneksel ve kurumsal yapıya sahip olanlar tam aksine daha az geleneksel taktik ve stratejileri takip ettiği belirtilmektedir.

Çevreci hareketlerinin örgütsel yapısı, buldukları ülkelerin siyasi ve yönetsel yapısına, zamansal ve mekânsal faaliyet düzeyine bağlı olarak farklı strateji ve eylemler takip ettiği söylenebilir. Çevreci gruplar geleneksel yaşam biçimini değiştirmeye yönelik olarak alternatif öneriler geliştirmektedir. Ayrıca bilgi, teknoloji ve iletişim araçlarının gelişim göstermesi nedeniyle çevreye ilişkin yerel endişe ve kaygılara yönelik ulusal ve uluslararası ölçekte farkındalığın oluşması, hareket tabanının genişlemesine neden olmuştur. Lobicilik, sivil itaatsizlik ve ekotaj gibi yöntemler çevreci grupların sıklıkla başvurmuş oldukları strateji ve eylemler arasında gösterilmektedir (Yılmaz Turgut, 2017:24-25). Söz konusu strateji ve eylemlerin temel amaçlarını çevresel değerleri dikkate almayan hükümet kararlarını etkilemeye çalışmak, eleştirilen kararlar karşısında yasalara karşı pasif direnişte bulunma ya da doğrudan eyleme geçerek kararların uygulanmasına engel olmak şeklinde özetlenebilir.

Çevreci grupların işlevleri ve etki boyutları düşünüldüğünde daha karmaşık, tespiti ise oldukça zordur. Bunun en temel sebebi olarak ise çevre grupları farklı coğrafik ve toplumsal ölçekte farklı

eylemlerde bulunmaları, değişik kimlikleri bir arada buluşturması gösterilebilir. Çevreci gruplar amaçlar, hedefler, eylem biçimleri ve faaliyet konuları açısından çeşitli sosyo-politik yelpazede yer almaktadırlar (Klyza et al., 2006). Öncelikli olarak çevreci grupların kaynak hareketliliği ve siyasal etki olarak iki temel işlevi yerine getirdiği kabul edilmektedir. Kaynak hareketliliğinde çevreci toplu eylemlerde gerekli olan sosyal ve finansal kaynakların güvence altına alınmasını ifade ederken siyasal etkide ise gerekli strateji ve taktiklerin seçimi ile ilgilidir (Diani ve Donati, 1999). Yine de çevreci grupların kapsamlı analizi makro ve mikro açıdan değerlendirmeyi zorunlu kıldığı söylenebilir. Makro açıdan bakıldığında özellikle gelişmiş ülkelerde iletişim alt yapısı, eğitim seviyesi, kentleşme ve toplumsal hareketliliğin yüksek olması nedeniyle çevre gruplarına olan yönelimde fazla olmaktadır. Mikro açıdan bakıldığında ise benzer şekilde gelir seviyesi ve eğitim seviyesi yüksek üst toplumsal sınıfın daha fazla çevreci gruplara katılım sağladığı ileri sürülmektedir. Sivil oluşumların yasal ve siyasal yapılar tarafından daha fazla desteklendiği için demokratik sistemlerde çevreci gruplara yönelim daha fazla olacaktır.¹⁰

Benzer şekilde toplumsal hareketler içerisinde yer alan çevreci gruplar 1970'li yıllardan sonrada değişim geçirmiştir. Diani ve Donati (1999) yaptığı çalışmaya göre, gönüllü katılımı esas alan geleneksel baskı gruplarından yatay örgütlenene gönüllü vatandaşların katılım sağladığı protestocu örgütlere doğru bir değişim yaşanmaktadır. Postmodernizm ve küreselleşme gibi süreçlerle birlikte toplumsal yapıda ve siyasi ilişkilerde yaşanan değişimlere paralel olarak çevre örgütleri de daha karmaşık bir yapıya doğru eğilim göstermektedir (Rootes, 1999:3). Örnek olarak, Greenpeace gibi etkin çevre grupları batı demokrasilerinde yaygın olurken, gelişmekte olan ülkelerde daha çok kirlilik, su ve sağlık gibi yerel yaşam koşulları ile ilgili konulara yoğunlaşan gruplar ön plandadır (Dalton, 2005:442).

Çevresel faaliyetlerde bulunan toplumsal grupların ve üyelerinin değerlendirilmesi ilk olarak kimliksel analiz ve teorilerden geçmektedir. Zira üyelerin sahip olduğu değerler, tutumlar, inançlar, ideolojiler ve bilgilerden ziyade örgütsel kimlik şemsiyesi altında kimlik dönüşümü yaşamaktadırlar. Çevre hareketleri grup üyelerinin ne düşündüklerinden ziyade kendilerini nasıl tanımladıklarına bağlı olarak şekillenmektedir. Kendilerini güçlü bir çevreci olarak değerlendiren grupların eylemleri de sert ve radikal içerikli olmaktadır. Toplu eylemlerin doğrudan siyasi amacı aktivistler arasında ekolojik farkındalığın oluşturulmasıdır. Nitekim çevreci grupları siyasi tecrübe ve eğitim süreci bireylerin kimliklerin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Örnek olarak "NIMBY" kısaltması ile İngilizcede kullanılan "benim arka bahçemde olmasın" anlayışı, çevreci grup üyelerinin zamanla siyasi eğitim süreci ile "benim istemediğim ve arzu etmediğim neden başkası için olsun" anlayışına doğru dönüşmüştür (Carter, 2007). Bu açıdan daha fazla kolektif eğilim göstermesi yeni dönemde bu hareketlerin öne çıkan temel özelliği olarak kabul edilmektedir.

Çevreci grupların özellikle politika karar vericileri etkilemek amacıyla gerçekleştirmiş oldukları dolaylı ve geleneksel olmayan eylemler çeşitlilik arz etmektedir. 1970'li yıllar feminist, barış, sivil haklar ve çevre hareketlerinde olduğu gibi siyasette yeni ve katılımcı anlayışın yaygınlaştığı döneme tekabül etmektedir. Çevreci hareketlerde diğer toplumsal hareketlerde olduğu gibi klasik marş ve protesto gibi geleneksel yöntemler tercih edildiği gibi özgün ve yenilikçi eylem biçimleri de benimsenmiştir (Guha, 2000:80). Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse çevreci grupların başvurdukları taktiksel yaklaşım *sayılar mantığıdır*. Çevresel değerlerin korunmasına sayıları milyonları bulacak şekilde çok fazla katılım ve desteğin sağlanması ile en başta hükümet ve daha geniş kesimlerin etkileneceği düşüncesi hâkimdir. Sıklıkla çevreci gruplar tarafından başvurulan

¹⁰ Siyasi iktidarın politikaları ile çoğu kez örtüşmeyen söylemlerde bulunan çevreci gruplar, anayasal olarak güvence altına alınmış demokrasi kurumların sağlam temellere oturtmuş olan ülkelerde otoriter rejimlere karşı daha fazla gelişim gösterdiği söylenebilir. Kültürel açıdan post materyal değerlerin öncü olduğu toplumlarda yaşam kalitesine ilişkin hususların daha fazla ilgi duyulduğu, katılımcı ve farklılığı öne çıkaran toplumsal yapı nedeniyle çevreci gruplara yönelim daha fazla olmaktadır. Çevreci eylemleri ve sivil hakların destekleyen sosyal politikaların olması, sanayileşme, tüketim alışkanlığı ve çevre sorunlarını artış gösterdiği gelişmiş sanayi toplumlarında çevreci gruplara yönelim artmaktadır (Dalton, 2005:446-450).

taktik ise *zararlar mantığıdır*. Bu yaklaşımda gerek ekonomik yaptırımlar ve sıkıntılar ile ekotaj gibi örneklerde olduğu üzere gerek iş dünyası gerekse devlet malları üzerinde oluşturulacak maddi ve somut zararlar verilmesi eğilimi vardır. Diğer taraftan çevreci grupların tercih ettikleri protesto biçimi *tanık olma mantığına* dayanmaktadır. Bu eğilimde ise daha çok ahlaki mesajlar vererek insanlığın geleceğin risk altında olduğunu alınan bireysel riskler ile ifade edilmektedir (Della Porta ve Diani, 2006). Benzer şekilde Smith ve diğerleri (2003) çevreci grupların eylem ve taktiklerini; gayri resmi yollardan irtibat kurmaya çalışma, yargıya başvurma, lobicilik faaliyetleri, ilgili kurumlara gönderilmek üzere dilekçe ve imza listeleri oluşturma, bilimsel araştırma ve raporlar üretme, tüketici boykotları, medyada yer alma, sokak gösterileri, şiddet içeren ve içermeyen doğrudan eylemler şeklinde özetlemektedir.

Yerel çevre grup üyelerin değerler itibari ile sahip olduğu yakınsaklık nedeniyle ulusal çevre gruplarına nazaran daha güçlü bir çevreci kimlik oluşturma potansiyeline sahip olduğu kabul edilmektedir. Andrews ve Edwards (2005) yerel ölçekteki çevre örgütlerinin diğer gruplar ile kıyaslandığında ulusal örgütler ile daha fazla entegre olabilme kapasitesine sahip olmasına rağmen diğer yerel ve bölgesel koalisyonlara katılımının az olduğunu ifade etmektedir. Gönüllüler ve profesyonellerin katılım gösterdiği yerel çevreci gruplar, farklı çevre felsefelerine sahip oldukları gibi particilik faaliyetlerine daha fazla yönelimli olmakta, lobicilik gibi geleneksel destek taktiklerini az tercih etmekte, kâr amacı gütmeyen ve vergilerden muaf tutulan gruplar konumunda değerlendirilmektedir. Bu açıdan Bosso (2005) yerel ve münferit çevre gruplarının çevre ile ilgili eylem ve programlar üzerindeki etkisi nedeniyle daha geniş alanı kapsayan çevre hareketlerinin en önemli unsurları haline geldiklerini ifade etmektedir.¹¹

Çevreci gruplar ile baskı ve çıkar grupları arasındaki farklılığın açıklanmasında yarar vardır.¹² Nitekim farklı disiplinlerde her bir kavram kolektif hareket etme ve dayanışma teorileri ile açıklanmaya çalışılsa da aralarındaki farklılıklar göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Çıkar grupları belirli uzmanlaşma, hiyerarşik ve merkezi bir örgüt yapısı olan, yasal prosedürlere göre hareket eden lobicilik¹³ gibi eylemlerde bulunan örgütsel yapılar olarak nitelendirilmektedir. Beyers ve diğerleri (2008: 1106) çıkar gruplarının en temel özelliklerini “*örgütsel yapı, politika sonuçlarını etkileme ve siyasetçiler ile bürokratlar arasında gayri resmi ilişki kurma*” olarak ifade etmektedir. Çıkar grupları ortak maddi ve manevi çıkarlar çerçevesinde toplanan, belirli düzeyde uzmanlaşma ve örgütlenme düzeyine sahip toplumsal gruplar olarak ifade edilmektedir. Baskı grupları ise siyasal karar mekanizmaları üzerinde sistemli bir etkileme faaliyetinde bulunan gruplar olarak ifade edilmektedir. Bu durumda, her çıkar grubu baskı grubu olarak nitelendirilemeyeceği gibi her baskı grubunun da çıkar grubu olarak kabul edilmesi yanlış olur (Eray, 2019:238). Diğer taraftan toplumsal hareketleri siyasal ve sosyal değişimi önceleyen karmaşık, çoğulcu örgütsel gruplar olarak kabul edilebilir. Zira Andrews ve Edwards (2005:482)’ın aktarımına göre, toplumsal hareketler çıkar gruplarına karşı daha az kurumsallaşma ve örgütlenme eğilimi içinde olmaktadır. Marjinal ya da gayri resmi örgütlenme biçiminin benimsendiği sosyal hareketlerde, katılımcılar siyasal alanın çevresinde(periferinde)

¹¹ Yerel gruplar çevresel değerlerin korunmasında gerekli olan sosyal sermayenin sağlanması bakımından önem düzeyi her geçen gün daha fazla artmaktadır. Zira yerel çevre gruplarının zaman içerisinde uzmanlaşması ve kurumsallaşması sayesinde yerel çevre sorunlarının ulusal bir mevzuya ve gerekli politikaların oluşmasına neden olmaktadır (Klyza, vd., 2006).

¹² Çevre grupları diğer taraftan sivil toplum örgütlerinden ve siyasi partilerden farklı özellikleri taşımaktadırlar. “Üçüncü sektör” olarak da ifade edilen “kâr amacı gütmeyen” kuruluşlar devletten farklı gönüllülük esasına dayalı olarak oluşturulmuş birliktelikler kast edilmektedir. Kitapçıoğlu (2013:383)’nın aktarımına göre ise devletten ayrı, ilişkilerinde özerk ve çıkarlarını korumak ve yaymak için gönüllük esasına dayalı olarak oluşturulan örgütsel birliktelik olarak nitelendirilmektedir. Bu kuruluşların temel amacı diğer toplumsal gruplardan farklı olarak siyasal karar verenler üzerinde baskı kurmaktan ziyade yönetime katılma ve hükümet politikasının oluşmasına yardımcı olmaktır. Son olarak toplumsal hareketlerin siyasal partilerden farklılaştığı hususlar ise; daha gevşek örgütlenme, üyelik yapısı, yandaşlık ve liderlikten yoksun olması gösterilebilir. Kökeni itibariyle toplumsal hareketlerde toplumdan doğar ve siyasal düzeni eleştirir ancak burada belirli bir konuda ahlaki amaç ve gaye peşinde koşulmaktadır (Haggue ve Harrop,2014:163).

¹³ Lobicilik, siyasal iktidarı elinde bulunduranlar ve karar alıcıları etkileyerek belirli politikaların benimsenmesi ve uygulanmasını sağlamak amacıyla belirli kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak ifade edilmektedir.

hareket ederek protesto gibi eylemlerde bulunmakta ve politika sürecinde iştirakçi konumda olmaktadır. Siyasi bağlantılar, örgüt kaynaklarına erişim ve politikaları etkilemenin fazla olduğu güçlü örgütsel kapasiteye sahip olan çıkar gruplarının aksine, toplumsal hareketlerde çoğulculuk ve demokratik prensiplerin daha fazla olduğu daha zayıf örgütsel yapılar öne çıkmaktadır. Mevcut siyasal çevre ve kurumlar ile ilişkinin niteliği bakımından da toplumsal gruplar çıkar gruplarından farklılaşmaktadır.

Çevre hareketleri ihtiva ettiği özellikleri bakımından ülkeler arasında farklılıklar mevcuttur. Gelişmiş batı ülkelerinde çevre hareketleri yeni toplumsal hareketlerden ulusal düzeyde profesyonel ve kitle katılımını önceleyen network hareketlerine doğru gelişim göstermektedir. Yaşanan bu değişimin bir diğer önemli boyutu ise önceliklerin yerel hava kirliliği gibi münferit çevre sorunlarından ziyade küresel çevre sorunlarına doğru bir kayma yaşanması oluşturmaktadır. Etkileri bakımından çevresel konularda duyarlılaşma ve karar alma mekanizmalarına erişim her geçen gün daha fazla artış göstermektedir. Çevresel söylemler bakımından ise radikal toplumsal değişimden ekolojik modernleşmeye doğru eğilim söz konusudur. Kurumsallaşma, bilişsel yapı, yeni toplumsal hareketler ile etkileşim biçimi, radikal karşı akımların ortaya çıkması gibi hususlar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde çevre hareketlerin temel özellikleri arasında değerlendirilmektedir. Diğer taraftan üçüncü dünya ülkeleri için durum değerlendirildiğinde, çevresel taleplerin kalkınma ile daha fazla bütünleştirilmeye çalışıldığı, konuları itibariyle ormanlık alanların korunması, su, hava ve toprak kirliliği ile çölleşme gibi hususlara daha fazla önem verilmesi, çevre hareketlerinin ulusal düzeyde faaliyet gösteren örgütlerin yerel ölçekte faaliyetleri ve uzantısı konumunda olması, radikal çevre söylemlerinin yaygınlaşması gibi hususlar dikkat çekmektedir (Van Der Heijden, 1999).¹⁴

Çevre hareketlerinin oluşturmuş olduğu etki ve sonuçları tam olarak tespit etmek zordur. Bu konuda yapılan çalışmalar daha çok belirgin bir konuda faaliyet gösteren çevre gruplarının vaka analizi ile politik etki ve çıktıları üzerinden yapılan çıkarımların genelleştirilmesinden ibarettir. Çevre hareketlerinin doğrudan ve dolaylı olarak siyasal, yönetsel ve sosyal yapıda meydana getirdiği etkileri belirli kategoriler altında özetlenebilir. İlk olarak ulusal ve uluslararası düzeyde çevre farkındalığının artmasına paralel olarak objektif ve tarafsız bilimsel çalışmaların yapılmasına katkı sunmaktadır. İkinci olarak çevre hareketleri, çevre sorunların çözümü için gerekli yönetsel ve yasal alt yapının oluşması, karar vericiler (özellikle yasama, yürütme ve yargı organları ile iş dünyası) tarafından alternatif politikaların geliştirilmesi, formüle edilmesi, uygulanması ve tekrar gözden geçirilmesi aşamalarında etkili olmaktadır (Yılmaz Turgut, 2017:27-28). Bu açıdan çevre gruplarının oluşturmuş olduğu etkiler kimliksel gelişim, duyarlılaşma, yönetsel, yapısal ve önemlilik gibi içsel ve dışsal unsurları içeren başlıklar altında değerlendirmek mümkündür. İlk olarak çevre hareketlerine katılım sağlayan grup üyelerinin çevresel değerleri ve farkındalığını artırmakta, bu yönde bir siyasal kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Şüphesiz siyasal ve politik kararlarda çevresel değerlerin dikkate alınması çevre hareketlerinin en önemli kazanımlarından biridir. Buna ilaveten çevre hareketleri çevresel değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik duyarlılaşmanın artırılması ile ilgili sorunların politik gündemde yer alması, politikaların şekillenmesi ve uygulanmasına geniş kamuoyu desteğinin sağlanmasına katkı sunmaktadır. Yönetsel süreç ve politikalar yanı sıra çevre ile ilgili örgütsel yapıların ya da mevcut siyasal partilerin çevre konularına yönelimlerini artırmaktadır. Özellikle uluslararası alanda çevre örgütlerini temsil birimlerinin ve siyasal ağıın oluşmasında, gerekli politikalara karar vericilere önemli katkıları olmakta, çevre ile ilgili prosedürel işleyişin şekillenmesinde çevresel gruplara daha fazla danışılmasını mümkün kılmaktadır. Son olarak çevre hareketlerinin en önemli kazanımları arasında çevre ile ilgili hassasiyet ve önceliklerin sürekliliğini sağlayarak, uzun süre siyasal ve toplumsal gündemde kalmasını, bu konudaki endişe ve kaygıların

¹⁴ Ülkeler arasında farklılıklar olsa da çevre hareketlerinin kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da giderek daha fazla kurumsallaştığı yönünde çalışmalar arasında fikir birliği olduğu söylenebilir. Bu ülkelerde ana akım çevre hareketleri çoğunlukla radikal söylemlerden ziyade reformist ve katılımcı prensip ve ilkeleri takip etmekte, uzmanlaşma ve geleneksel taktik ve stratejilerden ziyade konvansiyonel olmayan yöntemleri tercih ederek mevcut siyasal sistem içerisinde kalmaya çalışmaktadır (Carter, 2007).

karar vericiler tarafından dikkate alınmasını sağlamaları da gösterilebilir (Van Der Heijden, 1999). Çevre politikalarını şekillenmesinde medya, sivil toplum, kamu idareleri, bürokratlar gibi birçok resmî ve gayri resmî aktör arasında çevreci gruplar daha fazla öne çıkmaktadır.

5. SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlerin sebep olduğu yaşam biçimlerine karşı kaygı ve endişelerin açığa çıkmasını olanaklı kılan toplumsal hareketler günümüzde, önemli birer siyasi ve toplumsal aktör olarak kabul edilmektedir. Bir bakıma toplumsal yapının aksayan yönlerinin değiştirilmesini amaçlayan örgütlü yapılar tarafından gerçekleştirilen toplumsal hareketler, özellikle 18. ve 19. yüzyılda etkin olmaya başlamıştır. Daha çok sınıf tabanlı ve iktisadi öncelikler içeren geleneksel toplumsal hareketlere en iyi örnek olarak işçi hareketleri ve ulusal bağımsızlık hareketleri gösterilmektedir. Bu dönemde dikkat çeken toplumsal hareketlerin temel özellikleri ise ortak ve genel amaç ile ilkelerin benimsenmesi, kolektif eylemler ve örgütlü yapılar oluşturmaları, karşıtları ile çatışmacı, kendi içinde ise dayanışmacı bir siyaset izlemesi gösterilebilir. Siyasal sistem ve toplumsal yapının olumsuz yanlarının eleştirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi gayesi taşıyan toplumsal hareketler sistem araçları tarafından kontrol edilmek istenmektedir. Söz konusu sistem kontrol güçleri (bürokrasi, parlamento, iş dünyası, ordu, medya vb.) geçmiş dönemlerde materyalist değerler ve iktisadi öncelikler üzerinde inşa edilmeye çalışılırken 1950’li yıllardan sonra kimlik ve kültürel alanda etkin olmaya çalışmaktadır.

Dönemsel olarak farklı toplumsal yapı ve tarihsel iz düşümlerin olması, geleneksel ve yeni toplumsal hareketler arasında ana hatları itibariyle önemli farklılaşmaların oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle sınıfsal ve ekonomik gerekçelerden hareket eden, materyalist değerleri önceleyen toplumsal hareketler daha çok postmateryalist değerlerin, dengenin, uyumun, çeşitliliğin, kimlik ve kültürel kodların esas alındığı bir hareket biçimine doğru değişim göstermiştir ki toplumsal hareketler için kullanılan “yeni” teriminin bu yapıya kattığı anlam da tam da buraya tekabül etmektedir. Endüstrileşme, küreselleşme ve uzantısı konumundaki kapitalist iktisadi yapının toplumsal yaşama olan derin etkileri nedeniyle yeni toplumsal hareketler içerisinde radikal söylemler oluşmaya başlamıştır. Toplumsal yapı içerisinde azınlıkta ve marjinal konumda olan toplumsal sınıfların; kimlik, etnisite, din ve yaşam kalitesi gibi konular başta olmak üzere; farklılıkların korunması amacıyla gerçekleştirilen yeni toplumsal hareketler kültürel alana yoğunlaşmış, iktidarı ele alma gibi gayeleri terk etmiş gözükmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin en temel örneklerini, 1970’li yıllarda tecrübe edilen barış, toplumsal cinsiyet, kadın, kimlik ve çevre hareketleri ile nükleer enerji karşıtı hareketler oluşturmaktadır. Bu çeşitliliğin temel gerekçesi olarak ise siyasal ve toplumsal yapıda yaşanan değişimle üretim merkezli sanayi toplumundan tüketim ve hizmet merkezli sanayi sonrası topluma geçişin beraberinde getirmiş olduğu temel açmazların toplumsal sınıflar tarafından farklı değerlendirmeleri gösterilmektedir. Yeni bir boyut kazanan toplumsal hareketler katılımcılar açısından değerlendirildiğinde eğitilmiş, beyaz yakalı orta sınıf kesimin etkin olduğu, ademi merkezîyetçi, küreselleşme karşıtı, sol kanat ideolojilere daha yakın olması, katılımcı ve farklı siyasal eylem biçimleri içermesi gibi temel hususlar öne çıkmaktadır. Son dönemlerde bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile iletişim tekniklerinde meydana gelen ilerlemeler toplumsal hareketlerin yeni bir boyut kazanmasını hızlandırmıştır. Özellikle toplumsal hareketlerdeki ahlaki ilkeler, program ve amaçlar, örgüt sınırlarının esnetilmesi ve sonuçlar üzerinde önemli rolü olan liderlerin konumu internet başta olmak üzere iletişim tekniklerinde tecrübe edilen gelişmeler ile daha profesyonel ve küresel network ağ iletişim imkânlarını kucaklayan bir yöne doğru değişim göstermektedir. Ortak amaç, motivasyon ve örgüt yapısı altında toplanan toplumsal gruplar ise mevcut toplumsal düzeni ve onun kurumlarını değiştirmek ya da korumak için faaliyet yürütmektedir. Günümüz toplumsal hareketlerin kapitalist sistem özelliklerini eleştiren, eylem ve faaliyetlerinde ulusal sınırlar dışına taşıyabilme özelliğini içermektedir.

İktisadi, siyasi ve toplumsal yapıda yaşanan değişim ile birlikte ortaya çıkan hoşnutsuzlukları gidermek amacıyla yapılan politika ve stratejilerde çevre konularına yeterli düzeyde yer verilmemiş olması çevre hareketlerini tetiklemiştir. Bu çalışmanın da odağını oluşturduğu gibi, özellikle çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi gayesiyle kolektif eylemlerde bulunan insan ve örgüt ağı olarak belirtilen çevre hareketleri, diğer sosyal hareketlerden farklı olarak teknik ve doğa bilimlerine daha fazla gereksinim duymaktadır. Dahası çevre hareketleri ideolojik duruşları bakımından mevcut toplumsal ve siyasi yapı içerisinde kabul görenler ile kolaylıkla eklenebilme potansiyeline sahip olması stratejik bir önem arz etmektedir. Bu durum, çeşitlilik ve karmaşıklık arz eden çevre hareketlerinin devamlı ve uzunca süre geniş toplumsal tabandan destek görmesinin temel nedeni olarak gösterilebilir. Resmî ya da gayri resmî örgütlü yapıya sahip olan çevre hareketlerinin konuları ve ölçekleri itibari ile yerelden küresele kadar geniş bir repertuara sahip olmaları bir diğer önemli özelliktir. Çevre hareketleri; statükocu yapıyı eleştirmesi, endüstrileşmenin getirmiş olduğu iktisadi ve yönetim anlayışına karşı söylemler geliştirmesi, günlük yaşamsal faaliyetlerde karşılaşılan temel açmazları reddetmesi gibi temel hususlar bakımından diğer yeni toplumsal hareketler ile örtüşmektedir.

Çalışmanın da bir diğer odak noktasını oluşturduğu gibi çevre hareketlerinde tarihsel olarak değerler, ilkeler, örgütlenme biçimleri, eylem ve faaliyetleri bakımından önemli farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu kırılmanın ilkinin düşünsel olarak 1950'li yıllardan sonra ortaya çıkan çevrecilik anlayışından ziyade ekolojik bir dünya görüşünün savunulmasının sebep olduğu söylenebilir. Salt doğal kaynakların korunması ya da insan müdahalelerinden saklanması anlayışına sahip, 1900'li yıllarda yaygın olan klasik çevreci anlayış; yerini giderek ekolojik dünya görüşüne ve toplumsal yapıda yapılacak radikal değişiklikleri önceleyen ekoloji hareketlerine bırakmaktadır. Ekolojik hareketlerin en temel söylemi ise çevre sorunlarının esas olarak toplum-doğa arasındaki ilişkinin zaman içerisinde sürekli çarpık kavranmasından kaynaklandığı ifadesidir. Hiyerarşik, tek tip, teknokratik unsurlardan ziyade barış, ahenk, çeşitlilik ve denge gibi özellikler ekolojik dünya görüşü ve hareketlerinin anahtar kelimeleri haline gelmiştir.

Çevre hareketlerinde yaşanan bir diğer önemli kırılma noktası da 1980'li yıllarda yaşanan çevresel adalet tezi ile gerçekleşmiştir. Temel olarak ırk, renk, ulusal köken, gelir farkı gibi özellikler bakımından farklılıkların arttığı toplumsal yapıların çevresel uygulamalardan ve sonuçlarından farklı etkilenmesini ya da maruz bırakılmasını, doğal kaynaklardan faydalanmaları bakımından yaşanan eşitsizliği eleştiren çevresel adalet anlayışı küresel olarak birçok ülkede çevreci hareketlerin esin kaynağı olmuştur, olmaya da devam etmektedir. Son dönemlerde yaşanan gelişmiş teknoloji ve iletişim olanakları sayesinde çevre hareketlerinde küresel koalisyon networklerin yaygınlaştığı, etki boyutunun artış gösterdiği, stratejik bir evreye geçtiği ileri sürülebilir. İletişim teknikleri ve teknolojik gelişmeler sayesinde yerel çevre hareketleri küresel ağ iletişimine dâhil olarak geniş alanlara hitap edebilme imkânına kavuşmuştur. Bu değişim çevreci grupların karşılaştıkları finansal kaynak, beşerî sermaye ve teknolojik kısıtlar gibi birçok konuda önemli kazanımlar sağlamaktadır. Çevre hareketlerinde son dönemlerde yaşanan değişimin diğer özellikleri olarak sosyal medya ve imkânlarından faydalanabilme, bu alanda inşa edilen parçalı ve tüketim odaklı yapıya karşı söylemler geliştirebilme sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Andres, K., Ganz, M., Baggetta, M., Han, H., ve Lim, C. (2010). Leadership, membership, and voice: civic association that work. *American Journal of Sociology*. 115 (4): 1192-1242.
- Andrews, K., ve Edwards, B. (2005). The organizational structure of local environmentalism. *Mobilization: An International Quarterly*, 10(2), 213-234.
- Bahro, R. (1997). Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var Mı? (Çev. T. Bora). *Birikim*. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-97-mayis-1997/2293/cevreciligin-manevi-bir-temeli-var-mi/6207>, (E.T.: 07.08.2021).

- Balkaya, F. (2014). Yeni toplumsal hareket çeşidi olarak çevreci hareketler. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 3(5), 41-50.
- Beyers, J., Eising, R., ve Maloney, W. (2008). Researching interest group politics in Europe and elsewhere: much we study, little we know? *West European Politics*, 31(6), 1103-1128.
- Bosso, C.J. (2005). *Environment, Inc: From Grassroots to Beltway*. University Press of Kansas.
- Bozkurt, Y. ve Bayansar, R. (2016). Yeni toplumsal hareketler çerçevesinde çevreci hareket ve Gezi Parkı olayları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 276-293.
- Carter, D. B. (2017). *The Structure of Environmental Movements in Small US States and The Implications for Environmental Policy*, (Doctoral dissertation, University of Delaware).
- Carter, N. (2007). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press.
- Carty, V. (2015). *Social Movements and New Technology*. Boulder, CO. Westview Press.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Malden, Mass: Blackwell.
- Castells, M. (2006), *Enformasyon Çağı; Ekonomi, Toplum, Kültür 2 -Kimliğin Gücü, Çeviren; Ebru Kılıç*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çayır, K. (1999). *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*, edit. Kenan Çayır, Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çımrın, F.K. (2010). Yeni toplumsal hareketler ve kentsel yaşam. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2, 45-58.
- Cohen, J.L. (1985). Strategy or identity: new theoretical paradigms and contemporary social movements. *Social Research*, 663-716.
- Connelly, J., Smith, G., Benson, D., ve Saunders, C. (2003). *Politics and The Environment: From Theory to Practice*. Routledge.
- Çoban, A. (2012). *Çevreciliğin İdeolojik Unsurların Eklemlenmesi*. Edt. Orçun İmge ve Hakan Olgun, Yeşil ve Siyaset, Lotus Yayınevi, 61-94.
- Dalton, R. (1994) *The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe*, New Haven: Yale University Press.
- Dalton, R.J. (2005). The greening of the globe? Cross-national levels of environmental group membership. *Environmental Politics*, 14(4), 441-459.
- Davulcu, E. (2019). Siyasallaşan çevre hareketleri ve alternatif medya: yeşil gazete üzerinden bir değerlendirme. *Social Sciences*, 14(3), 427-446.
- Della Porta, D. ve Diani, M. (2006). *Social Movements*, Oxford: Blackwell. 2nd ed.
- Diani, M. and Donati, P. (1999). Organisational change in western european environmental groups: a framework for analysis, *Environmental Politics*, 8(1): 13-34.
- Dunlap, R.E. ve A.G. Mertig, (1992). *American Environmentalism: The U.S. Environmental Movement, 1970-1990*. Philadelphia: Taylor and Francis.
- Eray, A. (2019). Katılımcı demokrasilerde baskı gruplarının işlev ve yöntemleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 235-249.
- Giddens, A. (2009). *Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Görmez, K. (2015). *Çevre Sorunları*. Nobel.
- Guha, R. (2000). *Environmentalism: A Global History*. Longman.
- Hague, R., ve Harrop, M. (2014). *Siyaset Bilimi, Karşılaştırmalı Bir Giriş*, (Çeviren İbrahim Yıldız, Soner Torlak ve İdil Çetin). Dipnot Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Politics*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Johnson, G.S. (2009). *Environmental Justice*. In *Environmental Justice in the New Millennium* (17-45). Palgrave Macmillan, New York.
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2002). Çevreci sosyal hareketlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve sona ermesi üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2), 93-108.
- Kitapçioğlu, T. (2013). Baskı grupları ve demokrasi. *TBB Dergisi*, 106, 357-392.

- Klyza, C.M., Isham, J., ve Savage, A. (2006). Local environmental groups and the creation of social capital: evidence from Vermont. *Society and Natural Resources*, 19(10), 905-919.
- Martel, L. (1994). *Ecology and Society: Introduction*, Oxford, Polity press.
- Martin, W. G., Agaran, T. Bush, C., Choi, W-Y, Huynh, T., Kalouche, F. Mielants, E., Mielants, R. (2008). *Making Waves Worldwide Social Movements, 1750–2005*. Paradigm Publishers, London.
- Melucci, A. (1980). Melucci, A. (1980). The new social movements: A theoretical approach. *Social Science Information*, 19(2), 199-226.
- Melucci, A. (1985). The symbolic challenge of contemporary movements. *Social Research*, 789-816.
- Mertig, A. G., ve Dunlap, R. E. (2001). Environmentalism, new social movements, and the new class: a cross-national investigation. *Rural Sociology*, 66(1), 113-136.
- Offe, C. (1985). New social movements: challenging the boundaries of institutional politics. *Social Research*, 817-868.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Odak.
- Pilbeam, B. (2003). Natural allies? Mapping the relationship between conservatism and environmentalism. *Political Studies*, 51(3), 490-508.
- Rootes, C. (1999). Environmental movements: from the local to the global. *Environmental Politics*, 8(1), 1-12.
- Roots, C. (2004). *Environmental Movements*. In Snow, D., Soule, S. and Kriesi, H. (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford; Blackwell.
- Scott, A. (1990) *Ideology and the New Social Movements*, London: Unwin Hyman.
- Steady, F. C. (Eds.) (2009) *Environmental Justice in the New Millennium: Global Perspectives on Race, Ethnicity, and Human Rights*. Springer
- Straughan, B. ve Pollak, T. (2008). *The Broader Movement: Nonprofit Environmental and Conservation Organizations, 1989-2005*. Washington, D.C.: National Center for Charitable Statistics at the Urban Institute.
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press.
- Taşkın, Y., Aytaç, A. M., Paker, E. B., Bora, T., Çınar, M., Demirel, A., ... ve Üngör, Ç. (2015). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. İletişim Yayınları.
- Tilly, C. (2004). *Social Movements 1768-2004*. Boulder. Colo.: Paradigm.
- Yılmaz-Turgut, N. (2017). *Çevre Politikası ve Hukuku*. İmaj yayınevi. 3. Baskı,
- Van Der Heijden, H. A. (1999). Environmental movements, ecological modernisation and political opportunity structures. *Environmental Politics*, 8(1), 199-221.
- Vaughn, J. (2011). *Environmental Politics: Domestic and Global Dimensions*. Cengage Learning.
- Wapner, P. (1995). Politics beyond the state environmental activism and world civic politics. *World Politics*, 47(3), 311-340.
- Weyler, R. (2018). A Brief History of Environmentalism.
<https://www.greenpeace.org/international/story/11658/a-brief-history-of-environmentalism/>,
(E.T.: 6.6. 2021).
- Wieviorka, M. (2005). After new social movements. *Social Movement Studies*, 4(1), 1-19.
- Wissenburg, M. L. (1997). A taxonomy of green ideas. *Journal of Political Ideologies*, 2(1), 29-50.
- Yanık, C, Öztürk, M. (2015). Toplumsal hareketlerin dönüşümü üzerine bir değerlendirme. *Mukaddime*, 5(1), 45-63.
- Yaylacı, F. G. (2014). *Yeni Toplumsal Hareketler*. (Ed. Bilhan Kartal ve Belkis Kümbetoğlu). Yeni Toplumsal Hareketler, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2345,60-83.

A Comparative Analysis of The Efficiency and Total Factor Productivity of Selected Food Processing Companies in Turkey

Türkiye'de Seçilmiş Gıda İşleme Firmalarının Etkinlik ve Toplam Faktör Verimliliğinin Karşılaştırmalı Analizi

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.849815>

Saeid HAJIHASSANIASL*

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
29.12.2020

Accepted:
11.08.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

The main purpose of the study is the efficiency and productivity analysis of selected firms that operating in the Turkey food processing industry in 2015-2019 period. In the study, two variables, namely the equity of the firms and the number of paid employees, are used as input, while the net sales values of the firms are used as output. Estimates were made in two stages using the Data Envelopment Analysis method and the Malmquist index approach as a method. The technical efficiency results of the firms in the first stage showed that all firms except one firm operate below the optimal scale. The results of the Malmquist index in the second stage of the study showed that the technical efficiency changes of all firms increased in the examined period, and there was an increase in productivity in all firms except for three firms. However, technological development changes in most of the companies decreased in the period under consideration. According to the results, the decrease in technological change was determined as the important factor causing the decrease in productivity of these companies.

Keywords: Efficiency, productivity, Malmquist Index, data envelopment analysis, food industry.

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi:
29.12.2020

Kabul Tarihi:
11.08.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı 2015-2019 dönemi Türkiye gıda işleme sektöründeki firmaların etkinlik ve verimlilik analizidir. Çalışmada girdi olarak firmaların özkaynakları ve ücretli çalışan sayısı olmak üzere iki değişken kullanırken çıktı olarak firmaların net satış rakamları kullanılmıştır. Veri Zarflama Analizi yöntemi ile Malmquist endeksi yaklaşımı kullanarak iki aşamada tahminler yapılmıştır. İlk aşamadaki firmaların teknik etkinlik sonuçları, bir firma dışında diğer bütün firmaların optimal ölçeğin altında faaliyet yaptıklarını göstermiştir. Çalışmanın ikinci aşamasındaki Malmquist endeksi sonuçları ise incelenen dönemde bütün firmaların teknik etkinlik değişmelerinin arttığını ve ayrıca üç firma dışında diğer bütün firmalarda verimlilik artışı olduğunu göstermiştir. Ancak firmaların birçoğunda teknolojik gelişme değişmeleri ele alınan dönemde düşüş göstermiştir. Sonuçlara göre teknolojik değişmesindeki düşüş, bu firmaların verimlilik düşüşüne neden olan önemli etken olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, verimlilik, Malmquist Endeksi, veri zarflama analizi, gıda endüstri.

To Cite/ Atıf (APA): Hajihassaniasl, S. (2021). A comparative analysis of the efficiency and total factor productivity of selected food processing companies in Turkey. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(16), 383-397

* ORCID Asst. Prof., Gaziantep University, İslahiye Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, saeidhha@gantep.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose

Food safety is very important and practical item that has a special place in the world economy and food industry today and have attracted the attention of politicians, researchers and officials. Food security actually means that all members of a community have access to healthy and adequate food throughout their lives to have a healthy and active life. To achieve this goal, barriers such as water scarcity and limited agricultural land, high energy costs, increased food waste and lack of investment in agricultural research must be overcome. These cases indicate that more food should be produced for people around the world with fewer resources. This explains the necessity of examining the more efficient use of resources in the relevant sector and thus reaching the optimal production level. The food industry in Turkey has many importance and benefits due to the climatic conditions, diversity and favorable quality of agriculture. Accordingly, starting from the question of whether the resources are used optimally in the Turkish Food industry, the main purpose of the study is to evaluate the performance and productivity of the Turkish Food industry.

Literature Review

The necessary variables in line with the method of the study were obtained from the database of the Istanbul Chamber of Industry. Different bibliographies have been reached on the subject of the study, but Dızkırıcı (2014) is the only study that evaluates productivity in the Turkish food industry as a whole, and other studies have only taken a single sub-sector in the food industry. For this reason, since there are not many studies on the total performance of this sector, it has become important to conduct this research. The studies of Ibn Afzal (2018), Sultan and Bhat (2020) and Amin (2010) on the food industry of other countries can be mentioned. In all of the studies reached in the literature, Malmquist index, which is the total factor productivity index, was used in productivity measurement.

Methodology

Although this study is an applied study, it is an exploratory use of the Data Envelopment Analysis approach as a design. Accordingly, input and output variables are needed in the study. For this, the net sales value of the companies operating in the Turkish food sector for the period of 2015-2019 is considered as the only output variable, and the equity and number of employees of the companies are considered as input variables. The main statistical society of the study consists of companies operating in the Turkish food sector. However, the sample of the study consists of companies that are among the top 500 companies according to the Istanbul Chamber of Industry. The only problem encountered in the study was that some of the companies had incomplete information and therefore, these companies were necessarily excluded from the analysis. Therefore, a total of 19 companies were included in the analysis. The data required in the study were obtained from the annual reports of the Istanbul Chamber of Industry. In the research, estimations were made with the DEA method, which is based on linear programming, and Malmquist productivity index to examine the performance of the Turkish food sector and the productivity of the companies.

Results and Conclusions

According to the total factor productivity results, except three firms, other companies experienced an increase in productivity. The highest productivity increase was seen in "Çamlı Yem Besicilik" company with 42.6%. In the period under consideration, the average productivity change achieved by all companies increased by 13.9%. In the analyzed period, productivity increased annually in all years. The results of the Turkish food industry total factor productivity analysis have shown that firms attach more importance to technical efficiency and therefore, the increase in productivity is due to increases in technical efficiency change. The increase in technological development resulting from the using new methods in production between periods will have a positive effect on the company's productivity increases as well as the technical efficiency. Especially companies that experience a decrease in their productivity have the opportunity to close this gap by developing their technologies or replacing with the newest and uptodate technologies, and it is very important that they should pay attention to this in terms of increasing their productivity.

1. INTRODUCTION

Nutrition, clothing, and shelter are the basic needs people must meet in order to survive. Therefore, together with textile and housing, the food and beverage industry are one of the three most strategic sectors of a country's economy. The need for food and beverage items is vital, as well as an urgent need. Therefore, it is imperative that their supply be uninterrupted (Akin, 2012: 18).

The food industry sub-branch is one of the most beneficial communication methods between the two sectors of industry and agriculture and a prerequisite for the industrialization strategy and also provides food security in the country (Kohansal and Mahmoodi, 2020: 59). The food industry has always played a role in creating added value, increasing income levels, increasing productivity and increasing the share of industrial employment in active areas, as well as part of the economic development process. Also, these industries have a key role in the development process of the country and more attention to it will accelerate the agriculture and economic growth and development of the country (Nouri and Nilipour Tabatabaei, 2007: 163) About these industries, it can mention the food processing industry, which is one of the most important sectors of the industry in all countries and is directly related to food security (Pfitzer and Krishnaswamy, 2007). Also, food industry among different industries in terms of necessity and variety of production, low investment, rapid efficiency, increased productivity, waste reduction, job creation, direct or indirect participation in national income, currency, poverty reduction and health issues are also very important (Trienekens and Zuurbier, 2008).

The food industry, which has a very important place in the country's economy, is also the oldest industry branch. While contributing to the development of sectors such as transportation, retailing and food marketing, it processes agricultural raw materials taken from the soil into high quality, healthy products. It continues to develop in parallel with the agricultural industry, which is its main input. In Turkey, 45% of the total population located in the agricultural sector and this part realizes about 13% of the total production. For this reason, agriculture and food industries are of great importance for the country's economy in socioeconomic terms (Başer and Akgül, 2002).

On the other hand, food industries as industries dependent on agricultural products are among the most important industrial groups that can affect the economic growth of countries, especially in developing countries. The reasons for this are the cheapness of raw materials for agricultural products, the existence of cheap labor, investment, and the need for low currency of these products. The creation of these industries can have a special effect on increasing the value added of agricultural products and increase the export value of this sector. By increasing investment in the food industry, while purchasing agricultural products and eliminating seasonal fluctuations and reducing production surpluses, waste from these products can be prevented and seasonal supply can be turned into a permanent supply (Torkamani and Zoughipour, 2008: 24).

Considering the increasing need for food in the world, it can be stated that a food and beverage industry capable of producing products in accordance with international standards can be one of the leading sectors of the economy. Therefore, it is important for economic growth to increase the production of this sector and to produce more efficiently by using the existing limited opportunities effectively. Producer units or companies affect economic growth. For this reason, analyzing the productivity change of the food sector and analyzing the performance of the companies in the sector is of great importance. One of the ways to measure the performance of companies in the sector is to measure the technical efficiency of the companies operating in the sector and to monitor their change over time (Verma et al., 2015).

In this study, the efficiency and productivity analysis of selected firms that operating in the Turkey food processing industry in 2015-2019 period has examined and after obtaining the efficiency of each firm, their productivity has been compared.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

According to economic growth theories, the increase in production is achieved in two ways: first by using more factors of production, but within the existing technology; Second, by using more advanced and efficient production methods and using more effective production factors. In the meantime, the second method is tied to the concept of productivity. The emphasis of economic growth theories in the first method is based on traditional theories on the accumulation of production factors, but in the second method, in addition to the accumulation of production factors, special attention has been paid to productivity growth as an important source of sustainable economic growth. In the Solow (1957) model, it is predicted that the per capita growth of production through the accumulation of production factors will not be sustainable due to the declining efficiency, and to achieve long-term growth of production factors must be accompanied by productivity. This is why today, most countries in the world in their long-term development plans, in order to achieve the goals of sustainable growth, improve productivity and efficiency (Coelli et al., 2005).

2.1. Efficiency

Efficiency shows how much input the firm has optimally used to produce the desired output. This means that the maximum product can be obtained from the minimum inputs. Accordingly, production efficiency can be considered as a comparison between actual performance and desired performance (Fathabadi and Soufi Majidpour, 2018: 29).

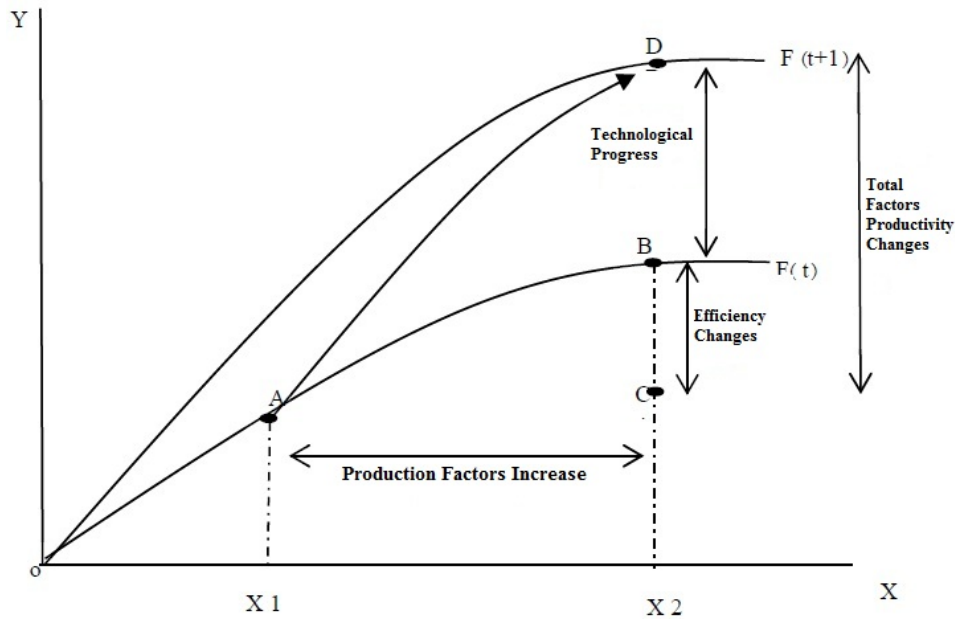
In microeconomics, the production function is defined based on the maximum amount of product that can be produced using a certain set of inputs according to the level of available technology. However, until the late 1960s, most experimental efficiency studies used the least squares method to estimate the production function, which could not show the relationship between maximum output and inputs.

Following the Debreu (1951) and Koopmans (1951), Farrell (1957) first proposed how to estimate the production function based on microeconomic relations. He suggested that the efficiency of a firm consists of two components: technical efficiency, which demonstrates the ability of a firm to achieve maximum output using its own amount of input. In other words, technical efficiency is related to the technological structure and is a relative concept. Because the comparison between firms is in the type and manner of using technology. Technical efficiency has nothing to do with the price of agents and can be used in cases of impossibility to determine the price of agents correctly (Alirezaee, 2003). Allocative efficiency, which demonstrates the firm's ability to use the optimal combination of inputs with Show attention to the relevant prices. The combination of these two functions is also called total economic efficiency.

2.2. Productivity

Productivity is an important and basic concept of economic knowledge that is an indicator to show the effective, useful, and efficient use of production resources to produce goods and services. Productivity is not a purely economic, financial measure, and does not necessarily mean more work. On the other hand, it is not just more production. Rather, it is the coordination of quantity, quality and cost in competition. Therefore, productivity is highly dependent on qualities. More precisely, productivity has two main components; The first is efficiency, which indicates more output versus less input. Second is effectiveness, which means choosing useful and principled activities to achieve a specific goal. In other words, productivity is about doing things right (efficiency) and do the right thing (effectiveness). Thus, efficiency is part of productivity and in terms of calculation is the optimal amount of resources consumed to produce a unit of product. For this reason, if one firm can achieve the goal with less resources compared to another firm, it is said to be more efficient (Bakhtiari et al. 2014: 52)

Efficiency and productivity are used in many texts in the same way or instead of each other, which is a big mistake. The two terms are not exactly the same. Because every point on the production frontier represents the maximum efficiency, but this does not mean maximum productivity. Only at a certain point in the production frontier is productivity at its maximum. For this reason, it can be said that efficiency is a part of productivity (Coelli et al., 2005). It should be noted that in dynamic conditions, a factor called technological changes is introduced, which causes the transfer of the frontier function and increases productivity. In other words, a change in technical efficiency follows an increase in productivity by measuring the movement of an economy toward the production frontier, and technological progress pursues productivity growth by measuring the rate of transfer of the production frontier over time. The distinction between these two factors can be seen in Figure (1).

Figure 1: Production Factors Increase, Technological Progress, Technical Efficiency and Total Factors Productivity Changes

Source: Kumbhakar, 2004

According to Figure (1), the movement from A to B indicates an increase in production due to the accumulation of production factors in existing technology (frontier function $F(t)$) and this is assuming the existence of full technical efficiency in the production process (moving on the production frontier). The movement from C to D shows the increase in production due to the growth of total factor productivity at the level of factor X_2 . This productivity growth includes increasing technical efficiency and technological progress (transferring production frontier and moving from B to D). Moving from a to d indicates an increase in production due to the total accumulation of production factors and productivity growth (Alirezaee and Afsharian, 2007).

2.3. Productivity Measurement

Analyzing the productivity of all production factors is very important in terms of identifying innovations or selecting and applying new technologies. Accordingly, determining the criteria and indexes for measuring productivity change in such a way that it can be clearly determined whether the level of productivity in an economy improves through more efficient use of existing facilities and production factors or through technological progress is important. There are two distinct methods for measuring technical efficiency changes and total factor productivity changes: The first parametric method proposed by Nishimizu and Page (1982) is based on estimating the frontier function using econometric method. The second method, called the nonparametric method, is part of the data

envelopment analysis method, which is a linear programming method, and Farrell (1957) gave the first model. Charnes et al. (1978), Banker et al. (1984) and Färe et al. (1994) later provided additional information on this method. In this method, there are different units of measurement for production factors and products. Because this method covers all figures and information, it is called Data Envelopment Analysis (DEA). In this method, it is not necessary to determine the subsequent form of the production function. In addition to measuring the types of efficiency, the type of return to scale is also presented separately for firms in this method (Emami Maibodi and Izadi, 2008).

To calculate productivity changes using Data Envelopment Analysis (DEA), the Malmquist index is used, which is a non-parametric method for measuring the technical efficiency and productivity of economic units. In this method, after determining the efficient frontier, the units decide where this frontier should be located and what combination of input and output should be selected to reach the efficient frontier. One of the most important features of this index is the possibility of decomposing productivity changes into its components, changes in technical efficiency and technological changes. In Malmquist index, data envelopment analysis method is used to form a broken linear frontier production function. This index is introduced using distance functions, so that the production factor distance function determines the production technology by minimizing the production factor vector and considering the given product vector and the product distance function pays attention to the optimization problem by maximizing the outputs vector based on the given inputs vector (Fathabadi and Soufi Majidpour, 2018: 33).

Production technology is defined using the set of products $P(X)$ as the representative of all output vectors Y that can be produced by the inputs vector X ; it means:

$$P(X) = \{ Y : X \text{ can produce } Y. \} \tag{1}$$

The output distance function is defined using the product set $P(X)$ as follows:

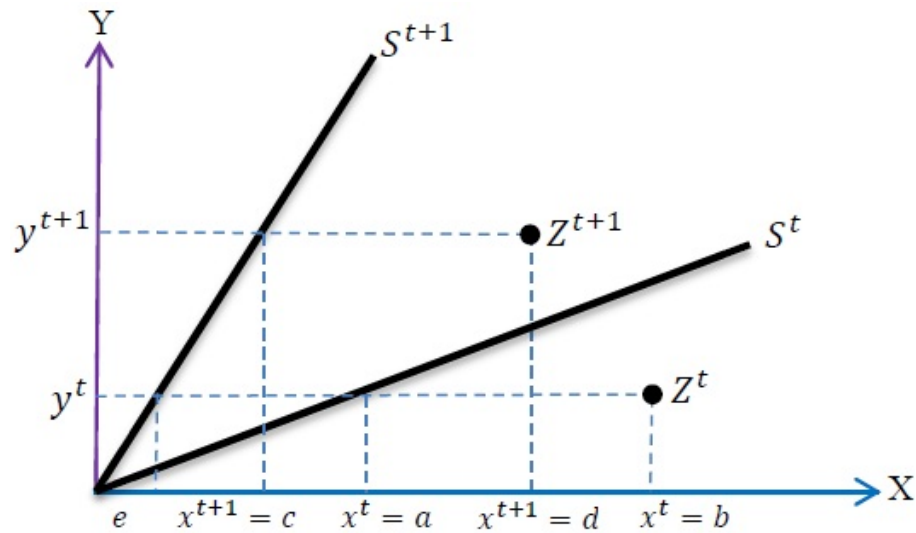
$$d_o(X, Y) = \min \{ \theta : \frac{Y}{\theta} \in P(X) \} \tag{2}$$

If the output vector Y is part of the product set $P(X)$, the distance function $d_o(X, Y)$ will be less than or equal to 1. The distance function will be equal to 1 if Y is on the production frontier (production facilities curve).

The Malmquist Productivity Index (MPI) was first introduced by Malmquist (1953) and then expanded to studies such as Caves et al. (1982). With this index, changes in total productivity are measured over two time periods, which include changes in technical efficiency and technological changes. Changes in technical efficiency indicate the degree of efficiency of the economic unit in the process of converting data to output, while technological changes indicate the technological improvement of the firm between two consecutive time periods (Barros et al., 2005).

Figure (2) shows the relationship between output y and input x to explain the concept of the Malmquist productivity index. The technology frontiers for the two periods t and $t + 1$ are shown by the lines S^t and S^{t+1} , where the Malmquist Productivity Index (MPI) measures the distance from the input-to-output ratio of the firm between the technology frontiers. For example, the relative efficiency of producing a firm with the input value b and producing y^t is shown by the distance function $D^t(y^t, x^t) = oa/ob$. It is clear that in period t the firm is inefficient at the point Z^t . Similarly, in the period $t + 1$, the firm is inefficient at the point Z^{t+1} , and in order to be efficient, it must use the input value c . In fact, the Malmquist Productivity Index is the geometric mean of two technology indices in periods t and $t + 1$. Therefore, according to Färe et al. (1994) the MPI index is calculated based on fixed scale returns as follows:

$$MPI(y^t, y^{t+1}, x^t, x^{t+1}) = \frac{D^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{D^t(y^t, x^t)} \times \left[\frac{D^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{D^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})} \times \frac{D^t(y^t, x^t)}{D^{t+1}(y^t, x^t)} \right]^{1/2} \tag{3}$$

Figure 2: Malmquist Productivity Index (MPI)

Source: Färe et al., 1994

The first sentence from the right (sentence in bracket) in the equation (3) is the production due to technological improvement and the second sentence from the right is the production due to the development of technical efficiency. So,

$$TECH = \frac{D^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{D^t(y^t, x^t)} \quad (4)$$

$$TECHCH = \left[\frac{D^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{D^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})} \times \frac{D^t(y^t, x^t)}{D^{t+1}(y^t, x^t)} \right]^{1/2} \quad (5)$$

A value of MPI greater than 1 indicates a positive productivity growth and a value less than 1 indicates a negative productivity growth.

Using Figure (2) and Equation (3), also the interpretation of technical efficiency changes and technological changes will be as follows:

$$\text{Technological Changes} = \left[\frac{d/e}{a/c} \times \frac{b/a}{b/e} \right]^{1/2} \quad (6)$$

$$\text{Efficiency Changes} = \frac{d/c}{b/a} \quad (7)$$

Therefore, in practice and experimental mode, it is necessary to calculate four distance functions for each firm at any time, which is done using linear programming.

2.4. Literature Review

There is a very extensive theoretical and experimental literature on the application of Malmquist productivity index in estimating the productivity of various economic fields. Below are some of the most important studies done, especially in the food industry:

Ibne Afzal et al. (2018) discussed the change in efficiency and total factor productivity of 34 food processing industries in Malaysia between 2009-2010. According to the results of the study, although there was a difference in technical efficiency scores, positive technological development emerged in nearly all industries in the years examined. Voulgaris and Lemonakis (2013) analyzed the efficiency and productivity of 168 fishing companies in Greece in the period of 2002-2011. According to the results of the study, while the size of the firms affected their productivity, age did not have a

significant effect on the productivity of the firms. In addition, it has been revealed that the exports of companies have important effects on their productivity as well as their profitability. Madau et al. (2017) analyzed the changes in efficiency and productivity of dairy farming sectors of 22 European Union countries using the Data Envelopment Analysis method. The findings of the study showed that the increase in the efficiency of dairy farms was low and at the same time, the productivity of the European Union dairy sector decreased. In his study, Dizkırıcı (2014) handled the performance and comparative productivity of companies traded on the Borsa Istanbul Food and Beverage Index in the period 2010-2012, using the Malmquist index. According to the results of the study, both productive and non-productive firms were identified. Among these companies, Ülker has become the only company that has increased its productivity over the years and is the most productive company among other companies. Çakır and Perçin (2012) conducted the efficiency and productivity analysis of 25 Turkish sugar factories between 2002-2009 using the Data Envelopment Analysis method. According to the results of the study, while 12 factories were found efficient with the assumption of constant returns to scale, 16 factories were found efficient with the analysis performed under the assumption of variable returns to scale. According to the productivity analysis results, the average productivity increase of the factories in the period under consideration was 0.6%. In their study, Tatlı and Bayrak (2017) analyzed the changes in total factor productivity and efficiency of 22 companies that were in the food sector between 2011-2015 and are registered in the Borsa Istanbul (BIST). The results of the study showed that the technical efficiency of all firms decreased in the period under consideration, but technological changes and also their productivity increased. The highest productivity increase was 4.5%. In their study, Sultan and Bhat (2020) examined the total factor productivity of food processing firms in North India for the period of 2008-2016 using the Malmquist productivity index. The results of the study showed that all firms operate below the productivity limit. According to the researchers, one of the reasons for this is their inefficiency in companies. Baliyan et al. (2015) analyzed the total factor productivity of the food processing industry in India using the Malmquist index. According to the results of the study, the productivity of all firms examined has increased in the last 3 decades. Amin (2010) analyzed the total factor productivity of 55 industries operating in the Indonesian food manufacturing industry during the 2000-2006 period using the Malmquist index. The results of the study showed that while the annual technical efficiency average was 0.74, the annual average productivity increase was 1.25 in the period under consideration. Hui (2019) examined the total factor productivity of grain producers in China in the period of 1978-2018 using the Malmquist index. As a result of the study, the increase trend in the Chinese food sector productivity was negative (68.75%). Zrelli et al. (2020) tried to calculate the total factor productivity of the Tunisian manufacturing industry between 2002-2016. In the study, output oriented Malmquist index is used as a method. According to the results of the study, productivity increased in the period under consideration. The increase in productivity has also emerged as a result of technological changes rather than technical efficiency change.

Paying attention to the method used by some important studies in the World and Turkey, Data Envelopment Analysis (DEA) and Malmquist productivity index were used in all of them. One possible reason for this may be to avoid some limiting econometric assumptions and also to see the cause of productivity changes. In this study, DEA and Malmquist productivity index approach based on linear programming method were used as methods.

3. RESEARCH FINDINGS

The main purpose of this study is to examine the efficiency and total factor productivity in the Turkish food products manufacturing industry between 2015-2019. Although there are some studies examining the efficiency in the food industry around the world, not many studies have been conducted in Turkey on this industry in recent years. For this reason, this study is important in terms of explaining the performance of companies in this industry in recent years and also evaluating the productivity developments in the period under consideration.

The required data for this study were achieved from the annual reports on the Istanbul Chamber of Industry (ISO) website and a total of 19 companies were included in the analysis. These companies consist of companies operating in the Turkish food manufacturing industry, which were among the top 500 industries between 2015-2019, for five consecutive years¹.

Firms' net sales values were used as the only output variable in this study. Equity of the firms and the number of employees with wages were taken into account as input variables. In the study, the Malmquist productivity index approach is handled by using Data Envelopment Analysis based on linear programming to make technical efficiency and total factor productivity estimates. The reason for choosing the non-parametric DEA method in the study is to avoid restrictive assumptions and hypothesis testing that are exist in SFA parametric methods. In addition, as in parametric methods, there is no obligation to determine an appropriate (Production or Cost) function form in the DEA method. DEA estimates were made with the DEAP 2.1 package program developed by Coelli (1996).

Input-Oriented DEA model under the Variable Return to Scale (VRS) assumption used in the study is as follows:

$$\begin{aligned} \min_{\theta, \lambda} \quad & \theta & (8) \\ \text{s.t.} \quad & -q_i + Q\lambda \geq 0, \\ & \theta x_i - X\lambda \geq 0, \\ & H'\lambda = 1, \\ & \lambda > 0 \end{aligned}$$

The technical efficiencies estimation values of the companies using model (8) in the period under consideration are given in Table 1.

Considering the results of technical efficiency values of firms, while one firm (Özgün Gıda) in total reached full efficiency under the assumption of constant return to scale (CRS), under the assumption of variable return to scale (VRS), the number of fully efficient firms increased to six. The company that reached the lowest average technical efficiency under the assumption of CRS was the "Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü" company. However, this firm has reached full efficiency under the assumption of VRS. Under the assumption of VRS, "Gümüşdoğa Su Ürünleri" company had the lowest average technical efficiency value.

Since both CRS and VRS technical efficiencies are equal to 1 in "Özgün Gıda" companies, full scale efficiency has been achieved in this company. In other words, this company do not have a scale problem and it operates at an optimal scale. When the scale efficiencies of other companies in the industry are examined, it is seen that most of them operate in a situation far from to the optimum scale. Accordingly, these companies have the scale problem and should pay more attention to reach the optimal scale or close to optimal scale. Summarizing the results of technical efficiency, the companies in Turkish food industry did not operate efficiently in terms of both technical efficiency and scale efficiency.

The results of Malmquist index analysis of firms under the CRS assumption between 2015-2019 are shown in Table 2. Considering the results in the table, there is an increase in technical

---

¹ Although some companies were in the top 500 organizations for five years, they were excluded from the analysis because they were found to be incomplete or inaccurate in their data. In addition, since the equity data in the "Türkiye Şeker Fabrikaları" company was negative and the productivity change value was 0 and thus affecting whole the results, this company was excluded from the analysis,

efficiency changes in all companies in the period examined. While the most technical efficiency changes increase was seen in “Çamlı Yem Besicilik” company with 47.3%, the lowest technical efficiency changes increase occurred in “Durak Fındık” company with 0.7%. On the other hand, there was no change in the “Özgün Gıda” company in this period, and the average technical efficiency of this company remained constant. The average change in technical efficiency of all firms during the period increased by 16.5%.

Technical efficiency changes consist of the changes in pure efficiency and scale efficiency. According to the results, the pure efficiency of four firms, did not change in the Turkish food industry, while pure efficiency increased in all other companies except for four companies (Çay İşletmeleri, Namet Gıda, Pınar Süt, and Beşler makarna). The highest increase belongs to “Gümüşdoğa Su” with 39.2%.

Table 1: Technical Efficiencies of Companies in the Turkish Food Industry

Companies	CRS-TE	VRS-TE	SE
SÜTAŞ Süt	0.146	1.000	0.146
Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü	0.056	1.000	0.056
Namet Gıda	0.194	0.956	0.203
Pınar Süt Mamulleri	0.173	0.771	0.224
Cargill Tarım ve Gıda	0.443	1.000	0.443
Gümüşdoğa Su Ürünleri	0.094	0.127	0.739
S.S. Trakya Yağlı Tohumlar	0.203	0.524	0.388
Başhan Tarımsal Ürünleri	0.350	0.400	0.875
Durak Fındık	0.610	1.000	0.610
Memişoğlu Tarım Ürünleri	0.243	0.306	0.796
Hastavuk Gıda Tarım Hayvancılık	0.159	0.192	0.824
Akyem Adana Yem Yağ Biodizel	0.120	0.189	0.638
Kent Gıda Maddeleri	0.095	0.132	0.720
Beşler Makarna Un İrmik Gıda	0.454	1.000	0.454
Göknur Gıda Maddeleri Enerji	0.230	0.295	0.781
Pınar Entegre Et ve Un	0.126	0.191	0.659
Nuh'un Ankara Makarnası	0.200	0.309	0.649
Özgün Gıda	1.000	1.000	1.000
Çamlı Yem Besicilik	0.212	0.327	0.649
Mean	0.269	0.564	0.571

Source: Author's Calculations

Considering the changes in scale efficiency, the scale efficiency of “Özgün Gıda” firm did not change during the period. At the same time, while the scale efficiency changes of four firms decreased in the analyzed period, the scale efficiency of other firms increased. The highest scale efficiency decrease was experienced in “Gümüşdoğa Su” company with 10.7%. Paying attention here, the decrease in the pure technical efficiency change in some companies has been compensated by the increase in the scale efficiency change, and as a result, an increase in the technical efficiency change of that company has emerged. The same can be said for companies that have a decrease in scale efficiency changes but an increase in pure technical efficiency changes.

As a result, for a firm to increase its technical efficiency changes over time, both pure efficiency and scale efficiency should increase. If any of these (pure efficiency or scale efficiency) have experienced a decrease, the other efficiency must have increased enough to compensate for it and consequently the technical efficiency changes to increase.

Table 2: Malmquist Index Analysis Results in Turkish Food Manufacturing Industry

Firm	EFFCH	TECHCH	PECH	SECH	TFPCH
SÜTAŞ Süt Ürünleri A.Ş.	1.087	0.901	1.000	1.087	0.980
Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü	1.302	0.923	0.931	1.399	1.202
Namet Gıda	1.078	1.007	0.996	1.082	1.085
Pınar Süt Mamulleri	1.215	0.931	0.995	1.221	1.131
Cargill Tarım ve Gıda	1.052	1.000	1.000	1.052	1.052
Gümüşdoğa Su Ürünleri	1.244	1.006	1.392	0.893	1.252
S.S. Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği	1.211	1.007	1.175	1.030	1.219
Başhan Tarımsal Ürünleri Pazarlama	1.213	1.007	1.257	0.965	1.222
Durak Fındık	1.007	0.974	1.000	1.007	0.981
Memişoğlu Tarım Ürünleri	1.172	1.007	1.171	1.002	1.180
Hastavuk Gıda Tarım Hayvancılık	1.162	0.978	1.224	0.949	1.136
Akyem Adana Yem Yağ Biodizel	1.292	1.004	1.303	0.991	1.298
Kent Gıda Maddeleri	1.184	1.007	1.142	1.037	1.192
Beşler Makarna Un İrmik Gıda	1.093	0.940	0.952	1.149	1.028
Göknur Gıda Maddeleri Enerji İmalat	1.194	1.007	1.149	1.039	1.202
Pınar Entegre Et ve Un	1.110	0.967	1.004	1.105	1.073
Nuh'un Ankara Makarnası	1.145	1.007	1.034	1.108	1.153
Özgün Gıda	1.000	0.946	1.000	1.000	0.946
Çamlı Yem Besicilik	1.473	0.968	1.323	1.114	1.426
Mean	1.165	0.978	1.100	1.060	1.139

Source: Author's Calculations

Considering the results of technological changes in the Turkish food industry, while there is an increase in technological development in half of the companies, a decrease is observed in the other half. While the most increase in technological changes was seen in most companies with 0.7%, the most decrease of technological development occurred in "Sütaş Süt" company with 8.9%. The average technological change provided by all firms decreased by 2.2%. This shows that there are technological problems or obstacles in the companies of Turkish food industry.

Considering the results of the total factor productivity changes of the companies, productivity increases have been observed in all companies except for three companies (Sütaş, Durak Fındık and Özgün Gıda). The highest productivity increase is seen in "Çamlı Yem Besicilik" company with 42.6%, while the lowest productivity increase is seen in "Beşler Makarna" company with 2.8%. However, the most productivity decrease was seen in "Özgün Gıda" company with 5.4%. As a result, except three company, all other companies in the Turkish food industry experienced an increase in productivity and the decline in companies that experienced a decrease in productivity was not too much. Therefore, it can be concluded that this industry is operating productively in the 2015-2019 period. The average total factor productivity change that occurred by all firms also increased by 13.9%. This average value also proves that companies work productivity.

The annual Malmquist index analysis results in the Turkish food industry are shown in Table (3). Considering the results in the table, there was an increase in average technical efficiencies change in all years. The greatest increase in average technical efficiency change occurred in 2016 with 48.6% and the lowest increase occurred in 2017 with 3.6%. Although the pure efficiency changes in 2017 year decreased by 1.8%, it could be compensated by significant increase in scale efficiency changes (5.5%), and consequently, there was an increase in technical efficiency changes. Similarly, although there was a 0.6% decrease in scale efficiency changes in 2018 year, this could be compensated by the 6.6% increase in pure efficiency changes and hence there was an increase in technical efficiency changes in this year as well.

Considering the annual average technological changes results, it has increased in all other years, except for 2016. While the most technological change increased in 2018 with 17%, the least technological changes increase (5.3%) occurred in 2017.

Considering the results of the annual average total factor productivity changes in Table (3), an increase in productivity was observed in all years in the period examined. While the highest productivity increase occurred in 2018 with 24%, the lowest productivity increase occurred in 2016 with 2%. However, although there was a serious decrease in the technological change in 2016, the resulting increase in technical efficiency change compensated this and consequently, it emerged as a result of the increase in productivity in this year. In other years, both of technical efficiency change and technological changes have increased, which normally can lead to an increase in productivity.

Tablo 3: Annual Malmquist Index Changes of Turkey's Food Industry During 2015-2019

Year	EFFCH	TECHCH	PECH	SECH	TFPCH
2015	-	-	-	-	-
2016	1.486	0.687	1.236	1.203	1.020
2017	1.036	1.053	0.982	1.055	1.091
2018	1.060	1.170	1.066	0.994	1.240
2019	1.131	1.080	1.131	1.000	1.221
Mean	1.165	0.978	1.100	1.060	1.139

Source: Author's Calculations

4. CONCLUSION

Nutrition is one of the most important needs that all people face. Accordingly, the food production industry is one of the most important production industries in countries.

The main purpose of this study is to analyze the productivity of companies operating in the Turkish food manufacturing industry between 2015-2019 using the Malmquist productivity index and Data Envelopment Analysis. Accordingly, in this period, companies that were included in the top 500 organizations for five consecutive years were selected and companies with missing data or errors were excluded from the analysis and a total of 19 firms were included in the analysis.

The data required in the study were obtained from the annual reports of the Istanbul Chamber of Industry. One output and two input variables were used for efficiency and productivity estimates. The firms' net sales value as the only output and the equity of the firms and the number of paid employees as input variables were taken into account. Two-stage estimation was made in the study. Firstly, after obtaining the technical efficiency values, the firms' technical efficiency changes, technological changes, and total factor productivity changes in the considered period in the second stage are revealed by using the Malmquist productivity index.

Considering the results of the firms' technical efficiency values, the technical efficiency values estimate made with the VRS assumption are higher than the estimated values made with the CRS assumption. The average VRS technical efficiency value was 0.564. This means that the firms in the analyzed period showed an average of 56.4% efficiency, in other words, 43.6% inefficiency. On the other hand, the average technical efficiency under the CRS assumption was 26.9%. This means that firms behave approximately 27% efficiently under the assumption of constant returns to scale. When the scale efficiency values of the companies are examined, it is seen that all other companies, except for a few companies, operate far below the optimum scale.

Looking at the Malmquist index analysis results of the companies, while the average technical efficiency change of one firm is constant and does not change, there was an increase in technical efficiency changes in all other companies during the analyzed period. The change in technical efficiency provided by all companies increased by 16.5% on average in 2015-2019 period.

Considering the results of the technological changes of the companies, while this value remained constant in “Cargill Tarım” company and decreased in half of companies, it has increased in other half companies in the period under consideration. The firm with the most decrease in technological changes was “Sütaş süt” company with 9.9%. In the period under consideration, the average technological change provided by all companies decreased by 2.2%.

According to the total factor productivity results, except three firms, other companies experienced an increase in productivity. The highest productivity increase was seen in “Çamlı Yem Besicilik” company with 42.6%. In the period under consideration, the average productivity change achieved by all companies increased by 13.9%. In the analyzed period, productivity increased annually in all years.

The results of the Turkish food industry total factor productivity analysis have shown that firms attach more importance to technical efficiency and therefore, the increase in productivity is due to increases in technical efficiency change. In other words, companies in this industry have made the necessary effort to use resources more efficiently and only realized the increase in production by using resources optimally. For this reason, companies in the Turkish food industry can increase their production by using newer technologies with the reallocation and use of resources more efficient and also with changes in their scales. The increase in technological development resulting from the using new methods in production between periods will have a positive effect on the company’s productivity increases as well as the technical efficiency. Especially companies that experience a decrease in their productivity have the opportunity to close this gap by developing their technologies or replacing with the newest and uptodate technologies, and it is very important that they should pay attention to this in terms of increasing their productivity.

By considering the method used in the study and using other different variables, it is recommended to carry out similar studies in the same industry or to conduct different studies in different industries in the future and therefore to compare the results.

REFERENCES

- Akın, F. (2012). Gıda ürünleri ve içecek sanayinin ekonomik özellikleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 17-70
- Alirezaee, M. R. (2003). *Designing a decision support system to evaluate the performance of a commercial bank's branches*. Monetary and Banking Research Institute Publication, Tehran, Iran
- Alirezaee, M.R., and Afsharian, M. (2007). A combination method for measuring TFP growth using DEA models and Tornqvist productivity. *Modern Human Sciences*, 11(3), 137-156
- Amin, A.M. (2010). An analysis technical efficiency and total factor productivity (TFP) growth of the Indonesian food manufacturing industry. *Conference Paper. UUM Malaysia and UIR Pekan Baru*, Riau, Indonesia, 1-11
- Bakhtiari, S., Dehghani Zadeh, M. and Hosseini Pour, S.M. (2014). An analysis of labor productivity and efficiency in the cooperative sector: a case study of industrial cooperatives in Yazd province. *Management and development process*, 27(3), 45-73
- Baliyan, S. K., Kumar, S. and Baliyan, K. (2015). Efficiency and productivity growth of food processing industry in india: a Malmquist index approach. *Journal of Economic & Social Development*, XI (1), 11-24
- Banker, R.D., Charnes, A., and Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1031-1142
- Barros, C. P., Barros, N., and Borges, M. R. (2005). Evaluating the efficiency and productivity of insurance companies with a Malmquist index: a case study for Portugal. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 30, 244-267

- Başer, F. and Akgül, B. (2002). Dahilde işleme rejiminde tarım ve gıda sanayi ürünlerinin yeri. *Dış Ticaret Dergisi*, 1-2
- Çakır, S. and Perçin, S. (2012). Efficiency measurement in public sugar refineries: DEA- Malmquist TFP application, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 12(4), 49-64
- Caves, D.W., Christensen, L.R., and Diewert, W.E. (1982). The economic theory of index numbers and the measurement of input, output and productivity. *Econometrica*, 50(6), 1393-1414
- Charnes, A., Cooper, W. W. and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444
- Coelli, T.J. (1996). A Guide to DEAP Version 2.1: A data envelopment analysis (computer) program, *CEPA Working Papers. No. 8*
- Coelli, T., Rao, D.S., O'Donnell, C. and Battese, G.E., (2005). *An introduction to efficiency and productivity analysis*. Second Edition. Springer
- Debreu, G. (1951). The coefficient of resource utilization. *Econometrica*, 19(3), 273-292
- Dizkırıncı, A.S. (2014). Measuring the financial performances of the companies listed on Istanbul stock exchange food, beverage index via data envelopment analysis and their comparison according to Malmquist index. *The Journal of Accounting and Finance*, (63), 151-170
- Emami Maibodi, A. and Izadi, Z. (2008). Measuring the technical efficiency and productivity of Iranian oil refineries. *Quarterly Energy Economics Review*, 5(17), 31-56.
- Färe, R., Grosskopf, S., Norris, M., and Zhang, Z. (1994). Productivity growth, technical progress, and efficiency change in industrialized countries. *The American Economic Review*, 84(1), 66-83
- Farrell, M. (1957), The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society*, 120(3), 253-281.
- Fathabadi, M. and Soufi Majidpour, M. (2018). Higher education, technical efficiency and total productivity changes: evidence from Iran's manufacturing industries. *Journal of Research and Planning in Higher Education*, 24(2), 27-51.
- Ibne Afzal, M.N., Lawrey, R., Anaholy, M.S. and Gope, J. (2018). A comparative analysis of the efficiency and productivity of selected food processing industries in Malaysia. *Malaysian Journal of Sustainable Agriculture*, 2(1), 19-28
- Istanbul Chamber of Industry, (2020). <http://www.iso.org.tr/projeler/arastirmalar/turkiyenin-500-buyuk-sanayi-kurulusu> (date of access: 16.12.2020)
- Kohansal M.R. and Mahmoodi, M. (2020). The investigation of effects of exchange rate volatility on export and value added of Iranian food industries (application of structural vector auto-regression model). *Majlis & Rahbord*, 27(101), 59-94
- Koopmans, T. (1951). Analysis of production as an efficient combination of activities, activity. In T.C. Koopmans, Ed, Activity analysis of production and allowance. *Monograph No. 13*. John Wiley and Sons, Inc., New York
- Kumbhakar, S.C. (2004). Productivity and efficiency measurement parametric econometric methods. *Presented at The XIII International Tor Vergata Conference on Banking and Finance. Transparency, Governance and Markets*. Rome, Italy (Dec 1-3, 2004)
- Madau, F.A., Furesi, R. and Pulina, P. (2017). Technical efficiency and total factor productivity changes in European dairy farm sectors. *Agricultural and Food Economics*, 5(17), 1-14
- Malmquist, S. (1953). Index numbers and indifference surface. *Trabajos De Estadística*, 4, 209-242.
- Nishimizu, M., and Page, J. M. (1982). Total factor productivity growth, technological progress and technical efficiency change: dimensions of productivity change in Yugoslavia, 1965-78, *The Economic Journal*, 92(368), 920-936.
- Nouri, S.H. and Nilipour Tabatabaei S. (2007). Prioritization of agro-based-industries in the Falavarjan township of Isfahan province using Delphi method. *Geographical Research Quarterly*, 39(61), 161-177
- Pfitzer, M. and Krishnaswamy, R. (2007). The role of the food & beverage sector in expanding economic opportunity. *Corporate Social Responsibility Initiative Report No. 20*. Cambridge, MA: Kennedy School of Government, Harvard University

- Solow, R.M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320
- Sultan, A. and Bhat, A. (2020). Measurement of total factor productivity of agro-food processing firms in Northern India. *Journal of Critical Reviews*, 7(7), 1734-1750
- Tatlı, H. and Bayrak, R. (2017). Total factor productivity analysis in food sector. *International Journal of Advances in Management and Economics*, 6(4), 25-34
- Torkamani J. and Zoughipour, A. (2008). Factors affecting export of processed food products in Iran. *Agricultural Economics: Iranian Journal of Agricultural Economics (Economics and Agriculture Journal)*, 2(1), 23-33
- Trienekens, J. and P. Zuurbier (2008). Quality and safety standards in the food industry, developments and challenges. *International Journal of Production Economics*, 113(1), 107-122
- Verma, S., Kumavat, A. and Biswas, A. (2015). Measurement of technical efficiency using data envelopment analysis: a case of Indian textile industry. *3rd International Conference on Advances in Engineering Sciences & Applied Mathematics (ICAESAM'2015) March 23-24, 2015, London (UK)*
- Voulgaris, F. and Lemonakis, C. (2013). Productivity and efficiency in the agri-food production industry: the case of fisheries in Greece. *Procedia Technology*, 8, 503-507
- Zrelli, H., Alsharif, A. H. and Tlili, I. (2020). Malmquist indexes of productivity change in Tunisian manufacturing industries, *Sustainability*, 12(4), 1-20.

Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar ve Bu Unsurların Demografik Özelliklerle İlişkisi: Erzurum İli Örneği

Factors Affecting Women's Employment and The Relationship of These Items with Demographic Properties: Case of Erzurum

Tuba ŞAHİNOĞLU*

Melihat Batu AĞIRKAYA**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.902806>

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
24.03.2021

Kabul Tarihi:
22.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
24.03.2021

Accepted:
22.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

Öz

Bu çalışmanın amacı kadın istihdamını etkileyen unsurların öneminin incelenerek bu etkilerin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığının Erzurum ili özelinde araştırılmasıdır. Araştırmada konuya ilişkin bilgi elde edilmesi aşamasında veri toplanma aracı olarak kantitatif araştırma yöntemlerinden olan anket çalışması uygulanmıştır. Çalışmada araştırma kapsamını Erzurum merkez ilçelerinde istihdam edilen kadın işgücü oluşturmaktadır ve analize 384 anket dâhil edilmiştir. Analizde öncelikle faktör analizi ile belirli sayıdaki değişkenler 4 faktör grubu altında toplanmıştır. Daha sonra kadın istihdamını etkileyen unsurlar ile demografik özellikler arasındaki ilişki parametrik bir metot olan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular rol çatışmasının kadın istihdamını etkileyen en önemli unsur olduğunu göstermektedir. Rol çatışmasının etkisi kadının yaş, eğitim düzeyi, medeni durum ve çocuk sahipliği gibi temel demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, kadın istihdamı, ANOVA.

Abstract

The aim of the study is to examine the importance of factors affecting women's employment and whether these effects differ according to demographic characteristics or not is to be investigated specifically for Erzurum province. A survey research, one of the quantitative research methods, was used as a data collection tool in the process of obtaining information on the subject. The main body of the study consists of the female workforce employed in Erzurum central districts and 384 questionnaires were included in the analysis. In the analysis, firstly, a certain number of variables were grouped under 4 factor by factor analysis. Then, the relationship between the factors affecting women's employment and demographic characteristics was analyzed using a parametric method, One-Way Analysis of Variance (ANOVA). Findings show that role conflict is the most important factor affecting women's employment. The effect of role conflict differs according to the basic demographic characteristics of women such as age, education level, marital status and child ownership.

Keywords: Employment, women employment, ANOVA.

Atıf/ to Cite (APA): Şahinoğlu, T. ve Ağırkaya, M.B. (2021). Kadın istihdamını etkileyen unsurlar ve bu unsurların demografik özelliklerle ilişkisi: Erzurum ili örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 398-421

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, tsahinoglu@atauni.edu.tr

**ORCID Dr., İğdir Üniversitesi, İğdir Meslek Yüksekokulu, İktisadi ve İdari Programlar Bölümü, Maliye Programı, melihat.batu.agirkaya@igdir.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose: Participation of women in the labor market is important for more rational use of resources and economic development. However, there is generally an unbalanced distribution in favor of men in the use of the workforce in terms of gender for worldwide. The labor force participation rate of women is low in Turkey due to social, economic and cultural reasons. As of 2020, while the labor force participation rate for men aged 15-64 is 74.6%, this rate for women is only 35%. In this direction, the aim of the study is to examine the importance of the factors affecting women's employment and to investigate whether these effects differ according to demographic characteristics in Erzurum province. Since there is no research in the current literature that deals with the effects of factors affecting women's employment and the relationship of these factors with demographic factors, this study is expected to make an important contribution.

Literature Review: Patriarchal social values lead to the formation of a gender division of labor indoor space. As a result, most of the household responsibilities consisting of housework, child, elderly and sick care are given to women. The level of adherence to social norms is shaped by sociodemographic characteristics. Therefore, variables such as gender, age, education level, marital status, number of children are important factors that provide information about the place of women in working life (Yerlikaya et al., 2021: 27). It is observed that as the education level increases, women's participation in working life generally increases (Petit and Hook, 2005; Kılıç and Öztürk, 2014: 124). Among the factors determining women's labor force participation, such as education, marital status, economic resources, gender perception and place of residence, it is seen that education is the most important variable in labor force participation in Turkey (Kızılgöl, 2012; Göksel, 2013; Kılıç and Öztürk, 2014; Doğan, 2014; Çatalbaş, 2015). Again, marital status is a demographic feature that has an impact on the employment rate, especially in urban areas (Yıldırım and Doğrul, 2008; Kızılgöl, 2012; Çetin and Sevüktekin, 2014). Apart from these, women's age (Talaş and Çakmak, 2013), household income, dependency ratio, ownership of the house they live in (Kızılgöl, 2012), fertility rate and divorce rate (Çatalbaş, 2015), number of children are counted among the factors that affect women's decision to work.

Methodology: As a data collection tool a questionnaire study was applied which is one of the quantitative research methods in the study. A face-to-face survey was conducted with 410 female employees working in the central districts of Erzurum, and since 37 of the surveys were found to be incorrect, the number of surveys was completed to 384 with the new surveys. SPSS 20.0 statistical program was used in the empirical analysis. Factor analysis was carried out in order to analyse the variables by collecting them under certain factor titles. In the analysis, family factors, legal regulations and society's attitude towards women's employment, sectoral preferences, productivity and gender discrimination are considered as factors affecting women's employment. It was decided to perform one-way analysis of variance (ANOVA) from parametric methods.

Results and Conclusions: According to the results of the analysis, role conflict emerges as the most important factor affecting women's employment. The effect of role conflict on women's employment is negative. On the other hand, the effect of role conflict varies according to basic demographic characteristics of women such as age, education level, marital status and having children. Therefore, it is important to change the social perspective that confines women to certain roles in order to increase women's employment in Erzurum province and throughout the country. Of course, the element that will contribute most to the social transformation process is education. Again, considering working women who have children, role conflict also varies depending on the number of children and their age. It has been determined that women with two children and women with children over the age of 6 experience more role conflict. This finding shows that after the age of 6, the responsibility of the mother increases as the child starts school. On the other hand, the perspective of women's employment in certain sectors differs according to the position of women. Especially in terms of customer and administrative-office services, the preference of female employees in certain sectors supports this result. The sectoral preference of women and the productivity of the female workforce also differ according to the number of children and the age of the children. Gender discrimination, which is one of the most important problems faced by women's employment, varies depending on the education level of female employees, and this factor affects women's employment mostly among primary school graduates. In addition, gender discrimination differs according to the status of female employees. It has been determined that the effect of gender discrimination on women's employment is more in the private sector. One of the important results obtained in the study is that the effect of legal regulations and society's attitude towards women's employment on women's employment is not significant.

1. GİRİŞ

Yüzyıllardan beri toplumun kadına belirlenmiş olduğu rol gereği oluşan iş bölümü, kadını belirli sınırlara hapsedmiş ve ekonomik yönden erkeğe bağımlı hale getirmiştir (Karcıoğlu ve Leblebici, 2014: 2). Oysa kadının işgücü piyasasına katılması kaynakların daha rasyonel kullanımı için önemli etkiler yaratmakta ve iktisadi kalkınmada etkin rol oynamaktadır. Toplumsal ve ekonomik kalkınmada kadınların etkin biçimde yer alması, işsizlik ve yoksulluk sorunlarının çözümünde de önemli katkılar sağlayacaktır (Karabyık, 2012: 232). Ayrıca kadın istihdamı ekonomik özgürlük, güven ve toplumsal saygınlık gibi kadına önemli katma değerler yüklemektedir (Akdemir vd., 2019: 185).

Üretim faktörlerinin olabildiğince yüksek düzeyde ve verimlilikte kullanılması ekonomik kalkınmanın önemli koşulları arasında yer almaktadır. Fakat bu faktörlerin başında gelen işgücünün kullanımında dünyada genellikle cinsiyet açısından erkeklerin lehine dengesiz bir dağılım söz konusudur. Üretimin önemli bir parçası olmalarına karşılık kadınların ücretli işçi statüsünde çalışma yaşamına katılmaları 18.ve 19. yüzyıllarda başta İngiltere olmak üzere Avrupa’da sermaye birikiminin artması anlamına gelen endüstri devrimi ile gerçekleşmiştir (Bozkaya, 2013: 72). Ancak kadın çalışanlara düşük ücret verilmiş ve uyumlu olmaları sebebiyle niteliksiz işlerde işverenler tarafından tercih edilmişlerdir (Gökkaya, 2014: 373). Kadınların işgücü piyasasında yer almalarında bir diğer gelişme savaşlardır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında meydana gelen savaşlarda erkek işgücünün kaybı nedeniyle kadınlar toplam işgücünde daha fazla yer almıştır. Balkan Savaşları ve (1914-1919) I. Dünya Savaşında İngiltere’de 1 milyon 345 bin kadın azalan erkek işgücünün yerini almıştır (Yılmaz ve Zoğal, 2015: 8; Berktaş, 2004: 15).

Sanayileşmede alınan yol ile beraber makineleşmenin artması, çalışma sürelerinin uygunluğu, yoğun sermaye kullanımının yoğun emek kullanımına olan ihtiyacı artırması sonucu kadın işgücüne olan talep artmıştır (Altan ve Ersöz, 1994). Ayrıca toplumların tüketim kalıplarının değişmesi, yaşam standartlarının yükselmesi ve tüketim tercihlerinin değişmesi de kadınların işgücüne katılmaları dünya genelinde artırmıştır (Zaim, 1997: 132-141). Diğer yandan kadınların işgücü piyasasına katılımı incelenirken genelde ikincil piyasa özelliği taşıyan işlerde ve hizmetler sektöründe istihdam edildikleri görülmektedir. Bu hususa toplumsal yargılar, aile içindeki görev ve sorumluluğunun ilk sırada olması, yüksek beceri gerektiren işlere girebilmeleri ve yükselebilmelerinin zorlaşması, altyapı yetersizliği, cinsiyetçi rol paylaşımı gibi faktörlerin yol açtığı görülmektedir (Fidan, 2000: 120).

Tablo 1: Ülkelerin Gelir Grubuna Göre İşgücüne Katılma Oranı (%)

	Erkek			Kadın		
	1994	2019	2021	1994	2019	2021
Dünya	79,6	74,2	73,8	51,2	47,2	46,8
Düşük Gelirli Ülkeler	82,9	74,8	73,8	65,6	63,2	63
Düşük- Orta Gelirli Ülkeler	81,6	75,8	75,6	38,5	34,1	34
Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler	81,6	74,5	73,8	60,3	54	53,1
Yüksek Gelirli Ülkeler	71,8	68,4	67,9	49,4	53,2	52,9

Kaynak: International Labour Organization [ILO], 2021.

Kadın istihdamındaki genel artış eğilimine karşın 2019'da erkeklerin işgücüne katılım oranı %74 iken kadınlarınki sadece %47'de kalmıştır. Tablo 1’de görüleceği üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamında kadın istihdam oranında gerekli düzeyde artış gerçekleştirilememektedir. Özellikle düşük-orta gelir grubundaki ülkelerde kadın istihdamının düşük oranı dikkat çekmektedir (ILO, 2021).

Tablo 2: Türkiye’de Kadınların İstihdam Oranı ve İşgücüne Katılma Oranı

	Erkek		Kadın	
	2019	2020	2019	2020
İşgücüne Katılım Oranı (%)	78,2	74,6	38,7	35
İstihdam Oranı (%)	68,3	65,2	32,2	29,7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranı sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerle diğer dünya ülkelerine göre düşük seviyededir. Tablo 2’ye göre 2020 yılı itibariyle 15-64 yaş arası erkeklerin işgücüne katılım oranı %74,6 iken kadınlar için bu oran sadece %35’tir. İşgücüne katılım oranında olduğu gibi kadın istihdam oranının da erkek istihdam oranının oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. 2020 yılında istihdam oranı erkekler için %65,2 iken kadın istihdam oranı %29,7’de kalmaktadır. Yine de 2000’li yıllardan itibaren kadın çalışanlara yönelik yasal düzenlemelerin genişletilmesi ile çalışma hayatında geçmişe göre çok daha fazla yol kat ettiği görülmektedir. Kadın istihdamının ülkemizde hak ettiği önemi görmesi ve buna ilişkin politikaların belirlenmesi açısından kadın istihdamını etkileyen unsurların ayrıntılı analiz edilmesi gerekmektedir.

Mevcut literatürde kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisini ve bu unsurların demografik unsurlarla ilişkisini birlikte ele alan bir araştırmaya rastlanılmaması nedeniyle bu çalışmanın kadın istihdamının desteklenmesi açısından önemli bir katkı sunması beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, kadınların işgücü piyasasına katılımında etkili olan faktörlerin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığının Erzurum ili örneğinde araştırılmasıdır. Bu kapsamda kadın çalışanların gözünden aile, işgücü piyasası ve toplumun kadın istihdamına bakış açısı incelenmektedir. Çalışmadan elde edilecek il bazındaki sonuçların hem bölgesel hem de ulusal kadın istihdamı politikalarına yol göstermesi beklenmektedir. Bu doğrultuda Erzurum il merkezinde gerçekleştirilen anket çalışması ile bulgular elde edilmiştir.

2. KADIN İSTİHDAMINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

2.1. Cinsiyet Ayrımcılığı

Bireylerin cinsiyet temelli bir ayrımcılığa uğramadan toplumsal yaşamın olanaklarından eşit olarak faydalanması, güçlenmesi, temsil edilmesi ve katılımı toplumsal cinsiyet eşitliği olarak ifade edilmektedir. Kadın ya da erkek olsun tüm bireyler herhangi bir kalıp yargı ya da önyargı söz konusu olmadan kendi tercihlerini yapabileme hakkına sahiptir (Dedeoğlu, 2018: 19). Oysa toplumsal cinsiyete ilişkin değerlendirmelerin temelinde eşit(siz)lik kavramı üzerine kurgulanmış bir değerlendirme biçiminin hâkim olduğu görülmektedir (Yerlikaya vd., 2021: 20). Kadın ve erkeğe sosyal açıdan roller ve sorumluluklar verilmesi şeklinde tanımlanan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı hayatın her aşamasında farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Sosyal kaynaklara erişim, eğitim ve sağlık gibi olanaklardan faydalanma ve hizmetlere ulaşım açısından kadınların erkeklerle aynı şans ve haklara sahip olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla istihdam olanaklarına, uygun çalışma koşullarına ve ekonomik kaynakların kontrolüne ulaşabilirlik konusunda toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yaşanmaktadır (Pekel, 2019: 30).

Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğine ilişkin tutumlar, toplumun kültürel özellikleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Cinsiyet ayrımcılığının arka planında kadın ve erkeklere yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin yanı sıra kız ve erkek çocukların zihnine daha çocukken yerleştirilen eşitsizlik ilişkileri yer almaktadır (Yerlikaya vd., 2021: 21). Ayrıca sosyo-ekonomik açıdan gelişme düzeyi düşük ülkelerde cinsiyet ayrımcılığının toplumsal ve ekonomik hayatta daha yaygın olduğu görülmektedir.

Kadının çalışma hayatına katılımı ve meslek seçimiyle ilgili tutumlar, toplumsal cinsiyet rollerinin uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın çalışma hayatının özellikleri ve koşullarından çok erkeğe özgü önyargı ve değerlerden kaynaklandığı görülmektedir. Kadınların mesleki ayrımcılığa maruz kalarak dışlanması, insan kaynaklarının verimli kullanımı ve ekonominin gelişmelere uyum sağlama becerisini azaltacaktır (Parlaktuna, 2010: 1229).

2.2. Ailevi Unsurlar

Ataerkil toplumsal değerler ev içi alanda cinsiyetçi iş bölümünün oluşmasına yol açmaktadır. Neticede ev işleri, çocuk, yaşlı ve hasta bakımından oluşan ev sorumluluklarının çoğu kadına

yüklenmekte erkek ise ailenin yaşamının idamesinden sorumlu tutulmaktadır. Dolayısıyla bu patriarkal yapı içinde ev içi alanda erkeğin otoritesini sarsabileceği korkusu ile kadınların asıl alanının ev olduğu gerekçesi ile ev dışında çalışması konusunda olumsuz bir tutum oluşmaktadır (Selçuk ve Tuzlukaya, 2013: 3; Gölçek, 2019: 138-139).

Ailevi unsurlar hem kentsel hem de kırsal bölgelerde kadınların işgücüne katılma olasılığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 125). Diğer yandan patriarkal yapının istihdam üzerindeki etkisi sınıf, dini inanç ve coğrafyaya göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu etki daha çok alt sınıftaki, kırsal kesimdeki ve muhafazakâr aile yapısı içindeki kadınları etkilemektedir. Kentlerde eğitim olanaklarından daha fazla yararlanma imkânı bulan ve mesleki tecrübeleri bulunan kadınlar daha çok istihdama katılma şansı bulmaktadır. Buna karşın kırsal kesimde kız çocuklarının eğitim olanakları kısıtlı olduğundan istihdama katılma şansları azalmaktadır (Dedeoğlu, 2014: 470).

Aile yaşamındaki yük ve geleneksel ataerkil değerlerin kadın istihdamı üzerindeki olumsuz etkilerinde ötürü kadının ev içindeki yükünün azaltılmasına yönelik politikalar ve uygulamalar büyük önem arz etmektedir. Kadının çalışma hayatındaki konumunu geliştirmek amacıyla çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi gibi aile sorumluluklarına duyarlı politikaların uygulanması gerekmektedir. Özellikle kentlerde evli ve küçük çocuklu kadınların çalışabilmesi için çocuk bakım olanaklarının varlığı ve niteliği önemlidir. Ayrıca kadınlar çocuk bakım masraflarını göz önünde bulundurarak elde edeceği gelirin düşük olması durumunda çalışmamayı tercih edebilmektedir (Selçuk ve Tuzlukaya, 2013: 10).

2.3. Yasal Düzenlemeler

Kadın istihdamına yönelik politikalarda, kadının sadece çalışma hayatındaki konumunu iyileştirmeye yönelik düzenlemeler değil eğitim, sağlık, insan hakları, şiddet, yoksulluk, medya ve kararlara katılım gibi birçok açıdan koşullarının iyileştirilmesine yönelik yasal düzenlemeler belirleyici olmaktadır. Ancak söz konusu değişiklikler sadece stratejiye yönelik olmanın ötesinde somut gelişmeler sağlamalıdır. Bu aşamada yasal düzenlemelerin denetim yoluyla etkinleştirilmesi önemlidir. Ayrıca sosyal organizasyonların da çalışma hayatıyla uyumlaştırılması gerekmektedir. Bakım hizmetlerinin, kreşlerin ve anaokullarının yaygınlaştırılması, ebeveyn izni ve doğum sonrası izinlerin düzenlenmesi, mesleki becerileri kazandırma kursları gibi düzenlemeler kadınların işgücüne katılımını arttırmaktadır (İçli, 2018: 138-139).

Türkiye’de cinsiyetler arasında yasal düzeyde bir ayrımcılık söz konusu olmasa da kadın istihdamına yönelik olarak kalıplaşmış önyargıların engelleyici olduğu görülmektedir (Parlaktuna, 2010: 1229). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 10. Maddesi’nde yer alan “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.” ibaresi ile eşitlik anayasal güvenceye alınmıştır. Bununla birlikte aynı maddeye 2004 ve 2010 yıllarında eklenen ek fıkralarla* eşitlik ilkesinden hangi durumlarda pozitif ayrımcılık yoluyla çıkılabileceği de belirtilmiştir (Yaşar, 2014: 23). Toplumun mihenk taşları olan kadın ve erkeklere eşit fırsatlar tanınması sosyal adalet ile birlikte ekonomik verimliliği güvence altına alacağından önemlidir. Fırsat eşitliğinin sağlanması ancak yasal düzenlemelerle mümkün olabilmektedir (Ayhan, 2009: 45-51).

Yasal düzenlemelerin yanı sıra mali destek ve kurslar da kadınları çalışma hayatına girmesinde teşvik edici olmuştur. Bu kapsamda Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından sağlanan mikro kredi Uygulamaları, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR) ve Halk Eğitim Merkezleri tarafından sağlanan Meslek Edindirme

*“Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür” fıkrası 2004 yılında; “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürllü, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” fıkrası ise 2010 yılında eklenmiştir.

Kursları; Kalkınma Ajansları tarafından kadınların işgücü piyasasına katılımını artıran projeler sayılabilir.

Ayrıca 2018-2023 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan eylem planı dikkat çekicidir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan bu eylem planı “*Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı*”dır. Planın amacı kadınların ekonomik ve sosyal yaşama katılımlarının güçlendirilmesi; hak, fırsat ve imkânlardan eşit şekilde yararlanmalarının sağlanması; kadın erkek fırsat eşitliğinin tüm ana plan ve politikalara yansıtılmasıdır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018: 4-15).

2.4. Sektörel Tercihler

Cinsiyete dayalı iş bölümünün işgücü piyasasında farklı yansımaları vardır. Bunlardan biri de kadınların ya da erkeklerin yoğun olarak istihdam edildikleri sektörlerin ayrışmasıdır. Dolayısıyla sektörel açıdan “kadın mesleği” ya da “erkek mesleği” şeklinde bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın en yaygın görünümü, kadınların az beceri gerektiren, yükselme olanağı daha az olan düşük gelirli işlerde yoğunlaşmasıdır. Kadınlar meslekte ilerleme konusunda aynı sektörde çalışan erkeklerle aynı şansa sahip olmadıklarından genellikle düşük pozisyonlarda çalışmak durumunda bırakılırlar (Dedeoğlu, 2018: 22)

Sektörel açıdan bakıldığında kadınlar genel olarak tarım dışı işlerde, çoğunlukla hizmet sektöründe ağırlıklı olarak da eğitim ve sağlık alanlarında istihdam edilmektedir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı gelişen sektörlerde kadın istihdam oranı düşüktür. Dolayısıyla hizmet sektöründeki istihdamın ülkelerin birçoğunda artmasıyla birlikte, kadınlara yeni iş olanakları açılmıştır (Selçuk ve Tuzlukaya, 2013: 7-8).

Son yıllarda cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın etkisinin alarak uzmanlık isteyen mesleklerde kadın sayısının artması umut verici olsa da özellikle gelişmekte olan ülkelerde birçok kalıp yargının devam ettiği görülmektedir. Örneğin kanun yapıcı, üst düzey yönetici ve müdür olarak görev yapan kadın sayısı erkeklerle karşılaştırıldığında oldukça azdır. Kadınların karar alıcı olarak iş hayatında yeterince yer alamaması eşitsizlik problemlerinin hem bir parçası hem de nedeni olarak ifade edilebilir (Selçuk ve Tuzlukaya, 2013: 13; Pekel, 2019: 35).

2.5. Kadın İşgücünün Verimliliği

Günümüz rekabet ortamında üretim faktörlerinden olan emeğin verimini artırmak ülkelere büyük avantaj sağlamaktadır. Bunun içinde kadınların istihdamının ve emeğinin verimliliğinin artırılması gerekmektedir.

Diğer yandan Neoklasik teori, beşerî sermaye donanımı düşük olan işgücünün veriminin de düşük olacağını ifade etmektedir. Kadın işgücünün beşerî sermaye donanımı yetersiz olduğu ve bu nedenle daha düşük statülü mesleklerde yoğun olarak çalıştıkları ileri sürülmektedir (Parlaktuna, 2010: 1218).

Kadınların beşerî sermaye donanımlarının yetersiz olma nedeni olarak ise aile içinde çocuk bakımı ve ev işlerinden sorumlu olmalarından dolayı geçici bir süre ya da erken veya tamamen işgücü piyasasından ayrılmalarıdır. Dolayısıyla kadınların işgücü piyasasında kalma süreleri erkeklere göre azalmakta ve göreceli olarak daha az tecrübe sahibi olmaktadır (Parlaktuna, 2010: 1219). Bunun sonucunda da erkek işgücü daha üretken olarak tanımlanırken kadın işgücünün verimliliğinin düşük olduğu kalıbı oluşur.

Kadın işgücünün verimliliğine dair oluşan kalıpların arkasında yatan nedenlerden bir diğeri de gösterdiği fazla duygu yoğunluğu ve devamında onun “zayıf” olarak algılanmasıdır (Selçuk ve Tuzlukaya, 2013: 5).

3. AMPİRİK LİTERATÜR

Kadının eğitimi, işgücüne katılımı ve ekonomik büyümeden pay alması konuları kalkınmanın sağlanmasında ivme yaratması açısından özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ele alması gereken önemli bir konudur. Bu bakış açısıyla ülkelerin sürdürülebilir kalkınma açısından kadın istihdamına ilişkin mevcut durumlarının değerlendirilmesi ve kadın istihdam oranında artışa yönelik politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kadın istihdamının artırılması yönünde izlenecek politikalar açısından konuya ilişkin çalışmaların katkısı önemlidir.

Kadın emeğinin piyasadaki istihdam oranını ve biçimlerini yalnızca ekonomik ilişkiler değil, bu ilişkilerin toplum yapısı ve daha özde patriarka ile oluşturduğu kompozisyon belirlemektedir (Gölçek, 2019:130). Dolayısıyla kadın emeği talebini belirleyen faktörler arasında işgücü piyasasının cinsiyet temelli inşası, ataerkil zihniyetler ve üretimi organize etme biçimi önemli bir yere sahiptir. Zira ataerkil zihniyet, işverenlerin işgücü talebindeki tutumunu şekillendirerek kadınlar için istihdam fırsatlarını sınırlandırmaktadır. Diğer yandan yeterli düzeyde kadın işgücü arzının varlığı ve kadınların çalışma koşulları ise ülkelerdeki ataerkil sistemin işleyişinin yanı sıra kapitalist kalkınma modelinin ulaştığı aşama ile yakından alakalıdır (Toksöz, 2012: 21-27)

Ataerkil toplumsal değerlere bağlılık düzeyi, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı eşitsizlikleri belirleyen en önemli faktörlerdendir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlara ve erkeklere hangi işleri yapıp yapamayacakları konusunda roller biçerek cinsiyete dayalı bir işbölümünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile kadının çalışma hayatında karşılaştığı ayrımcı yaklaşımlar arasında güçlü bağlantılar vardır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 118; Yerlikaya vd., 2021: 20).

Toplumsal normlara bağlılık düzeyi, sosyodemografik özellikler tarafından şekillendirilmektedir. Dolayısıyla cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, çocuk sayısı gibi değişkenler çalışma hayatında kadının yerine ilişkin bilgi sunan önemli faktörlerdendir (Yerlikaya vd., 2021: 27). Ataerkil toplumsal yapıya dayalı toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bireylerin demografik özellikleri arasındaki ilişkide eğitim seviyesinin ön plana çıkan faktörler arasında yer aldığı görülmektedir (Selçuk ve Tuzlukaya, 2013; Yerlikaya vd., 2021: 54). Eğitim düzeyi yükseldikçe genel olarak kadınların çalışma hayatına katılımlarının arttığı (Pettit ve Hook, 2005; Kılıç ve Öztürk, 2014: 124) ve çalışma hayatındaki konumları ile ilgili bakış açısının ayrımcıdan eşitlikçi bir yapıya doğru yaklaştığı görülmektedir. Bu nedenle eğitimin kadınların işgücüne katılımını etkileyen en önemli faktör olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından eğitim politikalarının önemi aşikârdır. Eğitim düzeyindeki artış ayrıca kadınların tam zamanlı çalışmaya katılımını da artırarak yine ayrımcı bakış açısından eşitlikçi bir yapıya geçişi sağlamada etkili olacaktır (Yerlikaya vd., 2021: 54). Eğitimin toplumsal hayatın tüm alanlarına genişletilmesi, patriarkal zihniyetin kırılarak toplumun bilincinin yükseltilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Diğer yandan sermayenin karlılığına odaklı neoliberal piyasada ve patriarkal kalıplar içinde, bunları sağlanması uzun ve zorlu bir mücadeleyi gerektirmektedir (Gölçek, 2019: 147).

Kadınların işgücüne katılımı önündeki engellerden biri de hanede yerine getirmesi gerektiği düşünülen sorumluluklarıdır. Bu nedenle kadınların çocuk sahibi olup olmaması da kadın istihdamının verimini etkileyen bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ataerkil düşünce yapısına sahip toplumlarda ev işleri, yaşlı ve çocuk bakımı gibi işler kadının görevi olarak görüldüğünden özellikle evlendikten sonra kadınların yükümlülükleri artmakta ve işgücü piyasasının dışında kalabilmektedirler. Toplumsal yapı dönüşümü sağlanmasında ise kadının geleneksel rollerinin erkeklerle paylaşılması büyük önem taşımaktadır (Aksoy vd., 2019: 160). Çocuk sayısındaki artışın belirli sayıdan sonra verimliliği azalttığı (Hoem ve Hoem, 1989), bu nedenle özellikle gelişmiş ülkelerde çocuk bakımı konusunda kamunun sağladığı desteklerin kadın istihdamını artırdığı görülmektedir (Pettit ve Hook, 2005). Diğer yandan çocuk sayısının fazla olması kadınların kısmi zamanlı çalışmasına yol açabilmektedir (Hoem ve Hoem, 1989; Stier vd., 2001). Çocuk sayısının yanı sıra çocukların yaşı da kadının istihdam kararı üzerinde etkili olabilmektedir. Özellikle okul

öncesi çağda çocuğa sahip kadınların işgücüne katılımında daha fazla sorun yaşayabileceği görülmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 126). Dolayısıyla küçük çocuklar için çocuk bakım hizmetleri, çalışma saatleri, ücretler ve ebeveynlik izni gibi yasal düzenlemelerin kadın istihdamı üzerinde olumlu etki yarattığı tespit edilmiştir (Hoem ve Hoem, 1989; Misra vd., 2011).

Türkiye’de kadın istihdamının araştırılmasına yönelik yapılan çalışmalar arasında Özer ve Biçerli (2003)’ün tespitleri önemlidir. 1988-2001 dönemini kapsayan çalışmada Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının makro değişkenlerden çok mikro değişkenlere karşı duyarlı olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle kadınların emek piyasasına katılımında ücretler, enflasyon, büyüme oranı ve işsizlik oranı gibi makro değişkenlerin doğrudan etkili olmadığı ileri sürülmektedir. Buna karşın çalışmada ele alınan kadın istihdamı içinde ücretsiz aile işçilerinin oranı, kadın işgücü içinde ev kadınlarının oranı ve 12+ yaş nüfus içinde emeklilerin oranı değişkenlerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizde gerçekleştirilen kadın istihdamına yönelik çalışmalarda kırsal ve kentsel alanlara ilişkin çalışma sonuçları önem taşımaktadır. Eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar, toplumsal cinsiyet algısı ve yerleşim yeri gibi kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler arasında Türkiye’de özellikle de kentsel bazda eğitimin işgücüne katılımında en önemli değişken olduğu görülmektedir (Kızılgöl, 2012; Göksel, 2013; Kılıç ve Öztürk, 2014; Doğan, 2014; Çatalbaş, 2015) Yine medeni durum özellikle kentsel alanda istihdam oranı üzerinde etkili olan bir demografik özelliktir (Yıldırım ve Doğrul, 2008; Kızılgöl, 2012; Çetin ve Sevüktekin, 2014) . Bunların dışında kadınların çalışma kararında etkili unsurlar arasında kadının yaşı (Talaş ve Çakmak, 2013), hanehalkı geliri, bağımlılık oranı, oturulan konutun mülkiyeti (Kızılgöl, 2012), doğurganlık hızı ve boşanma oranı (Çatalbaş, 2015) çocuk sayısı sayılmaktadır.

4. ERZURUM İLİNDE KADIN İSTİHDAMINI ETKİLEYEN UNSURLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4. 1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Ülkemizde kadınların emek piyasasına girişi batı ülkelerindeki gibi sanayi devrimi ile birlikte gerçekleşmemiştir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı 1915 Balkan Savaşı ve I. Dünya savaşında sırasında daha çok erkeklerin orduya katılması sonucunda azalan işgücünü takviye etmek amacıyla başlamıştır (Erol, 2015:2). Kurtuluş mücadelesinde erkeklerle cephede yer alan kadınlar için Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, çeşitli statülerde haklar edinilmesi konusunda girişimler başlatılmıştır (Makal, 2010: 21-23). Ancak kadınların, toplumsal hayata yer edinmesi sadece kendi toplumsal-sınıfsal konumu ile bağlantılı olmuştur. Eğitimli kadınlar daha iyi işlerde çalışırken, düşük gelire sahip kadınlar atölye tipi sanayide, geçimlik ücretle çalışmak zorunda kalmıştır (Aslan, 2005: 120-121). Ek-1’de Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadın istihdamına ilişkin hak ve yasal düzenlemeler yer almaktadır.

Türkiye’de kadının gerçek anlamda emek piyasasına girişi 1950’li yıllardan sonra sanayileşme, göç ve sosyal, siyasal ve hukuki alanlarda tanınan haklar ile birlikte gerçekleşmiştir (Erol, 2015:2). Eğitim seviyesinin ve kalitesinin giderek artması da her geçen gün kadınların çeşitli alanlardaki mesleklerde yer almalarına ve önemli başarılar elde etmelerine neden olmuştur. Buna karşın Türkiye’nin kadın işgücü istatistikleri gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında hem işgücüne katılım oranı hem de istihdam oranının düşük olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Erzurum ilinde fiilen istihdam etmekte olan kadın işgücünün demografik özelliklerine göre kadınların istihdamını etkileyen unsurların değişiklik gösterip göstermediği ele alınmıştır. Kadın istihdamını etkileyen unsurlar ailevi unsurlar, yasal düzenlemeler ve toplumun kadın istihdamına ilişkin tutumu, sektörel tercihler, verimlilik ve cinsiyet ayrımcılığı açısından irdelenmiştir. Bölgenin kalkınması açısından önemli bir potansiyele sahip olan ilin mevcut kadın

işgücünün artırılması ve sorunlarının çözümüne yönelik politika önerilerine söz konusu çalışmanın altyapı oluşturması hedeflenmektedir.

Çalışmanın anakütlesini Erzurum merkez ilçelerinde istihdam edilen kadın işgücü oluşturmaktadır. İŞKUR 2019 İstatistik Yıllığı verilerine göre Erzurum ilinde işgücüne kayıtlı kadın sayısı 20989'dur (Türkiye İş Kurumu [İŞKUR], 2020). Bu doğrultuda Erzurum ili merkez ilçelerinde çalışan 410 kadın çalışana yüz yüze anket yapılmıştır. Gerçekleştirilen anketlerden 37'si hatalı olduğu tespit edildiğinden yapılan yeni anketlerle anket sayısı 384'e tamamlanmıştır. Çalışmada yeterli sayıda kadın çalışan tesadüfi olarak örneklenmiştir.

4.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Erzurum ilinde kadın istihdamını etkileyen unsurların öneminin belirlenmesi ve bu unsurların kadınların demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığının tespit edilmesi konusunda yapılan çalışmada konuya ilişkin bilgi elde edilmesi aşamasında veri toplanma aracı olarak kantitatif araştırma yöntemlerinden olan anket çalışması uygulanmıştır. Birincil veri toplamada en sık kullanılan yöntemlerden biri olan anket yüz yüze olarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan anket formunun demografik özellikleri, davranışları ve fikirleri doğru ölçebilmesi için net ve açık sorulardan oluşmasına özen gösterilmiştir.

Anketin uygulanabilmesi için Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Hukuk Müşavirliğinden Etik Kurul uygunluk-onay belgesi alınmış olup belge numarası 88656144-000-E.2100076887'dir.

4.3. Verilerin Analizi

4.3.1. Anakütlenin Özellikleri

Yapılan çalışmada, ana kütle Erzurum ilinde merkez ilçelerde istihdam edilen kadınlar olmuştur. Erzurum ilinde İŞKUR 2019 İstatistik Yıllığı verilerine göre 20.989 işgücüne kayıtlı kadın yer almaktadır. Örneklem hesaplama yöntemine göre %95 güven aralığında ± 5 örnekleme hatası dikkate alındığında daha az anket yeterli olmakla beraber[†] (Baş, 2013: 41) hatalı anket ihtimaline karşın 410 anket yapılmıştır. Analize dâhil edilen anket sayısı 384'tür.

Araştırma kapsamında ankete katılan kadın çalışanların demografik özelliklerine ilişkin dağılım Tablo 3'te yer almaktadır. Çalışmaya katılan kadınlardan anket sorularına cevap veren 384 kişiden 10'u 19 yaşından küçük, 231'i 20-29 yaş arası, 93'ü 30- 39 yaş arası, 43'ü 40-49 yaş arası, 7'si ise 50 yaş üstüdür ve bu kadınların %57,8'i bekâr, %37,2'si evli iken kalan %4,9'u diğer durumlara dâhildir. Eğitim düzeylerine bakıldığında; %1,6'sı okuryazar, %7,6'sı ilköğretim, %24,2'si lise/meslek lisesi, %58,3 ile en çok lisans/önlisans mezunu mevcut iken, %8,3'ünün ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Diğer yandan iş pozisyonları olarak 29'u yönetici, 176'sı profesyonel meslek grubu, 45'i müşteri ve idari büro hizmetleri, 23'ü hizmet ve satış elemanı ve son olarak 51'i nitelik gerektirmeyen işçi sınıfına dâhildirler. Statü olarak ise %22,4'ü devlet memuru, %6,5'i İŞKUR elemanı/taşeron, %66,1'i özel sektör, %4,9'u ise diğer statüsündedirler.

[†] Ortalama 278 anket yeterli olmaktadır.

Tablo 3: Araştırma Kapsamındaki Kadın Çalışanların Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılım

Yaş	Sayı	%	Gelir Düzeyi	Sayı	%		
19'dan az	10	2,6	1000 TL'den az	17	4,4		
20-29	231	60,2	1000-2999 TL	184	47,9		
30-39	93	24,2	3000-4999 TL	112	29,2		
40-49	43	11,2	5000-6999 TL	52	13,5		
50+	7	1,8	7000'den fazla	19	4,9		
Eğitim Düzeyi	Çalışma Süresi						
Okuryazar	6	1,6	1 yıldan az	54	14,1		
İlköğretim	29	7,6	1-5 yıl arası	202	52,6		
Lise-Meslek Lisesi	93	24,2	6-10 yıl arası	84	21,9		
Lisans/Önlisans	224	58,3	11-15 yıl arası	29	7,6		
Lisansüstü	32	8,3	16+	15	3,9		
Medeni Durum	Çocuk Sayısı						
Bekâr	222	57,8	Yok	254	66,1		
Evli	143	37,2	Tek çocuk	41	10,7		
Diğer	19	4,9	İki çocuk	45	11,7		
Pozisyon	Üç ve daha fazla						
Yönetici	29	7,6	Üç ve daha fazla	44	11,5		
Profesyonel meslek grubu	176	45,8	Çocukların Yaşı				
Müşteri ve idari-büro hizmetleri	45	11,7	Çocuk yok	254	66,1		
Teknisyen, tekniker vb.	23	6,0	0-6 yaş çocuk var	62	16,1		
Hizmet ve satış elemanı	60	15,6	6 yaşından büyük çocuk var	68	17,7		
Nitelik gerektirmeyen (vasıfsız) işçi	51	13,3	Çocuklara Kimin baktığı				
Çalışma Statüsü	Anaokulu/Kreş					7	1,8
Devlet Memuru	86	22,4	Aile Büyüğü/Akraba	50	13,0		
İŞKUR Elemanı/Taşeron	25	6,5	Okula gidiyor	40	10,4		
Özel sektör	254	66,1	Bakıcı	13	3,4		
Diğer	19	4,9	Diğer	20	5,2		

Gelir düzeyi açısından 1000 TL ve daha az alanlar %4,4 oranında iken 1000-2999 arasında geliri olan %47,9, 3000-4999 arasında geliri olan %29,2, 5000-6999 arasında geliri olan %13,5 ve 7000 üzeri geliri olan %4,9 düzeyindedir. Çalışma yılı olarak 56 kadının çalışma yılı 1 yılın altındayken 202 kişinin 1-5 yıl arası, 84 kişinin 6-10 yıl arası, 29 kişinin 11-15 yıl arası ve son olarak 15 kişinin 16 yılın üzerindedir. Diğer yandan çalışan kadınların %66,1'inin çocuğu yokken, %10,7'si tek çocuk sahibi, %11,7'si iki çocuk sahibi ve %11,5'i üç çocuk sahibidirler. Çocuğu olan toplam 130 kişiden 62'sinin 0-6 yaş arasında çocuğu varken 68 kadının ise çocukları 6 yaşın üstündedir. Kadınlar isteyken sadece %1,8'i çocuklarını kreşe bırakırken, %13'ü ise aile büyüğü/akrabadan yardım alıyor. %10,4'ü okula gidiyor, %3,4'ü bakıcı yardımı alırken kalan %5,2'i ise bunların dışında çözümlere başvuruyor.

Çalışmanın ampirik analizi kapsamında gerçekleştirilen anket çalışması sonucunda elde edilen verilerin analizinde SPSS 20.0 istatistik programından faydalanılmıştır.

4.3.2. Faktör Analizi

Araştırmada öncelikle değişkenleri belirli faktör başlıkları altında toplayarak analiz yapmak amacıyla 20 sorunun kaç alt boyuttan oluştuğunu bulmak için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizinin kullanım nedenlerinde biri değişken sayısının azaltılmasıdır. Belirli sayıda soruyla ölçülen bir kavram faktör analizi aracılığıyla birkaç boyutta toplanabilmekte ve analizler her bir soru için ayrı ayrı yapılmak yerine belirlenen bu boyutlar için yapılmaktadır. Özetle toplam veri setinin kaç boyuttan meydana geleceğini belirlemek amacıyla faktör analizi gerçekleştirilir (Durmuş vd. 2016: 73).

Öncelikle toplanan verilerin örnekleme yeterliliği ölçüsüne göre faktör analizi için uygun olup olmadığı Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi ile incelenmiştir. Diğer yandan faktör analizinin ön şartı değişkenler arasında belirli bir düzeyde korelasyon ilişkisinin mevcudiyetidir ve Bartlett küresellik testi değişkenler arasında yeterli oranda ilişki olup olmadığını vermektedir (Durmuş vd, 2016: 79).

Tablo 4: Kaiser Meyer Olkin ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği		0,771
Bartlett's Küresellik Testi	Ki-kare	2466,218
	Df	190
	Sig.	,000

0 ile 1 arasında değişen KMO değeri örnekleme yeterliliğinin kabul edilebilir en alt düzeyi 0,5'tir. Tablo 4'e göre KMO değeri 0,771 olduğu için faktör analizine uygunluğunun *iyi seviyede* olduğu tespit edilmiştir. KMO değerinin 0,50'nin üzerinde olması (KMO=0,771; $p<0,01$) faktör analizi açısından örnekleme sayısının yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett's testi sonucu ($\chi^2=2466,218$; $p<0,01$) anlamlı olduğundan ölçme aracının faktör yapılarına ayrıştırılabileceğine karar verilmektedir (Durmuş vd., 2016: 79; Kalaycı, 2008: 31).

Tablo 5: Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha (α)	Madde Sayısı (N)
0,722	20

Sonraki adımda çalışmada ölçek güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Güvenilirlik değeri bir ölçme aracının tekrarlanan ölçümler için aynı sonucu verme derecesini vermektedir (Baş, 2013: 145). Güvenilirlik katsayısı sıfır ile bir arasında değişen değerler almakta ve bire yaklaştıkça güvenilirliğin yüksek olduğu kabul edilmektedir. Alfa katsayısının değeri 0,72 olduğundan ölçeğin oldukça güvenilir olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Kalaycı, 2008: 405).

Çalışmada ölçeğin birbirinden bağımsız alt faktörlerini oluşturmak amacıyla varimax rotasyonu kullanılmıştır. Faktör örüntüsünün belirlenmesinde faktör yüklerinin alt kesme noktası olarak 0,30 değeri esas alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre dört faktör belirlenmiştir. Bu faktörlerden 1. faktör beş değerden oluşmakta olup rol çatışması; 2. faktör altı değerden oluşmakta olup yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı; 3. faktör altı değerden oluşmakta olup sektörel tercih-verimlilik; 4. faktör ise üç değerden oluşmakta olup cinsiyet ayrımcılığı olarak isimlendirilmiştir. Birinci faktörün ölçtüğümüz olguyu %21,5; ikinci faktörün %14,1; üçüncü faktörün %9,2; dördüncü faktörün %8,2 oranında ölçtüğü tespit edilmiştir. Ayrıca 20 soru ve 4 faktörden oluşan bu anket toplam varyansın yaklaşık %53'ünü açıklamaktadır. Toplam açıklanan varyans oranının %50'nin üzerinde olması faktör yapısının güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Her bir faktör altında yer alacak soruların tespitinde sorunların her bir faktör için aldıkları faktör ağırlıkları dikkate alınmaktadır. Sorular en yüksek faktör ağırlığına sahip olduğu faktör altında yer almaktadır. Analiz sonucunda herhangi bir faktöre dâhil olmayan "Kadının çalışma hayatında başarılı olması diğer aile bireylerinin desteğine bağlıdır." ve "Part-time (yarı zamanlı) iş imkânlarının az olması kadın istihdamını etkilemektedir." ifadeleri analiz dışında tutularak dört faktörlü model 20 ifade üzerinden incelenmiştir. Tablo 6'da ise açıklayıcı faktör analizine göre oluşturulan faktör gruplandırması sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: Açıklayıcı Faktör Analizine Göre Faktörleri Oluşturan Soru Grupları

Kadın İstihdamına Yönelik İfadeler	Faktör Analizi Bileşenleri			
	1	2	3	4
Çalışan kadın ev işleriyle yeteri kadar ilgilenememektedir.	,814			
Çalışan kadın ailesi ile yeteri kadar ilgilenememektedir.	,763			
Evli olmak kadınların kariyer yapmasına engel olmaktadır.	,759			
Çocuk sahibi olmak kadınların kariyer yapmasına engel olmaktadır.	,725			
Çalışma hayatı dışında yüklenilen sorumluluklar kadının işgücü verimini düşürmektedir.	,639			
Annelik ve süt izinlerindeki artış kadının çalışma hayatını kolaylaştırmaktadır.		,804		
Esnek mesai sürelerinin artırılması kadının çalışma hayatını kolaylaştırmaktadır.		,777		
Çalışan kadının özgüveni ve toplumdaki statüsü daha yüksek algılanmaktadır.		,700		
Kadın istihdamına ilişkin kurumsal düzenlemeler çalışma hayatına atılmada etkili olmuştur.		,670		
Toplumun çalışan kadına karşı olan olumsuz bakış açısı kadın istihdamını etkilemektedir.		,486		
Fazla mesai, gece ve hafta sonu çalışma aile içi çatışmaya neden olmaktadır.		,417		
Kadınlar çalışmak için kadın egemen meslekleri tercih etmelidir. (Okul öncesi öğretmenliği vb.)			,732	
Kadınların kırılğan yapıya sahip olması işgücü verimini etkilemektedir.			,643	
Kadınlar çalışma tercihinde öncelikle kamu sektörünü tercih etmektedir.			,572	
Kadınlar çalışmak için hizmet sektörünü tercih etmelidir.			,557	
Kadınlar sadece kendi kurdukları işlerde ya da aile şirketlerinde çalışmalıdır.			,530	
Kadınların kriz anında soğukkanlı davranış gösterememeleri işgücü verimini etkilemektedir.			,499	
İşyerlerinde işe alımlarda daha çok erkekler tercih ediliyor.				,814
İş yerinde performans değerlendirmesi söz konusu olduğunda erkekler kadınlardan daha avantajlıdır.				,797
İşyerinde erkekler, kadınlardan daha çabuk yükselirler.				,791
Açıklanan Varyans	21,5	14,1	9,2	8,2

Not: Anket sorularından olumsuzluk içerenler ters kodlanmıştır.

Analize başlamadan önce belirlenen faktörlere ilişkin incelenen aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Çalışmaya Katılanların Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlara Verdikleri Puanlara İlişkin Değerler

Boyutlar	Sayı	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Rol çatışması	384	1	5	3,69	1,01
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	384	1	5	3,46	0,62
Sektörel tercih-verimlilik	384	1	5	3,50	0,81
Cinsiyet ayrımcılığı	384	1	5	3,50	1,14
Tümü	384	1,8	4,9	3,53	0,53

Çalışan kadınların kadın istihdamına yönelik tutum ifadelerine minimum 1, maksimum 5 puan verebilmektedir. İfadelere verilen puanın yükselmesi kadın istihdamına yönelik ele alınan unsur etkisinin önemini arttırdığını göstermektedir. Dolayısıyla çalışmaya katılanların kadın istihdamına yönelik ele alınan unsurlara verdikleri ortalama puanın 3,53 olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın

istihdamını etkileyen unsurların önemine ilişkin tutum ölçeğinin alt boyutlarına göre tutum ortalama puanlarının 3,46 ve 3,69 arasında değiştiği görülmektedir.

4.3.3. ANOVA Analizi Sonuçları

Çalışmada öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediklerine yönelik olarak çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş ve parametrik yöntemlerden tek yönlü varyans (ANOVA) analizi gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

Tablo 8: Yaş ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Yaş	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	19'dan az	10	3,26	,88	2,706	,030
	20-29	231	3,77	,93		
	30-39	93	3,72	1,10		
	40-49	43	3,40	1,11		
	50+	7	2,97	1,21		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	19'dan az	10	3,25	,44	1,435	,222
	20-29	231	3,45	,62		
	30-39	93	3,43	,67		
	40-49	43	3,48	,57		
	50+	7	3,95	,69		
YAŞ	19'dan az	10	3,15	,78	2,202	,068
	20-29	231	3,54	,82		
	30-39	93	3,48	,77		
	40-49	43	3,54	,72		
	50+	7	2,74	,94		
Cinsiyet ayrımcılığı	19'dan az	10	3,37	1,26	,384	,820
	20-29	231	3,50	1,17		
	30-39	93	3,45	1,08		
	40-49	43	3,56	1,10		
	50+	7	3,95	1,19		

Veriler 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. ANOVA ikiden fazla bağımsız grubun ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla kullanılan bir istatistiksel analizdir (Durmuş vd. 2016: 124).

Kadın istihdamını etkileyen unsurların ortalamaları ve kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisinin çalışmaya katılan kadınların yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmeye yönelik olarak gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Analiz sonucuna göre kadın çalışanların yaşları ile rol çatışması arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Tablo incelendiğinde yaşlara göre rol çatışmasının 20-29 yaş aralığı için daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer yandan kadın çalışanların yaşları ile yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı, sektörel tercih ve verimlilik ve cinsiyet ayrımcılığı arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Çalışan kadınların eğitim durumu ile kadın istihdamını etkileyen unsurlar arasındaki ilişkiyi belirlemek için gerçekleştirilen Anova testi sonuçları Tablo 9'da gösterildiği gibidir. Tabloya göre kadın çalışanların eğitim düzeyi ile rol çatışması ve cinsiyet ayrımcılığı arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır. Eğitim düzeyine göre incelendiğinde rol çatışmasının en fazla ilköğretim mezunlarında sonrasında ise lise/meslek lisesi mezunlarında kadın istihdamını daha fazla etkilediği görülmektedir. Cinsiyet ayrımcılığı yine en fazla ilköğretim mezunlarında kadın istihdamını etkilemektedir. Diğer yandan kadın çalışanların eğitim düzeyi ile diğer faktörler arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 9: Eğitim Düzeyi ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

		Eğitim Düzeyi	N	Ort.	S.S.	F	P
EĞİTİM	Rol çatışması	Okuryazar	6	2,46	,57	3,57	,007
		İlköğretim	29	4	,93		
		Lise-Meslek Lisesi	93	3,74	,88		
		Lisans/Önlisans	224	3,69	,98		
		Lisansüstü	32	3,43	1,26		
EĞİTİM	Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	Okuryazar	6	3,27	,75	,492	,742
		İlköğretim	29	3,39	,73		
		Lise-Meslek Lisesi	93	3,42	,59		
		Lisans/Önlisans	224	3,47	,60		
		Lisansüstü	32	3,55	,72		
EĞİTİM	Sektörel tercih-verimlilik	Okuryazar	6	3,27	1,15	1,119	,333
		İlköğretim	29	3,47	,64		
		Lise-Meslek Lisesi	93	3,37	1,02		
		Lisans/Önlisans	224	3,56	,70		
		Lisansüstü	32	3,44	,79		
EĞİTİM	Cinsiyet ayrımcılığı	Okuryazar	6	2,77	1,36	2,380	,049
		İlköğretim	29	3,85	,97		
		Lise-Meslek Lisesi	93	3,52	1,11		
		Lisans/Önlisans	224	3,51	1,16		
		Lisansüstü	32	3,10	,99		

Tablo 10’da çalışan kadınların medeni durumu ile kadın istihdamını etkileyen unsurlar arasındaki ilişkinin belirlemesine yönelik Anova testi sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre kadın çalışanların medeni durumu ile sadece rol çatışması arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır. Tabloya göre rol çatışması en fazla boşanmış olanlarında içinde yer aldığı “diğer” kapsamındakilerde kadın istihdamını etkilemektedir. Kadın çalışanların medeni durumu ile diğer faktörler arasındaki ilişki ise istatistiki açıdan anlamlı değildir.

Tablo 10: Medeni Durum ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

		Medeni Durum	N	Ort.	S.S.	F	P	
MEDENİ DURUM	Rol çatışması	Bekâr	222	3,81	,91	5,58	,004	
		Evli	143	3,47	1,12			
		Diğer	19	3,93	,81			
	MEDENİ DURUM	Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	Bekâr	222	3,45	,62	,104	,901
			Evli	143	3,46	,59		
			Diğer	19	3,51	,82		
	MEDENİ DURUM	Sektörel tercih-verimlilik	Bekâr	222	3,57	,80	2,66	,071
			Evli	143	3,37	,79		
			Diğer	19	3,51	,92		
MEDENİ DURUM	Cinsiyet ayrımcılığı	Bekâr	222	3,50	1,14	,015	,985	
		Evli	143	3,48	1,14			
		Diğer	19	3,49	1,04			

Çalışan kadınların işteki pozisyonu ile kadın istihdamını etkileyen unsurlar arasındaki ilişkinin tespitine ilişkin Anova testi sonuçları Tablo 11’de verilmektedir. Buna göre kadın çalışanların işteki pozisyonu ile yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu faktör en fazla yönetici pozisyonunda çalışanlarda kadın istihdamını etkilemektedir. Ayrıca kadın çalışanların işteki pozisyonu ile sektörel tercih ve verimlilik arasında da istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Sektörel tercih ve verimlilik faktörü en fazla müşteri ve idari-büro hizmetlerinde çalışanlar açısından kadın istihdamını etkilemektedir. Kadın çalışanların işteki pozisyonu ile rol çatışması, yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı ve cinsiyet ayrımcılığı arasındaki ilişki ise istatistiki bakımdan anlamsızdır.

Tablo 11: İşteki Pozisyon ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	İşteki Pozisyon	N	Ort.	S.S.	F	P		
İŞTEKİ POZİSYON	Yönetici	29	3,60	,94	,883	,493		
	Profesyonel Meslek Gurubu	176	3,76	1,04				
	Müşteri ve İdari-Büro Hizmetleri	45	3,73	1,03				
	Teknisyen, tekniker	23	3,80	,82				
	Hizmet ve satış elemanı	60	3,65	,98				
	Nitelik gerektirmeyen vasıfsız	51	3,45	,99				
	Yönetici	29	3,64	,49			2,258	,050
	Profesyonel Meslek Gurubu	176	3,43	,64				
	Müşteri ve İdari-Büro Hizmetleri	45	3,54	,59				
	Teknisyen, tekniker	23	3,18	,64				
Hizmet ve satış elemanı	60	3,55	,60					
Nitelik gerektirmeyen vasıfsız	51	3,35	,62					
Yönetici	29	3,29	,84	3,327	,006			
Profesyonel Meslek Gurubu	176	3,51	,76					
Müşteri ve İdari-Büro Hizmetleri	45	3,81	,79					
Teknisyen, tekniker	23	3,04	,75					
Hizmet ve satış elemanı	60	3,50	,82					
Nitelik gerektirmeyen vasıfsız	51	3,46	,84					
Yönetici	29	3,56	1,27			1,371	,234	
Profesyonel Meslek Gurubu	176	3,48	1,16					
Müşteri ve İdari-Büro Hizmetleri	45	3,65	1,12					
Teknisyen, tekniker	23	3,50	1,11					
Hizmet ve satış elemanı	60	3,66	1,06					
Nitelik gerektirmeyen vasıfsız	51	3,15	1,06					

Kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisinin çalışmaya katılan kadınların gelir düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmeye yönelik yapılan Anova testi sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır. Analiz sonucuna göre kadın çalışanların geliri ile sektörel tercih-verimlilik faktörü arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki varken diğer faktörler ile ilişkisi istatistiki bakımdan anlamsızdır. Gelir düzeyine göre sektörel tercih-verimliliğin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin 1000-3000 ve 3000-5000 arası gelir düzeyine sahip olanlarda daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Gelir ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Gelir	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	1000'den az	17	3,81	,75	,666	,616
	1.000-3.000	184	3,66	,99		
	3.000-5.000	112	3,79	1,00		
	5.000-7.000	52	3,54	1,09		
	7.000'den fazla	19	3,66	1,14		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	1000'den az	17	3,50	,46	1,047	,383
	1.000-3.000	184	3,48	,63		
	3.000-5.000	112	3,41	,65		
	5.000-7.000	52	3,35	,60		
	7.000'den fazla	19	3,64	,41		
Sektörel tercih-verimlilik	1000'den az	17	3,46	,85	3,427	,009
	1.000-3.000	184	3,57	,84		
	3.000-5.000	112	3,56	,75		
	5.000-7.000	52	3,27	,74		
	7.000'den fazla	19	3,00	,64		
Cinsiyet ayrımcılığı	1000'den az	17	3,27	1,15	1,771	,134
	1.000-3.000	184	3,57	1,09		
	3.000-5.000	112	3,59	1,02		
	5.000-7.000	52	3,17	1,36		
	7.000'den fazla	19	3,29	1,42		

Tablo 13: Çalışma Yılı ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Çalışma Yılı	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	1 yıldan az	54	3,76	,89	2,108	,079
	1-5	202	3,74	,98		
	6-10	84	3,71	1,03		
	11-15	29	3,18	1,19		
	16 yıl üzeri	15	3,58	1,05		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	1 yıldan az	54	3,53	,54	1,045	,384
	1-5	202	3,44	,64		
	6-10	84	3,37	,59		
	11-15	29	3,56	,58		
	16 yıl üzeri	15	3,61	,81		
Sektörel tercih-verimlilik	1 yıldan az	54	3,64	,78	1,654	,160
	1-5	202	3,46	,78		
	6-10	84	3,59	,80		
	11-15	29	3,29	,92		
	16 yıl üzeri	15	3,27	,94		
Cinsiyet ayrımcılığı	1 yıldan az	54	3,59	1,04	1,036	,389
	1-5	202	3,45	1,21		
	6-10	84	3,61	1,04		
	11-15	29	3,17	1,08		
	16 yıl üzeri	15	3,66	,96		

Kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisinin çalışmaya katılan kadınların çalışma yılına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik Anova testi sonuçları Tablo 13'te verilmiştir. Tabloya göre kadın çalışanların çalışma yılı ile hiçbir faktör arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 14: Statü ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Statü	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	Kamu Kurumunda Devlet Memuru	86	3,56	1,11	1,279	,281
	İş-Kur Elemanı/Şirket Elemanı/Taşeron İşçi	25	3,91	,73		
	Özel Sektör	254	3,72	,99		
	Diğer	19	3,48	1,00		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	Kamu Kurumunda Devlet Memuru	86	3,35	,59	1,742	,158
	İş-Kur Elemanı/ Şirket Elemanı/Taşeron İşçi	25	3,38	,69		
	Özel Sektör	254	3,48	,63		
	Diğer	19	3,67	,53		
Sektörel tercih-verimlilik	Kamu Kurumunda Devlet Memuru	86	3,37	,65	4,982	,002
	İş-Kur Elemanı/Şirket Elemanı/Taşeron İşçi	25	3,48	,83		
	Özel Sektör	254	3,58	,82		
	Diğer	19	2,92	,86		
Cinsiyet ayrımcılığı	Kamu Kurumunda Devlet Memuru	86	3,25	1,23	2,589	,053
	İş-Kur Elemanı/ Şirket Elemanı/Taşeron İşçi	25	3,44	1,05		
	Özel Sektör	254	3,60	1,08		
	Diğer	19	3,19	1,34		

Kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisinin çalışmaya katılan kadınların statüsüne göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmeye yönelik yapılan Anova testi sonuçları Tablo 14'tedir. Sonuçlara göre kadın çalışanların statüsü ile sektörel tercih-verimlilik faktörü arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Yine kadın çalışanların statüsü ile cinsiyet ayrımcılığı

arasındaki ilişki istatistiki açıdan anlamlıdır. Cinsiyet ayrımcılığının kadın istihdamı üzerindeki etkisi özel sektör üzerinde en fazladır.

Çalışan kadınlardan çocuğu olan 130 kadın için çocuk sayısı ile kadın istihdamını etkileyen unsurlar arasındaki ilişkinin tespitine ilişkin Anova testi sonuçları Tablo 15'te yer almaktadır. Analiz sonucuna göre kadın çalışanların çocuk sayısı ile rol çatışması arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca rol çatışmasının en fazla 2 çocuklu çalışan kadınlarda istihdamı etkilediği görülmektedir. Yine çalışan kadınlarda çocuk sayısı ile sektörel tercih-verimlilik faktörü arasındaki ilişki de istatistiki açıdan anlamlıdır ve aradaki ilişki en fazla iki çocuklu çalışan kadınlarda önemlidir. Çocuk sayısı ile diğer faktörler arasındaki ilişki ise istatistiki olarak anlamlı değildir.

Tablo 15: Çocuk Sayısı ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Çocuk Sayısı	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	Tek çocuk	41	3,29	1,18	3,344	,019
	İki çocuk	45	3,66	,99		
	Üç ve daha fazla	44	3,53	1,15		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	Tek çocuk	41	3,28	,69	1,715	,163
	İki çocuk	45	3,54	,59		
	Üç ve daha fazla	44	3,54	,58		
Sektörel tercih-verimlilik	Tek çocuk	41	3,17	,85	3,756	,011
	İki çocuk	45	3,65	,75		
	Üç ve daha fazla	44	3,34	,77		
Cinsiyet ayrımcılığı	Tek çocuk	41	3,29	1,31	,645	,587
	İki çocuk	45	3,62	,89		
	Üç ve daha fazla	44	3,46	1,19		

Tablo 16'da çalışan kadınlardan çocuk sahibi olan 130 kadının çocuklarının yaşları ile kadın istihdamını etkileyen unsurlar arasındaki ilişkinin belirlenmesine ilişkin Anova testi sonuçları bulunmaktadır. Tabloya göre kadın çalışanların çocuklarının yaşları ile rol çatışması arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yine çalışan kadınlarda çocukların yaşı ile sektörel tercih-verimlilik faktörü arasındaki ilişki istatistiki açıdan anlamlıdır ve aradaki ilişki en fazla 6 yaş üstü çocukları olan kadınlarda önemlidir. Diğer yandan çocukların yaşı ile diğer faktörler arasındaki ilişki istatistiki açıdan anlamsızdır.

Tablo 16: Çocukların Yaşı ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Çocukların Yaşı	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	6 yaş altı çocuk var	62	3,43	1,21	3,793	,023
	6 yaş üstü çocuk	68	3,56	1,01		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	6 yaş altı çocuk var	62	3,45	,63	,008	,992
	6 yaş üstü çocuk	68	3,46	,63		
Sektörel tercih-verimlilik	6 yaş altı çocuk var	62	3,15	,85	6,907	,001
	6 yaş üstü çocuk	68	3,61	,70		
Cinsiyet ayrımcılığı	6 yaş altı çocuk var	62	3,40	1,21	,254	,775
	6 yaş üstü çocuk	68	3,52	1,07		

Kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisinin çalışmaya katılan çocuk sahibi kadınların çocuklarına bakana göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik Anova testi sonuçları Tablo 17'de yer almaktadır. Buna göre çocuklu kadın çalışanlar açısından çocuğa bakan ile hiçbir faktör arasındaki ilişki istatistiki açıdan anlamlı değildir.

Tablo 17: Çocuğa Bakan ile Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi Sonuçları

	Çocuğa Bakan	N	Ort.	S.S.	F	P
Rol çatışması	Anaokulu/Kreş	7	3,11	1,28	,402	,807
	Aile Büyükleri/Akraba	50	3,33	1,13		
	Okula Gidiyor	40	3,44	1,00		
	Bakıcı	13	3,38	1,45		
	Diğer	20	3,65	1,15		
Yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı	Anaokulu/Kreş	7	3,23	,63	,780	,540
	Aile Büyükleri/Akraba	50	3,42	,56		
	Okula Gidiyor	40	3,37	,73		
	Bakıcı	13	3,41	,44		
	Diğer	20	3,64	,67		
SEKTÖREL TERCİH-VERİMLİLİK	Anaokulu/Kreş	7	3,19	,91	,242	,914
	Aile Büyükleri/Akraba	50	3,40	,87		
	Okula Gidiyor	40	3,40	,73		
	Bakıcı	13	3,21	,93		
	Diğer	20	3,40	,76		
Cinsiyet ayrımcılığı	Anaokulu/Kreş	7	3,95	1,47	1,725	,149
	Aile Büyükleri/Akraba	50	3,16	1,07		
	Okula Gidiyor	40	3,32	1,22		
	Bakıcı	13	3,48	1,14		
	Diğer	20	3,83	1,02		

4.4. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Çalışmanın amacı kadın istihdamını etkileyen faktörlerin öneminin ve bu faktörlerin kadınların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının Erzurum ili özelinde ampirik bir analizle araştırılmasıdır. Ampirik analizde ailevi unsurlar, yasal düzenlemeler ve toplumun kadın istihdamına ilişkin tutumu, sektörel tercihler, verimlilik ve cinsiyet ayrımcılığı kadın istihdamını etkileyen unsurlar olarak ele alınmaktadır.

Çalışmada analize Erzurum merkez ilçelerinde istihdam edilen kadın işgücü dâhil edilmiştir. Erzurum ili merkez ilçelerinde çalışan 410 kadın çalışana yüz yüze anket yapılmıştır ve analize dâhil edilen anket sayısı 384'tür. Elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığı Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi ile incelenmiştir. KMO değeri 0,771 olarak belirlenmiş ve örneklem sayısının faktör analizi açısından yeterli olduğuna karar verilmiştir. Yine Bartlett's testi sonucu anlamlı olduğundan ölçme aracının faktör yapılarına ayrıştırılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada öncelikle değişkenleri birbirinden bağımsız faktör başlıkları altında toplayarak analiz yapmak amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre dört faktör belirlenmiştir. Bu faktörlerden 1. faktör beş değerden oluşmakta olup rol çatışması; 2. faktör altı değerden oluşmakta olup yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı; 3. faktör altı değerden oluşmakta olup sektörel tercih-verimlilik; 4. faktör ise üç değerden oluşmakta olup cinsiyet ayrımcılığı olarak adlandırılmıştır. Her bir faktör altında yer alacak soruların tespitinde, soruların her bir faktör için aldıkları faktör ağırlıkları dikkate alınmıştır. Birinci faktör ölçülen olguyu %21,5; ikinci faktör %14,1; üçüncü faktör %9,2; dördüncü faktör ise %8,2 oranında açıklamaktadır. Ayrıca 20 soru ve 4 faktörden oluşan bu anketin toplam varyansın yaklaşık %53'ünü açıkladığı tespit edilmiştir.

Çalışmada faktör olarak gruplandırılan kadın istihdamını etkileyen unsurların etkisinin kadınların demografik özellikleri ile olan ilişkisini araştırmak amacıyla ANOVA testi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Anova testi sonuçlarına göre kadın çalışanların yaşları ile rol çatışması arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır. Rol çatışmasının en fazla 20-29 yaş aralığında söz konusu olduğu görülmektedir. Kadın çalışanların yaşları ile diğer 3 faktör arasındaki ilişkinin ise istatistiki açıdan anlamsız olduğu belirlenmiştir. Yine gerçekleştirilen Anova testi sonuçlarına göre kadın çalışanların eğitim düzeyi ile rol çatışması ve cinsiyet ayrımcılığı arasındaki ilişkinin anlamlı

olduğu görülmüştür. Rol çatışmasının ve cinsiyet ayrımcılığının en fazla ilköğretim mezunlarında kadın istihdamını etkilediği belirlenmiştir. Diğer yandan kadın çalışanların medeni durumu ile sadece rol çatışması arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ve bu etki en fazla boşanmış veya eşinden ayrı olan kadınlarda ortaya çıkmaktadır. Çalışan kadınların işteki pozisyonu ile yasal düzenlemeler ve toplumsal bakış açısı arasında anlamlı bir ilişki vardır ve bu faktör en fazla yönetici pozisyonunda çalışanları etkilemektedir. Ayrıca kadın çalışanların işteki pozisyonu ile sektörel tercih ve verimlilik arasında da istatistiki açıdan anlamlı ilişki söz konusudur. Sektörel tercih ve verimlilik faktörü en fazla müşteri ve idari-büro hizmetlerinde çalışanları etkilemektedir.

Demografik özelliklerden bir diğeri olan kadınların gelir düzeyleri ile sadece sektörel tercih-verimlilik faktörü arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır. 1000-3000 ve 3000-5000 arası gelir düzeyine sahip olanlarda sektörel tercih ve verimliliğin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Ancak kadın çalışanların çalışma yılı ile hiçbir faktör arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Kadın çalışanların statüsü ile sektörel tercih-verimlilik ve cinsiyet ayrımcılığı faktörleri arasındaki ilişki de anlamlıdır. Dikkat çekici olarak cinsiyet ayrımcılığının kadın istihdamı üzerindeki etkisinin özel sektörde daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya dâhil olan kadın çalışanlardan 130 kişinin çocuğu bulunmaktadır. Anova analizi sonucuna göre çocuk sayısı ile rol çatışması ve sektörel tercih-verimlilik faktörleri arasındaki ilişki istatistiki açıdan anlamlıdır. Diğer yandan çocukların yaşları ile rol çatışması arasındaki ilişki de anlamlıdır. Yine çalışan kadınlarda çocukların yaşı ile sektörel tercih-verimlilik faktörü arasındaki ilişki istatistiki bakımdan anlamlıdır ve aradaki ilişki 6 yaş üstü çocukları olan kadınlarda daha önemlidir. Çocuğa bakan kişinin ise hiçbir faktörle arasındaki ilişki anlamlı değildir.

5. TARTIŞMA

Çalışmada kadın istihdamını olumsuz etkileyen unsurlardan biri olarak ele alınan rol çatışmasının eğitim düzeyi düşük kadınlarda daha fazla yaşandığı tespit edilmiştir. Bu sonuç kadın istihdamında Pettit ve Hook (2005)'inde ileri sürdüğü gibi eğitimin önemine işaret etmektedir. Yine Kızılgöl, (2012), Göksel, (2013), Kılıç ve Öztürk, (2014), Doğan, (2014) ve Çatalbaş, (2015) kadın istihdamında eğitimin etkisine vurgu yapan çalışmalardır. Bu bulguyu destekleyen bir diğer çalışma olan Yerlikaya vd. (2021)'e göre eğitim düzeyi arttıkça toplumsal cinsiyet rollerine dayalı eşitsizlikler azalarak ayrımcıdan eşitlikçiye doğru bir gelişme izlenmektedir. Ayrıca rol çatışması kadınların medeni durumuna bağlı olarak da değişmektedir. Selçuk ve Tuzlukaya (2013)'ün çalışması da bu bulguyu desteklemektedir. Diğer yandan çalışmada boşanmış ve eşinden ayrı olan kadınların rol çatışmasından daha fazla etkilendiği belirlenmiştir. Bu bulgu Aksoy vd. (2019)'un evli kadınların işgücüne daha fazla katıldığı yönündeki sonuçtan farklıdır.

Kadınların işgücüne katılımı önündeki engellerden birisi de yerine getirmesi gereken sorumluluklardan biri olan çocuk bakımındır. Çalışmada 6 yaş ve üzeri çocuğu olan kadınların daha fazla rol çatışması yaşadığı belirlenmiştir. Oysa Kılıç ve Öztürk (2014), 5 yaşından küçük çocukların bulunmasının kadınların işgücüne katılımı önündeki önemli engellerden olduğunu ileri sürmektedir.

Diğer yandan çalışmada sektörel tercihler de kadın istihdamını etkileyen önemli bir faktör olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu kadınların genelde ikincil piyasa özelliği taşıyan işlerde ve hizmetler sektöründe istihdam edildiklerini savunan Fidan (2000) ve Selçuk ve Tuzlukaya (2013) ile örtüşmektedir. Diğer yandan Hoem ve Hoem (1989)'un çalışmasında belirtildiği gibi kadın istihdamında sektörel tercih ve kadın işgününün verimi kadınların çocuk sahibi olup olmamasına göre değişmektedir. Dolayısıyla çocuğu olan kadınların sektörel tercihleri çocuk sayısı ve çocukların yaşlarından etkilenmektedir.

Çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de Hoem ve Hoem (1989), Misra vd., (2011) ve Ayhan (2009)'un savunduğunun aksine yasal düzenlemelerin kadın istihdamı üzerindeki etkisinin önemli olmadığı sonucudur.

6. SONUÇ

Kadının çalışma hayatına girişinde geçmişte sadece ekonomik faktörler ön planda iken günümüzde sosyal faktörlerin önemi giderek artmaktadır. Kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikaların belirlenmesi ve bunun önündeki engellerin aşılması için kadın istihdamını etkileyen unsurların belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada kadın istihdamına etki eden faktörler ele alınarak ve söz konusu faktörlerin kadınların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla Erzurum ili özelinde ampirik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışan kadınlar, kadın istihdamını etkileyen unsurlara minimum 1, maksimum 5 puan verebilmektedir. Dolayısıyla verilen puanın yükselmesi kadın istihdamına yönelik ele alınan unsur etkisinin önemini arttırdığını göstermektedir. Dolayısıyla çalışmaya katılanların kadın istihdamına yönelik ele alınan unsurlara verdikleri ortalama puanın 3,53 olduğu görülmektedir. Diğer yandan tüm faktörler içerisinde max ortalama değeri rol çatışmasına aittir, yani ankete katılan kadınlar rol çatışmasını kadın istihdamını etkileyen unsurlar arasında en önemlisi olarak görmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgularda kadın istihdamını olumsuz yönde etkileyen unsurlardan biri olan rol çatışmasının etkisinin kadın çalışanların yaşlarına göre değiştiği tespit edilmiştir. Rol çatışmasından en çok etkilenen yaş aralığının ise 20-29 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç kadın çalışanların yaşları ilerledikçe ailevi sorumlulukları kadın istihdamı önünde bir engel olarak görmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan rol çatışmasının etkisi kadın çalışanların eğitim düzeyine göre de farklılaşmaktadır. Rol çatışmasının en fazla ilköğretim mezunlarında sonrasında ise lise/meslek lisesi mezunlarında görüldüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla eğitim düzeyi düşük kadın çalışanlarda rol çatışmasının eğitim düzeyi yüksek olanlara göre daha fazla yaşandığını ifade edebiliriz. Ayrıca kadın çalışanların medeni durumu ile rol çatışması arasındaki ilişki de anlamlı bulunmuştur. Özellikle boşanmış kadınlarında dâhil edildiği “diğer” grubunun daha fazla rol çatışması yaşadığı tespit edilmiştir. Yine çocuk sahibi olan çalışan kadınlar ele alındığında rol çatışması çocuk sayısı ve çocukların yaşlarına bağlı olarak da değişmektedir. İki çocuğu olan kadınların ve 6 yaş üstü çocuğa sahip kadınların rol çatışması daha fazla yaşandığı belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu 6 yaşından sonra çocuğun okula başlamasıyla birlikte annenin sorumluluğunun arttığını göstermektedir.

Diğer yandan sektörel tercihler ve verimlilikte kadının işyerindeki pozisyonuna bağlı olarak değişmektedir. Diğer bir ifadeyle belirli sektörlerde kadın istihdamına bakış açısı kadının pozisyonuna göre farklılaşmaktadır. Özellikle müşteri ve idari-büro hizmetleri açısından belirli sektörlerde kadın çalışanların tercih edilmesi elde edilen bu sonucu destekler niteliktedir. Kadının sektörel tercihi ve kadın işgücünün verimi çocuk sayısı ve çocukların yaşlarına göre de farklılaşmaktadır. Zira çalışılan sektör aynı zamanda çocuk bakımına ilişkin sunulan imkânlar ve kadının çocuklarına ayırdığı zamanı da etkilemektedir. Sektörel tercih ve verimlilik faktörünün etkisi kadın çalışanların gelirine göre de değişmektedir. Sektörel tercih-verimliliğin kadın istihdamı üzerindeki etkisi 1000-3000 ve 3000-5000 arası gelir düzeyine sahip olanlarda daha yüksektir. Son olarak kadın istihdamını etkileyen unsurlardan olan sektörel tercihler ve verimlilik faktörünün etkisi kadın çalışanların statüsüne göre de değişmektedir.

Kadın istihdamının karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olan cinsiyet ayrımcılığı kadın çalışanların eğitim durumuna bağlı olarak değişmektedir ve bu unsur en fazla ilköğretim mezunlarında kadın istihdamını etkilemektedir. Ayrıca cinsiyet ayrımcılığı kadın çalışanların statüsüne göre de farklılaşmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığının kadın istihdamı üzerindeki etkisinin özel sektörde daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de yasal düzenlemeler ve toplumun kadın istihdamına ilişkin tutumunun kadın istihdamı üzerindeki etkisinin önemli olmadığı sonucudur. Dolayısıyla elde edilen bu bulgu, kadın istihdamının yasal düzenlemeler ve toplumun tutumundan çok ailevi sorumluluklardan etkilendiği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak analiz kapsamında ele alınan unsurlar arasında rol çatışması kadın istihdamını etkileyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Rol çatışmasının kadın istihdamı üzerindeki etkisi olumsuz yönde olmaktadır. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 2020 İşgücü İstatistiklerine göre işgücüne dâhil olmayan 21.855.000 kadından 10.308.000 kişi işgücüne dâhil olmama nedeni olarak ev işleriyle meşgul olmalarını neden göstermiştir. İşgücüne dâhil olmama nedenleri arasında ev işleriyle meşgul olma en fazla orana sahiptir. Dolayısıyla Erzurum ili özelinde elde edilen bulguların Türkiye geneli ile örtüştüğü söylenebilir. Diğer yandan rol çatışmasının etkisi kadının yaş, eğitim düzeyi, medeni durum ve çocuk sahipliği gibi temel demografik özelliklerine göre değişmektedir. Dolayısıyla geleneksel kavramların daha fazla ön plana çıktığı Erzurum ili özelinde ve ülke genelinde kadın istihdamının gelişmesi ve artırılması için kadını belirli rollere hapseden toplumsal bakış açısının değiştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kültürel olarak belirlenen ve sosyal olarak yerleşen cinsiyet ayrımcı yaklaşım değiştirilebilir niteliktedir. Kadın istihdamının artırılması için tek başına yasal düzenlemeler yeterli olmamakta, sosyal açıdan da kadının konumunun iyileştirilmesi ve ayrımcı yaklaşımın değiştirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca rol çatışmasının kadın istihdamı üzerindeki önemli etkisi göz önünde bulundurulduğunda kadının geleneksel rollerinin daha fazla oranda erkeklerle paylaşılmasının toplumsal yapı dönüşümünde büyük bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Toplumsal dönüşüm sürecine en fazla katkı sağlayacak unsur ise elbette eğitimidir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, S., Davarcıoğlu, F., ve Aksoy, N. (2019). Türkiye'de ve seçilmiş ülkelerde kadının işgücü piyasasındaki yeri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 43, 184-202.
- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N., ve Çeviş, İ. (2019). Türkiye' de kadın istihdamı ve etkileyen faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17 (3), 146-163. doi:http://dx.doi.org/10.11611/yead.594124
- Altan, Ş., ve Ersöz A. (1994). *Kadının çifte yükümlülüğü*. Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadın Statüsü ve sorunları Genel müdürlüğü Bülteni, Sayı: 2 Mart.
- Ankara Barosu (2020, 25 Kasım). *6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ve Mevzuatı*. 2013. http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/2012yayin/2011son_rasikitap/6284-sayili-ailenin-korunmasi.pdf
- Aslan, O. (2005). *Kamu personel rejim-statü hukukundan esnekliğe*. Ankara. Todaie.
- Ayhan, A. (2009). *Eşitlik ilkesi ve tarihçesi*. <https://trstatic.eodev.com/files/d9a/65e9e521f282aaef794b21fa2c9bad3a.pdf>
- Baş, T. (2013). *Anket: Nasıl hazırlanır? Nasıl uygulanır? Nasıl değerlendirilir?* (Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 7. Baskı). Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- Berktaş, F. (2004). Kadınların insan haklarının gelişimi ve Türkiye. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferansı Yazıları*. https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/berktay_std_7.pdf
- Bozkaya, G. (2013). Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler: Türkiye üzerine bir analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 69-80.
- Çatalbaş, G. (2015). Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörlerin belirlenmesi: Panel veri yaklaşımı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(10), 249-280.
- Çetin, I., ve Sevüktekin, M. (2014). Türkiye'de kadın istihdamının geleceği paradoks. *Ekonomi. Sosyal ve Politika Dergisi*, 10(2), 52-83.
- Dedeoğlu, S. (2014). *Türkiye'de yeni endüstriyel istihdam ve kadın işçiler*. Emeğin Kitabı. İstanbul. Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Dedeoğlu, S. (2018). *Toplumsal cinsiyet*. Kadınlar İçin Daha Çok ve Daha İyi İşler: Türkiye'de İnsana Yakışır İş İçin Kadınların Güçlendirilmesi Projesi, Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Uluslararası Çalışma Örgütü.

- Doğan, E. (2014). *Kadınların gözünden istihdam meselesi* (Yüksek Lisans Tezi). TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., ve Çinko, M. (2016). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi* (6. Baskı). İstanbul. Beta Yayınevi.
- Erol, S. (2015). Türkiye'de kadının çalışma hayatına katılımının belirleyicileri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 2-21.
- Fidan, F. (2000). Kapitalizmin gelişme sürecinde kadının çok yönlü konumu (Medya örneği). *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 117-133.
- Gökkaya, V. (2014). Cam tavan, kadın ve ekonomik şiddet. *Journal of Academic Social Science Studies*, 12(2), 371-383. doi:10.9761/JASSS2385
- Göksel İ. (2013). Female labor force participation in Turkey: The role of conservatism. *Women's Studies International Forum*, 41(1), 45-54.
- Gölçek, Ş. G. (2019). Neoliberal politikaların Türkiye'de kadın istihdamına etkisi. *Sosyoekonomi*, 27(41), 129-150.
- Hoem, B., ve Hoem, J. M. (1989). The impact of women's employment on second and third births in modern Sweden. *Population Studies*, 43 (1), 47-67.
- International Labour Organization. (2021, 25 Şubat). *World Employment and Social Outlook: Trends 2020*. <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/lang--en/index.htm>
- International Labour Organization. (2020, 21 Aralık). *ILO Türkiye Ofisi*. https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_619892/lang--tr/index.htm
- İçli, G. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ve küreselleşme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 30, 133-143. doi: 10.5505/pausbed.2018.91886
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (3. Baskı). Ankara. Asil Yayın Dağıtım.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de çalışma hayatında kadın istihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 231-260.
- Karcıoğlu, F., ve Leblebici, Y. (2014). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri:" Cam tavan sendromu üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(4), 2-20.
- Kılıç, D., ve Öztürk, S. (2014). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri; Ekonometrik bir analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Makal, A. (2010). Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum*, (25), 13-41.
- Misra, M., Budig, M., ve Boeckmann, I. (2011). Work-family policies and the effects of children on women's employment hours and wages. *Community, Work & Family*, 14(2), 139-157. doi:10.1080/13668803.2011.571396
- Özer, M., ve Biçerli, K. (2003). Türkiye'de kadın işgücünün panel veri analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-86.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye'de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217 – 1230.
- Pekel, E. (2019). Toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının çalışma hayatındaki konumu. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 05 (01).
- Pettit, B., ve Hook, J. (2005). The structure of women's employment in comparative perspective. *Social Forces*, 84(2), 779-801.
- Selçuk, F. Ü., ve Tuzlukaya, Ş. (2013). Çalışma yaşamı ve kadın. Lerzan Gültekin, Gül Güneş, Ceylan Ertung ve Aslı Şimşek (der.) *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Sorunlarına Toplu Bir Bakış* (s. 4-16) içinde. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Stier, H., Epstein, N., ve Braun, M. (2001). Welfare regimes family-supportive policies and women's employment along the life course. *American Journal of Sociology*, 106(6), 1731-1760.

- Talaş, Ö., ve Çakmak, F. (2013). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımlarının Kogort analizi. *Ekonometrik ve İstatistik Dergisi*, (18), 18-34.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018, 05 Şubat). *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023*. https://ailevecalisma.gov.tr/KSGM/PDF/kadinin_guclenmesi_strateji_ve_eylem_plani.pdf
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021, 08 Ocak). *Kadının Statüsü*. <https://www.aile.gov.tr/yayinlar/raporlar/kadinin-statusu/>
- Toksöz, G. (2012). *Kalkınmada farklı yörüngeler kadın istihdamında farklı örüntüler ışığında Türkiye'de kadın istihdamı*. (Editör: Ahmet Makal, Gülay Toksöz), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emegi, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Toksöz, G. (2017). *Neoliberal piyasa, özel ve kamusal patriarka çıkmazında kadın emegi*. içinde: S. Dedeoğlu ve A.Y. Elveren (der.), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021, 15 Ocak). *İşgücü İstatistikleri, Şubat 2021*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr>
- Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) (2020, 06 Ağustos). *İstatistikler*. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>
- Yaşar, M. (2014). *Sosyoekonomik açıdan eğitimde fırsat eşitliği*. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Giresun.
- Yerlikaya, B., Yakut, S. G., ve Öcal, A. T. (2021). Bireylerin sosyodemografik özelliklerinin çalışma hayatında kadına bakış açılarına etkisinin analizi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 19-62. doi: 10.21550/sosbilder.777139
- Yıldırım, K., ve Doğrul, G. (2008). Çalışmamak ya da çalışmamak: Türkiye'de kentsel alanlarda yaşayan kadınların işgücüne katılmama kararlarının olası belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 239-262.
- Yılmaz, M. ve Zoğal, Y. (2015). Kadın işgücüne katılımın tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. *Econ World*, 1-25. Torino.
- Zaim, S. (1997). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul. Filiz Kitapevi.

EKLER

EK-1: Türkiye’de Kadın İstihdamına İlişkin Yasal Düzenlemeler

Yıllar	Gelişmeler
1923	İlk kadın partisi olan Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulması girişiminde bulunuldu, kadınlara oy hakkı tanımayan 1909 tarihli Seçim Kanunu gereğince partinin kuruluşuna onay verilmediğinden dernekleşmeye gidildi.
1923	Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kadınların kamusal alana girmesini sağlayan yasal ve yapısal reformlar hızlandı.
1924	Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği) çıkarıldı.
1926	Türk Medeni Kanunu'nu kabul edilmesi ile kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı ve mallar üzerinde tasarruf hakkı tanındı.
1930	Belediye yasası ile kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanındı.
1933	Köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak kadınlara köylerde muhtar olma ve ihtiyar meclisine seçilme hakları verildi.
1934	Anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı
1935	Türkiye Büyük Millet Meclisine ilk kez 17 kadın milletvekili girdi.
1950	İlk kadın belediye başkan (Müfide İlhan) Mersin'den seçildi.
1990	Kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan Medeni Kanun'un 159. maddesi Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi.
1991	48. Hükümet döneminde ilk kadın vali (Lale Aytaman) Muğla iline atandı.
1993	Türkiye'nin ilk kadın başbakanı Tansu Çiller hükümeti kurdu
1995	Türkiye Pekin'de yapılan ve 189 ülkenin katıldığı 4. Dünya Kadın Konferansı'na katılarak taahhütleri çekincesiz olarak kabul etti.
2000	"Kadın Erkek Eşitliği İzleme Kurulu"nun kurulması yönünde karara varıldı.
2002	Yeni Türk Medeni Kanunu ile kadın-erkek eşitliğini gözeten; cinsiyet ayrımcılığına son veren; kadın emeğini değerlendiren değişiklikler yapıldı.
2003	Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun
2004	Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi” konulu 2004/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi
2005	Cinsiyet Eşitliği ve Kadına Karşı Şiddet Konusunda Düzenlemeler
2007	1998 tarihli 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Genişletilmesi
2008	4320 Sayılı Kanun'un Uygulanmasına Dair Yönetmelik yürürlüğe girmiştir
2009	Kredi Garanti Kurumlarına Sağlanacak Hazine Desteğine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Karar
2010	Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” konulu 2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesi
2011	6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigorta Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
2013	Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik
2016	6663 sayılı kanun ile kadın çalışanlar ve ebeveynlerin özlük haklarında düzenleme
2018	Kreş ve gündüz bakımevi hizmetine ilişkin yapılan ödemelerin belli bir tutarı vergiden istisna edilmesi
2019	Kadın Çiftçilerin Sigorta Kapsamına Girmesi için Aile Reisi Olması Koşulunun Kaldırılması
	Kadın Girişimciler İçin Kredi Garanti Fonuna Hazine Desteği Sağlanması,
	İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler

Kaynak: <http://www.ankarabaru.org.tr>, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm>

Causality Relationship Between Government Stability and Trade Openness: The Case of Turkey

Hükümet İstikrarı ve Ticari Açıklık Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.840909>

Yılmaz Onur ARI*

Abstract

International trade is very exposed to political risk and the existence of political risk components in a given market may cause problems in both export and import activities. Government instability is one of the political risk components that is related with trade openness. The paper examines the government stability-trade openness nexus for Turkey using Vector Error Correction Model (VECM) and VECM based Granger Causality test covering the period of 1984-2016. Results have shown that there is a unidirectional causality in the long run from trade openness to government stability. Because Turkey's production of final goods usually is based on imports, an increase in exchange rate usually floats trade openness in favor of imports. This creates foreign trade deficit. Worsening economic conditions affects the government stability. Due to the unfavorable picture and economic crises in Turkey, the average duty time of the governments established between 1990-2003 was one year. Despite this, export-led growth and highest amount of foreign direct investment within three election periods starting from 2002, enabled the individuals to grasp the importance of stability in governance. During the 2010s, Turkey struggled with the foreign trade deficit, high inflation and unemployment rates brought about by the high exchange rate, and the deteriorating economic situation caused the ministers in the cabinet and even the presidential system to change. Thus, the study concluded that trade openness may affect the policy-relevant implications and create government instability for Turkey through changes in exchange rates and depreciation of Turkish lira.

Keywords: Government stability, political risk, trade openness, Turkish economy, vector error correction model

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
15.12.2020

Accepted:
28.07.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
15.12.2020

Kabul Tarihi:
28.07.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Öz

Uluslararası ticaret siyasi riske çok fazla maruz kalmaktadır ve belirli bir piyasadaki siyasi risk bileşenlerinin varlığı hem ihracat hem de ithalat faaliyetlerinde sorunlara neden olabilmektedir. Hükümet istikrarsızlığı, ticarete açıklıkla ilgili siyasi risk bileşenlerinden biridir. Makale, 1984-2016 dönemini kapsayan Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve VECM tabanlı Granger Nedensellik testi kullanılarak Türkiye için hükümetin istikrar-ticaret açıklık bağımlı olarak incelemektedir. Elde edilen sonuçlar, uzun vadede ticarete açıklıktan hükümet istikrarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin nihai mal üretimi genellikle ithalata dayandığından, döviz kurundaki artış genellikle ticaret açıklığını ithalat lehine dalgalandırır. Bu da dış ticaret açığı yaratmaktadır. Kötüleşen ekonomik koşullar hükümetin istikrarını etkiler. Türkiye'deki olumsuz tablo ve ekonomik kriz nedeniyle 1990-2003 yılları arasında kurulan hükümetlerin ortalama görev süreleri bir yıl olmuştur. Buna rağmen, 2002 yılından başlayarak üç seçim dönemi içinde ihracatın liderliğinde büyüme ve yüksek miktarda doğrudan yabancı yatırım bireylerin hükümet istikrarının önemini kavramalarını sağlamıştır. Türkiye 2010'lu yıllar boyunca da yüksek döviz kurunun getirdiği dış ticaret açığı, yüksek enflasyon ve işsizlik oranları ile mücadele etmiş, kötüleyen ekonomik durum kabinedeki bakanların ve hatta cumhurbaşkanlığı sisteminin değişmesine neden olmuştur. Bu nedenle çalışma, Türkiye için ticari açıklığın politikayla ilgili sonuçları etkileyebileceği ve döviz kurlarındaki değişim ile Türk lirasının değer kaybı aracılığıyla hükümet istikrarsızlığı yaratabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet istikrarı, politik risk, ticari açıklık, Türkiye ekonomisi, vektör hata düzeltme modeli

To Cite/ Atıf (APA): Ari, Y.O. (2021). Causality relationship between government stability and trade openness: The Case of Turkey. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(16), 422-431

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, onurari@bayburt.edu.tr

1. INTRODUCTION

The concept of risk, used as a variant of performance, is widely used in strategic management. According to Knight (1921), risk is a part of randomness that can be fully securable. The part of randomness that is not securable Knight defines as uncertainty. As a different definition, Miller (1992) stated "risk" concept as unpredictable results or changes in performance. Risk can occur as a result of organizations' exposure to internal or external factors. In this respect, risk sources are expressed with the concept of risk. For example, with the concepts of "political risk" and "competitive risk", risk sources are indicated. These two concepts relate the unpredictability of organizations' performance with uncertain environmental components (Miller, 1992).

Political risk, another subtitle of country risk alongside economic and financial risks, refers to the importer's failure to make the payment to the exporter or delay due to political problems such as coup, civil war in the importing country or the war situation between trade partners (Çalışkan, 2009: 19). Political risk can have an effect on various foreign firms and it can be in various ways, such as import and export controls, licensing, investment constraints and the movement of currency management (Yahaya, 2016).

Government instability is one of the political risk components and there are two complementary factors behind the relationship of government instability to the economy. First, government instability narrows the horizons of policy makers and causes them to implement suboptimal macroeconomic policies. Second, government instability shortens the visibility of monetary and fiscal authorities, leading them to make decisions that have no long-term impact (Aisen and Vega, 2011: 3). As a matter of fact, all actors in the goods and money markets cannot make sound predictions in an environment of instability and act restrictedly with the psychology of avoiding risk. In other words, governments that tend to constantly change their laws and economic regulations and shape the country's economy with their decisions constitutes risk for foreign investors (Ozbozkurt and Satrovic, 2018: 198).

At this point, political risk has an obscure impact that raises trade costs and decreases international trade activities. In the case of government instability, exports increase while imports decrease due to the increase in exchange rates. However, the decrease in imports due to the increase in the prices of the goods and services to be imported in terms of national currency will occur depending on the degree of dependence on imports of a country. The net effect of the change in import and export values will show itself on the current account balance. In addition, the increase in exchange rates will increase the value of foreign debt payments in terms of national currency, and this will have an impact on the external deficit (Şanlısoy, 2010: 209-210). While the effects of economic and financial risks on trade have been thoroughly analyzed, there has been little mention of political risk in the literature. For this reason, it is important to examine the relationship between government instability, which is one of the political risk component, and foreign trade in countries like Turkey whose exports are dependent on imports. In fact, there are just a few researches on the impact of foreign trading activities of countries (Bilgin et al., 2018: 486).

Turkey's most important partners in exports are European Union (EU) countries, the USA, Israel and some neighbor countries like Iran and Iraq. Turkey's main partners in imports are China, Russia, the USA, Iran and EU countries (Koşar, 2018: 23-25). From time to time, Turkey and its trading partners may face various political problems-government stability, corruption, bribery, coup attempts, terror incidents, ideological stratification etc. in their governance as well as they may experience a political crisis between themselves. Turkey-EU Syrian refugee crisis, Turkey-Russia aircraft crisis, Turkey-Israel Palestinian crisis, Turkey-Iran-Iraq regional crisis and Turkey-USA Iraq war crisis and visa restriction issues are among some main political problems for Turkey in the last three decades.

Government stability is a kind of common risk component in Turkish political history. The lack of longevity of the governments established in Turkey also affects the behavior of both national and international economic actors. It is expected that government stability affects international trade

activities for Turkey. Thus, this study aims to provide initial evidence regarding government stability-trade openness nexus for Turkey. Political risk in Turkey is not so much mentioned in the economics literature. Therefore, it will be a guide for future studies in terms of seeing the impact of government stability and other political risk measures (corruption, bribery, internal and external conflicts etc.) on international trade. The form of the paper is as follows: Section 2 includes a short overview of the literature. Section 3 lays out the data and methodology. Empirical findings and results are discussed in section 4. Concluding remarks are set out in the final part.

2. LITERATURE REVIEW

Although risk assessment is specific to businesses in political terms, the study of political risk in economic and financial literature for countries dates back to the 1960s. Although the conceptual boundaries of political risk have been studied since the 1970s, uncertainty seems to prevail in the early literature (e.g., Kobrin, 1978; Simon, 1984; Chermack, 1992). For countries, political risk assessment is basically focuses on discontinuities. Political risk can shape the trade of nations and determines the degree of risk (Fitzpatrick, 1983).

As stated in the previous section, there is a lack of literature on the effect of political risk on trade openness. In the empirical literature, there are a few studies on the export side of a trading activity. Among them, Fosu (2003), examined the effect of political instability on export activities in 30 Sub-Saharan Africa countries. The model was analyzed cross-sectionally for the period 1967-86. The paper concluded that there is an adverse effect of political instability on export growth. Moser et al. (2008), clarified that German public export credit guarantees have a statistically positive effect on exports. Besides, they opined that political risk is a strong factor for exports; therefore, political risk should be considered in empirical models of international trade. Bilgin et al. (2018) analyzed the determinants of Turkish exports to 43 member countries of the Islamic Development Bank from 1996 to 2015. The authors examined the influence of various policy risk initiatives on Turkey's overall exports in the importing countries. Political turmoil in the importing countries has been seen to be adversely correlated with Turkish exports.

There are also a few empirical studies on the import side of an economic activity regarding political risk-trade nexus. For example, Sidek and Hanif (2013), investigated the impact of political risk on imports in Malaysia. The paper used fully-modified OLS regression technique. As a result, they opined that the impact of political risk has an impact on imports in the long run and socio-economic conditions, law and order, and accountability should be improved to boost trade. Can et al. (2019), showed the impact of political relations on the foreign trade volume for the period 2005-2017 between Turkey and Russia, which is especially an important country for Turkey's imports. They used a time series regression analysis. The research concluded that the political crisis has a major and detrimental effect on the volume of foreign trade.

In general sense, the previous findings show that the existence of political risk in a country is considered as one of the main factors for withdrawal of exporting or importing activities. In fact, Al-Marhubi (2005), suggests that the standard of governance is strongly linked to openness in international trade. Bönnal and Yaya (2015) explored that increases in trade openness affect the stability of government. Besides, Şimşek (2015), in the study using panel data analysis for 66 countries between 2002 and 2013, states that government instability has a negative effect on foreign trade and investment by affecting economic relations negatively. Therefore "government stability" can be a leading factor in analyzing political risk-trade openness nexus. Using a simple two-period model combining a version of Armington international trade model, Grechyna (2017), found that higher political distortions lead to higher volatility of trade openness. Özek (2019), studied the trade openness-political stability nexus for EU member transition economies and found that there is a one-way causality relationship from trade openness to government stability for Bulgaria and Estonia. The increase in welfare in the transition economies where export-led growth takes place enables

individuals to grasp the importance of political stability. Furthermore, government stability may increase the level of economic development. For instance, Bayar and Yener (2019) investigated the impact of government stability on tourism sector development in Mediterranean countries including Turkey over the period 2002-2015. Using panel cointegration and causality analysis, they explored a bidirectional causality between tourism development and government stability.

Recently, Dankumo et al. (2020), examined the impact of governance in Sub-Saharan African countries on trade using panel data within the range of 1996 and 2017. They found that government instability reduces trade for Low Governance Index countries while it does not affect trade in Very Low Governance Index countries. Qadri et al. (2020) also investigated the impact of government stability on foreign trade and investment for Pakistan from 1976 to 2016. They applied ARDL model and found that government instability blocks both foreign trade and investment activities in the long-run. Besides, the government instability significantly hinders the foreign portfolio investment and exports in the short-run.

There are some theoretical studies (Kartal and Öztürk, 2017; Sürmen, 2019), empirical works (Arslan, 2011) regarding the impact of government stability on economic growth and empirical works (Ozbozkurt and Satrović, 2018) regarding the relationship between FDI and political stability in Turkey. However, the current literature does not have an empirical study regarding foreign trade-government stability nexus. Therefore, it is necessary to study this subject empirically.

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1. Data set

The data is comprised of time series data of political risk (POL) and trade openness (TRO) for Turkey annually. The data ranges from 1984 to 2016. "Government stability" is chosen as a political risk component for Turkey and the data is extracted from International Country Risk Guide Table published by The PRS Group. Trade openness means the sum of exports and imports of a country in a given period of time. Trade openness data as a percent of GDP for Turkey is obtained by the Global Economy Website. The logarithm of all series are taken in order to purify the series from small fluctuations and make them linear. Accordingly, LPOL denotes the government stability as a political risk measure and LTRO denotes trade openness of Turkey.

Table 1: The Data Used in the Model

Variables	Symbol	Source	Usage Style
Political Risk Component (Government Stability)	LPOL	The PRS Group	Logarithmic
Trade Openness	LTRO	Global Economy Website	Logarithmic

Source: Author's Compilation

3.2. Methodology

If the variables used in the econometric analysis are not stationary, there will be a regression fallacy problem, so it is essential to examine the stationarity of the data before starting the analysis. Various unit root tests are used to study stationarity. In the literature, ADF (Dickey and Fuller, 1979) and PP (Phillips and Perron, 1988) tests have been used extensively to find out the stationarity status of the series. Both tests may not be accurate for small sample data set due to their poor size and power characteristics (De Jong et al., 1992). Therefore, a newly proposed test, NG Perron (2001) is also applied alongside ADF test in this paper.

In the Johansen test, a long-term relationship between non-stationary variables is applied, provided that it is integrated into the same degree. The fact that the variables have such a linear composition means that there is a cointegration relationship between the variables (Engle and Granger, 1987). For this reason, Johansen method is a frequently used method to determine a long-term nexus between variables (Ari and Yıldız, 2018).

Johansen proposed two types of statistics to calculate the number of cointegration vectors. These statistics are the Maximum Eigenvalue and Trace statistics. If the trace test statistic is greater than the critical value and the eigenvalue statistic is greater than the critical value, the null hypothesis of no cointegration is rejected. Thus, the error correction model is applied after a long-term relationship is determined between the variables (Hjalmarsson and Österholm, 2007).

Granger (1988) claimed that in the case of a co-integration relationship between variables, it would be reasonable to use the Vector Error Correction Model (VECM) to evaluate the short-term causal relationship between these variables. The error correction model makes it possible to differentiate between long-term and short-term dynamics between variables and to determine short-term dynamics. For this function, an error correction term is inserted between the explanatory variables, representing the adaptation to the long-term balance, by taking into account the variations of the non-stationary variables in the first order. If there is a cointegration relationship, at least one directional causality relationship must be found (Karamelikli and Kesingöz, 2017). The error correction model adapted to the variables used in the study is expressed as follows:

$$\Delta POL_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{1i} \Delta LPOL_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_{2i} \Delta LTRO_{t-i} + \Phi 1 EC_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\Delta TRO_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_{1i} \Delta LTRO_{t-i} + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_{2i} \Delta LPOL_{t-i} + \Phi 2 EC_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

For this purpose, Granger Causality Test based on VECM was applied for lagged values of variables (LTRO and LPOL) in Model (1) and Model (2). Statistically significant t values indicate a long-term Granger causality (Lebe and Akbaş, 2014; Topallı, 2015). Hypotheses are as follows:

H₀: Government stability (LPOL) is not the Granger cause of trade openness (LTRO)

H₀: Trade openness (LTRO) is not the Granger cause of government stability (LPOL)

4. RESEARCH FINDINGS AND RESULTS

Table 2 presents descriptive statistics. It can be observed that average government stability, as a political risk component (LPOL) is 1.99 % with standard deviation of 0.24 % and maximum of 2.31 %. Besides trade openness (LTRO) has a mean value of 3.74 % with a standard deviation of 0.18 % and a maximum of 4.00 %. Probability values of the Jarque-Bera statistics of LPOL and LTRO are greater than 0.05. This indicates the normal distribution of the variables. Distributions of LPOL and LTRO are slightly left-skewed. Kurtosis of LFDI and LTRO are lower than 3. This means that the distribution is platykurtic. The kurtosis of LPOL is greater than 3. This implies that the distribution is leptokurtic. In brief, it can be interpreted that variables are distributed normally because all the kurtosis values are close to 3.

Table 2: Descriptive Statistics

	LPOL	LTRO
Mean	1.998682	3.742134
Median	2.042518	3.819908
Maximum	2.310553	4.006788
Minimum	1.300192	3.381335
Std. Dev.	0.244413	0.187269
Skewness	-0.902259	-0.533260
Kurtosis	3.536414	1.879020
Jarque-Bera	4.873040	3.291830
Probability	0.087465	0.192836
Sum	65.95651	123.4904
Sum Sq. Dev.	1.911606	1.122232
Observations	33	33

Source: Computed by author using E-views 10.0.

ADF unit root test and NG Perron unit root test are employed in order to examine the integration level of the variables.

Table 3: The Results of ADF Unit Root Test

Unit Root Test	Augmented Dickey-Fuller			
Country	Variables	Level	1st Difference	2nd Difference
Turkey	LPOL	-2.015684	-4.303514*	
	LTRO	-1.679982	-5.172268*	

Note: Significance at 1 % is denoted by *.

Source: Computed by author using E-views 10.0.

Table 4: The Results of NG Perron Unit Root Test

Level	MZa	MZt	MSB	MPT
LPOL	-6.56774	-1.81190	0.27588	3.73119
LTRO	-3.95535	-1.35200	0.34182	6.23911
First Difference				
LPOL	-26.0851	-3.59509	0.13782	0.99204
LTRO	-15.4580	-2.77009	0.17920	1.62234

Source: Computed by author using E-views 10.0.

The unit root tests checked in Table 3 and Table 4 reveal that all series are non-stationary at level, so it is necessary to take their first difference [I(1)] to make them remain stationary. The precondition of the Johansen test is that all variables in a study must be integrated in the same degree or all variables must not become stationary at the level. Thus, they are adequate and sufficient for Johansen Cointegration Analysis.

Table 5: Optimum Lag Length

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.001641	-0.736595	-0.641438	-0.707505
1	47.06073	0.000333	-2.333310	-2.047838*	-2.246039
2	9.767845*	0.000292*	-2.472285*	-1.996498	-2.326832*
3	2.779011	0.000345	-2.318905	-1.652802	-2.115270
4	3.549273	0.000390	-2.219994	-1.363577	-1.958179
5	3.255952	0.000447	-2.125806	-1.079074	-1.805810

LR: Likelihood Ratio Criterion, FPE: Final Prediction Error Criterion AIC: Akaike Information Criterion, SC: Schwarz Information Criterion, HQ: Hannan-Quinn Information Criterion

Source: Computed by author using e-views 10.

The maximum length was taken as five while determining the appropriate lag length. As a result of all information criteria, it has been concluded that the appropriate lag length is 2. Table 6 shows the results of the Johansen cointegration test.

Table 6: Johansen Cointegration Test

Trace Statistics			
	Statistics	0.05 Critical Value	Probability
H ₀ : r=0, H ₁ : r=1	29.95279	25.87211	0.0147
H ₀ : r=1, H ₁ : r=2	2.871895	12.51798	0.8914
Max- Eigen Statistics			
	Statistics	0.05 Critical Value	Probability
H ₀ : r=0, H ₁ : r=1	27.08090	19.38704	0.0031
H ₀ : r=1, H ₁ : r=2	2.871895	12.51798	0.8914

Source: Computed by author using e-views 10.

According to the trace and max-eigen statistics results, there is a cointegration relationship between LPOL and LTRO. This cointegrated relationship means that government stability and trade openness have a long-term relationship in Turkey. According to the Johansen cointegration test, since there is a cointegration relationship between LPOL and LTRO variables, the error correction models of these variables are estimated and shown in Table 7. In the short-term relationship, the error correction term EC_{t-1} coefficient is interpreted. The sign of the coefficient of the error correction term is found as "-" between 0 and -1 in equation 1 and equation 2 as shown in Table 7.

If the sign of the error correction term's coefficient is "-", it means that the deviations between the series that acting together in the short term disappear in the long term and the series converge to the long-term equilibrium relationship. Therefore, analysis show that deviations occurring in the LPOL and LTRO series, in which the error correction mechanism works and moves together in the long term, disappear and the series converge.

Table 7: The Results of Vector Error Correction Model (VECM)

Equation (1), Dependent Variable: LPOL		Equation (2), Dependent Variable: LTRO	
Variable	Coefficient	Variable	Coefficient
EC _{t-1}	-0.111923* (0.00741)	EC _{t-1}	-0.898605** (0.02516)
LNLTRO (-1)	-0.692957*** (0.05741)	LNLPOL (-1)	-0.377757** (0.01673)
Constant	0.597142	Constant	-2.988134

Source: Computed by author using e-views 10.

Note: Significance at 1 % is denoted by *, significance at 5 % is denoted by **, and significance at 10 % is denoted by ***.

The error correction mechanism, which shows the short and long term adaptation process, tests the validity of the short-term causality relationship. In this framework, in the study, since the series are cointegrated, Granger causality test based on Vector Error Correction Model was applied at Table 8.

Table 8: The Results of Vector Error Correction Granger Causality /Block Exogeneity Wald Tests

Dependent Variable	Independent Variable
	LPOL(-1)
LTRO	(0.3943)
X ²	0.7257
Dependent Variable	Independent Variable
	LTRO(-1)
LPOL	(0.0272)
X ²	4.8788

Source: Computed by author using e-views 10.

“ H_0 : Trade openness (LTRO) is not the Granger cause of government stability (LPOL).” hypothesis is rejected. That means LTRO is the Granger cause of LPOL for Turkey. However, “ H_0 : LPOL is not the Granger cause of LTRO.” hypothesis is accepted since probability value is greater than 5 %. In the case of Turkey, there is a long-term unidirectional causal link between openness to trade and government stability. In other words, there is a one-way causal relationship from trade openness to government stability for Turkey. This means that there may be other factors affecting trade openness rather than government stability for Turkey.

3. CONCLUSIONS

This paper analyzed the linkage between government stability and trade openness in Turkey for the period of 1984-2016. The relationship between government stability and trade openness was evaluated using the Vector Error Correction Model (VECM) and VECM based Granger Causality test. The empirical findings showed that there is a unidirectional causality flowing from trade openness to government stability in the long run.

Politics in Turkey could not be established on solid foundations. The duration of duty of the established governments is very short. Government instability is the underlying cause of the unfavorable picture and economic crises in Turkey, especially since 1990.

One of the most likely reasons for this economic turmoil in the 1990s and 2000s is the foreign trade deficit. Because Turkey’s production of final goods usually depends on the imported raw materials and intermediate goods, a rise in exchange rate increases trade openness in favor of imports. This made the foreign trade deficit worse and deepen. Despite this, Turkish ruling party achieved political stability within 3 election periods starting from 2002. As in East European transition economies mentioned by Özek (2019), export-led growth and highest amount of foreign direct investment in these periods enabled the individuals to grasp the importance of stability in governance.

During the mid-2010s, high exchange rate created foreign trade deficit, high inflation and unemployment rate in Turkey. The worsening economic situation caused changes in the council of ministers and even changes in presidential system. Turkey is still facing vulnerabilities in the balance of payments.

Monetary indicators are more striking in today's economies. Exchange rates are one of these indicators. Changes in the exchange rate, depreciation of the national currency, high rate devaluations are not preferred by the governments. Because these are seen as indicators of the failure of governments by both the opposition and the public. A development that emerges in this way may create pressures on the governments, such as holding elections or withdrawing from the government, which may create political instability. This situation can be considered as a channel running from external trade balance to political instability.

As a result, this study suggests that trade activities may have an impact on the sustainability of government in Turkey. Exportation of high value-added goods, production of raw materials and intermediate goods and development of industry can be beneficial for improving the political climate of Turkey. Furthermore, improved relations with Turkey’s major trade partners, the EU and Russia, could have a positive impact on government stability for Turkey. For a good governance and political stability, the Turkish government shouldn’t constantly change the laws and economic regulations. In this sense, certainty and predictability of decisions made by Turkish government are important elements of political stability as well as duration of the government. Government stability and trade openness increase with the level of economic development.

Evidence in the paper needs to be confirmed. Therefore, the study will be a guide for future studies in terms of seeing the impact of government stability and other political risk components such as democratic accountability, ethnic and religious tensions, bribery etc.

REFERENCES

- Aisen, A. and Vega, F. J. (2011). How does political instability affect economic growth? *IMF Working Paper*.
- Al-Marhubi, F. (2005). Openness and governance: evidence across countries. *Oxford Development Studies*, 33, 453-471.
- Ari, Y. O. and Yıldız, Ü. (2018). Causality relationship between transfer expenditures and labor force participation rate in Turkey. *Eastern European Journal of Regional Studies*, 4(2), 58-72.
- Arslan, Ü. (2011). Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik performans: Türkiye örneği. [Political instability and economic performance: The case of Turkey]. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 73-80.
- Bayar, Y. and Yener, B. (2019). Political stability and tourism sector development in Mediterranean Countries: a panel cointegration and causality analysis. *European Journal of Tourism Research*, 21, 23-32.
- Bilgin, M. H., Gozgor, G. and Demir, E. (2018). The determinants of Turkey's exports to Islamic countries: the impact of political risks. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 27(5), 486-503.
- Bönnal, M. and Yaya, M.E. (2015). Political institutions, trade openness, and economic growth: new evidence. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51, 1276-1291.
- Çalışkan, A.E. (2009). *Dış ticaret işlemlerinde risk yönetimi* [Risk management in foreign trade operations]. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Can, E., Özmutlu, S. Y. and Aykaç, C. (2019). Politik iklim değişikliklerinin ülkelerarası ticaretle ilişkisi: Türkiye-Rusya uçak krizi üzerine ekonometrik bir inceleme [The effect of changes in the political climate on intercountry trade: An econometric analysis on Turkey-Russia aircraft crisis]. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28(1), 1-18.
- Chermack, J.M. (1992). Political risk analysis: past and present. *Resources Policy*, September, 167-178.
- Dankumo, A. M., Ishak, S., Bani, Y. and Hamzah, H. Z. (2020). Relationship between governance and trade: evidence from Sub-Saharan African countries. *Research in World Economy*, 11(6), 139-154.
- De Jong, D. N., Nankervis, J.C., Savin, N.E. and Whiteman, C.H. (1992). The power problem of unit root tests in time series with autoregressive errors. *Journal of Econometrics*, 53, 323-343.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Engle, R. F. and Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Fitzpatrick, M. (1983). The definition and assessment of political risk in international business: a review of the literature. *Academy of Management Review*, 8(2), 249-254.
- Fosu, A. K. (2003). Political instability and export performance in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Studies*, 39(4), 68-83.
- Grechyna, D. (2017). Trade openness and political distortions. *Munich Personal Repec Archive*, Paper No. 79951.
- Hjalmarsson, E. and Österholm, P. (2007). Testing for co-integration using the Johansen Methodology when variables are near integrated. *IMF Working Paper*, June 2007.
- Karamelikli, H. and Kesgingöz, H. (2017). Finansal gelişme bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği [Financial development components impact on economic growth: Evidence from Turkey]. *İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 683-701.
- Kartal, G. and Öztürk, S. (2017). Türkiye'de politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme ilişkisi. [Politic instability and economic growth relationship in Turkey]. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(4), 250-270.
- Knight, F.H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. The Riverside Press: Cambridge.

- Kobrin, S. J. (1978). When does political instability result in increasing investment risk? *Columbia Journal of World Business*, 113-122.
- Koşar, A. (2018). Türkiye'nin son on yılda en çok ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin hiyerarşik kümeleme analizi ile gruplandırılması ve değerlendirilmesi. [Hierarchical clustering analysis of Turkey's exporting and importing countries in the last decade]. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 17-28.
- Lebe, F. and Akbaş, Y.E. (2014). Türkiye'de konut talebinin analizi. [Analysis of home demand in Turkey]. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 57-83.
- Miller, K. D. (1992). A framework for integrated risk management in international business. *Journal of International Business Studies*, 23(2), 311-331.
- Moser, C., Nestmann, T. and Wedow, M. (2008). Political risk and export promotion: evidence from Germany, *The World Economy*, 31(6), 781-803.
- Ng, S. and Perron, P. (2001). Lag length selection and the construction of unit root tests with good size and power. *Econometrica*, 69(6), 1519-1554.
- Ozbozkurt, O. B. and Satrovic, E. (2018). Causal relationship between foreign direct investment and macro-level political stability in Turkey. *27th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, Rome, 1-2 March 2018.
- Özek, Y. (2019). Politik istikrar ve ekonomik belirleyiciler arasındaki nedensellik ilişkisi: Avrupa Birliği üyesi merkezi ve doğu Avrupa geçiş ekonomileri. [Causality relation between political stability and economic determinants: European Union member Center and Eastern European transition economies] *Turkish Studies*, 14(2), 465-481.
- Phillips, P.C.B. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Qadri, N., Shah, N. and Qureshi, M. N. (2020). Impact of political instability on international investment and trade in Pakistan. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 9(2), 283-305.
- Şanlısoy, S. (2010). Politik istikrarsızlık-ekonomik süreç politikaları etkileşimi. [Political instability-economic process policies interaction] *Sosyoekonomi*, Aralık Sayısı, 192-214.
- Sidek, N.Z.M. and Hanif, A. (2013). The impact of political risk on imports in Malaysia. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 1(1), 51-63.
- Simon, J. D. (1984). A theoretical perspective on political risk. *Journal of International Business Studies*, 15(3), 123-143.
- Şimşek, T. (2015). Politik istikrarsızlık çerçevesinde politika ve iktisat etkileşimi. [The interaction of politics and economics in the context of political instability]. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 3(2), 39-54.
- Sürmen, Y. E. (2019). Siyasi krizlerin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi: rahip Brunson davası. [The effects of political crises on Turkey's foreign trade: pastor Brunson case] *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 2(2), 189-207.
- Topallı, N. (2015). Turizm sektörünün Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerine etkisi. [The effect of tourism sector on the economic growth of Turkey: 1963-2011]. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 14, 339-352.
- Yahaya, H. S. (2020, October 3rd). *An Evaluation on Political Risk and its Involvement in International Trade of Goods (Importing and Exporting) and the Legal Means of Managing the Risk*. https://www.researchgate.net/publication/319315886_An_Evaluation_on_Political_Risk_and_its_involvement_in_international_trade_of_goods_importing_and_exporting_and_the_legal_means_of_managing_the_risk

Vergi İncelemesinin Amaçları ve Bu Amaçlara İlişkin Sorunlar Nelerdir?: Bir Durum Çalışması *

◆◆◆ What Are The Objectives of The Tax Inspection?: A Case Study of Turkey

Mustafa Erkan ÜYÜMEZ**
Ali Osman YILMAZ***
Sema ÜNLÜER****

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901058>

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
22.03.2021

Kabul Tarihi:
14.07.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Öz

Bu araştırmanın amacı, vergi incelemesinin amaçlarına ilişkin sorunları belirlemek ve bu sorunların giderilmesine yönelik çözüm önerileri getirmektir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri, 8 vergi mükellefi, 11 muhasebe meslek mensubu ve 17 vergi müfettişinden oluşan toplam 36 katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizi, NVivo 11 Pro bilgisayar programı yardımı ile tümevarım analizi şeklinde yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim yönü, gelir ve giderlerin tam kavranması, çift kayıt işlemlerinin önlenmesi, kayıt dışı ekonominin azaltılması ve denetim dışı amaçlar ile vergi incelemesinin yapılmaması temaları altında toplanmıştır. Bu çerçevede, vergi incelemelerinin amaçlarının gerçekleştirilebilmesi, dolayısıyla vergi incelemelerinin etkinliğinin ve caydırıcılığının sağlanabilmesi için bütüncül bir yaklaşım ile vergi incelemeleri eylem planının oluşturulmasına ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, vergi incelemelerinin denetim dışı amaçları ile yapılmamasının önüne geçilmesi için Vergi Denetim Kurulunun ve müfettişlerin bağımsızlık ve objektifliğinin güçlendirilmesi sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi incelemesi, nitel araştırma, görüşme tekniği.

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
22.03.2021

Accepted:
14.07.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

Abstract

The objective of this study is to identify the problems related to the objectives of tax inspections in Turkey and to offer solutions for these problems. This study was conducted with a qualitative research method. Research data was obtained through semi-structured interviews with a total of 36 participants, consisting of 8 taxpayers, 11 members of the accounting profession and 17 tax inspectors. The analysis of the research data was conducted in the form of inductive analysis by benefiting from NVivo. The revealed findings are gathered under 5 themes including; guidance and training aspects of tax inspections, full understanding of incomes and expenses, prevention of double registration procedures, reducing the informal economy and no tax inspection for non-investigation purposes. In this context, it has been determined that in order to achieve the objectives of tax inspections, and therefore to ensure the effectiveness and deterrence of tax inspections, it is necessary to create a tax inspections action plan with a holistic approach. In addition, the result of strengthening the independence and objectivity of the Tax Inspection Board and tax inspectors was achieved in order to prevent tax inspections from being carried out for non-audit purposes.

Keywords: Tax inspection, qualitative research, interview technique.

Atıf / to Cite (APA): Üyümez, M.E., Yılmaz, A.O. ve Ünlüer, S. (2021). Vergi incelemesinin amaçları ve bu amaçlara ilişkin sorunlar nelerdir?: Bir durum çalışması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 432-452

* Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 1601E003 numaralı proje kapsamında desteklenen ve 07/08/2019 tarihinde savunulan "Türkiye'de Vergi İncelemelerinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Bir Durum Çalışması" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** ORCID Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, meuyumez@anadolu.edu.tr

*** ORCID Dr., İç Denetçi, Sosyal Güvenlik Kurumu, İç Denetim Birimi Başkanlığı, yilmazaliosman@yahoo.com

**** ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Engelliler Entegre Yüksekokulu, Bilgisayar Kullanımı Bölümü, semaaktas@anadolu.edu.tr

Extended Abstract

Background:

Tax is one of the essential sources of revenue that the state receives gratuitously from natural and legal persons to fund its activities, based on its sovereign power (Oktar, 2019: 2). Taxpayers' statements must be reliable in order to comprehend the tax base completely. Therefore, we need to check the tax statements and the records based on the tax statements. The most effective method of achieving this is the tax inspection (Turhan, 1979: 73). It can be said that one of the main objectives of the tax inspection is to ensure tax compliance for other taxpayers who are not audited as a result of the control and effectiveness provided by the tax inspection. States, therefore, need a reliable and effective tax inspection system to be able to bring the informal economy under control, to ensure that all taxpayer statements are correct, to increase the harmonization of taxpayers with tax, and to collect more tax revenue.

Research Purpose:

When the studies in the literature were assessed, it was observed that there was no qualitative research on the objectives of the tax inspection in a way that included tax inspectors, members of accounting profession (Sworn-in CPA with CPA), and taxpayers. It is aimed in this study to determine the problems related to the objectives of the tax inspection in the context of the opinions of the participants consisting of tax inspectors, members of the accounting profession, and taxpayers, and to offer solutions for solving the problems. Depending on this general purpose, the research questions are as follows:

1. What are the objectives of the tax inspection?
2. How do the participants evaluate the objectives of the tax inspection?
3. How do the participants evaluate the tax inspections in the context of achieving their goals?
4. What are the solution proposals for the realization of the objectives of the tax inspection?

Methodology:

Since, in this study, it is aimed to determine in detail the situations about the problems encountered in the objectives of the tax inspection in Turkey in its natural environment, the qualitative research method has been used. In order to obtain in-depth information on the subject of the study by using various data collection techniques over a specific time, this research has been patterned as a case study. In this study, snowball sampling, which is one of the purposeful sampling methods, was applied. A total of 36 participants; including 17 tax inspectors working in different departments of tax inspection group in Ankara; 11 members of accounting profession and 8 taxpayers participated in this study. During the data collection process of the study, interviews were conducted with participants using semi-structured interview questions. In addition to the interview technique, non-participant observation, archival records, and document review data collection techniques were also utilized in the research. In this research, more than 40 interviews were conducted with 36 participants. Content analysis was used in the interpretation of the data obtained in this research. After the data collection process is completed, breakdown of voice recordings, research diaries, pre- and post-interview logs were uploaded to the Nvivo 11 Pro qualitative data analysis program. In content analysis, the qualitative data analysis computer program was utilized.

Findings:

In this study, as a result of interviews conducted with participants and content analysis on data obtained through other data collection techniques, it is observed that the research findings are gathered under the underlying theme "objectives of the tax inspection" and five sub-themes. This sub-themes are guidance and training aspect of tax inspections, full understanding of incomes and expenses, prevention of double registration procedures, reducing the informal economy and no tax inspection for non-investigation purposes.

Conclusions:

According to the research results, it has been determined that in order to achieve the objectives of tax inspections, and therefore to ensure the effectiveness and deterrence of tax inspections, it is necessary to create a tax inspections action plan with a holistic approach. In addition, the result of strengthening the independence and objectivity of the Tax Inspection Board and tax inspectors was achieved in order to prevent tax inspections from being carried out for non-audit purposes.

1. GİRİŞ

Günümüzde vergiler, genel olarak vergi mükelleflerinin beyanları üzerine tarh edilmektedir. Vergi idareleri, mükellef beyanlarının doğruluğunun ve noksansız olmasının kontrolünde vergi denetim araçlarından yararlanmaktadır. Bu araçların en etkili olanının vergi incelemeleri olduğu ifade edilebilir. Vergi incelemeleri; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, sosyo-kültürel yapıları, kayıtdışı ekonomik yapıları, vergi mükelleflerinin vergiye gönüllü uyumu, vergi bilinci, ülkelerin vergi mevzuatı, sık aralıklar ile yapılan mevzuat değişiklikleri, bunların sebep olduğu karmaşıklıklar ile vergi idarelerinin yapısı gibi farklı durumlardan etkilenebilmektedir (Acar ve Merter, 2005: 7-11; Akdoğan, 2001: 47; Güler, 2019: 300-301). Devletlerin, kayıtdışı ekonomiyi kontrol altına alabilmesi, mükellef beyanlarının doğruluğunu ve vergi uyumunu sağlayabilmesi sonrasında daha fazla vergi geliri toplayabilmesi için güçlü ve etkin bir vergi inceleme sistemine gereksinimi vardır. Vergi incelemeleri, belirli amaçlar çerçevesinde incelemeye yetkili kişiler tarafından yapılmaktadır. Türk vergi denetim sisteminde 10.07.2011 tarihinde yapılan yeniden organizasyon çalışmaları sonucunda vergi incelemeleri, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDK) çatısı altında vergi müfettişleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Alanyazın incelendiğinde vergi incelemesinin amaçlarına yönelik doğrudan yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, vergi incelemesine ilişkin çalışmaların genel olarak nicel yöntemler ile yapıldığı görülmektedir. Aslan (2008) nicel çalışmasında, vergi denetiminden beklenen etkinlik ve yeterliliğe ulaşamamasından dolayı mükelleflerin üzerinde denetim riski baskısının oluşturulmadığını belirlenmiştir. Organ ve Çavdar (2017) araştırmasında, denetimlerde bilgi teknolojilerinden yeterince yararlanılmadığını, VDK yapılanmasında iç ve dış denetim ayrımı olmadığı için vergi müfettişlerinin kendi alanlarında uzmanlaşmayı sağlayamadıklarını ve mesleki güvencelerinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. Alanyazında, vergi konusunda nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı araştırmalar az sayıda bulunmaktadır: Pryadilnikov (2009) çalışmasında izlenen yıllar itibarıyla, “vergi müfettişlerinin amacının vergi gelirlerini artırmak” şeklindeki değerlendirmesinde bir değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Karşılaştırılan yıllar itibarıyla vergi kaçırıcıların yakalanma olasılığının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayatakshi (2012) çalışmasında vergi uyumu bakımından, vergi yasalarını anlama ve vergi karmaşıklığını azaltma konusunda vergi mükelleflerine verilen desteğin (rehberliğin) vergi kaçırma dahil olmak üzere hileli davranışları azaltabileceğini tespit etmiştir. Abera (2016) araştırmasında vergi denetiminin etkinliğinde denetim kalitesinin tek başına organizasyonel bağımsızlıktan, üst yönetimin desteğinden ve denetlenen firmanın ölçeğinden daha baskın bir faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır. Alanyazında vergiye yönelik nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir: Tuck (2007) çalışmasında vergi müfettişlerinin mükelleflerin vergi kaçakçısı olduğu yönündeki önyargılarının, şirket yetkilileri ile müfettişler arasında güvene dayalı şeffaf bir ilişkinin kurulmasına engel olduğunu belirtmektedir. Bakır (2012) çalışmasında VDK öncesinde var olan dört denetim birimi kökenli vergi müfettişlerinin “vergi müfettişliği” tek kimliği altında kaynaştırılmaması ve yeni kimliğin vergi müfettişlerince içselleştirilememesi nedeniyle vergi denetimlerinden beklenen amaçlara ulaşamayacağını ortaya çıkarmıştır. Bişgin (2018) çalışmasında sık aralıklar ile yapılan vergi denetimlerinin, mükelleflerde incelenme ihtimali düşüncesinin yaygınlaşmasına ve bunun sonucunda vergi uyumuna katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Alanyazında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde; VDK sonrasında vergi incelemesinin amaçları konusunda, vergi müfettişlerini, muhasebe meslek mensuplarını ve vergi mükelleflerini kapsayan nitel bir araştırmanın yapılmadığı görülmüştür. Verginin taraflarını oluşturan bu katılımcı gruplarına yönelik vergi incelemesinin amaçları hakkında araştırma yapma ihtiyacının bulunduğu söylenebilir. Bu yüzden, çalışmanın konusunu, vergi incelemesinin amaçlarının neler olduğu, bu amaçlar kapsamında sorunların tespit edilmesi ve bunlara yönelik olarak çözüm önerilerinin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, vergi incelemesinin amaçlarına ilişkin sorunların ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin belirlenmesidir. Bu çalışma ile

katılımcıların vergi incelemesinin amaçlarına ilişkin değerlendirmeleri ve uygulamaya yönelik görüşleri araştırılmıştır.

2. VERGİ İNCELEMESİ KAVRAMI VE VERGİ İNCELEME SONUÇLARI

Vergi incelemesi kavramı, vergi denetimi kavramının içerisinde yer almakla birlikte alanyazında ve özellikle uygulamada birbirlerinin yerine kullanılabilir. Vergi denetimi, esasında vergi incelemesini de içine alan daha geniş, çatı bir kavramdır. Vergi denetimi, vergi incelemeleri ile birlikte diğer denetim araçları olan yoklama, bilgi toplama ve arama denetim araçlarını da içermektedir (Soydan, 2015: 11). Vergi incelemesi, vergi denetim araçlarının en önemlisi ve en kapsamlı olanıdır. Vergi incelemesi, tarh edilmesi gereken vergi alacağını tam ve doğru olarak tespit edebilmek amacıyla mükellefin bütün defter, kayıt, belgelerinden ve üçüncü kaynaklardan temin edilen bilgilerden yararlanılarak derinlemesine yapılan bir araştırma şeklinde ifade edilebilir (Yılmaz, 2019: 7).

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu'nun (VUK) 134/1. maddesinde vergi incelemesinin amacı "ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve sağlamak" olarak belirtilmiştir.¹ Mezkur kanunda belirtilen amacın gerçekleştirilebilmesi için ilgili yetkililer tarafından gerekmesi halinde iktisadi kıymetlerin fiili envanterinin yapılması ve beyannamelerde olması gereken unsurların incelenmesi belirtilmektedir (VUK, md. 134/2). Burada bahsedilen inceleme, şekli denetimden ziyade defter, belge ve kayıtların maddi gerçeğe (iktisadi gerçeğe) uygun olup olmadığının araştırılmasıdır. Aslında bu denetim, ödenmesi gereken "gerçek mali gücün" tespitinin amaçlandığı gerçeklik denetimidir (Başaran Yavaşlar 2010: 396). Mükelleflerin beyanına dayalı günümüz vergi anlayışında vergi inceleme faaliyetinin esas amacı, mükelleflerin kasıtlı ve yanlış bildirimlerini önlemektir. Bu yüzden özellikle beyana dayalı vergilerde vergi incelemesinin yapılması gereklidir (Melumad ve Mookherjee, 1989: 149; Tekin ve Çelikkaya, 2017: 5). Vergi incelemelerinin kendisinden beklenen esas amacı gerçekleştirebilmesi için "matrah farkı bulunması" hedefiyle soruşturmacı/kriminalistik yaklaşımla yapılmaması gerekir (Soydan, 2015: 203; Turhan, 1979: 100).

Vergi incelemesinin diğer amaçları; vergi kaçakçılığını engellemek ve böylece daha fazla vergi geliri elde edilmesini sağlamak (Hsu, 2013: 449), kayıt dışı ekonomi ile mücadele ederek mükellefler arasında haksız rekabeti önlemek, böylece mükellefler arasında vergi adaletinin tesisine yardımcı olmak, incelemeler esnasında mükelleflere vergi mevzuatı hakkında rehberlik etmek, aynı hataların tekrar edilmesini azaltmak için bilgi düzeylerine katkı sağlamak ve vergi bilincini artırarak vergi uyumuna yardımcı olmak olarak sıralanabilir (Organ, 2008: 128).

Vergi incelemesi çok yönlü bir denetim faaliyetidir. Vergi incelemeleri, yanlış bildirimleri önlemek ve tespit etmenin dışında diğer amaçlarının gerçekleştirilmesi bakımından doğrudan incelenen mükellef ve muhasebe meslek mensupları üzerinde, dolaylı olarak da incelenmeyen diğer mükellef ve muhasebe meslek mensupları üzerinde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2019: 8). Vergi incelemesinden beklenen amaçların gerçekleştirilebilmesi, inceleme elemanlarının donanım ve davranışlarının yanında, incelenen kişilerin yaklaşımlarına ve politika olarak vergi inceleme faaliyetine verilen öneme de bağlıdır (Akdoğan, 1979: 5).

Çalışmanın bu kısmında, kavramsal çerçeve genel hatları ile aktarıldıktan sonra vergi inceleme faaliyetlerine ilişkin sayısal veriler sunulmaktadır. VDK, 2011 yılında kurulduktan sonra gerçekleştirilen vergi incelemeleri tek bir merkezden yürütülmeye başlanmıştır. 2012-2020 yıllarında gerçekleştirilen vergi inceleme verileri, incelemeler neticesinde düzenlenen vergi inceleme raporları ve inceleme sonuçları aşağıda yer alan tablolara sırasıyla aktarılmıştır. Toplam vergi mükellef sayıları ve incelenen mükellef sayıları karşılaştırılarak vergi inceleme oranları Tablo 1'de gösterilmektedir.

¹04.01.1961 tarihli ve 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (RG.10.01.1961-10703).

Tablo 1: VDK Sonrası Vergi Mükellef Sayıları, İncelenen Mükellef Sayıları ve İnceleme Oranları*

Mükellef Sayıları ve İnceleme Oranları	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1 Mükellef Sayısı (Kişi)**	2.422.975	2.460.281	2.472.658	2.527.084	2.541.016	2.636.370	2.727.208	3.004.329	2.813.452
2 İncelenen Mükellef Sayısı (Kişi)	46.845	71.352	55.284	58.676	49.817	44.182	44.376	40.763	47.597
İnceleme Oranı (2/1*100) (%)	1,93	2,90	2,24	2,32	1,96	1,68	1,63	1,35	1,69

*Bu tablo, Hazine ve Maliye Bakanlığının 2019-2020 yıllarına ait Faaliyet Raporları, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının 2012-2018 yıllarına ait Faaliyet Raporları ile Gelir İdaresi Başkanlığının 2012 yılı Faaliyet Raporunda yer alan veriler kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

**Faal Gelir Vergisi mükellef sayıları ile faal Kurumlar Vergisi mükellef sayıları toplamından oluşmaktadır.

Kaynak: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDK) 2012 Yılı Faaliyet Raporu, 2013; VDK 2013 Yılı Faaliyet Raporu, 2014; VDK 2014 Yılı Faaliyet Raporu, 2015; VDK 2015 Yılı Faaliyet Raporu, 2016; VDK 2016 Yılı Faaliyet Raporu, 2017; VDK 2017 Yılı Faaliyet Raporu, 2018; VDK 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2019; Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) 2012 Yılı Faaliyet Raporu, 2013; Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB) 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2020; Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB) 2020 Yılı Faaliyet Raporu, 2021.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere; VDK kurulduktan sonra 2013 yılında incelenen vergi mükellef sayısı, bir önceki yıla göre %63 artış göstermiştir. Dolayısıyla bu yılda incelenen mükellef oranı %2,90 seviyesine yükselmiştir. Bununla birlikte, 2014-2019 yıllarında incelenen mükellef sayıları ve inceleme oranlarının azaldığı görülmektedir. 2020 yılında faal gelir vergisi mükellefleri ile kurumlar vergisi mükelleflerinin %1,69'unun incelenemediği görülmektedir.²

Vergi incelemeleri, tam ve sınırlı vergi inceleme türlerinden oluşmaktadır. En genel ifadeyle tam vergi incelemesi, bir mükellefin bir vergi veya birden fazla vergi türünün incelenen dönem/dönemler bağlamında her türlü iş ve işlemlerinin incelenmesi şeklinde belirtilebilir. Sınırlı vergi incelemesi ise, belirli bir vergi türüne ve/veya döneme yönelik belirli iş ve işlemlerin incelendiği vergi incelemesidir (Yılmaz, 2019: 56). VDK tarafından 2012-2020 yıllarında gerçekleştirilen tam ve sınırlı vergi inceleme rapor sayıları aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Vergi İnceleme Türlerine Göre Rapor Sayıları*

Vergi İnceleme Türleri	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1 Tam Vergi İnceleme Sayısı	17.024	32.821	37.355	30.291	40.642	26.992	33.681	33.849	37.859
2 Sınırlı Vergi İnceleme Sayısı	88.737	130.546	111.692	129.209	144.820	92.034	101.422	94.571	107.343
Toplam Vergi İnceleme Rapor Sayısı** (1+2)	111.692	163.367	149.047	159.500	185.462	119.026	135.103	128.420	145.202

*Bu tablo, Hazine ve Maliye Bakanlığının 2019-2020 yıllarına ait Faaliyet Raporları, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının 2012-2018 yıllarına ait Faaliyet Raporlarında bulunan veriler kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

**Toplam inceleme rapor sayısı bulunurken bir mükellefin birden fazla dönemi incelenmişse her bir vergilendirme dönemi ayrı bir inceleme raporu olarak dikkate alınmaktadır. Bu yüzden Tablo 1'de yer alan incelenen mükellef sayıları ile bu tabloda yer alan inceleme rapor sayısı farklılık gösterebilmektedir.

Kaynak: VDK 2012 Yılı Faaliyet Raporu, 2013; VDK 2013 Yılı Faaliyet Raporu, 2014; VDK 2014 Yılı Faaliyet Raporu, 2015; VDK 2015 Yılı Faaliyet Raporu, 2016; VDK 2016 Yılı Faaliyet Raporu, 2017; VDK 2017 Yılı Faaliyet Raporu, 2018; VDK 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2019; HMB 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2020; HMB 2020 Yılı Faaliyet Raporu, 2021.

Yukarıdaki Tablo 2'de belirtilen verilere bakıldığında, Türkiye'deki toplam vergi incelemelerinin büyük kısmını, sınırlı vergi incelemeleri oluşturmaktadır. Özellikle, 2017 yılında tam vergi inceleme sayısının toplam vergi inceleme sayısının %22,6'sına kadar gerilediği görülmektedir. Bununla birlikte 2018-2020 yıllarında tam vergi inceleme sayısının nisbi olarak artış gösterdiği ve 2020 yılında tam vergi inceleme sayısının toplam vergi inceleme sayısının %26,1'ini oluşturduğu belirlenmiştir. Yapılan vergi incelemeleri sonucunda, tespit edilen matrah farkı, tarhi istenen vergi tutarı ile öngörülen ceza tutarları aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmiştir.

²VDK faaliyet raporlarında incelenen mükelleflerin büyüklüklerinin belirtilmemesinden dolayı mükelleflerin ölçeklerine göre inceleme oranı üzerinde değerlendirme yapılamamıştır.

Tablo 3: VDK Sonrası Kümülatif Vergi İnceleme Sonuçları*

Kümülatif Vergi İnceleme Sonuçları**	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1 Bulunan Matrah Farkı Tutarı (Milyar TL)	131	53,7	39,4	46,7	32,6	23,1	37,7	44,7	138,3
2 Tarhi İstenilen Vergi Tutarı (Milyar TL)***	4,5	8,6	7,9	9,8	7,2	5,9	8,7	10,4	24,9
3 Kesilmesi Önerilen Ceza Tutarı (Milyar TL)	8,8	19	16,6	18,8	15,9	14,4	19,9	23,5	40,2
Toplam Vergi Aşlı ve Ceza Tutarları (2+3)	13,3	27,6	24,5	28,6	23,1	20,3	28,6	33,9	65,1

*Bu tablo, Hazine ve Maliye Bakanlığının 2019-2020 yıllarına ait Faaliyet Raporları, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının 2012-2018 yıllarına ait Faaliyet Raporlarında yer alan veriler kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

**Vergi inceleme sonuçları, vergi türleri itibarıyla belirtilmeyip toplulaştırılarak toplam tutar olarak gösterilmiş ve Milyar TL olarak aktarılmıştır. Bu yüzden tutarlar en yakın rakama yuvarlanmıştır.

***Bu tutarların içerisinde yer alan kurumlar ve gelir vergisi geçici vergi türündeki tutarlar terkin edilerek üzerinden ayrıca gecikme faizi ve vergi ziyayı hesaplanmaktadır.

Kaynak: VDK 2012 Yılı Faaliyet Raporu, 2013; VDK 2013 Yılı Faaliyet Raporu, 2014; VDK 2014 Yılı Faaliyet Raporu, 2015; VDK 2015 Yılı Faaliyet Raporu, 2016; VDK 2016 Yılı Faaliyet Raporu, 2017; VDK 2017 Yılı Faaliyet Raporu, 2018; VDK 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2019; HMB 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2020; HMB 2020 Yılı Faaliyet Raporu, 2021.

Tablo 3'ten de anlaşıldığı üzere; 2012-2020 yıllarında vergi incelemeleri neticesinde kesilmesi önerilen vergi ceza tutarları, tarhiyatı istenen vergi asıl tutarlarının 1,92 ile 2,44 katı kadardır. 2018 yılında bu fark, yaklaşık 2,29 katı seviyesindedir. 2020 yılında ise bu fark, 1,61 katı düzeyine düşmüştür.

VDK'nın kurulması, hem Maliye Bakanlığı'nın örgütsel organizasyonunda, hem de Türk vergi denetim sisteminde devrimsel örgütsel değişimi getirmiştir (Bakır, 2012: 82). Bununla birlikte, vergi incelemelerinin, farklı zamanlarda ve farklı unvanlara sahip kişiler tarafından yapılmasının çok ötesinde bir konu olduğu belirtilebilir. Vergi incelemesinin, vergi idaresinin mutlaka gerçekleştireceği en etkili ve temel denetim yollarından birisi olduğu ifade edilebilir (Yılmaz, 2019: 3). Vergi incelemesinin amaçlarının belirlenmesine, bu amaçlar bağlamında varolan sorunların tespit edilmesine ve sorunlara yönelik çözüm önerilerinin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, vergi müfettişleri, muhasebe meslek mensupları (Yeminli Mali Müşavir ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavir) ve vergi mükelleflerinden oluşan katılımcıların değerlendirmeleri bağlamında vergi incelemesinin amaçlarına yönelik sorunların ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu genel amaca bağlı olarak mevcut çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Vergi incelemesinin amacı/amaçları nelerdir?
2. Katılımcılar, vergi incelemesinin amaçlarını nasıl değerlendirmektedir?
3. Katılımcılar vergi incelemelerini, amaçlarına ulaşılması bağlamında nasıl değerlendiriyor?
4. Vergi incelemesinin amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik çözüm önerileri nelerdir?

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, araştırma konusundaki olayların ve durumların doğal ortamında gerçekçi, bütüncül ve detaylı olarak tespit edilmesine odaklanıldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Nitel araştırma yönteminin birçok deseni bulunmaktadır. Bu desenlerden birisi durum çalışmasıdır. Vaka (durum) çalışmasında, araştırmacı olguyu iyice anlamak ve araştırmak için bir durum ya da durumlara odaklanır (Stake, 2008: 121; Yin, 2009: 26-27; Yıldırım ve Şimşek, 2008: 69). Bu araştırma, çalışma konusunda belirli bir süre zarfında çeşitli veri toplama tekniklerinden yararlanılarak derinlemesine bilgi elde edilmesi amaçlandığı için durum çalışması şeklinde desenlenmiştir.

3.2. Araştırma Ortamı ve Katılımcılar

Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kartopu (zincirleme) örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme tekniğinde, araştırmanın problemi (amacı) hakkında zengin bilgi kaynağı olabilecek kişilerin veya durumların belirlenmesi önemlidir. Bu yüzden araştırma konusunda zincirleme olarak en fazla bilgiye sahip kişiler üzerinden detaylı bilgiye ulaşılmaya çalışılır. Saha çalışması süreci, çalışma konusunda en çok bilgiye sahip kişilerin kimler olabileceğinin tespiti ile başlar, bu katılımcılar üzerinden bir sonraki adımda araştırma konusunda daha fazla bilgi edinilebilecek kişilere silsile (zincirleme) şeklinde ulaşılarak devam etmektedir. Böylece ulaşılan veriler, kartopu şeklinde büyüyerek devam etmektedir. Saha çalışması, elde edilen yeni bulgular azalmaya ve benzer durumlar mükerrer olmaya başlayınca kadar sürdürülmektedir (Patton, 2002: 237; Sönmez ve Alacapınar, 2018: 174-177; Yıldırım ve Şimşek, 2008: 107, 111-112). Araştırma kapsamındaki katılımcılar; VDK Başkanlığı ve Ankara'daki farklı denetim grup başkanlıklarında görev yapmakta olan 17 vergi müfettişi, merkez ofisi Ankara'da bulunan 5'i yeminli mali müşavir (YMM) ve 6'sı serbest muhasebeci mali müşavir (SMMM) olmak üzere 11 muhasebe meslek mensubu ile farklı sektörlerde ticari faaliyette bulunan ve farklı büyüklükteki firma sahibi/ortağı olan 8 vergi mükellefi olmak üzere toplam 36 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılara, kartopu örneklemesine uygun olarak daha bilgili kişilerin yönlendirmesiyle erişilmiştir. Araştırma verilerinin tekrar etmeye başlaması ve elde edilen yeni verilerin azalması üzerine geçerlik ve güvenilirlik komitesinin değerlendirmesi sonucunda görüşmeler sonlandırılmıştır. Bu çalışmada, katılımcılar ile görüşmeler 01/11/2016-29/03/2017 tarihleri arasında yapılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmacı, durum çalışması ile bir olguyu derinlemesine incelemeye çalışır. Durum çalışmalarında, veriler araştırmacı tarafından toplanmayı bekler bir halde değildir (Glesne, 2015: 63). Bu süreçte araştırmacı durum (vaka) ile ilgili birçok kaynaktan detaylı veri toplayarak bilgi elde eder (Creswell, 2009: 13; Yin, 2009: 18). Nitel araştırmalarda verilerin toplanmasında katılımcıların tecrübelerinin, algılarının, bakış açılarının irdelenerek ortaya çıkarılmasında kullanılan ve çok güçlü bir teknik olan görüşmeden sıklıkla yararlanılmaktadır (Denzin ve Lincoln, 2005: 10; Yin, 2009: 3; Yıldırım ve Şimşek, 2008: 40).

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, bir taraftan çalışmayı motive eden cevaplara, diğer taraftan da bunların ötesine geçebilecek ilgili yeni verilere ulaşmaya fırsat vermesi sebebiyle tercih edilmiştir. Araştırmada görüşme tekniğine ek olarak arşiv kayıtları, belge incelemesi ve katılımcı olmayan gözlem veri toplama teknikleri de kullanılmıştır. Çalışmanın veri toplama aşamasında katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde görüşme soruları; alternatif görüşme soruları, sondalar ve tamamlayıcı sorular ile desteklenmiştir. Bu görüşmeler yüz yüze, e-posta ve telefon şeklinde yapılmıştır. Katılımcı gruplarına göre katılımcı sayıları ve görüşme süreleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: Katılımcılar ve Görüşme Süreleri

Katılımcılar*	Sayı (kişi)	Süre (dk/saat)
1 Vergi Müfettişleri	17	1.347/22,45
2 Muhasebe Meslek Mensupları (YMM ve SMMM)	11	872/14,53
3 Vergi Mükellefleri	8	364/6,07
Toplam (1+2+3)	36	2.583/43,05

*Katılımcı sayı ve toplam süreleri, katılımcı gruplarına göre toplu olarak tabloda gösterilmiştir.

Araştırma kapsamında 36 katılımcı ile 40'dan fazla görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin toplam süresi 2.583 dakika'dır (43,05 saat). Yüz yüze yapılan görüşmelerin üçünde ve telefon görüşmelerinde, veriler not tutularak toplanmıştır. Yüz yüze görüşmelerin geri kalan kısmında araştırma verileri, ses kayıt cihazından yararlanılarak kaydedilmiştir. Araştırma konusu hakkında

görüşme öncesi ve sonrasında da derinlemesine bilgi elde edilmeye devam edilmiştir. Bu süreçlerde ulaşılan tüm veriler, görüşme sonrası araştırma günlüklerine aktarılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde, veriler derinlemesine irdelenerek kavram ve temalar keşfedilmeye çalışılır. Bu süreçte veriler öncelikle kodlanır. Kodlama, analiz edilen verilerin ne dediğinin nasıl tanımlandığıdır. Bu aşama, sınıflama-tanımlama ve tanımlama-sınıflama şeklinde devam eden ve sürekli gelişen bir süreçtir. Analizin başlangıcı, veriyi alt bölümlere ayırmak (kodlamak), nihai amacı ise daha geniş, birleştirilmiş ve bütüncül bir yapı oluşturmaktır (Gibbs, 2008: 38, 78; Glesne, 2015: 256-270; Marshall ve Rossman, 2006: 156-165; Yin, 2009: 126). Verilerin analizi süreci, verilerin toplanmaya başlaması ile eş zamanlı olarak başlamıştır. Araştırmacı, bu aşamada hatırlatıcı notlar alarak ve görüşmelere ilişkin yansıtıcı araştırma günlükler tutarak düşüncelerini geliştirmeye, yorum kabiliyetini artırmaya ve adım adım analizin derinleştirilmesini sağlamaya çalışmıştır. Araştırma günlükleri ve araştırma süreçlerine ilişkin raporlar, geçerlik ve güvenilirlik komitesi (GGK) tarafından veri toplama ve analiz sürecinin sağlıklı bir şekilde takip edilmesine yardımcı olmuştur. Veriler toplandıktan sonra veri analizinin ikinci aşamasında, veri madenine giriş yapılmıştır. 1.200 sayfadan oluşan ses kayıtlarının dökümü (deşifreleri), 200 sayfa civarındaki araştırma günlüğü, görüşme öncesi ve görüşme sonrası araştırma günlükleri, Nvivo 11 Pro nitel veri analiz programına yüklenmiştir. Bu safhada, kodlanan veriler, belirli temalar altında bir araya getirilerek okuyucuların anlayabileceği biçimde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Çalışma alan uzmanı ve araştırma yöntem uzmanı öğretim üyeleri ile araştırmacının yer aldığı GGK, kod etiketleri ve temalar üzerinde binişiklik ve fazlalık olup olmadığını belirlemek için kodlama sistematigi üzerinde çalışmış ve kodlamaların yapıldığı bölümleri incelemiştir. Bu çalışmalar sonrasında araştırma tema ve alt temalarına ulaşılmıştır. Bu temalar, genel bir olguyu ifade eder şekilde düzenlenmiştir.

3.5. Verilerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Nitel araştırmalar, doğası gereği bir olgunun varlığına ve anlamına yönelir. Bu yüzden nitel araştırmalarda geçerlik, araştırılan olgunun olduğu gibi aktarılmaya çalışılması ve doğru bilgiye erişmek için gereken tedbirlerin alınmasıdır. Nitel güvenilirlik ise, araştırma süreci ile araştırma verilerinin açık ve detaylı şekilde aktararak başka bir araştırmacının değerlendirmesine en iyi imkânı verecek şekilde ortaya koyulabilmesidir (Gibbs, 2008: 91; Marshall ve Rossman, 2006: 201-203; Yıldırım, 2010: 84; Yıldırım ve Şimşek, 2008: 255, 259, 274). Bu bağlamda çalışmanın inandırıcılığı (iç geçerlik) ve aktarılabilirliği (dış geçerlik) ile tutarlılığı (iç güvenilirlik) ve doğrulanabilirliğini/teyit edilebilirliğini (dış güvenilirlik) sağlamak için alınan önlemlerden bazıları şunlardır:

Bu araştırmada, araştırma sonuçlarına ulaşılırken izlenen sürecin çalışılan gerçekliği tespit etmedeki yeterliliğe ilişkin olan “inandırıcılığın” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 255) sağlanması için araştırma süresince, uzun süreli ve derinlemesine veri toplanmıştır. Görüşme tekniğinin dışında, katılımcı olmayan gözlem, arşiv kayıtları ve belge incelemesi veri toplama tekniklerinden de yararlanılmıştır. Görüşmelerin sonunda elde edilen verilere yönelik katılımcıların teyidi alınmıştır. Verilerin kendi içindeki tutarlılıkları kontrol edilmiştir.

Nitel bir çalışmada takip edilen adımların ve ortaya çıkarılan sonuçların benzer grup veya durumlarda da izlenmesine imkan vermeyi belirten “aktarılabilirliğin” (Patton, 2002: 14) temini için üç farklı katılımcı grubundan kişiler (vergi müfettişleri, muhasebe meslek mensupları ve vergi mükellefleri) ile görüşülerek veri kaynağı çeşitlenmesi yapılmıştır. Araştırma sürecinin her bir adımına ilişkin detaylı betimlemeler yapılmıştır. Kartopu örneklemeinden yararlanılmıştır.

Başka araştırmacıların aynı veriyi kullanarak aynı tespitlere ulaşılıp ulaşılamayacağını ifade eden “tutarlılığın” sağlanması için görüşme soruları; kolay anlaşılır, odaklı, yönlendirici olmayan,

çok yönlü olmayan, genelden özele şeklinde sıralı ve anlaşılır şekilde hazırlandıktan sonra pilot görüşmelerde test edilmiştir. Pilot uygulama sonrasında, revize edilen ve geliştirilen görüşme sorularına, geçerlik ve güvenilirlik komitesinin değerlendirmesi sonucunda nihai hali verilmiştir. Görüşme soruları, katılımcılara görüşme tekniğine uygun bir şekilde yöneltilmiştir. Araştırmacının rolü, kapsamlı bir şekilde tanımlanıp araştırma modeline uygun olarak yerine getirilmiştir. Bu rol ve sorumluluk, geçerlik ve güvenilirlik komitesi tarafından da sürekli takip edilmiştir. Tutarlılık incelemesinde, alan uzmanı öğretim üyeleri tarafından araştırma bütünlük ve uyum bakımından incelenmiş ve inceleme neticesinde çalışmanın bir bütün olarak tutarlı bir görünüm sergilediği belirlenmiştir.

Son aşamada, “doğrulanabilirliğinin” sağlanması için veri toplama ve analizi ile ilgili bütün süreçler ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Veri kaybını engellemek için görüşmelerin tamamına yakınında ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmelerin geri kalan kısmında veriler, not tutularak toplanmıştır. Araştırmanın sistemli bir şekilde ilerlemesini sağlamak ve araştırmacıya rehberlik ederek araştırma metoduna uygun bir usulde çalışmayı tamamlamak için GGK toplantıları düzenli yapılmıştır. Alan uzmanı ve araştırma yöntem uzmanı öğretim üyeleri tarafından ham veriler, ham veriler üzerinde ortaya çıkarılan kod etiketleri, kodlama sistematığı ve tema çalışmalarının uyumu üzerine değerlendirmeleri alınmıştır. Bu çalışmalar sonucunda araştırmanın veri analizi sürecinin bir bütünlük taşıdığı belirlenmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

Bu çalışmada elde edilen veriler üzerinde yapılan içerik analizi neticesinde araştırma bulgularının “Vergi İncelemelerinin Amaçları” temel teması altında beş alt temada toplandığı görülmektedir. Bu tema ve alt temalar, aşağıda Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Vergi İncelemesinin Amaçları Teması ve Alt Temaları

Bu bölümde, alt temalara yönelik alanyazın kısaca aktarıldıktan sonra Şekil-1’de gösterilen temalara ilişkin araştırma bulguları ve yorumları sırasıyla sunulmaktadır.

4.1. Vergi İncelemelerinin Rehberlik ve Eğitim Yönü

Vergi incelemesinin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için kendisine birtakım işlevler yüklenmiştir. Günümüz denetim anlayışında, vergi incelemesinin temel işlevleri olan araştırma (dedektif) ve

önleme işlevinin yanında denetim ve inceleme faaliyetlerinin rehberlik ve eğitim boyutu her geçen gün daha önemli hale geldiği söylenebilir (Yılmaz, 2019: 9).

Araştırma verileri üzerinden ulaşılan birinci alt tema, “Vergi İncelemelerinin Rehberlik ve Eğitim Yönü” temasıdır. Katılımcıların değerlendirmelerine göre, mevcut vergi idaresi yapısında ve vergi denetim yaklaşımında, müteşebbisler ticari faaliyete başlamadan önce ve sonraki büyüme aşamalarında, mükelleflere yeterli rehberlik ve eğitimin zamanında verilmediği belirlenmiştir. Katılımcılardan -Kaliforniya’da (Silikon Vadisinde) bilgi teknolojisi şirketi bulunan- Vergi Mükellefi 4, Türkiye’deki uygulamaya yönelik şu değerlendirmeyi paylaşmıştır:

“Türkiye’de, açıkçası başına bir şey gelene kadar sistemin [vergi incelemelerinin nasıl yapıldığını] nasıl çalıştığını öğrenemiyorsun. Türkiye’de sistem [vergi incelemeleri] şöyle çalışıyor: yanlış yaptığın ve yakalandığın anda bittin. Amerika’da öyle değil. Amerika’da yanlış yaptın, bir kere sana uyarı veriyor” (Görüşme: Vergi Mükellefi 4).

Katılımcılardan Muhasebe Meslek Mensubu (SMMM) 1’in, “vergi alabilmek için önce mükellefi eğiteceksin, sonra vergi alacaksın” şeklindeki değerlendirmesi, mükelleflerin vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim yönü hakkındaki görüşlerini teyit etmektedir. Katılımcılar, “ilk yapılan vergi incelemesi sonucunda mükelleflere ceza yazılmasının denetim olmadığını” ifade etmişlerdir. Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 11, bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

“[Vergi incelemeleri] Fareyi yakalamak için kapana koyduğunuz peynire benziyor. Bence fareyi yakalamak için kapana peynir koymasınlar. Önce o kapanın ve peynirin ne olduğunu [VDK ve GİB] anlatsınlar ki, insanlar kendilerine çeki düzen versinler. Bence eğitim vermeliler. Siz toplumu eğitirseniz, vergi kaçırmaya tenezzül etmez. Toplumu eğitmezseniz sürekli çalacaktır.” (Görüşme: Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 11).

Katılımcılardan vergi mükellefleri ve muhasebe meslek mensuplarının vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim fonksiyonu hakkındaki görüşleri benzerlik göstermektedir. Elde edilen verilere göre, mevcut uygulamalarda vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim yönünün ön planda olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yeterli rehberlik, eğitim verilmeden ve gerekli uyarı yapılmadan gerçekleştirilen vergi incelemelerinin vergi mükellefleri açısından bir cezalandırılma aracı olarak algılandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Katılımcılardan vergi müfettişleri bu alt temaya yönelik olarak “teftişin açık bulmak için değil, eğitim için yapıldığını”, “vergi incelemelerinin birinci amacının cezalandırmak olmadığını, insanları vergi ile ilgili konulardaki hatalarını düzeltmek ve öğretmek olduğunu”, “incelemelerde mükelleflerin bilinçlenmesini sağlamaya çalıştıklarını ve güzelce yönlendirdiklerini”, “vergi incelemesi sırasında ufak tefek hataların düzeltilmesi için mükellefe fırsat verilmesi gerektiğini ve bulunan bir hata üzerine ceza yazacağım yaklaşımının doğru olmadığını” paylaşmışlardır.

Çalışmanın sonuçlarına göre bütün katılımcılar bakımından, vergi incelemelerinin temel amaçlarından birisinin eğitim ve rehberlik etmek olduğu belirlenmekle birlikte, uygulamada incelenen taraf (mükellefler ve muhasebe meslek mensupları) vergi incelemelerini cezalandırma aracı olarak görmekteyken, inceleme yapan vergi müfettişleri bunun aksini ifade etmektedir. Bu durum, denetimlerde mesleki şüphecilik/yaklaşımın, aşırı bir seviyeye ulaştığında vergi müfettişleri ile incelenen kişiler arasında çatışmaya ve iletişim bozukluklarına neden olabileceğini göstermektedir. Vergi inceleme sürecindeki “iletişim bozukluklarının”, incelemelerin rehberlik ve eğitim işlevini olumsuz etkilediği söylenebilir. Araştırma bulgularına göre vergi müfettişleri, mükellefler ve muhasebe meslek mensupları arasındaki karşılıklı yaklaşımın ve iletişim kalitesinin, vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim amacının tam olarak yerine getirilebilmesi açısından çok önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden “katılımcı denetim yaklaşımı” vergi incelemelerinde, inceleyen ve incelenen kişiler arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasına ve sorunların temeline inilerek fayda sağlayacak çözümlerin üretilmesine fırsat verebilir.

Çalışmanın diğer sonuçlarına göre, vergi incelemelerinin cari yıl yada cari yıla yakın dönemlerde yapılması halinde mükelleflerin doğru beyanlara yönlendirileceğini ve yapılan hataların düzeltilerek muhasebe hesap ve kayıtlarının daha düzgün olabileceği saptanmıştır. Dolayısıyla son birkaç yılı kapsayan vergi incelemelerinin, daha eski dönemlere yönelik yapılan incelemelere kıyasla incelenen kişiler bakımından daha etkili, yönlendirici ve eğitici olacağı belirtilebilir.

Katılımcılardan elde edilen araştırma verileri, mükelleflerin vergi konularında yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca vergi mevzuatına yönelik sık aralıklar ile yapılan değişiklikler, mevzuata eklemeler yapılması ve son yıllarda vergi muafiyet ve istisna kapsamının genişletilmesi vergi mevzuatını daha da karmaşık hale getirdiği söylenebilir. Sonuç olarak, vergi mevzuatındaki karmaşıklığın fazlaşması, mükelleflerin yeterli bilgiye sahip olmamalarından dolayı mükellefiyetin tesisi ve sonraki süreçlerde, vergi mükelleflerini bilgilendirme ve yönlendirmeye olan gereksinim, vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim yönünün önemini göstermektedir.

4.2. Gelir ve Giderlerin Tam Kavranması

Vergi incelemesinin temel amacı, mükellef bildirimlerinin ve ödenen vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve mükelleflerin vergilerini daha düzgün ve doğru olarak beyan etmelerini sağlamaktır (Kaneti, 1986: 142; Şin, 2005: 81). Araştırma verileri üzerinden belirlenen ikinci alt tema, “Gelir ve Giderlerin Tam Kavranması” başlıklı temadır. Araştırmanın bulguları, bazı vergi mükelleflerinin vergi müfettişleri ve idaresi tarafından gerçek gelir, kazanç ve iratlarının tam belirlenmesini engellemek ve daha az vergi vermek için sürekli bir arayış içerisinde olduklarını göstermektedir. Vergi mükelleflerinin, danışmanları olan muhasebe meslek mensupları ile başta banka kayıtları (hesap hareketleri) olmak üzere sınırlı bilgi ve belge paylaşımında buldukları tespit edilmiştir. Mali müşavirlerin ibraz edilen belge ve dokümanlar çerçevesinde muhasebe kayıtlarını oluşturmaları, mükelleflerin gider ile gelirlerinin tam ve doğru olarak muhasebe kayıtlarına aktarılmasını engelleyebilmektedir. Bunun temelinde, katılımcı mükelleflerin ifade ettikleri “Devletin, elde edilen hasıllata ve kâra ortak olmasını istememeleri” düşüncesinin olduğu söylenebilir.

Çalışmanın sonuçlarına göre vergi mükellefi ve muhasebe meslek mensubu olan katılımcılar, her türlü gelir, kazanç ve hasıllatların Gelir Vergisi Kanunu kapsamına dahil edilirken, bunun aksine gider ile harcamalar bağlamında “vergi idaresi ve mevzuatının çok daha katı bir yaklaşımının” olduğunu ve giderlerin kanunen kabul edilmesi konusunda “daha mesafeli davranıldığını” belirtmektedir. Bazı katılımcılar özellikle, ticari faaliyetlerini yürütmek amacıyla yaptıkları kıyafet harcamaları, iş kaynaklı yemek masrafları, özel iletişim vergisi, şirket aracına ait trafik cezası gibi birçok gider ve harcamanın kanunen kabul edilen gider olarak kabul edilmemesini eleştirmektedir. Bu nedenle vergi mükellefleri harcamalarını, kendi kişiliği ile bir tuttuğu şirket tüzel kişiliği adına fatura ettirebilmektedir. Mükelleflerin bu şekilde bir çıkış yolu arayışı karşısında vergi idaresi, Kurumlar Vergisi Kanunu açısından kanunen kabul edilmeyen giderler hususunda oldukça katı davranabilmektedir. Maliye müfettişi kökenli Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 3, mükelleflerin ticari faaliyetleri çerçevesinde yapılan kıyafet harcamaları gibi harcamaların kanunen kabul edilmemesini, “eşyanın tabiatına aykırı” şeklinde değerlendirmektedir. Araştırma bulgularına göre, vergi mükelleflerinin ticari kârına göre ortaya çıkan (hesaplanan) vergi yükünün makul bir oranda olduğu, fakat gerçek birçok giderin kanunen kabul edilmemesinden dolayı mükelleflerin gerçek kârı üzerinden ödediği efektif vergi yükünün %50’lileri geçebildiği” tespit edilmiştir. Efektif vergi yükünün artması, vergi mükelleflerinin vergiye karşı direncini güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca, birçok giderin kanunen kabul edilen gider kapsamında yer almaması; mükelleflerin belge isteme alışkanlığının zayıflamasına, mal-hizmet alımlarında Katma Değer Vergisi tutarının (KDV) düşülerek ödemelerin belgesiz gerçekleştirilmesine ve vergi mükelleflerinin kayıt dışılığa itilmesine, mükelleflerin gerçek faaliyetlerini yansıtmayacak şekilde fatura kesmeme veya almama gibi işlemlere yönelmesine neden olabildiği belirlenmiştir. Bunların sonucunda muhasebe kayıtları

gerçeği yansıtmayacak şekilde tutulabilmekte, bu şekilde tutulan muhasebe kayıtları, zincirleme olarak en son aşamada şirket bilanço ve gelir tablolarının gerçek ekonomik faaliyetleri yansıtmalarını engelleyebilmektedir. Dolayısıyla Devletin alacağı -alması gereken- vergi tutarlarının eksik veya yanlış tarh edilmesine sebep olduğu söylenebilir. Netice olarak bu bulguların tamamı, vergi incelemeleri vasıtasıyla mükelleflerin gerçek gelir ile giderlerinin tam ve doğru şekilde belirlenmesini engelleyebildiğini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye’de tam vergilendiril(e)meyen meslek gruplarının (doktor, avukat gibi serbest meslek kazanç sahiplerinin) bulunması ve bunların vergilendirilmesine yönelik önlemlerin yeterince alınmaması, mükelleflerin vergi bilincinin olumsuz etkilenmesine ve gelir ile giderlerinin gizlenmesine neden olduğu belirlenmiştir.

Bazı mükellefler, küçük esnaftan belge temin edememesinden dolayı faaliyetlerini ve harcamalarını muhasebeleştirilebilmek amacıyla zaman zaman sahte belge temin etmekte ve kullanabilmektedir. Mevcut sistemde, belge düzeninin tam kurulamaması, bazı dürüst mükellefleri sahte belge kullanmaya yöneltebildiği belirlenmiştir. Bu durum, mükelleflerin gelir ile giderlerinin tam ve noksansız olarak ortaya çıkarılabilmesi bakımından suistimale açık bir riski bünyesinde barındırmaktadır. Bu potansiyel risk, vergi incelemelerinin “gelir ve giderlerin tam olarak kavranması amacıyla” ulaşılmasını olumsuz etkileyebilir.

Katılımcılardan elde edilen verilere göre Türkiye’de muhasebe sisteminin ve kayıtlarının mükelleflerin ticari faaliyetlerinin gerçek durumunu yansıtacak şekilde olması yerine “mükelleflerin vergi yükünü azaltmaya yönelik olarak düzenlendiği ve vergi için tutulmakta olduğu” tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen verilere göre mevcut sistem ve yetkiler çerçevesinde, vergi müfettişlerinin mükelleflerin bütün gelir ve giderlerini tespit edebilmesinin oldukça zor olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında, vergi mükelleflerinin gelir ve giderlerinin tam kavranabilmesi için şu önerilere ulaşılmıştır:

- VDK Risk analiz modeli (VDK-RAM) uygulamasının, riskli mükellef ve sektörlerin daha iyi tespit edilebilmesi için daha fazla geliştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.
- Firma içinde yapılan usulsüzlüklerin tespiti için “ihbar mekanizmasının” geliştirilmesi, teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılmasının yararlı olacağı ortaya çıkarılmıştır.
- Mevcut uygulamada, mükelleflerin “yaşam tarzının” gösterge olarak kabul edilmesi ve buna yönelik inceleme yetkileri ile müfettişlerin donatılmasının faydalı olacağı saptanmıştır.

Bazı katılımcılar³, mükelleflere bütün gelir ve giderlerini beyan etme imkânı verilmedikçe, sonrasında bu beyanların doğruluğunu sağlayacak yeterli çapraz kontroller öngörülmedikçe, mükelleflere harcamalarının kaynağının tespitine yönelik olarak kontrol mekanizmaları tasarlanmadıkça mükelleflerin gelir ve giderlerinin tam olarak ortaya çıkartılamayacağını, dolayısıyla noksansız şekilde vergilendirilemeyeceğini ifade etmiştir.

Çalışma bulgularına göre mevcut kanuni düzenlemelere göre harcamalara esas gelir ve harcama kaynakları sorgulanmadığından sınırlı bir vergilendirme yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Türkiye’de gelir kaynakları tam olarak vergilendirilemediğinden vergi gelirlerinin büyük kısmının harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerden meydana geldiği görülmektedir. Türkiye’de gelir ve kurumlar vergisi mükellef tabanının genişletilerek bütün gelir ile giderlerin beyan edilebildiği daha adil bir vergileme sistemine geçilmesi ihtiyacı olduğu görülmektedir.

³Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 3, (SMMM) 6, (YMM) 7, (SMMM) 8, (YMM) 10 ve (YMM) 11 ile Vergi Müfettişi 1, 3 ve 12.

4.3. Çift Kayıt İşlemlerinin Önlenmesi

Geniş anlamda Türk Vergi Sistemi'nin özelde de vergi incelemesinin temel amaçlarından birisi, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesidir. (Kalkınma Bakanlığı [KB] 10. Kalkınma Planı Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014: 53). Çalışma verilerinden ortaya çıkarılan üçüncü alt tema, "Çift Kayıt İşlemlerinin Önlenmesi"dir.

Araştırma bulgularına göre, mükelleflerin bütün kazanç, irat ve gelirlerini yasal muhasebe defterlerine aktarmadıkları tespit edilmiştir. Ağırlıklı olarak küçük ölçekli firmalarda olmak üzere, orta veya büyük ölçekli bütün firmalarda belirli bir düzeyde çift kayıt işlemlerinin var olduğu ve yaygınlığı belirlenmiştir. Katılımcılardan Muhasebe Meslek Mensubu (SMMM) 1, çift kayıt işlemlerine yönelik şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Bugün belki mükelleflerin yüzde 90-95'i[nin] bilançosunda [yer almayan] mutlaka resmiyete yansımayan işlemleri var. Ayrıca resmiyete yansıyan işlemlerin de büyük kısmının doğruyu ifade etmeyen, yanlış olan bilançoların olduğunu söyleyeyim. Bu neden kaynaklanıyor? Öncelikle vergisel kaygılar var, resmiyette her şey kitabına uygun yapılırsa çok fazla vergi ödeniyor" (Görüşme: Muhasebe Meslek Mensubu (SMMM) 1).

Benzer olarak vergi denetmeni kökenli Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 7, "şu anda mükelleflerin olması gereken beyanları ile resmi beyanları arasında ciddi farklılıklar olduğunu" belirtmiştir. Maliye müfettişi kökenli Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 3'ün aşağıdaki değerlendirmeleri, bu alt temanın varlığını ve boyutunu teyit etmektedir:

"Bakın işini düzgün takip eden her mükellefin mutlaka bir gerçek karını takip ettiği bir hesabı vardır. Bu, çok kurumsal olan işletmelerde bile vardır. Yani Koç gibi firmalarda bile vardır. Onlar, şimdi niye o tür bir şey yapar? Birinci olarak bazı kayıt dışı harcamalarını finanse edebilmek için bunu tutarlar. İkinci olarak da vergi hukukunda mali karla ticari kar arasında açık çok fazla olduğu için tabii bunun sonucu vergi yükü yüksek oluyor" (Görüşme: Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 3).

Katılımcılardan Vergi Müfettişi 1 ve 11'in, "mükelleflerin resmi ve gayri resmi muhasebe şeklinde iki muhasebesinin olduğunun herkes tarafından bilindiğini, en bariz örnek olarak da müteahhitlerin müşterilerine gerçek satış bedelinden kredi kullandırmadıklarını" paylaşmıştır.

Çalışma verilerine göre, bazı vergi mükelleflerinin çift kayıt işlemlerini takip etmek için ayrı bilgisayar programları kullandıkları tespit edilmiştir. Buna yönelik katılımcılardan hesap uzmanı kökenli Vergi Müfettişi 11, Ankara-Sitelerdeki bir mobilya firmasında inceleme yaparken firmanın yazılım programına normal şifre girildiğinde resmi kayıtlara ulaşıldığını, şifre ekranına "deneme" yazıldığında ise firmanın gayri resmi kayıtlarına ulaşıldığını paylaşmıştır. Çalışmanın diğer sonuçlarına göre, bazı vergi mükelleflerinin gerçek finansal durumunu vergi idaresinden gizlemeye çalışırken, kredi talep ettikleri bankaların görevlilerine karşı daha şeffaf şekilde firmaların gerçek mali ve finansal bilgilerini paylaşabildikleri saptanmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler ışığında çift kayıt işlemlerinin temel nedenleri olarak şunlar tespit edilmiştir:

- Vergi mükellefleri bakımından vergisel yükümlülüklerin fazlalığı,
- Bazı küçük esnaf ve serbest meslek erbabından belgesi alınamayan harcamamaların takibinin yapılması ihtiyacı,
- Belge düzeninin tam sağlanamamasından dolayı kayıt altına alınamayan mükelleflerin belgelendirilemeyen giderlerin varlığı,
- Mükelleflerin bütün işlemlerini takip ve gerçek karını tespit etmek için çift kayıt işlemlerinin yapılması,
- Mükelleflerin gerçek gelir ve karlarını beyan etmeyerek daha az vergi ödeme gayreti olarak belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre çift kayıt işlemlerinin varlığı, gerçekte olması gereken beyanlar ile resmi beyanların farklılaşmasına ve dolayısıyla vergi tarhiyatının eksik olmasına neden olabilmektedir. Parasal işlemlerin bankalar üzerlerinden yapılmasının, gayri resmi işlemleri azaltmakla birlikte tamamen ortadan kaldıramadığı belirtilebilir.

Elde edilen araştırma verileri çerçevesinde çift kayıt işlemleri; vergi mükelleflerinin resmi muhasebe kayıtları ile defterlerinin dışında gayri resmi olarak takip ettikleri ve resmi muhasebe kayıtlarına aktarmadıkları gelir ve giderlere ilişkin iş, işlemler ve kayıtlar olarak tanımlanabilir. Araştırma bulgularına göre vergi incelemesi yöntemiyle -dışarıdan- özellikle farklı yazılım veya bilgisayar programı kullanan şirketlerin çift kayıt işlemlerinin tespitinin oldukça zor olduğu görülmektedir. Çift kayıt işlemlerinin, özellikle firma bünyesindeki çalışanlar tarafından (içerden bilgi sızdırılması) ihbar edilmesi ile ortaya çıkarılabileceği belirlenmiştir. Bunun yanında, banka hesap hareketleri, tapu kayıtları gibi diğer veriler üzerinden fiili envanter yapılarak, detaylı incelemeler, çapraz kontroller ve aramalı vergi incelemeleri yardımıyla tespit olasılığının artırılabilirdiği söylenebilir.

4.4. Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması

VDK'nın en başta gelen görevleri arasında “kayıt dışı ekonominin sebep olduğu vergi kayıp ve kaçakçının en aza indirilmesi” yer almaktadır. (VDK, 2019: 2). Bu açıdan VDK, kayıt dışı ekonominin önlenmesinde çok önemli bir görev üstlenmektedir. Kayıt dışı ekonominin bir uygulama sorunu olarak karşımıza çıkmasında, vergi idaresinin organizasyon yapısı, personel ve donanım eksikliği, vergi denetiminin etkinliği, ekonomik ve siyasi kaygılar ile vergi denetimlerinin geciktirilmesi sebep olabilmektedir (Yücel, 2016: 251; World Bank, 2010: 49). Vergi incelemeleri ile kayıt dışı ekonomik faaliyetler arasında ters orantılı bir ilişkiden bahsedilebilir. Vergi incelemeleri artıkcça kayıt dışı faaliyetler azalacaktır (Rakıcı, 2011: 359; Ünlü, 2019: 286).

Araştırma kapsamında elde edilen veriler çerçevesinde tespit edilen diğer alt tema, “Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması” temasıdır. Araştırma bulgularına göre vergi mükelleflerinin kayıt dışı ekonominin neden olduğu haksız rekabetten oldukça rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcı vergi mükelleflerinde, kayıt altında olmayan firmaların vergi incelemesi dışı kalarak -zimmen- “ödüllendirildiği” algısı bulunmaktadır. Kayıt altında faaliyet gösteren mükellefler, işletmelerinin denetlenmesinden dolayı “kayıtlı çalışmanın karşılığında cezalandırıldıklarını” düşünmektedir. Ayakkabı mağazalar zinciri sahibi olan Vergi Mükellefi 6, bu bulguya yönelik olarak şu değerlendirmeyi aktarmıştır:

“Merdiven altı firmalar, çok hızlı şekilde çalışıyor ve yayılıyor şu anda. O da bizim gibi kurumsal firmaları etkiliyor tabi. Bize bundan 20-25 sene evvel mali müşavirlerimiz bundan sonra yüzde yüz kayıtlı çalışılacak dedi. Toplu iğneye kadar her şeyimizi kayıt altına aldık. Ama şu anda pişmanım. Çünkü, gayri resmi çalışan adam, benden daha çok para kazandı, anlatabildim mi? ...Sen [Maliye olarak] bir tarafa [kayıtlı çalışana] devamlı yüklen, ama öteki tarafı [kayıtlı çalışmayan firmayı] hiç kontrol altına alma, denetleme yapma, bu durumda bana haksızlık oluyor” (Görüşme: Vergi Mükellefi 6).

Katılımcılardan enerji ve inşaat sektöründe çalışan büyük ölçekli şirketler grubu ortağı Vergi Mükellefi 7, “Devletin uygulamaları nedeniyle gelişen kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin haksız rekabete sebep olduğunu ve kayıt dışı ekonominin bataklık haline geldiğini” paylaşmıştır. Katılımcılardan büyük ölçekli firma sahibi Vergi Mükellefi 8, diğer katılımcıların değerlendirmelerine benzer olarak kayıt dışı ekonomiye ilişkin paylaştığı aşağıdaki değerlendirmesi bu bulguyu desteklemektedir:

“Bir işi [ticari faaliyeti], ne kadar çok kayıt altında yaparsan o kadar çok risktesin. O kadar çok kayıt dışı [faaliyet] var ki, incelenmeyen insanların çoğu işini kayıt dışı götürüyor. Devlet, işin kolayına kaçıyor. Bizi, tabiri caizse tavuk gibi görüyor. Kümesin içerisindeki tavukları

yoluyor. Aslında dışarda otlayanlar var. Devlet, sistemin içerisinde olanlardan başlıyor? Çünkü o kolay, sistemin içerisinde bir kere, kaçma şansı yok. Sonra siz de diyorsunuz ki [mükellef olarak] kayıt dışı yapabilir miyim? ...Devlet dışarıdakileri kümese sokmaya çalışırsa, mükellef der ki: dışarıda tehlikedeyim, içeriye gireyim. Yoksa kayıt dışı böyle gider, giderek de çoğalacak” (Görüşme: Vergi Mükellefi 8).

Katılımcı vergi mükelleflerinin değerlendirmelerine göre “merdiven altı çalışan” olarak ifade edilen kayıt dışı faaliyet gösteren firmaların kayıtlı çalışan firmalara göre maliyet avantajı (vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerine katlanmadan) üzerinden rekabet üstünlüğü sağlamalarının haksız rekabete sebep olduğu görülmektedir. Ayrıca, araştırma verilerine göre firmalar arasındaki haksız rekabet durumu ve piyasada varlığı bilinen kayıt dışı faaliyetlere yönelik alınan önlemlerin yeterli olmaması, dürüst mükelleflerin kayıt dışı çalışmasına veya bazı ekonomik faaliyetleri kayıt dışı takip etmelerine, vergi bilinci başta olmak üzere dürüst mükelleflerin vergi uyumunu, vergilemede adaletin tesisini etkilemekte ve vergi sistemi üzerinde olumsuzluklara neden olabilmektedir.

Çalışmanın sonuçlarına göre kayıt dışı faaliyeti olan mükelleflerin yeteri kadar incelen(e)memesi, vergi incelemeleri ile kayıt dışı faaliyet gösteren firmaların engellen(e)memesi, bunun yanında sahada denetimlerin genel olarak kayıt altında olanlara yönelik olduğu algısı, vergi incelemelerinin kendisinden beklenen sonuca ulaşılmasını zorlaştırabilmektedir.

Araştırma verilerine göre katılımcı mükelleflerin yukarıdaki değerlendirmelerinin aksine, bazı muhasebe meslek mensupları (SMMM ve YMM’ler), “kayıt dışı ekonominin Türkiye’nin bir gerçeği olduğunu, firmaların kayıt dışı ekonomi ile büyüebildiklerini, belirli bir oranda kayıt dışılığın firmalara ekonomik esneklik sağladığını ve firmaların faaliyetlerine devam edebilme gücünü canlı tuttuğunu” belirtmektedir. Bu yüzden, “firmaların belli bir ölçüğe ulaşana kadar kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin takip edilerek belirli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra sistem içerisine [kayıt altına] alınmasını” savunmaktadırlar.

Çalışmanın bulgularına göre inşaat sektöründeki kayıt dışı ekonominin en temel nedeni olarak, satın alınan arsa daha sonra değerlendirilerek satın alma bedeli ile rayiç değeri arasında oluşan fiktif kârın vergi mevzuatı tarafından gerekli değerlendirme işlemi yapılamaması, bu yüzden firmaların vergi maliyetini azaltmak için satışların bir kısmını elden tahsil etmesi, bunun sonucunda kayıt dışılığın ortaya çıktığı saptanmıştır.

Katılımcılardan elde edilen veriler ışığında kayıt dışılığın tutar olarak en fazla yurt dışı (müteahhitlik) işlerinde olduğu, yurt içinde ise kayıt dışılığın en fazla küçük ve orta ölçekli işletmelerde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, sık aralıklarla çıkarılan vergi affı (mali yapılandırma) kanunları kapsamında matrah artırımının yapılması halinde ilgili dönemlere yönelik vergi incelemesinin yapılmayacağına kanunen belirtilmesi⁴, vergi incelemelerinin kayıt dışı faaliyetler ile mücadelesini zayıflattığı ve vergi mükelleflerini kayıt dışı çalışmaya yönelttiği belirlenmiştir. Vergi affı (mali yapılandırma) kanunlarında yer alan bu hükümlerden dolayı vergi mükellefleri başlıca iki nedenden kayıt dışı kalmayı tercih edebilmektedir. Birincisi, vergisel sorumluluklarını zamanında yerine getiren dürüst mükelleflerin, sorumluluklarını yerine getirmeyen ve/veya kayıt dışı faaliyette bulunan mükelleflere göre vergi idaresi tarafından cezalandırıldıklarını düşünmeleridir. İkincisi ise vergi mükelleflerinin, gerçek ekonomik durumlarını gizleyerek (kayıt dışı takip ederek) ileride gerçekleşmesi muhtemel bir kanuni düzenlemede matrah artırımından yararlanmak için kaynak oluşturmaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

Araştırmanın diğer bulgusuna göre bir çevrede veya ortamda “insanlarda vergi vermeme davranışının çoğalması/kültürünün oluşması” sonucunda o yerdeki dürüst mükelleflerin kayıt dışı çalışan firmaların varlığından ve baskınlığından dolayı rekabet gücünün zayıfladığı, o mahalde ticari faaliyetine devam edemediği ve birçok mükellefin kayıt dışı çalışmaya yöneldiği dolayısıyla kayıt

⁴Örnek olarak Bkz. 1- 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’un md. 6/-5-6-7 fıkraları ile md. 9/2-3 fıkraları.
2- 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun’un md. 5/1-b, d, e ve f bentleri, md. 5/6 fıkrası, md. 7/6 fıkrası.

dışı faaliyetlerin yaygınlaştığı ortaya çıkarılmıştır. Buradan hareketle, mükelleflerin kayıtlı çalıştıkları bir çevrede, yeterli önlemlerin alınması ve periyodik vergi denetimlerinin yapılması halinde kayıt dışı çalışan kişilerin o mahalde faaliyetlerine devam edemeyeceği söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına göre kayıt dışılığın azaltılabilmesi için şu önerilere ulaşılmıştır:

- Öncelikle sektörlerdeki kayıt dışılık oranlarının ve hiç vergi incelemesi yapılmayan sektörlerin belirlenmesi, sonrasında bu sektörlerin cari dönemde yapılacak vergi incelemeleri ile kayıt dışı faaliyetlerin yaygınlaşmadan önüne geçilmesinin gerektiği belirlenmiştir.
- Çalışma sonuçlarına göre kayıt dışı ekonomi ile vergi denetimleri arasında %100'e yakın bir korelasyon bulunduğu söylenebilir. Mükellefler arasında hızla yayılmakta olan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azaltılması amacıyla vergi incelemelerinin artırılması gerekmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular ışığında, kayıt dışı ekonomi kaynaklı vergi kayıp ve kaçığının azaltılabilmesi için mevcut durumda vergi incelemelerinin tek başına yeterli olmayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguyu, vergi inceleme faaliyetlerine ilişkin sayısal veriler desteklemektedir. VDK, kurulduktan sonra 2013 yılında bütün mükelleflerin %2,90'u incelenmiştir. Takip eden yıllarda mükelleflerin incelenme oranı azalan bir seyir göstermektedir. 2016 yılından itibaren mükelleflerin incelenme oranı, %2'nin altına düşerek 2020 yılında %1,69'a kadar gerilemiştir.⁵ 2018 yılı vergi inceleme rapor dağılımına bakıldığında; vergi incelemelerinin %77,4'ünü sınırlı vergi incelemeleri (101.422 sınırlı vergi inceleme raporu) oluşturmaktadır. Vergi mükelleflerinin ticari faaliyetlerini tamamına yönelik yapılan tam vergi inceleme rapor sayısının %22,6 seviyesinde (33.681 tam vergi inceleme raporu) kaldığı görülmektedir. 2018 yılından itibaren tam vergi inceleme sayısının nisbi olarak artmaya başlamıştır. 2020 yılında, vergi incelemelerinin %73,9'unu sınırlı vergi incelemeleri (107.343 sınırlı vergi inceleme raporu) oluşturmaktadır. Vergi mükelleflerinin ticari faaliyetlerini tamamına yönelik yapılan tam vergi inceleme rapor sayısının %26,1 seviyesine (37.859 tam vergi inceleme raporu) yükseldiği tespit edilmiştir.⁶

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin çok yönlü ve boyutlu olmasının yanında, aynı zamanda uygulama sorunu olmasından dolayı öncelikle kayıt dışı ekonomiye neden olan durumlar ile yapısal sorunların belirlenmesi gerekmektedir. Sonrasında bu sorunları önlemeye yönelik idari ve yasal değişiklikler (mevzuatın basitleştirilmesi, mükellefin uyumunu zorlaştırıcı durumların azaltılması ve vergi incelemesi sonucu bulguların idari uygulamalar ile desteklenmesi gibi) gerektiren tedbirler alınmalıdır. Bu aşamalardan sonra vergi incelemelerinin asıl fonksiyonunu icra edebileceği söylenebilir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin sebep olduğu vergi kayıp ve kaçığının en aza indirilmesi sürecinde, vergi inceleme faaliyetlerinin diğer kurum ve kuruluşlarla eşgüdümlü ve birbirini destekleyen şekilde yapılması, vergi incelemesinin amaçlarının daha etkin gerçekleştirilmesine yardımcı olabilecektir.

4.5. Denetim Dışı Amaçlar ile Vergi İncelemesinin Yapılmaması

Vergi incelemesinin temel özelliklerinden birisi, vergi denetim elemanlarının denetim faaliyetlerini tarafsız ve adalet çerçevesinde yerine getirmesidir (Tekin ve Çelikkaya, 2017: 55). Denetim elemanı, denetim sürecinde kanıtların toplanması ve değerlendirilmesini, herhangi bir etki altında kalmadan tarafsız ve objektif şekilde yapabilmelidir (Oktar, 2019: 226; Organ, 2008: 4). Vergi incelemelerinde olması gereken bu özellikler, VDK'nın vizyonunda "mükellef haklarını gözeten, adil, objektif ve etkin bir çalışma anlayışına sahip, mesleki ve etik değerleri yüksek öncü bir denetim birimi olmak" şeklinde yer bulmaktadır (VDK, 2019: 2).

⁵Detaylı veriler için 2. Bölümde yer alan Tablo-1'e bakınız.

⁶2012-2020 yıllarına ait vergi inceleme türlerine göre rapor sayıları için 2. Bölümde yer alan Tablo-2'ye, Kümülatif vergi inceleme sonuçları (vergi ve cezaları tutarları) için Tablo-3'e bakınız.

Araştırma verileri üzerinden ulaşılan son alt tema, “Denetim Dışı Amaçlar ile Vergi İncelemesinin Yapılmaması”dır. Katılımcılardan vergi mükellefleri, “firmaların denetim dışı amaçlar ile denetlenmesinin ve vergi incelemesinin tehdit aracı olarak kullanılmasının Türkiye’yi hukuk devleti olmaktan çıkaracağını” paylaşmıştır. Bunun yanında bazı vergi mükelleflerinden elde edilen diğer verilere göre, sektörlerindeki bazı firma yetkililerinin kendi firmalarına yönelik denetim yaptırılacağı baskısı ile bir yerlere kanalize edilmeye çalışıldığı belirlenmiştir. Bu bulguyu, katılımcılardan Muhasebe Meslek Mensubu (SMMM) 2’nin “hem yasal hem de yasal olmayan unsurlar tarafından denetim dışı amaçlar ile incelemelerin yaptırıldığı” görüşü ile Muhasebe Meslek Mensubu (SMMM) 4’ün, “yasal olmayan unsurlar tarafından bazı firmaların zorla bir yerlere bağış yapmaya yönlendirildikleri, karşı çıkan mükelleflerin yüksek tutarlı cezalara maruz kalabildikleri” görüşü desteklemektedir. Bu bulguya benzer olarak, vergi denetmeni kökenli Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 5, D Medya Grubuna⁷ yönelik gerçekleştirilen vergi incelemesini örnek vererek, denetim dışı amaçlar ile denetimlerin yapılabildiğini belirtmiş ve “Dünyanın birçok yerinde birilerinin, birilerine karşı vergiyi [vergi incelemesini] bir sopa gibi kullanmaya çalışır” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Muhasebe Meslek Mensubu (SMMM) 6, eskiden Maliye Bakanlığı kökenli olmayan YMM’lerin daha çok incelenemediği, VDK’nın kurulmasıyla vergi denetim elemanları arasındaki “çeteleşmenin” ortadan kalkmasından dolayı bu tip incelemelerin kalmadığını ifade etmiştir. Vergi denetmeni kökenli Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 7’nin aşağıdaki değerlendirmesi bu durumu teyit etmektedir:

“Eski merkezi denetim elemanları, kamudan ayrılıp YMM olduklarında, taşraya denetime gelen merkezi denetim elemanları tarafından bu kişilere iş paslatılıyordu. Merkezilerce sopa gösterilerek taşradaki mükellefler diğer [kendi mesleği kökenli olan] YMM’lere yönlendiriliyordu. Şuan bu sıkıntı kalmamıştır” (Görüşme: Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 7).

Katılımcılar tarafından “çeteleşme” olarak belirtilen aynı meslek kökenli vergi denetim elemanları ile yeminli mali müşavirlerin karşılıklı iş sevkette durumu, denetim dışı amaçlar ile vergi incelemesi bulgusunun başka bir yönünü yansıtmaktadır.

Çalışmadan elde edilen diğer sonuçlara göre, hesap uzmanı kökenli Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 9, denetim dışı amaçlar ile vergi incelemelerinin başka bir yönüne ilişkin şu değerlendirmeyi aktarmıştır:

“Her iktidar döneminde inceleme elemanları kullanılmak isteniyordu. Biz Direniyorduk, [baskıları] bertaraf ediyorduk. Örneğin mükellef, Bakanlığa gidiyor. Bakan [kurul başkanını] arıyor, Kurul başkanı: “efendim inceleniyor” diyordu. [Siyasi baskılar] bir şekilde bertaraf ediliyordu” (Görüşme: Muhasebe Meslek Mensubu (YMM) 9).

Katılımcının bu değerlendirmesinin, VDK öncesinde vergi inceleme elemanının bağımsızlığını ve maruz kalınan baskıların nasıl yönetildiğini göstermesi açısından çok önemli olduğu söylenebilir. Katılımcılardan bazı vergi müfettişleri⁸, “ciddi bir güç olan denetim mekanizmasının, bütün iktidarlar tarafından tehlikeli bir silaha dönüşecek şekilde kullanılmak istenebileceğini, son yıllardaki bazı denetimlerin cezalandırma aracı olarak kullanıldığını” belirtmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen verilere göre bütün vergi incelemelerinin denetim dışı amaçlar ile yapılmakta olduğu şeklinde bir genelleme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte, özellikle son yıllarda vergi incelemelerinin denetim dışı amaçlar ile kullanımının arttığı söylenebilir. Genel olarak yasal ve yasal olmayan unsurlar tarafından denetim dışı amaçlar ile vergi mükelleflerinin incelenemediği ortaya çıkarılmıştır. Bu durum, vergi incelemelerinin hakkaniyete ve objektif kriterlere göre yapılıp yapılmadığının sorgulanmasına neden olabilmektedir. Bunun

⁷Bilimsel etik ve katılımcı ile yapılan araştırma taahhüdü gereği gerçek olmayan isimler kullanılmıştır.

⁸Vergi Müfettişi 1, 5, 6, 8, 12 ve 13.

sonucunda vergi mükelleflerinin adalete ve devlete olan güveninin zarar görebildiği belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları ışığında, vergi incelemelerinin denetime etki edebilecek kişiler, iktidarlar veya yasal olmayan unsurlar tarafından tehdit aracı olarak kullanılmasını engellenmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Bu yüzden vergi mükellefleri arasında adaletsizliğe neden olmaması ve vergi incelemelerinin herhangi bir etkiye maruz kalınmadan yapılabilmesi için vergi inceleme işlemlerinin (incelenecek mükellef/ sektör seçimi, müfettişlerin görevlendirilmesi, incelemelerin gerçekleştirilmesi, inceleme raporlarının düzenlenmesi ve değerlendirilmesi gibi süreçlerin) belirli standart ve objektif kriterler çerçevesinde yapılması, bu kurallara göre vergi incelemelerinin gerçekleştirilebilmesini sağlayacak şekilde VDK'nın ve vergi müfettişlerinin bağımsızlık ve objektifliğinin tesis edilmesi gerektiği belirlenmiştir. Bunların yanında, vergi incelemelerinin amaçları dışında kullanılmasını engelleyecek kontrol mekanizmalarına ihtiyaç bulunduğu söylenebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada vergi müfettişleri, muhasebe meslek mensupları (YMM ile SMMM) ve mükelleflerden oluşan katılımcıların değerlendirmeleri bağlamında vergi incelemelerinin amaçlarına, bu amaçlara ilişkin sorunların ve çözüm önerilerinin belirlenmesine odaklanılmıştır.

Araştırma bulguları ışığında, vergi incelemesinin amaçlarına yönelik beş alt temaya ulaşılmıştır. Bütün katılımcılar “vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim yönü” temasının önemi üzerinde durmaktadır. Vergi mükellefi ve muhasebe meslek mensupları, yeterli rehberlik, eğitim verilmeden ve gerekli uyarılar yapılmadan gerçekleştirilen vergi incelemelerini cezalandırma aracı olarak görmektedir. İncelemeler esnasında vergi müfettişleri ile mükellef ve muhasebe meslek mensuplarının birbirlerine olan yaklaşımı ve meydana gelen iletişim bozuklukları, vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim amacının yerine getirilmesini engelleyebildiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, Tuck (2007), Ayatakshi (2012), Abera (2016), Organ ve Çavdar (2017)'in bulguları ile örtüşmektedir. Ayrıca, vergi incelemelerinin cari yıl ve cari yıla yakın dönemlerde yapılması halinde, eski dönemlere dair yapılan incelemelere kıyasla daha etkili, yönlendirici ve eğitici olacağı belirlenmiştir. Günümüz dünyasında vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim fonksiyonu, ön plana çıkmaktadır. Örneğin İngiltere’de vergi gelirlerinin yönetim ve denetiminden sorumlu olan Her Majesty's Revenue and Customs/Birleşik Krallık Gelirler ve Gümrükler İdaresi (HMRC), mükellef yerine müşteri odaklı bir yönetim anlayışına geçmiştir (HMRC, 2014). Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de vergi incelemelerinde, geleneksel denetim yaklaşım çerçevesinde geçerli olan “cezalandırma aracı” olma özelliğinin ön planda ve ağırlıkta olduğu söylenebilir. Vergi incelemelerinde, “katılımcı denetim yaklaşımına” geçilmesi, inceleyen ve incelenen kişiler arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasına ve sorunların temeline inilerek fayda sağlayacak çözümlerin üretilmesine, dolayısıyla vergi incelemelerinin rehberlik ve eğitim amacının gerçekleştirilmesine katkı sağlayabilir. Aksi halde öngörülen vergi cezaları, bir müddet sonra uygulamadaki diğer aksaklıklar ile birlikte etkinliğini kaybedebilir.

Araştırma verilerinden elde edilen, “Gelir ve Giderlerin Tam Kavranması, Çift Kayıt İşlemlerinin Önlenmesi ve Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılması” alt temalarının birbirleri ile keşişen yönleri oldukça fazla olmakla birlikte her bir alt tema, bulguların farklı yönlerini yansıtmaktadır. “Gelir ve Giderlerin Tam Kavranması” bulgusu çerçevesinde; indirilemeyecek gider kalemleri konusunda mevzuatın sınırlayıcı ve esnek olmaması sonucunda vergi mükelleflerinin efektif vergi yükünün artabildiği belirlenmiştir. Bu durum, gerçek gelir ve giderlerin gizlenmesine neden olabilmektedir. Gelir ve giderlerin saklanması, muhasebe kayıtlarının dolayısıyla bilanço ve gelir tablolarının gerçek ekonomik faaliyetleri yansıtmamasını engelleyebilmektedir. Neticede vergi incelemeleri yoluyla mükelleflerin gelir ile giderlerinin tam ve doğru kavranması zorlaşabilmektedir. Mükelleflerin gelirlerinin tam tespit edilebilmesi için “ihbar mekanizmasının” geliştirilmesi yararlı olabilir. Bunun dışında, VDK Risk analiz modeli uygulamasına yönelik olarak öncelikle doğru ve

noksansız veri girişlerinin sağlanması, bu uygulamanın aksayan yönlerinin revize edilmesi fayda sağlayacaktır. Bu önlemlerin yanında, Türkiye’de gelir ve kurumlar vergisi mükellef tabanının genişletildiği ve bütün gelir ile giderlerin beyan edilebildiği daha adil bir vergileme sistemine geçilmesi gerektiği söylenebilir.

Araştırma verileri çerçevesinde, bazı mükelleflerin bilgisayar programlarını kullanarak resmi muhasebe kayıt ve defterlerine yansıtmadıkları ticari faaliyetlerine ilişkin iş ve işlemlerini takip ettikleri “çift kayıt işlemlerinin” varlığı saptanmıştır. Çift kayıt işlemlerinin temel nedenleri olarak; vergisel yükümlülüklerin fazlalığı, belge düzeninin tam sağlanamamasından dolayı kayıt altına alınamayan mükelleflerin belgelendirilemeyen giderlerin varlığı, mükelleflerin gelir ve kazançlarını gizleyerek daha az vergi ödeme gayreti olarak sıralanabilir. Mükellefler tarafından çift kayıt işlemlerinin tutulması, olması gereken ile beyan edilen matrahın farklı olmasına dolayısıyla vergi kayıp ve kaçağına neden olabilmektedir. Çalışma sonuçlarına göre firmaların gayri resmi muhasebe kayıtlarının yeterince önlenemediği ortaya çıkarılmıştır. Bu durum, Devletin en temel gelir kaynağı olan vergilerin eksik hesaplanmasına ve tahsiline neden olmaktadır. Çift kayıt işlemlerinin saptanabilmesi için nitelikli ve detaylı vergi incelemelerinin yapılması, vergi incelemelerinin başka kontrol mekanizmaları ve uygulamalar (ihbar ve kırmızı hat uygulamaları gibi) ile desteklenmesi faydalı olacaktır.

Araştırma sonuçları ışığında, bütün vergi incelemelerin denetim dışı amaçlar ile yapılmakta olduğu şeklinde bir genelleme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte, özellikle son yıllarda vergi incelemelerinin denetim dışı amaçlar ile kullanımının arttığı söylenebilir. Vergi incelemelerinin denetime etki edebilecek kişiler veya yasal olmayan unsurlar tarafından tehdit aracı şeklinde kullanılmasının engellenmesi gerekmektedir. Bu yüzden denetim dışı amaçlar ile inceleme yapılmasının önüne geçilebilmesi dolayısıyla mükellefler arasında adaletsizliğe neden olunmaması ve incelemelerin bir etkiye maruz kalınmadan icra edilmesi için vergi incelemelerinin belirli standart ve objektif kriterleri içeren kurallar çerçevesinde yapılması sağlanmalıdır. Bunun yanında VDK’nın ve müfettişlerin bağımsızlık ve objektifliği güçlendirilmelidir.

Araştırmanın verilerine göre kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığı ve önlenmesi için alınan tedbirlerin yeterli olmaması olumsuzluklara neden olabilmektedir. Özellikle kayıt altında hiç çalışmayanlar ile kayıt dışı faaliyeti olanlar olmak üzere bütün mükelleflerin incelenme oranlarının düşüklüğü, vergi incelemesinin kayıt dışı ekonominin sebep olduğu vergi kayıp ve kaçağının azaltılması amacının gerçekleştirilmesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bulgu, Aslan (2008), Pryadilnikov (2009) ve Bişgin (2018) bulguları ile benzerlik göstermektedir. Çalışmaya göre mükellefler içerisinde vergi kaçırma davranışları yaygınlaştıkça toplumdaki diğer mükellefler de ekonomik faaliyetlerini gizlemeye/kayıt dışı çalışmaya yönelebilmektedir. Toplum içerisinde vergi vermeme/kaçırma davranışının yaygınlaşmasının, diğer mükelleflerin vergiye uyumuna zarar verdiği, vergilemede adaletin tesisini etkilediği ve vergi sistemi üzerinde olumsuzluklara neden olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin neden olduğu haksız rekabet durumu ile kayıt dışı faaliyeti olan mükelleflerin yeteri kadar incelen(e)memesi, dürüst mükelleflerin kendilerinin cezalandırıldıklarını düşünmelerine neden olabilmektedir. Bunların yanında vergi affı (mali yapılandırma) kanunlarında, mükellefler tarafından matrah artırımının yapılması halinde ilgili dönemlere yönelik vergi incelemesinin yapılmayacağı düzenlenmesi durumu, mükelleflerin faaliyetlerini kayıt dışı takip ederek ileride gerçekleşmesi muhtemel bir kanuni düzenlemede matrah artırımından yararlanmak için kaynak oluşturmaya çalıştıkları durumu tespit edilmiştir.

Kayıt dışı ekonominin birçok boyutu olduğundan sadece VDK’nın faaliyetleriyle kayıt dışılık ile mücadele başarıya ulaşamayabilir (Akbe, 2014: 94). İlgili diğer kurum ve kuruluşları ile ahenkli bir işbirliği sonucunda VDK’nın, kayıt dışının neden olduğu vergi kayıp ve kaçağını azaltma amacını gerçekleştirilmesi mümkün olabilir. Ayrıca uygulama da karşılaşılan “çift kayıt işlemlerinin önlenmesini, gelir ve giderlerinin tam kavranmasını içeren kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım ile çalışmaya gereksinim vardır. Bu yüzden, vergi incelemelerinin amaçlarının gerçekleştirilmesi dolayısıyla incelemelerin etkinliği ve caydırıcılığının artırılmasına yönelik kapsamlı çatı bir “Vergi

İncelemeleri Eylem Planının” oluşturulması ve uygulamaya geçirilmesi yararlı olacağı ifade edilebilir. VDK’nın koordinatörlüğünde ilgili bütün birimlerin (GİB, ilgili bakanlık ve kurumlar, yargı mercileri başta olmak üzere) etkin ve özverili katılımın sağlandığı uzun soluklu bir çalışmaya ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abera, M. (2016). *Factors affecting tax audit effectiveness evidence from large tax payers office of Ethiopian revenue and customs authority (based on auditors perception)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Addis Ababa University School of Business and Pubic Administration. Arada.
- Acar, İ. A. ve Merter, M. E. (2005). Türkiye’de 1990 sonrası dönemde vergi denetimi ve vergi denetiminde etkinlik sorunu. *Maliye Dergisi*, 147, 5-27.
- Akbey, F. (2014). Türkiye de vergi denetimi ve gelirleri üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 63-103.
- Akdoğan, A. (1979). *Vergi incelemesi*. Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi Yayını.
- Akdoğan, A. (2001). *Türk vergi sistemi ve uygulaması*. Gazi Kitabevi.
- Aslan, M. (2008). *Türk vergi sisteminde cezai yaptırımların etkinliği*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Ayatakshi, S. (2012). *SMEs and environmental taxation: a mixed methods analysis* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bournemouth University. Dorset.
- Bakır, C. (2012). Maliye bürokrasisinde örgütsel değişim ve vergi denetim kurulu başkanlığı’nın kurulması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(2), 81-102.
- Başaran Yavaşlar, F. (2010). Türk hukuku’nda vergi incelemesi. B. Öztürk ve F. Başaran Yavaşlar (Ed.), *Vergi hukuku örneğinde hukuka uygun ve etkin kamu denetimi. İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi uluslararası sempozyum kitabı içerisinde* (s. 393-425). Seçkin Yayıncılık.
- Bişgin, A. (2018). *Türkiye’de muhasebe meslek mensupları ile mükellefler arasında gerçekleşen etkileşimlerin vergi uyumu bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Sage Publications Inc.
- Denzin N. K.ve Lincoln, Y.S. (2005). *Handbook of qualitative research*. Sage Publications Inc.
- GİB. (2013). Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) 2012 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara. <https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2012/faaliyetraporu2012.pdf>
- Gibbs, G. R. (2008). *Analyzing qualitative data*. Sage Publications Ltd.
- Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev.) Ersoy A. ve Yalçınoğlu P. Anı Yayıncılık.
- Güler, H. (2019). Türkiye’de vergi denetim sisteminin gelişimi ve etkinliği. *Vergi Raporu Dergisi Özel Sayı*, 232, 290-305.
- HMB. (2020) HMB 2019 Yılı Faaliyet Raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/07/Hazine-ve-Maliye-Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-2019-Y%C4%B1%C4%B1-%C4%B0dare-Faaliyet-Raporu-1.pdf>
- HMB. (2021) HMB 2020 Yılı Faaliyet Raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/2020-HMB-Idare-Faaliyet-Raporu.pdf>
- HMRC. (2014). Kurumsal Rapor: Her Majesty's Revenue and Customs/HMRC İş Planı: 2014-2016. <https://www.gov.uk/government/publications/hmrcs-business-plan-2014-to-2016/hmrc-business-plan-2014-to-2016> (ET: 20.04.2018)
- Hsu, L.-C. (2013). Tax auditing as a public good game: an experimental study on punishment and compliance. *Pacific Economic Review*, 18(4), 475–501. DOI:10.1111/1468-0106.12034
- Kalkınma Bakanlığı (2014). KB 10. Kalkınma Planı 2014-2018 Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_Vergi.pdf
- Kaneti, S. (1986/1987). *Vergi hukuku*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Marshall, K. ve Rossman, G.B. (2006). *Designing qualitative research*. Sage Publications Inc.
- Melumad, N. D. ve Mookherjee, D. (1989). Delegation as commitment: the case of income tax audits. *The RAND Journal of Economics Journal of Economics*, 20(2), 139-163. <https://doi.org/10.2307/2555686>
- Oktar, S. A. (2019). *Vergi hukuku*. Türkmen Kitabevi.
- Organ, İ. (2008). *Vergi denetimi ve türkiye uygulaması: sorunlar ve çözüm önerileri*. Gazi Kitabevi.
- Organ, İ. ve Çavdar, F. (2017). Türkiye’de vergi mükellefleri perspektifinden vergi denetiminde sorunlar: İstanbul, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli’nden bulgular. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 46-69.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage Publications Inc.
- Pryadilnikov, M. (2009). Citizens (and tax inspectors) against the state: tracking changes in attitudes towards tax compliance in Russia, 2001-2008. *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*, 1-60. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1450266
- Rakıcı, C. (2011). Vergi denetiminin yeni yapısı ve denetimin kayıtdışılığı önleme fonksiyonu. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 345–62.
- Soydan B. (2015). *Türk vergi hukukunda vergi incelemesi*. On İki Levha Yayıncılık.
- Şin, S. (2005), *Avrupa Birliği ve Türkiye’de vergi yapısı, denetimi ve idari işlemlerde mükellef hakları*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F.G. (2018). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Stake, R.E. (2008). Qualitative case studies. Denzin N.K. ve Lincoln Y.S. (Ed.), *Stratgies of qualitative inquiry* içinde (s. 435-454). Sage Publications Inc.
- Tekin, F. ve Çelikkaya, A. (2017). *Vergi denetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Tuck, P. (2007). *A study of the changing relationship between large corporates and The Inland revenue* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). University of Warwick Warwick Business School. Coventry.
- Turhan, S. (1979). *Vergi teorisi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ünlü, U. (2019). Kayıtdışı ekonominin önlenmesinde vergi denetiminin rolü ve önemi. *Vergi Raporu Özel Sayısı*, 232, 279-289.
- VDK. (2013). VDK 2012 Yılı Faaliyet Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/vergi_denetim_kurulu_200513.pdf
- VDK. (2014). VDK 2013 Yılı Faaliyet Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Faaliyet_Raporu_2013.pdf
- VDK. (2015). VDK 2014 Yılı Faaliyet Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/VDK_2014_Y%C4%B1%C4%B1_Faaliyet_Raporu_1102.pdf
- VDK. (2016). VDK 2015 Yılı Faaliyet Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/FaaliyetRaporu_2015.pdf
- VDK. (2017). VDK 2016 Yılı Faaliyet Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/VDK_2016_Faaliyet_Raporu_22.05.17.pdf
- VDK. (2018). VDK 2017 Yılı Faaliyet Raporu. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/VDK_Faaliyet_Raporu_2017.pdf
- VDK. (2019). VDK 2018 Yılı Faaliyet Raporu. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/VDK-2018-Birim-Faaliyet-Raporu-1102019-002.pdf>
- World Bank, (2010). Turkey - Investment Climate Assessment : From Crisis to Private Sector Led Growth. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2904> (ET: 20.04.2018)
- Yılmaz, A.O. (2019). *Türkiye’de vergi incelemelerinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: bir durum çalışması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2010). Raising the quality in qualitative research. *Elementary Education Online*, 9(1), 79-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/90795>
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks. CA. Sage Publications Inc.
- Yücel, M. (2016). *Kayıtdışı ekonomi bakımından Türk vergi sisteminin analizi*. Legal Yayıncılık.

A Study on The Determination of The Association Between Consumers' Price Perceptions and Their Demographic Characteristics

Tüketicilerin Fiyat Algılamaları ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.841363>

Aybike Tuba ÖZDEN*

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
15.12.2020

Accepted:
28.08.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights reserved.

Price perception, which influences buying behaviour and product selection, is an important tool in companies' strategies to be developed about the price of the product and in their success. The main purpose of this study is to find out the relationship between consumers' occupations and the dimensions which constitute their price perception. For this purpose, a questionnaire was given to 579 consumers who were from 10 different occupations. In the analysis, independent samples t test was used to compare the consumers in terms of gender variable; while one-way ANOVA was used to compare the consumers in terms of the variables of monthly income, age, educational status and occupation. According to the results obtained, there is a significant relationship between consumers' demographic characteristics and occupations and the dimensions of price perception. The present study is significant in terms of being the first and the most recent study in terms of the scope of the participants' occupations, examination of the relationship between the dimensions creating price perception and the number of participants. In parallel with the results obtained in the study, various suggestions were developed to contribute to companies the target market of which is Turkey and to the related literature.

Keywords: Price perception, occupation, demographic characteristics, consumer behaviour.

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
15.12.2020

Kabul Tarihi:
28.08.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları saklıdır.

Satın alma davranışını ve ürün seçimini etkileyen fiyat algısı; işletmelerin ürünlerinin fiyatına ilişkin geliştirecekleri stratejilerde ve başarılarında önemli bir araç durumundadır. Bu çalışmanın temel amacı, tüketicilerin meslekleri ile fiyat algısını oluşturan boyutlar arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu amaçla, 10 farklı meslek grubundan oluşan 579 tüketiciye anket uygulanmıştır. Araştırma analizinde, tüketicileri cinsiyet değişkenine göre karşılaştırmak için bağımsız örneklem t testi; aylık gelir, yaş, eğitim durumu ve meslek değişkenlerine göre karşılaştırmak için ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, tüketicilerin demografik özellikleri ve meslekleri ile fiyat algılarını oluşturan boyutlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu çalışma, katılımcıların oluşturduğu meslek gruplarının kapsamı, fiyat algısını oluşturan boyutlar ile farklılıkların incelenmesi ve katılımcı sayısı açısından Türkiye'de yapılmış ilk ve en güncel çalışma olması açısından önem taşımaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda, hedef pazarı Türkiye olan işletmelere ve ilgili literatüre katkı sağlamak amacıyla çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fiyat algısı, meslek, demografik özellikler, tüketici davranışı.

To Cite/ Atıf (APA): Özden, A.T. (2021). A study on the determination of the association between consumers' price perceptions and their demographic characteristics. *Journal of Economics Business and Political Researches*, 6(16), 453-479

* ORCID Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, aybike.ozden@omu.edu.tr

1. INTRODUCTION

In its most basic form, price can be considered as the source that consumers have to give up while buying products. Companies need to convince consumers that the resources they pay for their products are dispensable. As a matter of fact, price, which is an important element of the marketing mix, plays a significant role in the formation of the image and value of the product (Geçti and Zengin, 2012: 30; Yaraş, 2008: 282), customer loyalty (Hartono et al., 2018) or satisfaction (Ene and Özkaya, 2013: 451). At this point, consumers' price perceptions gain importance. Consumers' price perception is a subjective process and shows differences.

In various studies, it has been found that consumers' occupations are effective in their brand choice (Arslan, 2003), choices of tourism services (Çakıcı, 1999), ethnocentric tendencies (Armağan and Gürsoy, 2011), bread consumption habits (Aydın and Yıldız, 2011), consumption of halal products (Mutsikiwa and Basera, 2012), and preferring known brands while choosing furniture (Çabuk et al., 2012). Therefore, consumers' occupation may affect their buying behaviors. It can be said that consumers' gender, age, level of education and level of income have an influence on their price perception (McGowan and Sternquist, 1998; Munnukka, 2008; Steenhuis et al., 2011; Zhou and Nakamoto, 2001). Especially the factor of occupation can be assessed as an indicator of consumers' levels of education and income and it is thought to have an influence on price perception. The aim of this study is to examine the relationship between consumers' demographic characteristics and occupations and the dimensions which form their price perception. Consumer price perception consists of the dimensions of prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship, value consciousness and coupon proneness (Lichtenstein et al., 1993: 235-236).

Companies want consumers' buying decision process to be finalized as soon as possible (Rao and Monroe, 1988: 255). For this reason, it is thought that companies should find out which factors consumer' price perceptions are affected from so that they can influence consumers' buying decisions. Consumers' price perceptions are also influenced by intercultural differences (Jin and Sternquist, 2003; Meng, 2011; Meng and Nasco, 2009; Watchravesringkan et al., 2008; Zhou and Nakamoto, 2001). For this reason, it is important to find out the factors which influence price perceptions of consumers. Indeed, the results obtained include data which will determine the pricing policies of companies in Turkey and enable them to develop strategies.

In the present study, the main purpose was to examine the relationship between occupations and price perception dimensions of consumers who are an important factor of market segmentation. The two hypotheses of the research are as follows: "There is a significant relationship between consumers' occupations and their prices perceptions." and "There is a significant relationship between consumers' demographic characteristics and their prices perceptions".

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Price Perception

Perception is one of the most important internal and psychological factors which influence consumers' buying behaviours (Ramya and Mohamed Ali, 2016: 77). Another factor which influences consumer buying is price (Geçti and Zengin, 2012: 29). In its most basic sense, price can be defined as the money that consumers pay to buy a product. Product price is evaluated in two as actual price and perceived price (Jacoby and Olson, 1977: 74). Actual price refers to the price paid by the consumer to the product (Küçükergin and Dedeoğlu, 2014: 102). Perceived price is consumers' perspectives on the price they pay for the product they buy (Bei and Chaio, 2006: 129). Therefore, price perceptions of consumers may vary according to their perspectives. Consumers perceive every kind of data about the outside world by passing them through their subjective filters and they also experience a similar perception process about the price of a product. For this reason, in addition to

being the value of a product, price also carries various meanings related with the quality, prestige, identity or status of the product in terms of the consumer.

Price perception can be defined as consumers' views about the money paid for the product they buy (Bei and Chiao, 2006: 129). According to another definition, price perception is the way consumers evaluate the advantages they receive for the product they buy (Küçükergin and Dedeoğlu, 2014: 102). Evaluation process is a subjective process. In this sense, it is thought that price is not a uni-dimensional concept and that it contains multiple dimensions in terms of the meanings it expresses for the consumer. These dimensions form the negative or positive role of the price. The negative role of price perception means consumers' having a negative perception of the product when the price is high. The positive role of price means the price of a product is a positive sign for consumers in terms of reasons such as being indicator of quality or prestige. Lichtenstein et al. (1993: 325) state that consumer's price perception consists of seven dimensions. These dimensions and the explanations about the negative/positive roles of the dimensions are as follows:

- *Price Mavenism*: It can be defined as consumers' knowing where to buy the lowest price products and being willing to give reference to other consumers about this (Lichtenstein et al., 1993: 235; Jin and Sternquist, 2003: 649). In price mavenism, consumers do not only collect information about the price, but also give ideas about their consumption preferences and share their information about the best price (Sternquist et al., 2004: 88). Price mavenism constitutes the negative role of price perception. However, Byun and Sternquist (2010: 281) stated that price perception has both positive and negative role. According to these researchers, price mavenism constitutes the positive role of price perception in terms of consumers' both being a source of information and taking pleasure from sharing their information. In this context, it can be said that price mavenism is a cultural and social phenomenon (Byun and Sternquist, 2010: 279). Culturally, sharing information about the price of product can vary from culture to culture. Socially, while some consumers collect information only for themselves, some others can prefer to share with other consumers (Dickson and Sawyer, 1990: 43).
- *Prestige Sensitivity*: It can be said that values such as difference, conspicuousness, status, sociability, respectability or quality are the elements that provide prestige. Consumers, who associate prestige with the price of the product, have a much higher tendency to buy the products which they think give them prestige (Watchravesringkan et al., 2008: 761). Thus, prestige sensitivity constitutes the positive role of price perception. These consumers also tend to perceive price as an indicator of quality (Lichtenstein et al., 1993: 236). Consumers with prestige sensitivity are interested in the message they want to convey to other consumers with the high price product (Meng and Nasco, 2009: 508). This is an indicator that prestige has a social element such as image, status or richness, which are symbolic needs (Brucks et al., 2000: 361). For this reason, it can be said that consumers with prestige sensitivity tend to buy products which are visible and which will be realized by others (Moore et al., 2003: 270). In addition, these consumers do not prefer shops which sell cheap products (Moore and Carpenter, 2006: 269).
- *Price Consciousness*: Price consciousness can be defined as consumers' being focused on buying products with low price (Lichtenstein et al., 1993: 235; Jin and Sternquist, 2003: 650). For this reason, it constitutes negative role of price perception. Thus, it can be said that consumers with a price consciousness have a low tendency to buy products with high price and the price range they can pay for the product they intend to buy is narrow (Munnukka, 2008: 189). At the same time, there is a negative association between price-quality consciousness and price consciousness for these consumers (Lichtenstein et al., 1993: 235). Thus, for price conscious consumers, low price does not mean low quality.
- *Sale Proneness*: Buying behaviours of consumers who are prone to sale are influenced positively (Lichtenstein et al., 1993: 235). Thus, sale proneness constitutes negative role of price perception. Consumers who are sale prone make researches to reach the lowest price product, pay attention to special offers and change brands frequently. It can be said that these consumers prefer

to make use of sale while purchasing. Indeed, instead of discount conveniences such as coupon or refund, consumers perceive the price of a product lower when they make use of discount (Folkes and Wheat, 1995: 317). However, it can also be possible for brands which make frequent discounts to be perceived as low quality and the real price to be evaluated as high when the discount is over. Big discounts or frequent discounts can change consumers' reference price perceptions and have a negative effect on their buying products.

- *Price-quality Relationship*: Price-quality relationship can be described as the subjective expectation of consumers about the price and quality compatibility of a product (Chang et al., 2015: 73). Price-quality relationship constitutes positive role of price perception. For consumers who build a price-quality relationship, the price of a product is addressed as the indicator of quality. For this reason, consumers can tend to find products with high price as quality products (Casidy, 2012; McGowan and Sternquist, 1998; Olson, 1977; Rao and Monroe, 1989). However, in parallel with the information consumers have besides the price of the product, their perceptions about price-quality relationship can change (Peter and Olson, 2010: 446). In case of having insufficient information about the product, price-quality relationship of consumers can show variations. In case of consumers' having insufficient information about the product, the price of the product can have a positive influence on quality perception (Dodds et al., 1991: 307). In other words, when consumers have more experience and information about the product, they show a low tendency to build price-product relationship (Jin and Sternquist, 2003; Meng, 2011).

- *Value Consciousness*: Value consciousness can be described as the sensitivity consumers show to the price of a product depending on its quality. Value consciousness constitutes negative role of price perception. Thus, consumers with a high value consciousness consider the product they buy as loss or gain according to the quality of the product they buy. Consumers with high value consciousness examine and compare the prices of different brands and want to get the return of the money they pay in the best way (Sharma, 2011: 290). This comparison process enables consumers to get information about the product. In case of consumers' having insufficient information about the product, the price of the product has a negative influence of the perceived value (Dodds et al., 1991: 316). At the same time, people have a sensitivity of the price paid for the product in return of the quality received (Lichtenstein et al., 1993: 234). For this reason, it can be said that consumers with value consciousness care about the relationship between the money they pay for the product and the quality they get (Jin and Sternquist, 2003; Meng and Nasco, 2009; Varki and Colgate, 2001).

- *Coupon Proneness*: With coupons, consumers think that they get a discount offer about the product they want to buy. Coupons constitute the practices that offer discount after consumers' purchases or extra opportunities in shopping. Consumers with coupon proneness think that when they use coupon, the value of the product they buy is higher than the money they pay. For this reason, they perceive the price of the product lower (Folkes and Wheat, 1995: 317). Thus, coupon proneness constitutes the negative role of price perception and has positive influence on buying (Lichtenstein et al., 1993: 235). Discount with coupon, which goes back to 1929s in Turkey, and practices such as gifts or draw were made through newspapers (Özdemir, 2018: 135). This process continued until the beginning of 90s. However, today coupon does not have a widespread use in Turkey (Yaraş, 2008: 284). For this reason, in the scale used for this study, the items for coupon proneness are not included. The Price Perception scale used in the study was developed by Lichtenstein, Ridgway and Netemeyer in 1993 and it is a scale that can be used in different cultures (Meng and Nasco, 2009: 508).

It is thought that the factor of occupation, which is one of the factors influencing consumer behaviour, influences price perception of consumers. Fettahlıoğlu et al. (2019: 5938) found that private sector employees have higher price-quality perception when compared with civil servants, housewives, tradesmen and students. Topuz and Çambaşı (2014) stated that consumers have different sale proneness and price consciousness depending on their occupations. For example, caretakers have higher sale proneness when compared with administrative staff and less price consciousness when

compared with waiters and sales representatives (Topuz and Çambaşı, 2014: 324). In this context, the following hypotheses were developed:

H1. There is a significant difference between consumers' occupations and their prices perceptions.

H1a. There is a significant difference between consumers' occupations and value consciousness, which is one of the dimensions of price perception.

H1b. There is a significant difference between consumers' occupations and price consciousness, which is one of the dimensions of price perception.

H1c. There is a significant difference between consumers' occupations and sale proneness, which is one of the dimensions of price perception.

H1d. There is a significant difference between consumers' occupations and price mavenism, which is one of the dimensions of price perception.

H1e. There is a significant difference between consumers' occupations and price-quality relationship, which is one of the dimensions of price perception.

H1f. There is a significant difference between consumers' occupations and prestige sensitivity, which is one of the dimensions of price perception.

2.1. Consumer Behaviour and Demographic Characteristics

Consumer behavior is influenced by various factors such as age, lifestyle, economic conditions, occupation, character and health (Durmaz et al., 2011: 118). The relationship of these factors with consumer behavior is important in determining the strategies of businesses in target markets. This study discusses the relationship of gender, age, income level, education level and occupation factors of consumers with their price perceptions. These factors can be summarized as follows:

- *Gender*: The wants of women and men may differ. For example, it can be seen that female consumers have higher hedonic consumption tendencies (Arnold and Reynolds, 2003: 81) and they are more influenced by their past experiences when compared with men (Ağaç et al., 2018: 66).

- *Age*: Consumers' ages influence their buying behaviors (Durmaz et al., 2011: 119). The wants and needs of a young consumer and an old consumer may differ. For example, young consumers use the products they buy to define their identities (Solomon, 1994: 503). Old consumers may show different buying behaviors due to health problems. For example, organic fruit and vegetables are mostly preferred by old consumers (Saba and Messina, 2003: 645).

- *Income level*: Consumers have a purchasing power in line with their income level. For this reason, income level may influence consumers' buying behaviors. For example, a consumer with low level of income may show the tendency to choose a product which does not have a brand or which is cheaper. Consumers with low level of income perceive supermarket brand cleaning products as higher quality than consumers with high income (Orel, 2004: 171).

- *Education level*: Different education levels of consumers may cause differences in wants and needs. For example, it can be seen that consumers prefer green marketing products more as their education level increases (Çabuk et al., 2008: 91).

- *Occupation*: Consumers may show different buying behaviors due to their occupational needs. Consumers' income, working time, likes or ways of spending leisure time also change due to their occupation. While a consumer who is a worker may prefer to buy the cheapest product, a senior executive may prefer not to change the brand s/he buys, regardless of its price. For example, it can be seen that consumers' brand loyalty differs according to their profession (Gürbüz and Doğan, 2013: 239).

It can be said that businesses use these demographic characteristics frequently while determining their target markets. As a matter of fact, these demographic characteristics affect consumption habits as well as consumers' lifestyles, likes or social environment.

It is thought that there is a relationship between consumers' demographic characteristics and their price perceptions. Indeed, Munnukka (2008: 193) stated that consumers' age and gender influenced their price perception. McGowan and Sternquist (1998: 62) stated that socially conscious and young consumers had higher prestige sensitivity. Similarly, Zhou and Nakamoto (2001: 161) stated that young consumers are consumers with value consciousness. Akman (2004) found that female consumers compared prices more when compared with male consumers and this comparison decreased as the level of education increased. Bozbay and Akturan (2017: 87) stated that female consumers had a higher perception than male consumers in the dimensions of price mavenism and sale proneness. Steenhuis et al. (2011: 2220) found that consumers with low income had higher value consciousness and price consciousness dimensions when compared with consumers with high income. In this context, the following hypotheses were developed:

H2. There is a significant difference between consumers' demographic characteristics and their prices perceptions.

H2a. There is a significant difference between consumers' genders and their prices perceptions.

H2b. There is a significant difference between consumers' ages and their prices perceptions.

H2c. There is a significant difference between consumers' education levels and their prices perceptions.

H2d. There is a significant difference between consumers' income levels and their prices perceptions.

3. RESEARCH METHODOLOGY

The questionnaire form, which was used to collect data, consists of 2 parts. The first part includes the items of Price Perception Scale developed by Lichtenstein et al. (1993) in order to measure the price perceptions of consumers. Ünsalan and Bayraktar (2017) found that Price Perception Scale is valid and reliable for Turkish consumers. Turkish form used by Ünsalan and Bayraktar (2017) was used in this study. The scale was also used in the studies conducted by Bozbay and Akturan (2017), Geçti (2012), Dülgeroğlu (2017), Kurtuluş and Okumuş (2010), Topuz and Çambaşı (2014) and Yaraş (2008) in Turkey. This scale has dimensions of price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship, value consciousness and coupon proneness. Coupon is a practice which is not widely used in European and Asian countries and it is not evaluated in many studies (Meng, 2011; Meng and Nasco, 2009; Moore et al., 2003; Sternquist et al., 2004; Watchravesringkan et al., 2008; Ünsalan and Bayraktar, 2017; Yaraş, 2008). Turkey has a geopolitical location that combines the continents of Asia and Europe. Thus, coupon proneness items were not included in the present study. The 37 variables in the scale were asked with 5 Likert-type scale. In the Likert scale, the assessment is in the form of (1) Totally disagree, (2) Disagree, (3) No idea, (4) Agree, (5) Totally agree. The second part of the questionnaire form includes information about the participants such as their genders, ages, occupations, education levels and income levels. The occupations in the study were chosen among groups used in many studies (Geçti and Zengin, 2012; Kurtuluş and Okumuş, 2006; Yaraş, 2008) and among groups which form the most widespread occupations in Turkey.

The questionnaires were applied in three big cities of Turkey, the provinces of Ankara, Samsun and İstanbul, between September 2 and January 16, 2020. These cities are the most developed and most cosmopolitan cities of the regions they are in. At the same time, Samsun was chosen because the researcher is working in Samsun. The participants consist of consumers older than the age of 18.

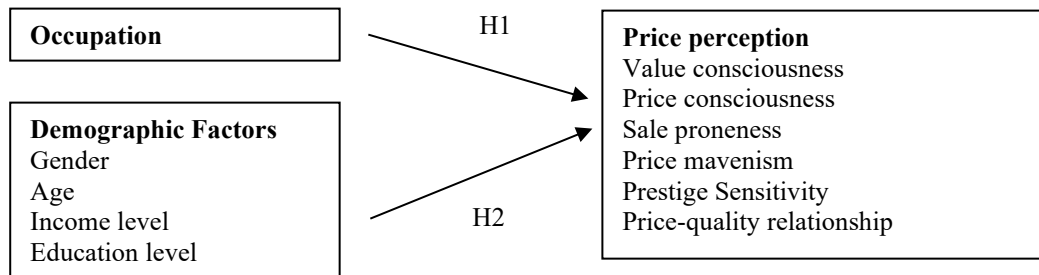
605 consumers were reached with easy sampling method. Easy sampling is a non-random sampling method in which the sample to be chosen from the population is determined by the researcher (Haşiloğlu et al., 2015). This method is the most commonly used, easy to access and inexpensive method (Yağar and Dökme, 2018). 26 questionnaires which were not filled in correctly were eliminated and 579 questionnaires were evaluated. The questionnaires were conducted face-to-face with consumers who were working or who were members of trade associations, schools, universities, chambers of commerce, nongovernmental organizations, hospitals and municipalities and participants in academic congresses. The questionnaires were transferred to digital medium, sent to professional platforms formed in various social media and consumers filled in the questionnaires.

3.1. Aim and Significance of the Study

Price perception is an important indicator of consumer behaviour (Zeithaml, 1988: 2). In the present study, the main purpose was to examine the relationship between occupations and price perception dimensions of consumers who are an important factor of market segmentation. Pricing strategies implemented by businesses can be perceived differently in consumers of different social classes due to different price sensitivity (Yan et al., 2017: 463). For this reason, businesses may develop different pricing strategies for different occupations. For example, telephone operators may apply price lists for different occupations. The research can both shed a light on the future studies of practitioners and also help companies to determine their pricing policies in the market more specifically. In addition, the present study is important in terms of the scope of the occupations of the participants and the fact that the relationship between the number of participants, the dimensions constituting price perception and occupation groups is examined one by one. Unlike other studies, the present study examined the relationships between 10 different specific and comprehensive occupation groups and price perception dimensions one by one. The occupation groups covered were: Officer, student, housewife, manager, worker, teacher, doctor, engineer, academician, tradesmen. For example, Topuz and Çambaşı (2014) carried out a study on price perceptions of minimum wage consumers in mobile phone sector. Therefore, this study aims to obtain more comprehensive results because of the diversity of selected occupation groups and because it was conducted without choosing any sector.

3.2. Model of the Study

Demographic characteristics influence price perceptions of consumers (Bozbay and Akturan, 2017: 87; Fettahlıoğlu et al., 2019: 5930). Therefore, businesses carry out market segmentation according to demographic characteristics (Kavak and Aksöz, 2003: 231). Therefore, demographic characteristics are important in knowing consumers closely and determining target market. Occupation of consumers is an important factor determining their lifestyle. Consumers may differ from other occupation groups with features such as working hours, working conditions, income, saving tendencies, spending habits and education received. In fact, consumers in similar social classes show similar buying behaviors (Karabulut, 1981: 74). For this reason, it is thought that examining the relationship between occupational groups and price perception is important in determining the target markets and pricing strategies of businesses. The research model developed in this context is as in Figure 1.

Figure 1: Research Model

3.3. Demographic Data

Demographic data of the participants are shown in Table 1.

Table 1: Demographic Variables

		n	%
1. Gender:	Female	312	53.9
	Male	267	46.1
2. How much is your monthly individual net income?	Less than 2021 TL	113	19.5
	2021-5000 TL	151	26.1
	5001-8000 TL	168	29.0
	8001-11000 TL	110	19.0
	More than 11000 TL	37	6.4
3. Age	18-25	132	22.8
	26-35	131	22.6
	36-45	138	23.8
	46-55	125	21.6
	56 and older	53	9.2
4. Education level:	Primary	18	3.1
	High school	92	15.9
	Associate	119	20.6
	Undergraduate	219	37.8
	Master	82	14.2
	Doctorate	49	8.5
5. Occupation:	Officer	56	9.7
	Student	94	16.2
	Housewife	53	9.2
	Manager	51	8.8
	Worker	55	9.5
	Teacher	53	9.2
	Doctor	56	9.7
	Engineer	51	8.8
	Academician	56	9.7
	Tradesman	54	9.3

Of the participants, 53.9% were female; 29.0% had a monthly individual net income of 5001-8000 TL; 23.8% were between 36 and 45 years of age; 37.8% were undergraduates and 16.2% were students.

Descriptive statistics of the expressions in the study are shown in Table 2.

Table 2: Descriptive statistics of the expressions

	Totally disagree		Disagree		No idea		Agree		Totally agree		Mean	sd
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
1 My friends think of me as a good source of price information.	255	44.0	93	16.1	63	10.9	119	20.6	49	8.5	2.33	1.42
2 I'm considered somewhat of an expert when it comes to knowing the prices of products	297	51.3	102	17.6	61	10.5	77	13.3	42	7.3	2.08	1.34
3 People ask me for information about prices for different types of products.	234	40.4	139	24.0	58	10.0	97	16.8	51	8.8	2.30	1.37
4 I like helping people by providing them with price information about many types of products.	259	44.7	112	19.3	42	7.3	88	15.2	78	13.5	2.33	1.49
5 For many kinds of products, I would be better able than most people to tell someone where to shop to get the best buy.	270	46.6	103	17.8	60	10.4	85	14.7	61	10.5	2.25	1.43
6 I enjoy telling people how much they might expect to pay for different kinds of products.	254	43.9	93	16.1	42	7.3	108	18.7	82	14.2	2.43	1.53
7 I buy expensive brand of a product just because I know other people will notice	320	55.3	105	18.1	28	4.8	73	12.6	53	9.2	2.02	1.39
8 Buying the most expensive brand of a product makes me feel classy.	291	50.3	97	16.8	24	4.1	88	15.2	79	13.6	2.25	1.52
9 I enjoy the prestige of buying a high priced brand	239	41.3	112	19.3	48	8.3	96	16.6	84	14.5	2.44	1.51
10 Even for a relatively inexpensive product, I think that buying a costly brand is impressive	306	52.8	92	15.9	43	7.4	77	13.3	61	10.5	2.13	1.44
11 Buying a high priced version of a product gives positive message to people.	254	43.9	107	18.5	53	9.2	85	14.7	80	13.8	2.36	1.49
12 I think others make judgments about me by the kinds of products and brands I buy.	315	54.4	100	17.3	46	7.9	66	11.4	52	9.0	2.03	1.37
13 Buying a high priced brand makes me feel good about myself.	269	46.5	116	20.0	25	4.3	81	14.0	88	15.2	2.31	1.53
14 Your friends will think you are stingy if you consistently buy the lowest priced version of a product.	296	51.1	99	17.1	56	9.7	63	10.9	65	11.2	2.14	1.43
15 People notice when you buy the most expensive brand of a product.	176	30.4	78	13.5	52	9.0	135	23.3	138	23.8	2.97	1.59
16 The money saved by finding low prices is usually not worth the time and effort.	178	30.7	110	19.0	51	8.8	102	17.6	138	23.8	2.85	1.59
17 The time it takes to find low prices is usually not worth the effort.	158	27.3	124	21.4	37	6.4	102	17.6	158	27.3	2.96	1.61
18 I would never shop at more than one store to find low prices.	141	24.4	106	18.3	39	6.7	105	18.1	188	32.5	3.16	1.62
19 I am not willing to go to extra effort to find lower price.	151	26.1	89	15.4	56	9.7	100	17.3	183	31.6	3.13	1.62

Table 2 (Cont.): Descriptive statistics of the expressions

20 I will shop at more than one store to take advantage of low prices	225	38.9	103	17.8	38	6.6	116	20.0	97	16.8	2.58	1.56
21 I am more likely to buy brands that are on sale.	182	31.4	75	13.0	31	5.4	137	23.7	154	26.6	3.01	1.64
22 Compared to most people, I am more likely to buy brands that are on sale.	273	47.2	54	9.3	56	9.7	86	14.9	110	19.0	2.49	1.62
23 One should try to buy the brand that's on sale.	175	30.2	55	9.5	94	16.2	92	15.9	163	28.2	3.02	1.61
24 I have favorite brands, but most of the time I buy the brand that's on sale.	263	45.4	69	11.9	37	6.4	92	15.9	118	20.4	2.54	1.64
25 If a product is on sale, that can be a reason for me to buy it	299	51.6	78	13.5	46	7.9	64	11.1	92	15.9	2.26	1.55
26 When I buy a brand that's on sale, I feel that I am getting a good deal.	148	25.6	78	13.5	50	8.6	115	19.9	188	32.5	3.20	1.62
27 The price of a product is a good indicator of its quality	196	33.9	113	19.5	73	12.6	110	19.0	87	15.0	2.62	1.48
28 The old saying "you get what you pay for" is generally true	173	29.9	104	18.0	109	18.8	113	19.5	80	13.8	2.69	1.43
29 You always have to pay a bit more for the best.	191	33.0	109	18.8	72	12.4	123	21.2	84	14.5	2.65	1.48
30 It is generally said that the higher the price of a product, the higher the quality.	193	33.3	84	14.5	71	12.3	106	18.3	125	21.6	2.80	1.58
31 I am very concerned about low prices, but I am equally concerned about product quality.	186	32.1	71	12.3	39	6.7	140	24.2	143	24.7	2.97	1.63
32 When purchasing a product, I always try to maximize the quality I get for the money I spend.	158	27.3	77	13.3	30	5.2	140	24.2	174	30.1	3.16	1.63
33 When shopping, I compare the prices of different brands to be sure I get the best value for the money I pay.	218	37.7	88	15.2	40	6.9	110	19.0	123	21.2	2.71	1.62
34 When I buy products, I like to be sure that I am getting my money's worth.	199	34.4	64	11.1	57	9.8	126	21.8	133	23.0	2.88	1.62
35 When I shop, I usually compare the "price per ounce" information for brands I normally buy.	250	43.2	87	15.0	56	9.7	106	18.3	80	13.8	2.45	1.52
36 I generally shop around for lower prices on products, but they still must meet certain quality requirements before I buy them.	233	40.2	93	16.1	40	6.9	101	17.4	112	19.3	2.60	1.60
37 I always check prices at the store to be sure I get the best value for the money I spend.	222	38.3	84	14.5	51	8.8	112	19.3	110	19.0	2.66	1.59

According to Table 2, the expressions with the highest agreement level are as follows:

- When I buy a brand that's on sale, I feel that I am getting a good deal.
- When purchasing a product, I always try to maximize the quality I get for the money I spend.
- I would never shop at more than one store to find low prices.
- I am not willing to go to extra effort to find lower price.
- One should try to buy the brand that's on sale.

The expressions with the lowest agreement level are as follows:

- I buy expensive brand of a product just because I know other people will notice
- I think others make judgments about me by the kinds of products and brands I buy.
- I'm considered somewhat of an expert when it comes to knowing the prices of products.
- Even for a relatively inexpensive product, I think that buying a costly brand is impressive
- Your friends will think you are stingy if you consistently buy the lowest priced version of a product.

3.4. Validity and Reliability Results of Price Perception Scale

Exploratory factor analysis technique is used to find out the construct validity of a scale statistically. First of all, KMO and Bartlett test are conducted to understand whether the scale is suitable for factor analysis. KMO coefficient is calculated to test sample size. In factor analysis, the distribution in the population is also expected to be normal and this is examined with Bartlett test. In this context, KMO test measurement result should be close to 1.000 and Bartlett Sphericity test result should be statistically significant. Scree plot, which is the scree diagram of eigenvalues of the factors, and explained variance ratio are used in determining the total factor number of the scale. In factor analysis, factor load values should be checked in the process of assigning item to the scale or removing item from the scale. Factor load value is a coefficient which explains the relationship of items with factors. Items are expected to have high load values in the factor they are included in. In cases when the factor load of each item is smaller than 0.30 or when the difference between the factor loads of the item in question is smaller than 0.10 (overlapping), the item is removed from the scale and the analysis is continued (Jeong, 2004). KMO and Bartlett Test results for Price Perception Scale are shown in Table 3.

Table 3: KMO and Bartlett Test results for Price Perception Scale

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	.923	
Approx. Chi-Square	15978.416	
Bartlett's Test of Sphericity	df	666
	Sig.	0.000

In the factor analysis made for Price Perception Scale, KMO value was calculated as 0.923. According to this, sample size is suitable for factor analysis ($KMO > 0.500$). Within the scope of the Bartlett test, X^2 value was found as 15978.416 and statistically significant ($p < 0.05$). According to KMO and Bartlett test results, it was concluded that the data were suitable for factor analysis.

Factor analysis results for Price Perception Scale are as in Table 4.

Table 4: Factor Analysis results for Price Perception Scale

Subscale	Item	Factor load	Explained variance	Cronbach's Alpha
Prestige Sensitivity	FA8	.811	16.237	.929
	FA11	.803		
	FA12	.797		
	FA10	.794		
	FA9	.790		
	FA13	.779		
	FA14	.757		
	FA7	.748		
	FA15	.662		
Value consciousness	FA33	.832	12.399	.904
	FA34	.825		
	FA35	.813		
	FA37	.804		
	FA32	.748		
	FA36	.728		
	FA31	.692		
Price mavenism	FA1	.874	12.176	.930
	FA2	.855		
	FA4	.844		
	FA6	.838		
	FA3	.834		
	FA5	.794		
Sale proneness	FA24	.842	11.664	.917
	FA25	.823		
	FA21	.817		
	FA22	.796		
	FA23	.782		
	FA26	.772		
Price consciousness	FA17	.873	10.180	.913
	FA19	.867		
	FA18	.844		
	FA16	.776		
	FA20	.654		
Price-quality relationship	FA30	.810	8.312	.902
	FA28	.807		
	FA29	.799		
	FA27	.787		

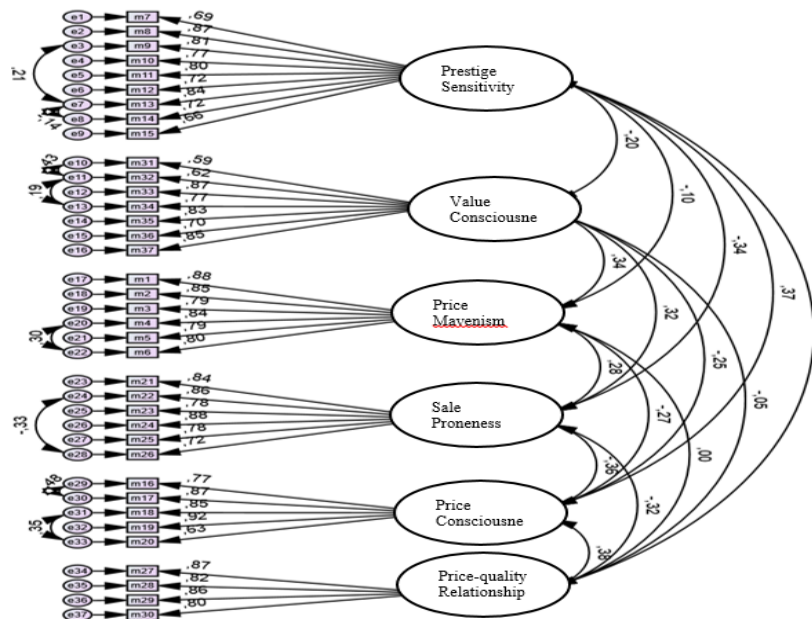
According to the results of the factor analysis conducted, the scale was found to have 6 factors. Prestige Sensitivity subscale consists of 9 items, factor loads of which varied between 0.662 and 0.811. The subscale's rate of explaining the total variance was 16.237%, while its reliability coefficient was 0.929. According to this result, the subscale has very high reliability level. Value consciousness subscale consists of 7 items, factor loads of which varied between 0.692 and 0.832. The subscale's rate of explaining the total variance was 12.399%, while its reliability coefficient was 0.904. According to this result, the subscale has very high reliability level. Price mavenism subscale consists of 6 items, factor loads of which varied between 0.794 and 0.874. The subscale's rate of explaining the total variance was 12.176%, while its reliability coefficient was 0.930. According to this result, the subscale has very high reliability level. Sale proneness subscale consists of 6 items, factor loads of which varied between 0.772 and 0.842. The subscale's rate of explaining the total variance was 11.664%, while its reliability coefficient was 0.917. According to this result, the subscale has very high level of reliability. Price consciousness subscale consists of 5 items, factor loads of which varied between 0.654 and 0.873. The subscale's rate of explaining the total variance was 10.180%, while its reliability coefficient was 0.913. According to this result, the subscale has very high reliability level. Price-quality relationship subscale consists of 4 items, factor loads of which varied between 0.787 and 0.810. The subscale's rate of explaining the total variance was 8.132%, while its reliability coefficient was 0.902. According to this result, the subscale has very high level of reliability.

Within the context of the study, confirmatory factor analysis was used and the structural validity of Price Perception Scale was examined. In confirmatory factor analysis, the relationships between observed variables and latent variables are examined simultaneously on a model. According to factor analysis result, it is possible to understand to what extent the factor structure of the measurement tool is compatible with the collected data (Kline, 2011). Fit values calculated to assess the six-factor structure of Price Perception Scale is shown in Table 5.

Table 5: Fit Values of The Six-Factor Structure of Price Perception Scale

Criterion	Good fit	Acceptable fit	Values obtained	References
(χ^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	2.42	Carmines and McIver, 1981; Marsh and Hocevar, 1985
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.05	Browne and Cudeck, 1993
SRMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.06	
CFI	≥ 0.95	0.90-0.94	0.95	McDonald and Marsh, 1990; Bentler, 1990
TLI	≥ 0.95	0.90-0.94	0.94	Bentler and Bonett, 1980
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.88	Tanaka and Huba, 1985;
AGFI	≥ 0.90	0.89-0.80	0.86	Jöreskog and Sörbom, 1984

When the Table is examined, as a result of the confirmatory factor analysis, it was observed that the tested model was statistically significant according to standardized estimation results ($\chi^2 = 1461.24$; $Sd=603$; $p<0.01$). Goodness of fit values calculated to test the model met the criteria and the six-factor structure was confirmed. According to goodness of fit values, the six-factor structure Price Perception Scale is compatible with the collected data in acceptable levels in general. As a result of the factor analysis, factor loads of the items in the factors of price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness were found to be between the ranges of 0.79-0.88; 0.66-0.87; 0.63-0.92; 0.72-0.88; 0.80-0.87 and 0.59-0.87, respectively. Figure 2 shows the tested six factor model. All path coefficients shown in the model were found to be statistically significant at the level of $p<0.001$.

Figure 2: Confirmatory Factor Analysis Diagram of Price Perception Scale

Cronbach Alpha coefficients were calculated and the reliability of Price Perception Scale was examined. Alpha coefficient values close to 1 indicate that internal consistency reliability is high. Alpha coefficients between 0.60 and 0.80 show that the scale is reliable and alpha coefficients between 0.81 and 1.00 show that the scale is highly reliable (Özdamar, 2004).

Cronbach's alpha coefficient shows the reliability level of the scale. The coefficient varies between 0 and 1. Depending on the Alpha (α) coefficient, reliability of the scale is interpreted as follows (Tavşancıl, 2005):

- $.00 \leq \alpha < .40$ not reliable,
- $.40 \leq \alpha < .60$ low reliability,
- $.60 \leq \alpha < .80$ very reliable,
- $.80 \leq \alpha < 1.00$ highly reliable.

Alpha coefficients of the scale calculated for price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness factors were 0.93; 0.93; 0.91; 0.92; 0.90 and 0.90, respectively. In a different study conducted in Turkey, these values were found as 0.88; 0.85; 0.75; 0.80; 0.71; 0.80, respectively (Leblebicioğlu and Bilgen, 2019: 148-149). In another study, the values were found as 0.87; 0.86; 0.84; 0.64, 0.72 and 0.60, respectively (Yaraş, 2008: 288). The coefficients obtained showed that the price perception scale was highly reliable and the items of the scale were compatible with each other.

3.5. Statistical Analysis of Data

Descriptive analysis techniques were used to examine the scores participants got from Price Perception Scale within the context of the study. Independent samples t test was used to compare the scores of Price Perception Scale in terms of the variable of gender, while one way ANOVA was used to compare the scores in terms of the variables of monthly income, age, educational status and occupation. Before the analyses were conducted, normality distribution was checked. In data with a large sample, Skewness coefficients within the range of ± 3 and Kurtosis coefficients within the range of ± 10 show that the data have a normal distribution (Kline, 2011: 63). Skewness coefficients ($-0.05 < SC < 0.82$) and the Kurtosis coefficients ($-1.42 < KC < -0.61$) calculated for the scores obtained from the measurement tool were within the specified range.

Since sample size has a significant effect on statistical significance value, it is recommended for effect size to be reported in scientific studies. In order to specify the significance of the difference obtained with the comparison of two or more groups, Cohen d and eta square effect values are reported. In general, $d = 0.2$ and $\eta^2 = 0.01$ show small effect, while $d = 0.5$ and $\eta^2 = 0.06$ show moderate effect and $d = 0.8$ and $\eta^2 = 0.14$ show a large effect value (Cohen, 1988; Field, 2013). The data were analyzed by using SPSS 21.0.

4. RESULTS

Table 6 shows descriptive values of the scores participants got From Price Perception Scale.

Table 6: Descriptive Values of The Scores Participants Got From Price Perception Scale

Variables	N	Min.	Max.	$\bar{X}$	Sd
Price mavenism	579	1.00	5.00	2.29	1.23
Prestige sensitivity	579	1.00	5.00	2.30	1.18
Price consciousness	579	1.00	5.00	3.10	1.38
Sale proneness	579	1.00	5.00	2.75	1.36
Price-quality relationship	579	1.00	5.00	2.69	1.31
Value consciousness	579	1.00	5.00	2.78	1.27

When the Table is examined, it can be seen that the participants' price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness scores differ between 1 and 5. Price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness average scores were calculated as 2.29 (Sd=1.23), 2.30 (Sd=1.18), 3.10 (Sd=1.38), 2.75 (Sd=1.36), 2.69 (Sd=1.31) and 2.78 (Sd=1.27), respectively. Musellim (2021) reached the following results, respectively: 2.89 (Sd=0.72); 0.72 (Sd=0.93); 3.63 (Sd=0.83); 3.38 (Sd=0.83); 3.00 (Sd=0.87) and 2.10 (Sd=0.86). According to these values, participants had low prestige sensitivity level; moderate level of price consciousness, value consciousness, price mavenism, price-quality relationship and higher than moderate sale proneness (Musellim, 2021: 56-59). In this study, the values obtained showed that participants had low level of price mavenism and prestige sensitivity perceptions; while they had moderate level of price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness perceptions.

Participants' price perception score averages, standard deviations and t test results in terms of gender are seen in Table 7.

Table 7: Price Perception Score Averages, Standard Deviations and T Test Results in Terms of Gender

Variable	Gender	N	$\bar{X}$	Sd	t	p	Cohen d
Price mavenism	Female	312	2.15	1.18	-2.94	.003*	0.24
	Male	267	2.45	1.28			
Prestige Sensitivity	Female	312	2.18	1.16	-2.52	.012*	0.21
	Male	267	2.43	1.19			
Price consciousness	Female	312	2.94	1.36	-3.19	.001*	0.26
	Male	267	3.30	1.37			
Sale proneness	Female	312	2.92	1.40	3.17	.002*	0.27
	Male	267	2.56	1.28			
Price-quality relationship	Female	312	2.50	1.30	-3.91	.000*	0.32
	Male	267	2.92	1.30			
Value consciousness	Female	312	2.79	1.27	0.33	.745	0.02
	Male	267	2.76	1.29			

*p<0.05

When the Table is examined, it can be seen that there is no significant difference in value consciousness average scores in terms of gender ($p>0.05$). However, a significant gender related difference was found in price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness and price-quality relationship average scores ($p<0.05$). The variable of gender has a small influence on price perception in general. Price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness and price-quality relationship average scores of male participants were found to be significantly higher, while sale proneness average scores of female participants were found to be significantly higher.

Table 8 shows participants' price perception score averages, standard deviations and ANOVA results in terms of monthly individual net income.

Table 8: Price Perception Score Averages, Standard Deviations and ANOVA Results in Terms of Monthly Individual Net Income

Variable	Monthly individual net income	N	$\bar{X}$	Sd	F	p	η^2	Post-Hoc ^a
Price mavenism	1. Less than 2021 TL	113	3.00	1.18	31.14	<0.01	0.18	1>5, 1>4; 2>5, 2>4; 3>5;
	2. 2021-5000 TL	151	2.65	1.23				
	3. 5001-8000 TL	168	2.09	1.22				
	4. 8001 – 11000 TL	110	1.63	0.83				
	5. More than 11000 TL	37	1.47	0.63				
Prestige sensitivity	1. Less than 2021 TL	113	2.37	1.11	27.44	<0.01	0.16	5>1, 5>2, 5>3; 4>1, 4>2, 4>3; 3>1; 2>1;
	2. 2021-5000 TL	151	1.67	0.70				
	3. 5001-8000 TL	168	2.21	1.15				
	4. 8001 – 11000 TL	110	2.91	1.27				
	5. More than 11000 TL	37	3.14	1.34				
Price consciousness	1. Less than 2021 TL	113	2.37	1.04	26.52	<0.01	0.16	5>1, 5>2, 5>3; 4>1, 4>2, 4>3; 3>1;
	2. 2021-5000 TL	151	2.82	1.26				
	3. 5001-8000 TL	168	3.15	1.45				
	4. 8001 – 11000 TL	110	3.83	1.27				
	5. More than 11000 TL	37	4.14	1.00				
Sale sensitivity	1. Less than 2021 TL	113	3.66	1.04	62.31	<0.01	0.31	1>5, 1>4, 1>3; 2>5, 2>4, 2>3; 3>5, 3>4;
	2. 2021-5000 TL	151	3.39	1.29				
	3. 5001-8000 TL	168	2.45	1.25				
	4. 8001 – 11000 TL	110	1.83	0.94				
	5. More than 11000 TL	37	1.50	0.65				
Price-quality relationship	1. Less than 2021 TL	113	2.86	1.25	20.84	<0.01	0.13	5>1, 5>2, 5>3; 4>1, 4>2, 4>3;
	2. 2021-5000 TL	151	2.43	1.12				
	3. 5001-8000 TL	168	2.53	1.29				
	4. 8001 – 11000 TL	110	3.18	1.34				
	5. More than 11000 TL	37	3.78	0.98				
Value consciousness	1. Less than 2021 TL	113	3.60	1.04	18.48	<0.01	0.11	1>5, 1>4, 1>3, 1>2
	2. 2021-5000 TL	151	2.78	1.28				
	3. 5001-8000 TL	168	2.52	1.19				
	4. 8001 – 11000 TL	110	2.44	1.24				
	5. More than 11000 TL	37	2.36	1.32				

When the Table is examined, a significant difference was found in price mavenism, prestige sensitivity, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness score averages in terms of monthly individual net income ($p<0.05$). Monthly individual net income variable has a broad influence on price perception in general. In general, price mavenism and sale proneness score averages of the participants with a monthly income of “less than 2012 TL”, “2021-5000 TL” and “5001-8000 TL” were found to be higher. Participants with a monthly income of “8001 – 11000 TL” and “more than 11000 TL” were found to have higher prestige sensitivity, price consciousness and price-quality relationship score averages. Lastly, value consciousness average scores of the participants with a monthly income of “less than 2021 TL” were found to be higher than those of the participants with a monthly income of “2021-5000 TL”, “5001-8000 TL”, “8001 – 11000 TL” and “more than 11000 TL”

Table 9 shows participants’ price perception score averages, standard deviations and ANOVA results in terms of age group.

Table 9: Price Perception Score Averages, Standard Deviations and ANOVA Results in Terms of Age Group

Variables	Age group	N	$\bar{X}$	Sd	F	p	η^2	Post-Hoc ^a
Price mavenism	1. 18-25	132	3.06	1.20	19.43	<0.01	0.12	1>2, 1>3, 1>4, 1>5
	2. 26-35	131	1.99	1.11				
	3. 36-45	138	2.07	1.23				
	4. 46-55	125	2.12	1.12				
	5. 56+	53	2.03	1.11				
Prestige sensitivity	1. 18-25	132	2.40	1.08	1.34	0.25	0.01	-
	2. 26-35	131	2.32	1.24				
	3. 36-45	138	2.37	1.26				
	4. 46-55	125	2.10	1.15				
	5. 56+	53	2.24	1.11				
Price consciousness	1. 18-25	132	2.42	1.16	12.13	<0.01	0.08	5>1, 4>1, 3>1, 2>1
	2. 26-35	131	3.44	1.30				
	3. 36-45	138	3.31	1.36				
	4. 46-55	125	3.20	1.41				
	5. 56+	53	3.20	1.48				
Sale proneness	1. 18-25	132	3.33	1.09	8.37	<0.01	0.06	1>2, 1>3, 1>4, 1>5
	2. 26-35	131	2.67	1.39				
	3. 36-45	138	2.57	1.41				
	4. 46-55	125	2.58	1.36				
	5. 56+	53	2.42	1.38				
Price-quality relationship	1. 18-25	132	3.02	1.21	3.34	0.01	0.02	1>5
	2. 26-35	131	2.70	1.30				
	3. 36-45	138	2.64	1.36				
	4. 46-55	125	2.52	1.36				
	5. 56+	53	2.41	1.22				
Value consciousness	1. 18-25	132	3.51	1.08	17.47	<0.01	0.11	1>2, 1>3, 1>4, 1>5
	2. 26-35	131	2.47	1.21				
	3. 36-45	138	2.43	1.19				
	4. 46-55	125	2.76	1.33				
	5. 56+	53	2.62	1.28				

When the Table is examined, it can be understood that there is no significant difference in prestige sensitivity averages resulting from age groups ($p>0.05$). A significant difference was found in price mavenism, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness score averages resulting from age groups ($p<0.05$). The variable of age has a moderate effect on some price perception factors. Price mavenism, sale proneness and value consciousness score averages of the participants in “18- 25” age group were found to be higher than those of the participants in other age groups. Price consciousness score averages of the participants in “26-35”, “36-45”, “46-55” and “56+” age groups were found to be higher than those of the participants in “18-25” age group. Finally, it was found that price-quality relationship score averages of the participants in “18-25” age group were found to be higher than those of the participants in the “56+” age group.

Table 10 shows participants’ price perception score averages, standard deviations and ANOVA results in terms of educational status.

Table 10: Price Perception Score Averages, Standard Deviations and ANOVA Results in Terms of Educational Status

Variables	Educational Status	N	$\bar{X}$	Sd	F	p	η^2	Post-Hoc ^a
Price mavenism	1. Primary	18	1.73	0.59	19.24	<0.01	0.14	2>6, 2>5; 3>6, 3>5; 4>6, 4>5;
	2. High school	92	2.26	1.30				
	3. Associate	119	2.81	1.20				
	4. Undergraduate	219	2.52	1.25				
	5. Master	82	1.54	0.79				
	6. Doctorate	49	1.49	0.76				
Prestige sensitivity	1. Primary	18	1.28	0.29	13.47	<0.01	0.11	6>1, 6>2; 5>1, 5>2; 4>1, 4>2;
	2. High school	92	1.65	0.66				
	3. Associate	119	2.18	1.07				
	4. Undergraduate	219	2.51	1.22				
	5. Master	82	2.72	1.36				
	6. Doctorate	49	2.47	1.21				
Price consciousness	1. Primary	18	2.52	1.07	20.20	<0.01	0.15	6>1, 6>2, 6>3, 6>4; 5>1, 5>2, 5>3, 5>4;
	2. High school	92	2.64	1.21				
	3. Associate	119	2.71	1.17				
	4. Undergraduate	219	3.00	1.44				
	5. Master	82	3.90	1.14				
	6. Doctorate	49	4.27	1.08				
Sale proneness	1. Primary	18	3.98	1.46	41.64	<0.01	0.27	1>6, 1>5, 1>4; 2>6, 2>5, 2>4; 3>6, 3>5, 3>4; 4>6, 4>5;
	2. High school	92	3.52	1.37				
	3. Associate	119	3.41	1.16				
	4. Undergraduate	219	2.60	1.16				
	5. Master	82	1.80	1.08				
	6. Doctorate	49	1.55	0.75				
Price-quality relationship	1. Primary	18	1.44	0.49	25.80	<0.01	0.18	6>1, 6>2; 5>1, 5>2; 4>1, 4>2; 3>1, 3>2;
	2. High school	92	1.67	0.85				
	3. Associate	119	2.59	1.28				
	4. Undergraduate	219	2.94	1.22				
	5. Master	82	3.36	1.33				
	6. Doctorate	49	3.09	1.31				
Value consciousness	1. Primary	18	1.98	0.92	5.27	<0.01	0.04	6>1; 5>1; 4>1; 3>1;
	2. High school	92	2.43	1.19				
	3. Associate	119	3.09	1.17				
	4. Undergraduate	219	2.71	1.21				
	5. Master	82	2.87	1.42				
	6. Doctorate	49	3.24	1.52				

When the Table is examined, a significant difference was found price mavenism, price consciousness, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness score averages in terms of educational status ($p<0.05$). The variable of educational status has a broad effect on price perception factors in general. The participants with high school, associate and undergraduate degrees were found to have the highest price mavenism score averages, while the participants with master and doctorate degrees were found to have the lowest price mavenism score averages. In general, the participants with undergraduate, master and doctorate degrees were found to have the highest prestige sensitivity, price consciousness and price-quality relationship score averages, while the participants with primary education and high school education degrees were found to have the lowest prestige sensitivity, price consciousness and price-quality relationship score averages. The participants with primary education, associate and undergraduate degrees were found to have the highest sale proneness score averages, while the participants with master and doctorate degrees were found to have the lowest sale proneness score averages. In addition, it was found that the participants with associate, undergraduate, master and doctorate degrees were found to have higher score averages than the participants with primary education degree.

Table 11 shows participants' price perception score averages, standard deviations and ANOVA results in terms of occupation.

Table 11: Price Perception Score Averages, Standard Deviations and ANOVA Results in Terms of Occupation

Variables	Occupation	N	$\bar{X}$	Sd	F	p	η^2	Post-Hoc ^a
Price mavenism	1. Officer	56	3.73	1.04	32.35	<0.01	0.34	1>3, 1>4, 1>5, 1>6, 1>7, 1>8, 1>9, 1>10;
	2. Student	94	3.21	1.02				
	3. Housewife	53	1.99	1.18				
	4. Manager	51	1.68	0.89				
	5. Worker	55	1.82	0.86				
	6. Teacher	53	2.61	1.12				
	7. Doctor	56	1.74	0.99				
	8. Engineer	51	1.83	1.03				
	9. Academician	56	1.70	0.91				
	10. Tradesmen	54	1.81	1.02				
Prestige Sensitivity	1. Officer	56	1.75	0.95	50.23	<0.01	0.44	4>1, 4>2, 4>3, 4>5, 4>6, 4>8, 4>9, 4>10;
	2. Student	94	2.49	1.09				
	3. Housewife	53	1.57	0.65				
	4. Manager	51	3.88	0.84				
	5. Worker	55	1.73	0.74				
	6. Teacher	53	1.87	0.85				
	7. Doctor	56	3.81	1.01				
	8. Engineer	51	1.98	0.75				
	9. Academician	56	1.88	0.82				
	10. Tradesmen	54	1.88	0.88				
Price consciousness	1. Officer	56	3.44	1.34	21.39	<0.01	0.25	4>2, 4>3, 4>5, 4>6, 4>10;
	2. Student	94	2.27	0.99				
	3. Housewife	53	3.06	1.37				
	4. Manager	51	4.32	0.88				
	5. Worker	55	3.26	1.04				
	6. Teacher	53	2.23	1.15				
	7. Doctor	56	3.39	1.38				
	8. Engineer	51	3.54	1.50				
	9. Academician	56	3.90	1.15				
	10. Tradesmen	54	2.26	1.18				
Sale proneness	1. Officer	56	2.39	1.18	51.19	<0.01	0.45	3>1, 3>2, 3>4, 3>6, 3>7, 3>8, 3>9, 3>10;
	2. Student	94	3.44	1.00				
	3. Housewife	53	4.29	1.03				
	4. Manager	51	1.62	0.81				
	5. Worker	55	4.22	0.72				
	6. Teacher	53	2.90	0.92				
	7. Doctor	56	2.21	0.95				
	8. Engineer	51	2.08	1.20				
	9. Academician	56	1.79	1.11				
	10. Tradesmen	54	2.09	1.14				
Price-quality relationship	1. Officer	56	2.05	1.08	37.44	<0.01	0.37	8>1, 8>2, 8>3, 8>4; 8>5, 8>6, 8>8, 8>9, 8>10;
	2. Student	94	3.22	1.11				
	3. Housewife	53	1.63	0.73				
	4. Manager	51	3.27	1.14				
	5. Worker	55	1.87	0.92				
	6. Teacher	53	2.73	1.24				
	7. Doctor	56	3.56	1.00				
	8. Engineer	51	4.19	1.18				
	9. Academician	56	2.35	1.01				
	10. Tradesmen	54	1.78	0.92				
Value consciousness	1. Officer	56	2.24	1.06	36.71	<0.01	0.37	9>1, 9>3, 9>4; 9>5, 9>6, 9>7, 9>8, 9>10;
	2. Student	94	3.71	0.94				
	3. Housewife	53	3.07	1.14				
	4. Manager	51	1.69	1.04				
	5. Worker	55	2.03	0.93				
	6. Teacher	53	3.20	1.20				
	7. Doctor	56	2.44	0.89				
	8. Engineer	51	2.29	1.18				
	9. Academician	56	4.14	0.88				
	10. Tradesmen	54	2.17	0.97				

When the Table is examined, a significant difference was found in price mavenism, prestige sensitivity, sale proneness, price-quality relationship and value consciousness score averages of the participants in terms of their occupation ($p < 0.05$). The variable of occupation has a broad effect on price perception factors. Officer, student, housewife, teacher and engineer participants were found to have the highest price mavenism score averages, while manager, worker, doctor, academician and tradesmen participants were found to have the lowest price mavenism score averages. Student, manager and doctor participants were found to have the highest prestige sensitivity score averages, while officer, housewife and worker participants were found to have the lowest prestige sensitivity score averages.

Officer, manager, worker, doctor, engineer and academician participants were found to have the highest price consciousness score averages, while student, teacher and tradesman participants were found to have the lowest price consciousness score averages. Student, housewife, worker and teacher participants were found to have the highest sale proneness score averages, while manager, engineer, academician tradesmen participants were found to have the lowest sale proneness score averages.

Manager, teacher, doctor, engineer and academician participants were found to have the highest price-quality relationship score averages, while housewife, worker, engineer and tradesman participants were found to have the lowest price-quality relationship score averages. Student, housewife and academician participants were found to have the highest value consciousness score averages, while officer, manager, worker, engineer and tradesman participants were found to have the lowest value consciousness score averages.

Table 12 shows acceptance/rejection table of hypotheses.

Table 12: Acceptance/Rejection Table of Hypotheses

Hypothesis	Acceptance/Rejection Table
H1. There is a significant difference between consumers' occupations and their prices perceptions.	It was not rejected.
H1a. There is a significant difference between consumers' occupations and value consciousness, which is one of the dimensions of price perception.	It was not rejected.
H1b. There is a significant difference between consumers' occupations and price consciousness, which is one of the dimensions of price perception.	It was not rejected.
H1c. There is a significant difference between consumers' occupations and sale proneness, which is one of the dimensions of price perception.	It was not rejected.
H1d. There is a significant difference between consumers' occupations and price mavenism, which is one of the dimensions of price perception.	It was not rejected.
H1e. There is a significant difference between consumers' occupations and price-quality relationship, which is one of the dimensions of price perception.	It was not rejected.
H1f. There is a significant difference between consumers' occupations and prestige sensitivity, which is one of the dimensions of price perception.	It was not rejected.
H2. There is a significant difference between consumers' demographic characteristics and their prices perceptions.	It was not rejected.
H2a. There is a significant difference between consumers' genders and their prices perceptions.	It was not rejected.
H2b. There is a significant difference between consumers' ages and their prices perceptions.	It was not rejected.
H2c. There is a significant difference between consumers' education levels and their prices perceptions.	It was not rejected.
H2d. There is a significant difference between consumers' income levels and their prices perceptions.	It was not rejected.

5. CONCLUSION

The aim of the present study is to examine the relationship between consumers' price perceptions and their gender, age, educational status, income level and occupations. With this purpose, 579 participants were reached in Turkey. It is thought that finding out the price perception dimensions of the consumers in Turkey and the factors related with these dimensions will shed a light on the pricing policies of companies in this market. In addition, the study was conducted in the current economic process of Turkey. Thus, it can be said that this study is a current study which reflects the dimensions of consumers' price perceptions and the relationship of these with their occupation and that it is an important study in this sense.

According to the results obtained, female participants were found to have higher sale proneness than male participants. Bozbay and Akturan (2017) and Topuz and Çambaşı (2014) found similar results in literature. According to the results of the relationship between price perception and consumers' age groups, price mavenism, sale proneness and value consciousness score averages of the participants in "18- 25" age group were found to be higher than those of the participants in other age groups. It has been stated in literature that young consumers are consumers with value consciousness (Zhou and Nakamoto, 2001: 161).

According to the results of the study, it was found that participants with moderate and low level of income had higher price mavenism and sale proneness score averages. Participants with high income were found to have higher prestige sensitivity, price consciousness and price-quality relationship score averages than the other income groups. High value consciousness averages of consumers with the lowest level of income are a result reported in literature (Steenhuis et al., 2011: 2220). It can be seen that these results are in parallel with the results in literature.

Consumers' income levels influence their buying behaviors (Ohen et al., 2014: 55). At the same time, income level of consumers is an important factor influencing their price perceptions. For example, consumers with high level of income have less price conscious behaviors towards hedonic products when compared with functional products (Wakefield and Inman, 2003: 199). It can be seen that consumers' price sensitivity increases as their level of income decreases (Andreyeva et al., 2010: 218). When studies conducted in Turkey are examined, it can be seen that regardless of the level of income, consumers paid high importance to the price of holiday in tourism sector. Akman (2004: 145) stated that consumers had increased tendency to compare prices as their socio-economic status decreased. Fettahlioğlu et al. (2019: 5936) stated that consumers with an income of 8001 TL and higher bought organic products due to prestige sensitivity and hedonic effects.

The relationship between income levels and price perceptions of consumers are in parallel with their level of education. In general, participants with undergraduate, master and doctorate degrees have the highest prestige sensitivity, price consciousness and price-quality relationship score averages. In addition, it was found that participants with associate, undergraduate, master and doctorate degrees had higher score averages than participants with primary education degree.

It is thought that participants' occupations reflect income and education levels in general. According to the results of the study, doctors and managers were found to have the highest score averages in prestige sensitivity. When prices are perceived positively, they are seen as a symbol of quality, prestige or status (Lichtenstein et al., 1990: 56). Doctors and managers have high levels of income and education. For this reason, it is thought that the statuses of doctors and managers have an influence on their price perception and as a result they have prestige sensitivity. It has also been found that manager consumers are consumers with high price consciousness.

In price-quality relationship, one of the price perception dimensions, engineers followed by doctors were found to have the highest score averages. Consumers use price-quality relationship when they do not have enough time to evaluate other alternative products or when they do not have enough information to evaluate the products (Kinney et al., 2012: 65). For this reason, since consumers who

have a busy work life such as engineers and doctors do not have too much time to compare sales or prices and since they have enough level of income, it is thought that they evaluate products with their prices.

According to the results of the study, housewives, workers and students have high sale proneness. Some consumers evaluate their income as scarce source and for this reason, price is considered as a renunciation (Lichtenstein et al., 1993: 234). It is thought that housewives, students and workers, who are among occupations with low level of income, have high sale proneness due to this situation. It can be said that these results are similar to results conducted previously (Fettahlioğlu et al., 2019; Topuz and Çambaşı, 2014).

The results of the study showed that teacher and academician consumers had high value consciousness. For this reason, these consumers consist of consumers who evaluate the price they pay for the products they buy as loss or gain according to the quality of the product and who have high value consciousness. It can be thought that a majority of these consumers try to earn their living without making too much expense with a search of both quality and value since they are middle class with a fixed income. Officer consumers are found to have the highest average in the dimension of price mavenism. These consumers are at the same time consumers with high price consciousness. It can be said that these consumers make researches in the period of time that they have left from their work life which is not very busy and that they like sharing the results of these researches with their friends and that they focus on low price products since they have moderate or low levels of income. It was also found that consumers who were tradesmen had price consciousness. It can be thought that these consumers want to have a profitable shopping by focusing on low price products in their personal shopping since they buy and sell products in their business life and since they manage this process.

Implications

In the light of the results obtained from the study, the following recommendations were made for practitioners and companies:

- In parallel with the relationship between consumers' price perceptions and their occupation, companies can develop their pricing policies in their market according to occupation groups. It is thought that this situation will contribute to an easier and faster access to target group.
- Turkey is a developing and crowded country with its approximately 81 million population. For this reason, it is thought that the companies which operate in Turkish market or which want to operate in this market can make use of the results of this study in their marketing segments or pricing policies. For example, special informing websites can be designed to contribute to officer consumers, who have price mavenism, in sharing information about prices of products, advertisement catalogues can be used and free memberships can be given to institutions these consumers work in.
- Occupations are an important variable in marketing segments. This study shows that consumers' occupations can be taken into consideration in marketing segments for price perception. For example, companies which have managers and doctors as target groups can conduct promotional activities which emphasize prestige.
- It is thought that it will be useful for companies to conduct pricing policies and marketing segmentation by taking into consideration the relationship between consumers' demographic characteristics and price perception dimensions. For example, companies which appeal to young consumers can develop strategies which will enable getting the highest value for the price paid for their products.
- It is thought that it will be useful for companies which choose consumers with high value consciousness, price consciousness and price sensitivity, which constitute the negative role of price, to conduct promotional activities which emphasize the positive roles of price perception (quality and prestige).

In terms of sample, the fact that the study was conducted on Ankara, Samsun and İstanbul and that it constituted 579 consumers are the limitations of the study. At the same time, use of easy sampling method due to time and financial constraints and the survey environment not being comprehensive are among other limitations of the study. For this reason, conducting the study in different cities, on different sectors and on wider occupation groups can be useful in terms of getting more comprehensive results. In addition, it is thought that it will be effective to examine the relationship between price perception and different variables such as conspicuous consumption, sense of self, online consumption, advertisement or consumer innovation.

REFERENCES

- Ağaç, S., Sevinir, S. D. and Yılmaz, T. (2018). Online giyim alışverişinde tüketicilerin karşılaştıkları sorunların cinsiyet değişkenine göre incelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 57-71. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbed/issue/38132/340011>
- Akman, S. U. (2004). Tüketicilerin fiyat bilinci üzerinde etkili olan faktörlere ilişkin bir inceleme. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 46(1), 129-147. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/7259>
- Andreyeva, T., Long, M. W. and Brownell, K. D. (2010). The impact of food prices on consumption: A systematic review of research on the price elasticity of demand for food. *Am J Public Health*, 100(2), 216-222. <https://ajph.aphapublications.org/doi/full/10.2105/AJPH.2008.151415>
- Armağan, E. and Gürsoy, Ö. (2011). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin cetscale ölçeği ile değerlendirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 67-77. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/150971>
- Arnold, M. J. and Reynolds, K. E. (2003). Hedonic shopping motivations. *Journal of Retailing*, 29(2), 77-95. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(03\)00007-1](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(03)00007-1)
- Arslan, İ. K. (2003). Otomobil alımında tüketici davranışlarını etkileyen faktörler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2(3), 83-103. <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/209/M00042.pdf?sequence>
- Atılğan, K. Ö. and Koç, O. (2020). İndirim düzeyleri ve sosyal sınıflar açısından tüketici fiyat algısındaki farklılıkların incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(Özel Sayı), 1075-1103. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.822900>
- Aydın, F. and Yıldız, Ş. (2011). Sivas ilinde ekmek tüketim alışkanlıkları ve tüketici dinamiklerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42 (2), 165-180. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunizfd/issue/3015/41861>
- Bei, L. T. and Chiao, Y. C. (2001). An integrated model for the effects of perceived product, perceived service quality, and perceived price fairness on consumer satisfaction and loyalty. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 14, 125-140.
- Bei, L. T. and Chiao, Y. C. (2006). The determinants of customer loyalty: An analysis of intangible factors in three service industries. *International Journal of Commerce and Management*, 16(3/4), 162-177. <https://doi.org/10.1108/10569210680000215>
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107(2), 238-246. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.107.2.238>
- Bentler, P. M. and Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.88.3.588>
- Bozbay, Z. and Akturan, U. (2017). Cinsiyet ve alışveriş davranışının fiyat algılamaları ile ilişkisinin saptanması: Y kuşağı üzerine bir araştırma. *Finans Politik and Ekonomik Yorumlar*, 54(629), 87-101. <https://dergipark.org.tr/en/pub/fpeyd/issue/48014/607274>
- Browne, M. W. and Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. K. A. Bollen and J. S. Long (Ed.) içinde *Testing structural equation models* (s. 136-162). Sage Focus Editions.

- Brucks, M., Zeithaml, V. and Naylor, G., (2000). Price and brand name as indicators of quality dimensions for consumer durables. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(3), 359-374. <https://doi.org/10.1177/0092070300283005>
- Byun, S. E. and Sternquist, B. (2010). Reconceptualization of price mavenism: Do chinese consumers get a glow when they know?. *Asia Journal of Marketing and Logistics*, 22(3), 279-293. <https://doi.org/10.1108/13555851011062232>
- Carmines, E. G. McIver (1981). *Analyzing models with unobserved variables: Analysis of covariance structures*. Sage.
- Casidy, R. (2012). Discovering consumer personality clusters in prestige sensitivity and fashion consciousness context. *Journal of International Consumer Marketing*, 24(4), 291-299. <https://doi.org/10.1080/08961530.2012.728506>
- Chang, S. S., Chang, C. C. and Su, W.G. (2015). Quality or sacrifice? The influence of decision task and product characteristics on the dual role of price. *Psychological Reports*, 117(1), 72-88. <https://doi.org/10.2466/01.PR0.117c14z3>
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*. Erlbaum.
- Çabuk, P, Nakıboğlu, A. and Keleş, C. (2008). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 85-102. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4378/60011>
- Çabuk, Y., Karayılmazlar, S. and Türedi, H. (2012). Mobilya tercihinde tüketici davranışlarının demografik faktörler bakımından incelenmesi (Zonguldak ili örneği). *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 14 (21), 1-10. <https://dergipark.org.tr/en/pub/barofd/issue/3392/46726>
- Çakıcı, C. (1999), Turist satın alma davranışlarının otel işletmeciliği açısından incelenmesi. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 78, 31-37.
- Dickson, P. R. and Sawyer, A. G. (1990). The price knowledge and search of supermarket shoppers. *The Journal of Marketing*, 54(3), 42-53. <https://doi.org/10.1177/002224299005400304>
- Dodds, W. B., K. B. Monroe and D. Grewal (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307-319. <https://doi.org/10.1177/002224379102800305>
- Durmaz, Y., Bahar, R. and Kurtlar, M. (2011). Kişisel faktörlerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2 (1), 114-133. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ayd/issue/3325/46151>
- Ene, S. and Özkaya, B. (2013). A study regarding the attitudes that are effective on the price perception of consumers that shop from the retail stores. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(11), 451-462. <https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n11p451>
- Fettahlıoğlu, S., Atılğan, C. B. and Çildir, Ç. (2019). Organik ürünlere karşı tüketicilerin fiyat duyarlılığı ve demografik faktörler açısından incelenmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(47), 5930-5939. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.j.1562>
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Folkes, V. and Wheat, R. D. (1995). Consumers' price perceptions of promoted products. *Journal of Retailing*, 71(3), 317-328. [https://doi.org/10.1016/0022-4359\(95\)90028-4](https://doi.org/10.1016/0022-4359(95)90028-4)
- Geçti, F. and Zengin, H. (2012). Fiyat algılamasının boyutları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Akıllı telefon tüketicilerine yönelik bir araştırma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(4), 28-56. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sid/issue/30090/324701>
- Gürbüz, A. and Doğan, M. (2013). Tüketicilerin markaya duyduğu güven ve marka bağlılığı ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 239-258. <https://doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.345>
- Hartono, B. D., Khambali, A. and Nugroho, R. E. (2018). Customer loyalty in chemical cosmetics: Analysis of product differentiation, service differentiation, and price perception. *Asian Journal of Management Sciences and Education*, 7(4), 94-108. <https://core.ac.uk/download/pdf/291483803.pdf>

- Haşiloğlu, S., Baran, T. and Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: Kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, (1), 19-28. <https://doi.org/10.5505/pibyd.2015.47966>
- Jacoby, J. and Olson, J. C. (1977). Consumer Response to Price: An Attitudinal, Information Processing Perspective. Y. Wind, and M. Greenberg (Ed.) *Moving Ahead with Attitude Research* içinde (s. 73-86), American Marketing Association.
- Jeong, J. (2004). Analysis of the factors and the roles of hrd in organizational learning styles as identified by key informants at selected corporations in the republic of Korea. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Texas AandM University. Amerika.
- Jin, B. and Sternquist, B. (2003). The influence of retail environment on price perceptions-an exploratory study of Us and Korean students. *International Marketing Review*, 20(6), 643-660. <https://doi.org/10.1108/02651330310505231>
- Joreskog, K. G. and Sorbom, D. (1984). *Lisrel Vi: analysis of linear structural relationships by the method of maximum likelihood: User's guide*. Scientific Software.
- Karabulut, M., (1981). *Tüketici davranışı pazarlama yeniliklerinin kabulü ve yayılışı*. Fatih Yayınevi.
- Kavak, B. and Aksöz, E. O. (2003). Davranışsal ve demografik değişkenlerin seyahat acentası müşterilerinin bölümlendirilmesindeki etkililikleri üzerine bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 229-242. <https://dergipark.org.tr/en/pub/huniibf/issue/7882/103580>
- Kinney, M. K., Ridgway, N. M. and Monroe, K. M. (2012). The role of price in the behavior and purchase decisions of compulsive buyers. *Journal of Retailing*, 88, 63-71. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2011.02.004>
- Kline, R. B. (2011). Convergence of structural equation modeling and multilevel modeling. M. Williams and W. P. Vogt (Ed.) *Handbook of methodological innovation içinde* (s. 562-589). Sage.
- Kurtuluş, K. and Okumuş, A. (2006). Fiyat algılamasının boyutları arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. *Yönetim*, 17(53), 3-17. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sid/issue/30090/324701>
- Küçükergin, K. G. and Dedeoğlu, B. B. (2014). Fast food restoranlarında fiziksel çevre, fiyat algısı ve tekrar satın alma eğilimi arasındaki ilişkisi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1),101–108. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/201777>
- Leblebicioğlu, B. and Bilgen, İ. (2019). Tüketicilerin fiyat algılamalarının indirim marketlerinden satın alma niyetleri üzerindeki etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 141-154. <https://doi.org/10.17336/igusbd.609121>
- Lichtenstein, D. R., Ridgway, N. M. and Netemeyer, R. G. (1993). Price perceptions and consumer shopping behavior: A field study. *Journal of Marketing Research*, 30(2), 234-245. <https://doi.org/10.1177/002224379303000208>
- Lichtenstein, D. R.; Netemeyer, R. G. and Burton, S. (1990). Distinguishing coupon proneness from value consciousness: An acquisition-transaction utility theory perspective. *Journal of Marketing*, 54(3), 54-67. <https://doi.org/10.1177/002224299005400305>
- Marsh, H. W. and Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First-and higher order factor models and their invariance across groups. *Psychological Bulletin*, 97(3), 562-582. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.97.3.562>
- McDonald, R. P. and Marsh, H. W. (1990). Choosing a multivariate model: Noncentrality and goodness of fit. *Psychological Bulletin*, 107(2), 247-255. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.107.2.247>
- McGowan, K. M. and Sternquist, B. J. (1998). Dimensions of price as a marketing universal: A comparison of Japanese and U.S. consumers. *Journal of International Marketing*, 6(4), 49-65. <https://doi.org/10.1177/1069031X9800600408>

- Meng, J. and Nasco, S.A. (2009). Cross-cultural equivalence of price perceptions across American, Chinese, and Japanese consumers. *Journal of Product and Brand Management*, 18(7), 506-516. <https://doi.org/10.1108/10610420910998235>
- Meng, J. G. (2011). Understanding cultural influence on price perception: Empirical insights from a sem application. *Journal of Product and Brand Management*, 20(7), 526-540. <https://doi.org/10.1108/10610421111181831>
- Moore, M. and Carpenter, J. (2006). The effect of price as a marketplace cue on retail patronage. *Journal of Product and Brand Management*, 15(4), 265-271. <https://doi.org/10.1108/10610420610679647>
- Moore, M., McGowan K., K. and Fairhurst, A. (2003). Cross-cultural equivalence of price perceptions between US and Polish consumers. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 31(5), 268-279. <https://doi.org/10.1108/09590550310472433>
- Munnukka, J. (2008). Customers' purchase intentions as a reflection of price perception. *Journal of Product and Brand Management*, 17(3), 188-196. <https://doi.org/10.1108/10610420810875106>
- Musellim, F. (2021). *Kişilik tipleri ve fiyat algısı: Antalya destinasyonu ziyaretçileri üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Mutsikiwa M. and Basera C. H. (2012), The influence of socio-cultural variables on consumers' perception of halal food products: A case of Masvingo Urban, Zimbabwe. *International Journal of Business and Management*, 7(20), 112-119. <https://pdfs.semanticscholar.org/18a9/730c9d9562785dadb763d79571eac09e1cd0.pdf>
- Ohen, S., Umeze, G. and Inyang, E. (2014). Consumer purchasing behaviour for fruits and vegetables among civil servants in Essien Udim Local Government Area, Akwalbom State, Nigeria. *Food Science and Quality Management*, 23, 55-64. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.846.6822&rep=rep1&type=pdf>
- Olson, J. C. (1977). Price as an informational cue: Effects on product evaluations. A. G. Woodside, J. N. Sheth and P. D. Bennett (Ed.). *Consumer and industrial buying behavior* içinde (s. 267-286). North Holland.
- Orel, Y. (2004). Market markaları ve üretici markalarına yönelik tüketici algılamaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 157-174. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4370/59777>
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi (çok değişkenli analizler)*. Kaan Kitabevi.
- Özdemir, N. (2018). Yeni Türk alfabesi'nin kabulü sonrasında Türkiye'de gazete promosyonları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 135-162. http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/14_28/05_nuray_ozdemir.pdf
- Peter, P. J. and Olson, J. C. (2010). *Consumer behavior and marketing strategy*. McGraw-Hill.
- Ramya, N. and Mohamed Ali, S. A. (2016). Factors affecting consumer buying behavior. *International Journal of Applied Research*, 2(10), 76-80.
- Rao, A. R. and Monroe, K. B. (1988). The moderating effect of prior knowledge on cue utilization in product evaluations. *Journal of Consume Research*, 15, 253-264. <https://doi.org/10.1086/209162>
- Rao, A. R. and Monroe, K. B. (1989). The effect of price, brand name, and store name on buyers' perceptions of product quality: An integrative review. *Journal of Marketing Research*, 26(3), 351-357. <https://doi.org/10.1177%2F002224378902600309>
- Saba, A. and Messina, F. (2003). Attitudes towards organic foods and risk/benefit perception associated with pesticides. *Food Quality and Preference*, 14, 637-645. [https://doi.org/10.1016/S0950-3293\(02\)00188-X](https://doi.org/10.1016/S0950-3293(02)00188-X)
- Sharma, P. (2011). Country of origin effects in developed and emerging markets: Exploring the contrasting roles of materialism and value consciousness. *Journal of International Business Studies*, 42(2), 285-306. <https://doi.org/10.1057/jibs.2010.16>
- Solomon, M. R. (1994). *Consumer behavior: Buying, having and being*. Paramount Publishing.

- Steenhuis, I. H. M., Waterlander, W. E. and Mul, A. (2011). Consumer food choices: The role of price and pricing strategies. *Public Health Nutrition*, 14(12), 2220-2226. <https://doi.org/10.1017/S1368980011001637>
- Sternquist, B., Byun, S. E. and Jin, B. (2004). The dimensionality of price perceptions: a cross-cultural comparison of asian consumers. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 14(1), 83-100. <https://doi.org/10.1080/0959396032000154310>
- Tanaka, J. S. and Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary gls estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38(2), 197-201. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8317.1985.tb00834.x>
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Nobel Basımevi.
- Topuz, Y. and Çambaşı, İ. (2014). Asgari ücretli tüketicilerin fiyat ve fiyat-kalite algısı: Cep telefonu ürünleri üzerine bir araştırma. *Academic Review of Economics and Administrative Sciences*, 7(1) ,315-327.
- Ustaahmetoğlu, E. (2014). Fiyat promosyonlarının algılanan tasarrufa etkisi üzerine deneysel bir araştırma. *Journal of Consumer and Consumption Research*, 6(2) 1-23.
- Ünsalan, A. G. M. and Bayraktar, A. (2017). Tüketici etnosentrizminin tüketici fiyat algısına etkisi, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 258-272.
- Varki, S. and Colgate, M. (2001). The role of price perceptions in an integrated model of behavioral intentions. *Journal of Service Research*, 3(3), 232-240. <https://doi.org/10.1177/109467050133004>
- Wakefield, K.L. and J. Jeffrey Inman (2003). Situational price sensitivity: The role of consumption occasion, social context, and income. *Journal of Retailing*, 79(4), 199-212. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2003.09.004>
- Watchravesringkan, K.T., Yan, R. N. and Yurchisin, J. (2008). Cross-cultural invariance of consumers' price perception Measures-Eastern Asian perspective. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 36(10), 759-779. <https://doi.org/10.1108/09590550810900982>
- Yağar, F. and Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gsbdergi/issue/39953/474327>
- Yan, J., Tian, K., Heravi, S. and Morgan, P. (2017). The vices and virtues of consumption choices: Price promotion and consumer decision making. *Marketing Letters*, 28(3), 461-475. <https://doi.org/10.1007/s11002-017-9421-x>
- Yaraş, E. (2008). Tüketicilerin fiyat algılamalarına yönelik bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 281-300. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susead/issue/28424/302720>
- Yaylı, A. and Yayla, İ. (2012). Turistlerin her şey dahil sistemini tercih etme nedenleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 143-162.
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value- a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22. <https://doi.org/10.1177/002224298805200302>
- Zhou, Z. and Nakamoto, K. (2001). Price perceptions: A cross-national study between American and Chinese young consumers. *Advances in Consumer Research*, 28, 1061-168. <https://www.acrwebsite.org/volumes/8462/volumes/v28/NA-28>

Pay Senedi Getirileri ile Finansal Performans Arasındaki İlişki: BIST İmalat Sektörü Örneği

The Relationship Between Stock Returns and Financial Performance: Evidence for BIST Manufacturing Industry

Fatma ÖZTÜRK*
Erkan ALSU**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901720>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
23.03.2021

Kabul Tarihi:
16.06.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmanın amacı, pay senedi getirileri ve işletmenin finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Borsa İstanbul'a kayıtlı imalat sektöründe faaliyet gösteren ve verilerine düzenli olarak ulaşılabilen 52 işletmenin 2008-2018 yılları arasındaki verileri panel GMM tekniği ile farklı modeller oluşturularak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler, karlılık oranları, likidite oranları, verimlilik oranları ve borçluluk oranlarıdır. Bağımlı değişken ise işletmelerin pay senedi getirisi. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre, kurulan farklı modellerde işletmelerin finansal performansında meydana gelen değişimlerin, işletmelerin pay senedi getirileri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Kurulan tüm modellerde, öz sermaye karlılığı, verimlilik oranları ve piyasa değeri ve defteri değeri oranının pay senedi getirileri üzerine pozitif etkili olduğu görülmüştür. Ancak işletmenin likidite oranları ile pay senedi getirilerinin hem pozitif hem de negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Cari oran ile pay senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişki varken likidite oranı ve pay senedi getirileri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, pay senedi getirileriyle işletmenin finansal performansı arasında çoğunlukla pozitif bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yatırımcıların herhangi bir pay senedine yatırım yaparken finansal performans oranlarının pay senedi getirileri için öncü bir gösterge olarak görüp işletmelerin mali tablolarını dikkate almaları gerekmektedir. Bu çalışma portföy yatırımcılarına, işletme sahiplerine ve yabancı yatırımcılara önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pay senedi getirileri, finansal performans, imalat sektörü, panel GMM.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
23.03.2021

Accepted:
16.06.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

The aim of this study is to examine the relationship between stock returns and the financial performance of the business. The data of 52 companies operating in the manufacturing sector registered in Borsa Istanbul and whose data can be accessed regularly, between 2008 and 2018, were analyzed by creating different models with the panel GMM technique. The independent variables used in the study are profitability ratios, liquidity ratios, productivity ratios and indebtedness ratios. The dependent variable is the stock return of the companies. According to the findings of the study, it has been determined that the changes in the financial performance of the enterprises in the different models established are effective on the stock returns of the enterprises. In all the models established, it has been seen that the return on equity, productivity ratios and the ratio of market value and book value have a positive effect on stock returns. However, it is seen that there are both positive and negative relationships between the liquidity ratios of the enterprise and the stock returns. While there is a positive relationship between current ratio and stock returns, there is a negative relationship between liquidity rate and stock returns. The results of the analysis show that there is mostly a positive relationship between the stock returns and the financial performance of the business. For this reason, when investing in any stock, investors should consider the financial performance ratios as a leading indicator for stock returns and take financial statements into account. This study provides important information to portfolio investors, business owners and foreign investors.

Keywords: Stock returns, financial performance, manufacturing sector, panel GMM.

Atıf/ to Cite (APA): Öztürk, F. ve Alsu, E. (2021). Pay senedi getirileri ile finansal performans arasındaki ilişki: BIST İmalat sektörü örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 480-490

* ORCID Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, fatma.ozturk01@hotmail.com

** ORCID Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, alsu@gantep.edu.tr

Extended Abstract

Introduction:

Investors who invest in financial markets consider the concepts of risk and return as the main determinant. Stock investment is also one of the risky investment tools in the markets. Therefore, it is substantial for the investor to consider the risk level of investment instruments and determine the returns of stocks and the factors unique to the companies that affect these returns. It has been stated in many studies that stock returns have a predictable structure and statistically linear relationship with financial ratios. The purpose of this study is to determine the direction of the relationship between stock returns and financial performance and the effect level of the variables. It is suggested that propounding the relationship between stock returns and financial performance of the companies in business of the manufacturing sector will require significant benefits for both portfolio that will invest in stocks and institutional investors.

Literature Review:

The range of academic studies carried out in this field is quite wide. The relationship between stock returns and financial performance is a frequently discussed topic in the literature. However, some studies are within sight hereby asserting the contrary in the literature (Demir et al., 1997; Bagherzadeh et al., 2013; Zor and Karakuş, 2014). In significant studies in the literature, the size of the relationship has examined by establishing regression models with different econometric techniques to reveal the relationship between financial performance ratios and stock returns (Ege and Bayrakdaroğlu, 2009; Aydemir et al., 2012; Menike and Prabath, 2014; Ferrer and Tang, 2016). Additionally in the other studies in the literature, it has been analyzed whether the relationship between stock returns and financial performance is linear. Mramor and Pahor (2001), Omran and Ragab (2004) ascertain that the relationship between stock returns and financial performance is non-linear. Contrary to these studies Petcharabul and Romprasert (2014), Ferrer and Tang (2016) defended that there is a linear relationship between stock returns and financial performance.

Methodology:

In this study, the data set of 52 companies in business of the manufacturing sector registered in Borsa Istanbul and whose data can be accessed regularly, in between the years of 2008 and 2018, were analyzed by establishing four different models with the Panel GMM method. The data used in the study were obtained with Finnet software. The independent variables used in this study are profitability ratios, liquidity ratios, productivity ratios and indebtedness ratios. The dependent variable is the stock return of the companies.

Results and Conclusions:

In compliance with the results obtained by this study, it has been analyzed that the changes in the financial performance of the companies established in the different models have an effect on the stock returns of the companies. It has been in sight within all models that return on equity capital, productivity ratios, and market value and book value ratio have a positive effect on stock returns. Accordingly, it could be said that return on equity should be considered as a leading indicator that should be followed by stock investors. However, it is in sight with that there are both a positive and a negative relationship between the liquidity ratios of the company and the stock returns. While there is a positive relationship between current ratio and stock returns, there is a negative relationship between liquidity ratios and stock returns. The results of the analysis present that there is mostly a positive relationship between stock returns and the financial performance of the company. Therefore, during investing in any stock certificate, it is suggested that investors should consider financial performance ratios as a leading indicator for stock returns and take into account the financial statements of companies.

1. GİRİŞ

Bireysel tasarrufların uygun yatırım alanlarında değerlendirilmesi, yatırımcı açısından oldukça zor ve bir o kadar önemli bir süreçtir. Bu tasarrufların sermaye ve para piyasaları arasında *optimal* bir biçimde dağıtılması için finansal piyasaların takip edilmesi, elde edilen bilgi ve bulguların değerlendirilmesi gerekmektedir (Yalçın vd., 2005: 177). Finansal piyasalara yatırım yapan yatırımcılar, risk ve getiri kavramlarını yatırımın temel belirleyicisi olarak görmektedir (Alizadeh, 2013: 1). Pay senetleri yatırımı, piyasalar arasında en riskli yatırım araçlarından birisi olarak görülmektedir. Bu durum yatırımcıların portföy oluştururken yatırım araçlarının risk derecesini dikkate alması ve optimum getiriyi sağlayacak portföy oluşumunu gerçekleştirmesi açısından gereklilik arz etmektedir. Bu gereklilik yatırımcıları, pay senetleri getirileri ve bu getirileri etkileyen firmalara özgün unsurların anlamlı ve doğru bir biçimde belirlenmesine yöneltmiştir (Büyükşalvarcı, 2010: 131). Pay senetleri getirilerinin tahmin edilebilir bir yapıya sahip olduğu ve finansal oranlarla istatistiksel olarak doğrusal ilişki içerisinde oldukları Kheradyar ve Ibrahim (2011), Jiang ve Lee (2012) ve Oruç'un (2010) çalışmalarında ifade edilmiştir. Geleceğe yönelik bu finansal tahminlerin, yatırımcılar, hissedarlar ve kredi kuruluşlarını kapsayan çeşitli gruplar tarafından yapıldığı ifade edilmiştir (Martikainen ve Puttonen, 1993).

Diğer taraftan, Fama (1970) bir menkul kıymetin fiyatının geçmiş verilerin analiz edilerek fiyat tahmininin mümkün olmadığını ve bundan dolayı da piyasada var olan bilgiyi kullanarak kar elde edilemeyeceğini ifade etmiştir. İlerleyen süreçte birçok çalışmada piyasaların etkinliği farklı formlarda incelenmiş ve değişik sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, Modares vd., (2008), Aras ve Yılmaz (2008), Ege ve Bayraktaroğlu (2009) piyasaların tam etkin olduğu sonucuna ulaşmışken, Demir vd., (1997), Mramor ve Pahor (2001), Omran ve Ragab (2004), Büyükşalvarcı (2010) ise piyasaların zayıf formda etkin olduğunu tespit etmiştir. Yaklaşık yarım asırdan beridir pay senedi piyasaların da bu etkinlik formu birçok çalışmada incelenmiştir (Yurdakul ve İç, 2003; Kalaycı ve Karataş, 2005; Petcharabul ve Romprasert, 2014).

İşletmelerin finansal performansı ile pay senedi getirileri arasındaki ilişki literatürde iki temel üzerine inşa edilmiştir. Birinci grupta, finansal performans oranları ile pay senedi getirileri arasında ilişkinin ortaya konması için farklı ekonometrik teknikler ile regresyon modelleri kurularak ilişkinin boyutu incelenmiştir. Örneğin, Ege ve Bayraktaroğlu (2009), İMKB 30 pay senetlerinin getiri performansının 2004 yılına ait 20 finansal oranı ve nominal getirilerini kullanarak, lojistik regresyon tekniğiyle pay senetlerinin getirisi ve finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, pay senedi getirilerini açıklamada Nakit Oranı, Fiyat/Kazanç Oranı ve Toplam Varlıklar Devir Hızının önemli açıklayıcı gücü olduğu tespit edilmiştir (bkz. Aydemir vd., 2012; Menike ve Prabath, 2014; Ferrer ve Tang, 2016). İkinci grupta ise pay senedi getirileri ve finansal performans oranları arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi analiz edilmiş ve değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin var olup olmadığı araştırılmıştır. Örneğin, Korkmaz ve Yaman (2017), Borsa İstanbul'da kayıtlı, turizm sektöründe faaliyet gösteren 8 işletmenin 2011-2016 yılları arasındaki verilerini kullanarak finansal performans oranları ve pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi eş bütünleşme ve nedensellik testleri ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, finansal performans oranlı ve pay senedi getirilerinin uzun dönemli eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat, bu çalışmalara rağmen finansal performans oranları arasında hangi oranın pay senedi getirileri üzerinde daha fazla etkili olduğu hakkında kesin bir sonuca ulaşılmamıştır (Yılmaz, 2015; Pech vd., 2015; Şişman vd., 2017). Borsa İstanbul'da kayıtlı pay senetleri incelendiğinde, aktif büyüklüğü açısından imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ilk sırada olduğu görülmektedir. Şöyle ki imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2019 yılı toplam aktif büyüklüğü içerisindeki payının %15,8 olduğu belirtilmiştir (TUIK, 2019). Bu kapsamda imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin pay senedi getirilerini etkileyen finansal performans oranlarının ortaya konmasının, portföy yatırımcılarına, politika uygulayıcılarına ve işletme sahiplerine fayda sağlaması beklenmektedir. Bu çalışmada, pay senedi getirileri ve finansal performans ilişkisinin yönü ve değişkenlerin etki

düzeyinin ne olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın kalan kısmı literatür taraması, materyal ve yöntem, araştırma bulguları ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde pay senedi getirileri ve finansal performans arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların literatür özetleri yer almaktadır. Var olan literatür incelendiğinde pay senedi getirileri ve finansal performans arasındaki ilişkiye dair kesin bir sonuca ulaşılamadığı tespit edilmiştir. Örneğin, Demir vd., (1997), pay senetleri getirileri ve finansal arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, Bagherzadeh vd., (2013), 2009-2012 döneminde NSE’de işlem gören firmaların cari oran ve pay senedi ilişkilerini kesitsel korelasyon kullanarak incelemiş ve pay senedi fiyatı ile cari oran arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Zor ve Karakuş (2014), 1999-2003 yılları arası tek düzen hesap planına göre 141 şirketin, 2005-2011 yılları arası 182 şirketin Uluslararası finansal raporlama standardına (UFRS) uyumlu olan mali tablo verilerini incelemiştir ve UFRS’ye göre uyumlu olarak uygulanan mali tablolardan elde edilen pay senedi getirileri ile finansal oranlar arasında anlamsız bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Bu çalışmaların aksine, Yurdakul ve İç (2003), İMKB’de işlem gören 5 otomotiv firmasının 1998-2001 yılları arası verilerini kullanılarak TOPSIS yöntemi ile pay senedi getirileri ile finansal performans arasındaki ilişkiyi incelemiş ve finansal performans başarı skorları ile pay senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, Kalaycı ve Karataş (2005), regresyon ve faktör analiz yöntemlerini kullanarak, gıda, içecek, petrol, kimya ve plastik ürünler, kâğıt ve basım, orman sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin, 1996-1997 yılları arasındaki 6 aylık verilerini analiz etmiştir. Çalışmada, pay senedi getirilerinin borsa performansı, verimlilik ve kârlılık oranlarıyla doğrusal bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde, Modares vd., (2008), Tahran Borsasında faaliyet gösteren 43 firmanın üzerinde pay senetlerinin aşırı getirisi ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve pay senetlerinde meydana gelen aşırı getiri ile kâr marjı oranı, aktif karlılık oranı ve fiyat/kazanç oranları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Ege ve Bayrakdaroğlu (2009), İMKB’de işlem gören 30 işletmenin, 2004 yılına ait 20 finansal oranı ve pay senetlerinin nominal getirilerini, lojistik regresyon yöntemiyle analiz etmiş ve çalışmada pay senedi getirilerinin açıklamasında belirlenen finansal oranların pay senedi getirileri üzerine etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Devam eden süreçte, Oruç (2010), İMKB-100 işlem gören 60 işletmenin 1997-2008 yılları arası verilerini analiz ederek, finansal oranlar ve pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, aktif devir hızı, satış hacmi, varlık büyümesi ve piyasa değeri defter değeri oranlarının, pay senedi getirileri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bir sonraki dönemde, Öz vd., (2011), ‘*pay senedi getirilerinin finansal oranlar yardımıyla önceden tahmin edilebilir mi?*’ sorusuna cevap aradıkları çalışmalarında, finansal oranların, pay senedi getirilerinin gelecek yıllardaki tahmininde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Kheradyar ve Ibrahim (2011), pay senedi getirilerinin finansal oranlarla tahmin edilebilirliğini 2000 ve 2009 döneminde Malezya borsasında faaliyet gösteren 100 şirketin verilerini analiz ederek incelemiş ve çalışmada, finansal oranların pay senedi getirilerini tahmin gücünün var olduğu tespit edilmiştir. Aydemir vd., (2012), İMKB’de işlem gören 73 adet imalat sektörü alanında faaliyette bulunan işletmeye ait 1990-2009 dönemi arasındaki verilerini analiz ederek incelemiş ve çalışmada pay senedi getirilerine kârlılık, likidite, kaldıraç, faaliyet oranlarının olumlu bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. İlerleyen süreçte, Menike ve Prabath (2014), pay senedi fiyatları ve finansal oranlar arasındaki ilişkiyi Colombo borsalarında işlem gören 100 şirketin 2008-2012 yılları arası verileri çoklu regresyon yöntemiyle analiz ederek incelenmiş ve çalışmada, finansal oranların pay senedi fiyatları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Yılmaz (2015), finansal performans ve pay senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Borsa İstanbul’a kayıtlı ve tekstil sektöründe faaliyet gösteren 7 firmanın 2001-2010 yılları arası verilerini Panel veri yöntemiyle analiz ederek

incelemiş ve çalışmada, finansal oranlar ile pay senedi fiyatı arasında negatif ve pozitif yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. İlerleyen süreçte, Şişman vd., (2017), pay senedi fiyatları ve finansal oranlar arasındaki ilişkiyi Borsa İstanbul'a kayıtlı teknoloji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2009-2015 yılları arası verileri çoklu regresyon ve tahmin yöntemiyle analiz ederek incelenmiş ve çalışmada pay senedi fiyatlarını etkileyen en önemli finansal oranların, hisse başına kar oranı ve piyasa değeri/defter değeri olduğu tespit edilmiştir.

Var olan literatür incelendiğinde, pay senedi getirileri ve finansal performans arasındaki ilişkiyi doğrusal olup olmadığını inceleyen çalışmaların da literatürde var olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Mramor ve Pahor (2001), 1995 yılında ABD ve Japonya'da faaliyet gösteren şirketlerde elde edilen verilerle pay senedi getirilerinin finansal oranlarla olan ilişkisi 8 farklı yöntemle incelenmiş ve çalışmada ABD'de ve Japonya'da pay senedi getirileri ve finansal oranlar arasındaki ilişkilerin doğrusal olmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Omran ve Ragab (2004), Mısır'daki 46 işletme üzerine yaptıkları çalışmada pay senedi getirilerinin finansal oranlarla olan ilişkinin doğrusal olmayan ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, Büyüksalvarcı (2010), İMKB'ye kayıtlı ve imalat sektöründe faaliyet gösteren 143 şirketin verilerini analiz etmiştir ve çalışmada pay senedi getirileri ile finansal oranlar arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların aksine, Petcharabul ve Romprasert (2014), Tayland borsasında işlem gören teknoloji endüstrisindeki firmalar açısından finansal oranlar ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi, 1997-2011 dönemi arasındaki 22 adet firmaya ilişkin pay senedi getiri verileri ve 5 adet finansal oran kullanılarak OLS yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonunda, fiyat kazanç oranları ve öz sermaye karlılığı ile pay senedi getirilerinin doğrusal bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. İlerleyen süreçte Ferrer ve Tang (2016), Filipin Borsası'nda işlem gören hizmet işletmelerinin 2006-2010 yılları arasındaki pay senedi fiyatlarının yıllık değişim verilerini panel veri yöntemi ile analiz ederek incelenmiş ve çalışmada finansal oranlarla pay senedi fiyatlarının doğrusal bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın var olan literatüre iki şekilde katkı sağlaması beklenmektedir. İlk olarak bu çalışmada pay senedi getirileri ve finansal performans arasındaki ilişki dinamik Panel GMM yöntemiyle dört farklı model oluşturularak incelenmiştir. İkinci olarak çalışmada Borsa İstanbul'a kayıtlı imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin verileri analiz edilmiştir. 2019 yılında imalat sektörü sektör bilançoları içerisinde en fazla aktif büyüklüğüne sahip sektör olduğu TÜİK tarafından açıklanmıştır. İmalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin pay senedi getirileri ve finansal performans arasındaki ilişkinin ortaya konulması gerek pay senedine yatırım yapacak portföy yatırımcılarına gerekse kurumsal yatırımcılara önemli fayda sağlaması beklenmektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada Borsa İstanbul'a kayıtlı imalat sektöründe faaliyet gösteren ve verilerine düzenli olarak ulaşılabilen 52 işletmenin 2008-2018 yılları arasındaki veri seti Panel GMM yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Finnet yazılımı ile elde edilmiştir. Bağımlı değişken LNPR, pay senetlerinin piyasa değerinin doğal logaritmasını, bağımsız değişkenler olarak, DVAK pay senetlerinin duran varlıklarının toplam aktiflerine oranını, DOVAK dönen varlıklarının toplam aktiflere oranını, LO likidite oranını, ROE öz sermaye karlılığını, ROA aktif karlılığını, SDH stok devir hızını, LEV toplam borç/toplam aktifler oranını, LEV1 kısa vadeli borçlar/toplam aktifler oranını, LEV2 uzun vadeli borçlar/toplam aktifler oranını, PD/DD piyasa değeri defter değeri oranını, ADH alacak devir hızını, AKB aktif büyüme oranını, CO cari oranı ifade etmektedir. Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları gösterilmektedir.

Tablo 1: Değişkenler ve Açıklamaları

Kısaltmalar	Açıklama
LNPR	Pay Senetlerinin Piyasa Değeri Doğal Logaritması
DVAK	Duran Varlık
DOVAK	Dönen Varlık
LO	Likidite Oranı
ROE	Öz Sermaye Karlılığı Oranı
ROA	Aktif Karlılık Oranı
SDH	Stok Devir Hızı
LEV	Toplam Borç/Toplam Aktifler
LEV1	Kısa Vadeli Borçlar/Toplam Aktifler
LEV2	Uzun Vadeli Borçlar/Toplam Aktifler
PDDD	Piyasa değeri/Defter Değeri
ADH	Alacak Devir Hızı
AKB	Aktif Büyüme Oranı
CO	Cari Oran

Bu çalışmada pay senedi getirileri ve finansal performans oranları arasındaki ilişki, içsellik sorununu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin 1 gecikmeli değerini analize dahil eden regresyon tahmincisi Areliano ve Bover (1995), dinamik panel GMM yöntemi ile analiz edilmiştir. Areliano ve Bover (1995), dinamik panel veri modelleri için “ortogonal sapmalar” yöntemini kullanarak, etkin araç değişken tahmincisi önermişlerdir. Bu yöntemde, birinci farklar yönteminde olduğu gibi cari dönemden bir önceki dönemin farkı alınmamakta, bunun yerine bir değişkenin tüm mümkün gelecek değerlerinin ortalamasının farkı alınmaktadır. Böylece, özellikle dengesiz panel veri setlerinde birinci farklar yönteminin doğurduğu veri kaybını minimize etmektedir (Akbulut ve Güran, 2015: 12). Çalışmanın modeli denklem (1)’de gösterilmektedir.

$$LNPR_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 LNPR_{i,t-1} + \beta_2 DVAK_{i,t} + \beta_3 DOVAK_{i,t} + \beta_4 LO_{i,t} + \beta_5 ROE_{i,t} + \beta_6 ROA_{i,t} + \beta_7 SDH_{i,t} + \beta_8 LEV_{i,t} + \beta_9 PDDD_{i,t} + \beta_{10} ADH_{i,t} + \beta_{11} AKB_{i,t} + \beta_{12} CO_{i,t} + e_{i,t} \quad (1)$$

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu kısımda çalışmaya ilişkin analiz sonuçları yer almaktadır. Tablo 2’de modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ort.	Std. hata	Min	Max	Skew.	Kurt.
ADH	572	5.87	5.72	0.89	57.75	4.84	34.21
AKB	572	0.15	0.34	-0.35	6.06	11.02	174.32
CO	572	2.08	2.00	0.17	24.98	4.96	42.35
DOVAK	572	0.53	0.18	0.12	0.99	-0.02	2.35
DVAK	572	0.46	0.18	0.01	0.88	0.02	2.35
LEV	572	0.48	0.23	0.03	1.66	0.68	4.37
LEV1	572	0.74	0.16	0.22	1	-0.61	2.69
LEV2	572	0.25	0.16	0	0.78	0.61	2.69
LNPR	572	0.77	4.02	-15.34	18.38	0.10	4.71
LO	572	1.38	1.70	0	22.25	6.13	57.65
PDDD	572	2.56	4.99	0.25	74.6	10.25	134.59
ROA	572	0.05	0.09	-0.53	0.51	0.15	8.44
ROE	572	0.02	1.06	-24.19	1.43	-20.79	470.76
SDH	572	9.09	8.09	1.85	63.93	3.03	14.47

Tablo 2 incelendiğinde değişkenlere ait gözlem sayılarının 572 olduğu görülmektedir. Tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında ADH değişkeninin ortalama değerinin 5,87, standart hatasının 5,72, minimum değerinin 89 ve maksimum değerinin 57,75 olduğu görülmektedir. AKB değişkeninin ortalama değerinin 0,15, standart hatasının 0,34, minimum değerinin -0,35 ve maksimum değerinin 6,06 olduğu görülmektedir. CO değişkeninin ortalama değerinin 2,08, standart hatasının 2,00, minimum değerinin 17 ve maksimum değerinin 24,98 olduğu görülmektedir. DOVAK değişkeninin ortalama değerinin 0,53, standart hatasının 0,18, minimum değerinin 0,12 ve maksimum değerinin 0,99 olduğu görülmektedir. DVAK değişkeninin ortalama değerinin 0,46, standart hatasının 0,18, minimum değerinin 0,01 ve maksimum değerinin 0,88 olduğu görülmektedir. LEV değişkeninin ortalama değerinin 0,48, standart hatasının 0,23, minimum değerinin 0,03 ve maksimum değerinin 1,66 olduğu görülmektedir. LEV1 değişkeninin ortalama değerinin 0,74, standart hatasının 0,16, minimum değerinin 0,22 ve maksimum değerinin 1 olduğu görülmektedir. LEV2 değişkeninin ortalama değerinin 0,25, standart hatasının 0,16, minimum değerinin 0 ve maksimum değerinin 0,78 olduğu görülmektedir. LNPR değişkeninin ortalama değerinin 0,77, standart hatasının 4,021, minimum değerinin -15,34 ve maksimum değerinin 18,38 olduğu görülmektedir. Tablo 3'teki modelde kullanılan değişkenlere ait korelasyon matrisi gösterilmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

Değişkenler	(adh)	(akb)	(co)	(dovak)	(dvak)	(lnpr)	(lo)	(pddd)	(roa)	(roe)	(sdh)
ADH	1.000										
AKB	0.007	1.000									
CO	0.011	-0.05	1.000								
DOVAK	-0.26	0.037	0.264	1.000							
DVAK	0.258	-0.04	-0.26	-1.000	1.000						
LNPR	0.039	0.022	0.037	0.034	-0.034	1.000					
LO	0.011	-0.05	0.974	0.259	-0.259	0.035	1.000				
PDDD	-0.03	-0.01	0.015	0.053	-0.053	0.107	0.05	1.000			
ROA	0.029	0.115	0.538	0.285	-0.285	0.184	0.53	0.001	1.000		
ROE	-0.01	0.06	0.094	0.052	-0.052	0.157	0.09	-0.147	0.295	1.000	
SDH	0.13	-0.1	-0.01	-0.057	0.057	-0.03	0.1	0.073	-0.01	0.02	1.000

Tablo 3 incelendiğinde, modelde kullanılan bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyonun olmadığı görülmektedir.

4.3. Birim Kök Analizi

Ekonometrik analizlerde kurulan modellerin doğru sonuçlar vermesi için değişkenlerin birim kök taşıması gerekmektedir diğer bir ifadeyle durağan olmaları beklenmektedir. Serilerin birim kök taşıması durumunda, sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır (Altunöz, 2020: 3). Bu çalışmada Levin vd., (2002) ve Im vd., (2003), birim kök testleri kullanılmıştır. Birim kök testleri için temel ve alternatif hipotez aşağıdaki şekildedir. Tablo 4'te değişkenlere ait birim kök sonuçları yer almaktadır.

H_0 : Serilerde birim kök vardır.

H_1 : Serilerde birim kök yoktur.

Tablo 4: Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKEN	LLC		IPS		ADF		PP	
	I(0)		I(0)		I(0)		I(0)	
	T	prob	T	prob	T	prob	T	prob
ADH	-354.000	0.0002	-604.626	0.0000	100.866	0.5131	191.031	0.0000
AKB	-482.244	0.0000	-119.718	0.0000	146.447	0.0039	313.465	0.0000
CO	-533.322	0.0000	-421.921	0.0000	151.524	0.0016	163.409	0.0002
DOVAK	-102.645	0.0000	-155.253	0.0603	141.341	0.0087	156.071	0.0007
DVAK	-102.645	0.0000	-155.253	0.0603	141.341	0.0087	156.071	0.0007
LEV	-194.680	0.0000	-446.932	0.0000	194.580	0.0000	183.017	0.0000
LEV	-194.680	0.0000	-446.932	0.0000	194.580	0.0000	183.017	0.0000
LEV2	-213.555	0.0000	-600.732	0.0000	213.818	0.0000	232.751	0.0000
LNPR	-245.438	0.0000	-119.905	0.0000	385.446	0.0000	597,385	0.0000
LO	-213.611	0.0000	-630.550	0.0000	239.102	0.0000	245.087	0.0000
PDDD	-600.160	0.0000	-448.186	0.0000	209.943	0.0000	274.963	0.0000
ROA	-165.697	0.0000	-670.754	0.0000	243.628	0.0000	325.493	0.0000
ROE	-432.574	0.0000	-966.667	0.0000	252.235	0.0000	326.662	0.0000
SDH	-121.211	0.0000	-441.747	0.0000	208.573	0.0000	332.818	0.0000

Tablo 4 incelendiğinde modeldeki tüm değişkenlerin I (0) düzeyinde durağan olduğu yani serilerin birim kök taşımadığı görülmektedir. Bu durumda tüm değişkenler için Ho hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Tablo 5'te Areliano ve Bover (1995), dinamik panel veri sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Panel GMM Regresyon Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
	lnpr	lnpr	lnpr	lnpr	lnpr	lnpr	lnpr	lnpr	lnpr
L.lnpr	-.202***	-.192***	-.193***	-.195***	-.195***	-.184***	-.183***	-.183***	-.164***
	-0.005	-0.004	-0.008	-0.004	-0.004	-0.002	-0.005	-0.005	-0.009
Roa	0.027								10.014***
	-1.363								-1.949
Roe	4.915***								.64***
	-0.247								-0.065
pddd	.282***	.336***	.281***	.299***	.299***	.34***	.295***	.295***	
	-0.036	-0.061	-0.041	-0.011	-0.011	-0.04	-0.038	-0.038	
Adh		0***							0***
		0							0
Sdh		.111***							.163***
		-0.016							-0.032
Co			1.202***						1.512***
			-0.126						-0.573
Lo			-1.003***						-1.899**
			-0.235						-0.786
Lev1				0.482					
				-0.543					
Lev2					-0.482				
Lev						-10.468***			-3.321***
						-0.63			-0.728
Dovak							-6.178***		
							-1.301		
Akb							-.721***	-.721***	
							-0.174	-0.174	
Dnvk								6.178***	
								-1.301	
_cons	.228***	-.525***	-.405**	0.267	.749***	5.511***	4.045***	-2.133***	0.377
	-0.066	-0.092	-0.165	-0.386	-0.159	-0.349	-0.726	-0.583	-0.71
Obs.	512	512	512	512	512	512	512	512	520

* %10'un, **%5'in, ***%1'in anlamlılık oranlarını ifade etmektedir.

Kurulan farklı modellerde pay senedi getirileri ve finansal performans arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre finansal oranlar ile pay senedi getirileri arasında bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Karlılık oranları, likidite oranları, verimlilik oranları ve borçluluk oranları ayrı ayrı model kurularak pay senedi getirileri arasındaki ilişkinin varlığı analiz edilmiştir. Tüm modellerde öz sermaye karlılığı ve pay senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, öz sermaye karlılığının pay senedi yatırımcıları açısından takip edilmesi gereken öncü bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu durum literatürde var olan Petcharabul ve Romprasert (2014), çalışması ile örtüşmektedir. Diğer taraftan işletmenin likidite oranları ve pay senedi getirileri arasında pozitif ve negatif ilişki olduğu görülmektedir. İşletmelerin cari oranı ile pay senedi getirileri arasında pozitif yönlü ilişki varken likidite oranı ve pay senedi getirileri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer taraftan verimlilik oranları ve pay senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Literatürde var olan Kalaycı ve Karataş (2005), çalışması ile örtüşmektedir. Alacak devir hızı ve stok hızının artması bireysel yatırımcılar tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmekte ve pay senedi getirilerinin artmasına neden olduğu söylenebilir. Kurulan tüm modellerde piyasa değeri ve defter değeri oranının pay senedi getirileri üzerine pozitif etkili olduğu görülmektedir. Bu durum literatürde yer alan Şişman vd., (2017), çalışmasıyla örtüşmektedir. PD/DD değerinin artması pay senedi yatırımcıları açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmekte ve pay senedine olan talebin artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan kurulan tüm modellerde pay senedi getirilerinin bir gecikmeli değerinin pay senedi getirisi üzerinde negatif etkili olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ, ÖNERİLER VE KISITLAR

Finansal piyasalarda yatırım yapan yatırımcıların kararlarının temel belirleyicisinin risk ve getiri unsurlarının olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda yatırımcılar için önemli olan, minimum risk ve maksimum getiriye sağlamaktır. Pay senedi yatırım aracının oldukça riskli olması sebebi ile bu alanda yapılan akademik çalışmalara büyük önem gösterilmektedir.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'a kayıtlı imalat sektöründe faaliyet gösteren 52 işletmenin 2008-2018 yılları arasındaki veri seti Panel GMM tekniği ile dört farklı model oluşturularak incelenmiştir. Çalışmada finansal performans göstergeleri karlılık oranları, likidite oranları, verimlilik oranları ve borçluluk oranları olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni ise işletmelerin pay senedi getirisi dir.

Çalışmanın amacı ise, pay senedi getirileri ve finansal performans ilişkisinin yönü ve değişkenlerin etki düzeyinin ne olduğunun incelenmesidir. Bu kapsamda, işletmelerin pay senedi getirilerini etkileyen finansal performans oranlarının belirlenmesi, portföy yatırımcılarına, politika uygulayıcılarına ve işletme sahiplerine fayda sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, kurulan farklı modellerde işletmelerin pay senedi getirileri ve finansal performans oranları arasında doğrusal anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Tüm modellerde öz sermaye karlılığı, verimlilik oranları ve piyasa değeri ve defteri değeri oranının pay senedi getirileri üzerine pozitif etkili olduğu görülmektedir. Fakat işletmenin likidite oranları ve pay senedi getirileri arasında pozitif ve negatif ilişki olduğu görülmektedir. Cari oranı ile pay senedi getirileri arasında pozitif yönlü ilişki varken likidite oranı ve pay senedi getirileri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Pay senedi yatırımcıları herhangi bir pay senedine yatırım yaparken işletmelerin mali tablolarını dikkate almalıdır. Finansal performans oranlarını pay senedi getirileri için öncü bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, H. ve Güran, M. C. (2015). Gelişmekte olan ülkelerde kamu transfer harcamaları ve büyüme ilişkisi: Dinamik panel veri yöntemi ile uzun dönem analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 1-18. <https://doi.org/10.17065/huiibf.98097>
- Alizadeh, N. (2013). *Türkiye'deki makroekonomik verilerin petrol ve doğalgaz firmaların hisse senetleri getirileri üzerine etkisinin arbitraj fiyatlama modeli ile analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Altunöz, U. (2020). Türkiye'de işgücü piyasasında eğitim seviyesi genç işsizlik üzerindeki etkili mi? Ekonometrik analiz. *Journal of Ekonomi* 1-4. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ekonomi/issue/47196/572368>
- Aras, G. ve Yılmaz, M. (2008). Price-earnings ratio, dividend yield, and market-to-book ratio to predict return on stock market: Evidence from the emerging markets. *Journal of Global Business & Technology*, 18-27. <http://mkyilmaz.com/wp-content/uploads/2014/11/price-earnings-ratio.pdf>
- Areliano, M. ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 29-51. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D)
- Aydemir, O., Ögel, S. ve Demirtaş, G. (2012). Hisse senetleri fiyatlarının belirlenmesinde finansal oranların rolü. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 277-288. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/issue/13697/165786>
- Bagherzadeh, M., Safania, S. ve Roohi, M. (2013). Relationship between Current ratio and Share Price – a study on NSE, India (2009-2012). *International Journal of Mathematical Sciences & Applications*, 3(1), 163-167. <http://ijmsa.yolasite.com/resources/21.%20relationship%20between.pdf>
- Büyükşalvarcı, A. (2010). Finansal oranlar ile hisse senetleri arasındaki ilişkinin analizi: İMKB imalat sektörü üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 130-141. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/426851>
- Demir, A., Küçükkiremitçi, O., Pekmaya, S., ve Üreten, A. (1997). İMKB'de sanayi şirketlerinin hisse senedi getirileri ile finansal oranları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu ilişkilere göre şirketlerin sıralanması (1992-93-94 Yılları İçinde Bir Uygulama) (s. 277-332). SPK Yayınları.
- Ege, İ. ve Barakdaroğlu, A. (2009). İMKB şirketlerinin hisse senedi başarılarının lojistik regresyon tekniği ile analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 139-158. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/issue/54831/750692>
- Fama, E. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 383-417. <https://doi.org/10.2307/2325486>
- Ferrer, R. ve Tang, A. (2016). An empirical investigation of the impact of financial ratios and business combination on stock price among service firms in the Philliping. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 20(2), 104-115. https://animorepository.dlsu.edu.ph/faculty_research/2418/
- Im, K., Pesaran, M. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Jiang, X. ve Lee, B. (2012). Do decomposed financial ratios predict stock returns and fundamentals better?. *The Financial Review*, 47(3), 531-564. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6288.2012.00339.x>
- Kalaycı, Ş. ve Karataş, A. (2005). Hisse senedi getiri ve finansal oranlar ilişkisi: İMKB'de bir temel analiz araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 146-157. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mufad/issue/35596/395331>
- Kheradyar, S. ve Ibrahim, I. (2011). Financial ratios as empirical predictors of stock returns. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 10, 318-322. <https://www.yumpu.com/en/document/read/23486894/financial-ratios-as-empirical-predictors-of-stock-return-ipedr>

- Korkmaz, T. ve Yaman, S. (2017). Çok kriterli karar verme yöntemleri ile ölçülen finansal performans ve pay getirileri arasındaki ilişki: BİST turizm firmaları üzerine panel eşbütünlük ve panel nedensellik uygulaması. *Mersin Üniversitesi ve Şırnak Üniversitesi*, 698-712. https://www.researchgate.net/publication/331982807_Cok_Kriterli_Karar_Verme_Yontemleri_Ile_Olculen_Finansal_Performans_ve_Pay_Getirileri_Arasindaki_Iliski_BIST_Turizm_Firmalari_Uzerine_Panel_Esbutunlesme_ve_Panel_Nedensellik_Uygulamasi
- Levin, A., Lin, C.-F. ve Chu, C.-S. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Martikainen, T. ve Puttonen, V. (1993). Dynamic linkages between stock prices, accrual earning and cash flows: A cointegration analysis. *Annals of Operations Research*, 45(1), 319-332. <https://doi.org/10.1007/BF02282056>
- Menike, M. ve Prabath, U. (2014). The impact of accounting variables on stock price: Evidence from the Colombo Stock Exchange, Sri Lanka. *International Journal of Business and Management*, 9(5), 125-137. 10.5539/ijbm.v9n5p125
- Modares, A., Abedi, S. ve Mirshas, M. (2008). Testing linear relationship between excess rate of return and financial ratios. *Social Science Research Network Working Paper Series*, 14. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1264912
- Mramor, D. ve Pahor, M. (2001). Testing nonlinear relationships between excess rate of return on equity and financial ratios. *Faculty of Economics, University of Ljubljana*, 1-13. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.266928>
- Omran, M. ve Ragab, A. (2004). Linear versus non-linear relationships between financial ratios and stock returns: Empirical evidence from Egyptian firms. *Review of Accounting and Finance*, 84-102. <https://doi.org/10.1108/eb043404>
- Oruç, E. (2010). İMKB'de işlem gören işletmelerin hisse senedi getirileri ile çeşitli finansal göstergeler arasındaki ilişki. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 33-43.
- Öz, B., Ayriçay, Y. ve Kalkan, G. (2011). Finansal oranlarla hisse senedi getirilerinin tahmini: İMKB 30 endeksi hisse senetleri üzerine diskriminant analizi ile bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 11(3), 51-64. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Pech, C., Noguera, M. ve White, S. (2015). Financial ratios used by equity analysts in Mexico and stock returns. *Contaduría y Administración*, 60(3), 578-592. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cya.2015.02.001>
- Petcharabul, P. ve Romprasert, S. (2014). Technology industry on financial ratios and stock returns. *Journal of Business and Economics*, 5(5), 739-746. [https://doi.org/10.15341/jbe\(2155-7950\)/05.05.2014/012](https://doi.org/10.15341/jbe(2155-7950)/05.05.2014/012)
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020, 16 Eylül). Sektör Bilançoları, 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sektor-Bilancolari-2019-33602>
- Şişman, M., Çömlekçi, İ. ve Şahin, Ö. (2017). Hisse senedi fiyatlarını etkileyen işletme düzeyindeki faktörler: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Balkan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 88-107.
- Yalçın, K., Atan, M. ve Boztosun, D. (2005). Finansal oranlarla hisse senedi getirileri arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 27, 176-187.
- Yılmaz, C. (2015). Finansal performansın hisse senedi fiyatı üzerindeki etkisi: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 213-230.
- Yurdakul, M. ve İç, Y. (2003). Türk otomotiv firmalarının performans ölçümü ve analizine yönelik TOPSIS yöntemini kullanan bir örnek çalışma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gazimmfd/issue/6655/89251>
- Zor, İ. ve Karakuş, R. (2014). Tek düzen hesap planı ve UFRS'ye göre elde edilen finansal oranların hisse getirileri ile ilişkisinin karşılaştırmalı incelenmesi: BİST'te bir uygulama. *Journal of Yaşar University*, 5870-5886. <https://doi.org/10.19168/jyu.23847>

BOBİ FRS Konusunda Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlere ilişkin Bir Araştırma

A Research on Graduate Theses Conducted in TURKEY on FRS for LMEs

Burcu DOĞAN*

Cuma ERCAN**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.901046>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:

Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:

22.03.2021

Kabul Tarihi:

13.10.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), 29 Temmuz 2017 tarihinde Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) yayınlamış ve 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren uygulanmasını zorunlu tutmuştur. Bu çalışmanın gayesi, BOBİ FRS ile ilgili olarak yazılan lisansüstü tezleri farklı değişkenlere göre incelemektir. Çalışma, 2018-2020 yılları arasında BOBİ FRS’ye ilişkin olarak yükseköğretim kurulu tez dokümantasyon merkezi (YÖK TEZ) veri tabanına kayıtlı yüksek lisans ve doktora tezlerini kapsamaktadır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak tarama modeli kullanılmıştır. BOBİ FRS konusunda hazırlanan lisansüstü tezler YÖK Tez kayıtlarından “BOBİ FRS” anahtar sözcüğü ile araştırılmıştır. Veri analizinde ise kategorik data analizi tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, üç yıllık süre zarfında BOBİ FRS ile ilgili olarak birisi doktora düzeyinde olmak üzere toplam 24 adet tez yazıldığı tespit edilmiştir. BOBİ FRS ile ilgili en fazla tezin 2019 yılında yazıldığı, en fazla tez çalışmasının Marmara Üniversitesi’nde tamamlandığı, tamamlanan tezlerin hepsinin Türkçe dilinde yazıldığı, tez danışmanlarının en çok Doçent Dr. unvanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca en fazla çalışmanın hasılat ve stok konularında yapıldığı, tezlerde en fazla “örnek muhasebe kayıtları ve inceleme” yönteminin kullanıldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: BOBİ FRS, lisansüstü tez, içerik analizi.

Abstract

Article Info

Paper Type:

Research Paper

Received:

22.03.2021

Accepted:

13.10.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

The Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority published the Financial Reporting Standard for Large and Medium Enterprises (FRS for LMEs) on 29 July 2017 and required its implementation as of January 1, 2018. The aim of this study is to examine the postgraduate theses written on FRS for LMEs according to different variables. The study covers master’s and doctoral theses registered in the database of the higher education board’s thesis documentation center regarding FRS for LMEs between 2018-2020. In the research, scanning model was used as data collection technique. Postgraduate theses on FRS for LMEs were searched with the keyword “FRS for LMEs” from the thesis records of the higher education institution. Content analysis, one of the categorical data analysis techniques, was used in data analysis. As a result of the research, it was determined that a total of 24 theses were written on FRS for LMEs over a period of three years, one of them at the doctoral level. The most thesis on FRS for LMEs was written in 2019, the most thesis studies were completed in Marmara University, all the completed theses were written in Turkish, and the most thesis advisors were Assoc. It has been determined that he has the title. In addition, it was determined that the most work was done on revenue and stock issues, and “sample accounting records and analysis” method was used the most in theses.

Keywords: FRS for LMEs, graduate thesis, content analysis.

Atıf/ to Cite (APA): Doğan, B. ve Ercan, C. (2021). BOBİ FRS konusunda Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlere ilişkin bir araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 491-500

* ORCID Öğr. Gör. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Besni MYO, budogan@adiyaman.edu.tr

** ORCID Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, SBMYO, cercan27@gmail.com

Extended Abstract

Background:

Along with the accounting scandals, new regulations were introduced. With these new regulations, the accounting standards have been revised and the usage area has been expanded and made available to the enterprises. The accounting standards used for small and medium-sized enterprises in our country have been used as the Financial Reporting Standard for Large and Medium-sized Enterprises (BOBI FRS) as of 29 July 2017, based on the size of the enterprise. In this study, postgraduate studies related to bobi frs are examined.

Research Purpose:

The aim of this research is; The aim is to examine the postgraduate theses written on BOBI FRS, which is one of the newest adjustments to ensure unity in the reporting system and submitted through the KGK on 29 July 2017, in terms of different parameters and to contribute to new studies and literature on the subject.

Methodology:

Qualitative research method was used in the study. Scanning model was used to reach the data. Graduate theses prepared in universities on BOBI FRS were searched with the keyword "BOBI FRS" from YÖK Thesis records. With this keyword, theses were reached and data related to theses were obtained.

Findings:

As a result of the study, it was determined that 1 doctorate and 23 master's theses were written about BOBI FRS. It was determined that more than fifty percent of the master's thesis writers on BOBI FRS were male authors. It has been determined that the theses related to BOBI FRS are mainly completed under the name of business administration. It has been determined that all completed doctorate and master's theses are written in Turkish. It has been determined that there is no access permission except for one of the theses. Postgraduate theses are mostly Assoc. Dr. Complemented by consultants with the title. It is seen that the subjects related to "revenue-stock-VUK" are mostly researched in postgraduate theses. It is seen that the majority of theses written on BOBI FRS adopt the "examination method with exemplary accounting records". In the only doctoral thesis written, the perception levels of the independent auditors on BOBI FRS were examined by applying a questionnaire.

Conclusions:

In this review on undergraduate thesis studies regarding BOBI FRS, the number of thesis was written, because the subject is new and it is a new field of study. 1 thesis was reached as a doctor's thesis, which was made by male authors. as study subjects, the weight was on stock-revenue-VUK(TPL). The findings obtained in this context are expected to be an important reference source in terms of examining the subject in terms of different fields, methods and analysis techniques in the theses to be written from now on.

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte işletmelerin uluslararası faaliyetleri artmıştır. Ticari anlamda sınırların ortadan kalkması ile birlikte uluslararası düzeyde muhasebe uygulamalarında yeni düzenlemelerin ve birliğin sağlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda, doğru, güvenilir, şeffaf, karşılaştırılabilir finansal bilgilerin elde edilmesi için uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartları hazırlanmıştır. Türkiye’de ortak bir muhasebe dilinin kullanılması amacıyla mali tabloların hazırlanmasında ve muhasebe uygulamalarında kullanmak amacıyla Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları Türkçeye çevrilerek Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (TMS/IFRS) olarak yayınlanmıştır.

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından bağımsız denetime tabi olan kuruluşlar için IFRS uygulamaları öngörülmüştür. Ancak IFRS uygulamalarının belirli büyüklüğün altında kalan birçok işletme için karmaşık bir standart seti olacağı ve ek maliyet getireceği düşünülmüştür. Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve diğer gelişmiş ülke uygulamaları incelendiğinde Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) uygulamasının yalnızca borsada işlem gören kurumları kapsadığı ve borsada işlem görmeyen farklı büyüklükteki şirketler için IFRS’lere mukayeseye kullanımı daha basit bir çerçeve oluşturdukları görülmektedir (KGK, 2017).

KGK yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı bağımsız denetime tabi olup IFRS’leri kullanmayan şirketler için BOBİ IFRS’yi hazırlamıştır. BOBİ IFRS, söz konusu işletmelerin finansal tablolarını hazırlarken kullanacakları bir finansal raporlama çerçevesidir. Bu standardın hazırlanmasındaki temel amaç, bilgi kullanıcılarının ihtiyacını karşılayabilecek gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir finansal tabloların hazırlanmasını sağlamaktır.

27 bölümden oluşan BOBİ IFRS, finansal raporlama çerçevesinin gerektirdiği tüm nitelikleri taşımakta ve mali tabloların oluşturulmasında gayri bir standart setine gereksinim duyulmayacak şekilde hazırlanmıştır. BOBİ IFRS, 29 Temmuz 2017 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak, 1 Ocak 2018 ve müteakiben başlayan hesap dönemlerinde kullanılmak üzere yürürlüğe girmiştir.

Bu araştırmanın gayesi; 29 Temmuz 2017 tarihinde KGK aracılığıyla sunulan ve raporlama sisteminde birliği temin etmek için ayarlamaların en yenilerinden olan BOBİ IFRS ile ilgili yazılmış lisansüstü tezleri farklı parametreler açısından incelemek ve konuyla ilgili yapılacak olan yeni çalışmalara ve literatüre katkı sağlamaktır.

2. LİTERATÜR

Literatür incelendiğinde TMS, IFRS ve IFRS ile ilgili olarak yapılmış bazı bibliyometrik çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmaların bazılarında tezlerin, bazılarında ise makalelerin ve bildirimlerin içerik analizi yapılmıştır. Ancak BOBİ IFRS ile ilgili çalışmalar incelendiği spesifik bir çalışma rastlanılmadı. Bahsi geçen konularla ilgili bazı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Aytaç ve Gücenme Gençoğlu (2020), “Maddi Duran Varlıklar ve Amortismanlar Açısından IFRS, BOBİ IFRS, KÜMİ IFRS Taslağı ve MSUGT’deki Uygulamaların Karşılaştırılması” adlı çalışmalarında farklı raporlama çerçevelerini karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda ise, TMS, BOBİ IFRS ve KÜMİ IFRS Taslağı çerçevesinde maddi duran varlıkların sonraki ölçüm ve amortisman konularında uyumlu oldukları, borçlanma maliyetleri ve vade farklarını uygulama noktasında ise farklılıklarının olduğunu tespit etmişlerdir.

Çoban Çelikdemir (2019), Türkiye’de muhasebe standartları konusunda yapılan tezleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, en çok incelenen konuların; KOBİ IFRS/IFRS, stoklar, inşaat işletmelerinde muhasebe, maddi duran varlıklar ve konsolidasyon olduğunu tespit edilmiştir.

Gökçen vd. (2019), KÜMİ FRS, BOBİ FRS ve TMS/TFRS konuları hakkında karşılaştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye’de finansal raporlama konusunda ilerlemelerin olduğu belirlenmiştir.

Albay (2019), “Duran Varlıkların ve Amortismanların UFRS Çerçevesinde Değerlendirilmesi” adlı tezde UFRS, MSUGT, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS kapsamında maddi duran varlıkların ve amortismanların nasıl değerlendirildiğinin açıklanması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda maddi duran varlıkların faydalı ömürlerinin MSUGT’a göre farklı, muhasebe standartlarına göre farklı olduğu tespit edilmiştir.

Durgut ve Pehlivan (2018), 1987-2017 yıllarında Türkiye’de muhasebe ve finansal raporlama standartları alanında üretilen yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını incelemişler. Araştırma sonucunda en fazla çalışmanın 2010 yılında yapıldığı, en fazla işin yüksek lisans seviyesinde ve danışmanlarının büyük bir çoğunluğunun Prof. Dr. unvanına sahip öğretim üyeleri ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Ercan (2016), 2011-2013 senelerinde gerçekleşen Uluslararası Türk Coğrafyasında UFRS Sempozyumlarında sunulan bildirimleri incelenmiştir. Sunulan bildirimlerin, TMS/TFRS ile ilgili farkındalık, KOBİ TFRS, Denetim, UFRS’ye geçiş süreci ve sorunlara odaklandığı tespit edilmiştir.

Güngörmüş (2016), muhasebe standartları ile ilgili yazılmış olan lisansüstü tezleri incelenmiştir. Araştırmada en fazla tez konusu olmuş muhasebe standartları ile hiç araştırma konusu olmamış muhasebe standartları tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye Muhasebe Standartları ile ilgili olarak zaman ilerledikçe farklı konularında çalışıldığı sonucuna ve hangi konularda tez çalışmasının yapılmadığı tespit edilmiştir.

İşseveroğlu, vd. (2014), Türkiye’de 2005-2013 senelerinde UFRS ile ilgili olarak yapılan makale ve bildirimleri incelemişler. Makalelerin %39’u TFRS, %54’ü TMS, %7’si ise KOBİ TFRS ile alakalıyken, bildirimlerin %50,9’u TFRS, %35,2’si TMS, %13,9’u ise KOBİ TFRS konularında olduğu tespit edilmiştir.

Alkan (2013), UFRS konusunda yapılan lisansüstü tezlere ilişkin bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmada, TMS, TFRS ve UFRS konusunda hazırlanan tezlerin çoğunlukla Marmara Üniversitesi’nde hazırlandığını, tezlerin TMS 12 Ertelenmiş Vergi Uygulamaları ve TMS 23 Borçlanma Maliyetleri konularında ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir.

Alkan (2014), muhasebe alanında yapılan tezlerin profilini, alana katkılarını ve içeriklerini incelemiştir. TMS, TFRS ile ilgili olarak hazırlanan tezlerde kaynak tarama, saha araştırması, ülke karşılaştırması ya da uygulama örnekleri ile tamamlandıkları tespit edilmiştir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Datalara ulaşmak için tarama modeli kullanılmıştır. Üniversitelerde BOBİ FRS konusunda hazırlanan lisansüstü tezler, YÖK Tez kayıtlarından “BOBİ FRS” anahtar sözcüğü ile araştırılmıştır. Bu anahtar sözcük ile tezlere ulaşılmış ve tezlerin; türleri, tamamlandıkları yıllar, tamamlandığı üniversiteler, temaları, yazarların cinsiyeti, tez danışmanları, kullanılan dil, kullanılan metodoloji ve izin durumuna ilişkin datalar elde edilmiştir.

Ulaşılan datalar içerik analizi metoduyla incelenmiştir. İçerik analizi yöntemiyle ulaşılan verileri, istenilen forma dönüştürmede kullanarak, karşılaştırma, verileri özetleme ve standardize etme olanağı sağlamaktadır. Bu sayede nitel veriler nicel terimlere indirgemektedir (Öğülmüş, 1991: 215).

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, BOBİ FRS ile ilgili olarak yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda BOBİ FRS konusunda yazılan lisansüstü tezler incelenerek aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır.

- Üniversitelerde yazılan lisansüstü tezlerin kaç tanesi BOBİ FRS ile ilgilidir?
- Yazılan tezlerin yıllara göre dağılımı, hangi üniversitelerde daha fazla tezin yazıldığı, tez yazımında kullanılan özgün dili ve danışmanların akademik unvanları nedir?
- BOBİ FRS ile ilgili yazılan tezlerin ana konuları nelerdir?
- BOBİ FRS ile ilgili yazılan tezlerin yöntem bilimi nedir?

2017 tarihinde resmî gazetede yayınlanıp, akabinde 2018 yılı ile uygulanması zorunlu hale gelmesi, BOBİ FRS konusunun son birkaç yıl içerisinde gündemde olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini 2018-2020 yılları arasında BOBİ FRS'yle ilgili yazılan lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu çalışmada araştırmanın evreninin tamamına ulaşıldığı için örnekleme yöntemine başvurulmamıştır. YÖK tez tarama merkezi kullanılarak, BOBİ FRS alanındaki tezlerin tamamına erişilmiştir(YÖK tez merkezi, 2021). YÖK tez tarama veri tabanında "BOBİ FRS" anahtar kelimesi ile taranmıştır. Çalışmanın veri setini, veri tabanının sunduğu lisansüstü tezler oluşturmaktadır.

3.4. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, belirli bölümlere ayrılarak tablolar şeklinde hazırlanıp aşağıda sunulmuştur.

BOBİ FRS ile ilgili olarak yazılan lisansüstü tezlerin türleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tez Türü	N	%
Doktora	1	4,17
Yüksek Lisans	23	95,83
Toplam	24	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi, BOBİ FRS'yi konu alan lisansüstü tezlerin 1'i doktora tezi, 23'ü yüksek lisans tezi olmak üzere 24 adet çalışma olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, yazılan tezlerin %95,83'ünü yüksek lisans tezleri, %4,17'sini ise doktora tezleri oluşturmaktadır.

BOBİ FRS ile ilgili olarak yazılan tez yazarlarının cinsiyet dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Tezlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Tez Yazarının Cinsiyeti	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Kadın	11	47,82	0	0	11	45,83
Erkek	12	52,18	1	100	13	54,17
Toplam	23	95,83	1	100	4,17	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi, BOBİ FRS ile ilgili yüksek lisans tez yazarlarının %52,18’inin erkek, %47,82’sinin kadın olduğu tespit edilmiştir. Doktora tez yazarının ise erkek olduğu görülmektedir. Sayıca erkek tez yazarların kadın tez yazarlardan fazla olduğu tespit edilmiştir.

BOBİ FRS ile ilgili olarak yazılan tezlerin senelere göre dağılımı şöyledir;

Tablo 3: Tezlerin Senelere Göre Dağılımı

Seneler	Y. Lisans		Doktora		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
2018	8	34,78	-	-	8	33,33
2019	10	43,48	1	100	11	45,84
2020	5	21,74	-	-	5	20,83
Toplam	23	95,83	1	4,17	24	100

Tablo 3’teki verileri incelediğimizde, 2018 yılında 8 yüksek lisans tezi, 2019 yılında 1 doktora tezi ve 10 yüksek lisans tezi, 2020 yılında ise, 5 yüksek lisans tezi yazıldığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, BOBİ FRS ile ilgili en çok tez 2019 yılında yazılmıştır.

BOBİ FRS’yi konu alan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Tez Sayısı		
	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Kafkas Üniversitesi	1		1
Atılım Üniversitesi	2		2
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	2		2
İnönü Üniversitesi	1	1	2
İstanbul Ticaret Üniversitesi	2		2
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	2		2
Okan Üniversitesi	4		4
Kırklareli Üniversitesi	1		1
İstanbul Arel Üniversitesi	1		1
Marmara Üniversitesi	4		4
Kilis 7 Aralık Üniversitesi	1		1
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1		1
Gaziantep Üniversitesi	1		1
Toplam	23	1	24

Tablo 4’teki veriler incelendiğinde, Marmara Üniversitesi ve Okan Üniversitesi’nde en fazla yüksek lisans tezi yazıldığı görülmektedir. Doktora tezinin yazıldığı tek üniversite ise, İnönü Üniversitesi’dir.

BOBİ FRS’yi konu alan lisansüstü tezlerin yazıldığı üniversite türüne göre dağılımı şöyledir;

Tablo 5: Tezlerin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Devlet	8	66,67	1	100
Vakıf	4	33,33		
Toplam	12	100	1	100

Tablo 5'e göre, yazılan yüksek lisans tezlerinin %66,67'si devlet üniversitelerinde, %33,33'ü vakıf üniversitelerinde tamamlanmıştır. Yazılan 1 adet doktora tezi ise devlet üniversitesinde tamamlanmıştır.

BOBİ FRS'yi konu alan lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı şöyledir;

Tablo 6: Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Bölüm	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
İşletme	20	86,96	1	100
Muhasebe ve Denetim	3	13,04		
Toplam	23	100	1	100

Tablo 6 incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin %86,96'sının işletme anabilim dalında, %13,04'ünün ise muhasebe ve denetim ana bilim dalında yazıldığı görülmektedir. Ayrıca 1 tane doktora tezinin de işletme ana bilim dalında yazıldığı görülmektedir.

BOBİ FRS ile ilgili lisansüstü tezlerin konulara göre dağılımı şöyledir;

Tablo 7: Tezlerin Konulara Göre Dağılımı

Konu	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
TDHP, VUK, MSUGT, BOBİ FRS ile TMS/TFRS Karşılaştırması, Ölçüm Sunum Açıklama	4	17,39	-	-
TMS / TFRS- BOBİ FRS Karşılaştırılması	3	13,04	-	-
Tekdüzen Muhasebe Sistemine Göre Hazırlanan Bilançoların BOBİ FRS Geçiş Hükümlerine Göre Yeniden Düzenlenmesi	1	4,35	-	-
Devlet teşviki ve yardımları ile BOBİ FRS ile TMS/TFRS Standartları ile Vergi Sistemi İncelenmesi	1	4,35	-	-
BOBİ FRS Araştırma/Meslek Mensupları Üzerine	2	8,70	-	-
Bağımsız Denetçilerin BOBİ FRS Algı Düzeyleri			1	100
Hasılat-Stok BOBİ FRS-VUK	7	30,43	-	-
Maddi Duran Varlıklar / Kiralamalar- BOBİ FRS-VUK	3	13,04	-	-
İlaç Patentlerinin Aktifleştirilmesi TMS38 BOBİ FRS-VUK Karşılaştırma	1	4,35	-	-
Akreditiflerin TMS/BOBİ FRS ile Muhasebeleştirilmesi	1	4,35	-	-
Toplam	23	100	1	100

Tablo 7'de, BOBİ FRS'yi konu alan tezlerde kullanılan kilit kelime ve tezlerin içeriğine bakılarak hazırlanan inceleme sonuçları yer almaktadır. Yazılan 1 adet doktora tezi, bağımsız denetçilerin BOBİ FRS ile ilgili algı düzeylerini ölçmektedir. Yüksek lisans tezlerinde en çok %30,43 ile Hasılat –Stok BOBİ FRS–VUK konuları incelenmiştir. Diğer taraftan, yüksek lisans tezlerinden %17,39'u TDHP, VUK, MSUGT, BOBİ FRS ile TMS/TFRS Karşılaştırması, Ölçüm Sunum Açıklama, %13,04'ü TMS/TFRS-BOBİ FRS Karşılaştırılması ve Maddi Duran Varlıklar/Kiralamalar- BOBİ FRS–VUK, %8,70'i BOBİ FRS Araştırma/Meslek Mensupları Üzerine, %4,35'i Tekdüzen Muhasebe Sistemine Göre Hazırlanan Bilançoların BOBİ FRS Geçiş Hükümlerine Göre Yeniden Düzenlenmesi, Devlet teşviki ve yardımları ile BOBİ FRS ile TMS/TFRS Standartları İle Vergi Sistemi İncelenmesi, İlaç Patentlerinin Aktifleştirilmesi TMS38 BOBİ FRS–VUK Karşılaştırma ve Akreditiflerin TMS /BOBİ FRS İle Muhasebeleştirilmesi üzerine çalışmaları kapsamaktadır.

BOBİ FRS ile ilgili lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı şöyledir:

Tablo 8: Tezlerdeki Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Tez Danışmanının Unvanı	Yüksek lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Profesör Dr.	6	26,09	1	100
Doçent Dr.	13	56,52		
Dr. Öğretim üyesi	4	17,39		
Toplam	23	100	1	100

Tablo 8 incelendiğinde, yüksek lisans tezlerinin %56,52'sinin Doçent Dr., %26,09'unun Profesör Dr. ve %17,39'unun Dr. Öğretim üyesi unvanına sahip danışmanlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Doktora tezi ise Profesör Dr. unvanına sahip danışman tarafından yürütülmüştür. Tabloya göre lisansüstü tez çalışmalarının en çok Doçent Dr. unvanına sahip danışmanlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

BOBİ FRS ile ilgili lisansüstü tezlerin yazılan dile göre dağılımı şöyledir;

Tablo 9: Tezlerin Yazılan Dile Göre Dağılımı

Kullanılan dil	Yüksek lisans	Doktora
Türkçe	23	1
İngilizce	-	-
Başka bir dil	-	-
Toplam	23	1

Tablo 9'da da görüldüğü gibi BOBİ FRS ile ilgili olarak 2018-2020 yılları arasında tamamlanan doktora ve yüksek lisans tezlerinin tamamının Türkçe yazıldığı tespit edilmiştir.

BOBİ FRS ile ilgili lisansüstü tezlerin kullanılan metodoloji göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10: Tezlerin Kullanılan Metodoloji Göre Dağılımı

Metodoloji	Yüksek Lisans		Doktora	
	N	%	N	%
Anket uygulaması	5	21,74	1	100
Sektör uygulaması	2	8,70	-	-
Karşılaştırma yapma ve yorumlama	5	21,74	-	-
Örnek muhasebe kayıtları ile inceleme	11	47,82	-	-
Toplam	23	100	1	100

Tablo 10'a göre, yüksek lisans tezlerinde en çok kullanılan yöntem (%47,82) örnek muhasebe kayıtları ile inceleme olmuştur. Bunu aynı oranlarla karşılaştırma yapma ve yorumlama tekniği (%21,74) ve anket uygulaması (%21,74) takip etmektedir. BOBİ FRS ile ilgili yazılan tek doktora tezinde anket uygulaması yöntemi kullanılmıştır.

BOBİ FRS ile ilgili lisansüstü tezlerin izin durumuna göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11: Tezlerin İzin Durumuna Göre Dağılımı

İzin Durumu	Yüksek Lisans	Doktora
İzinli	22	1
İzinsiz	1	-
Toplam	22	1

Tablo 11'de görüldüğü gibi, BOBİ FRS'yi konu alan 22 adet yüksek lisans ve 1 adet doktora tezi erişime açık iken, 1 adet yüksek lisans tezinin erişime kapalı olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Ülkelerin kullanmış oldukları muhasebe standartları birbirlerinden farklıdır. Muhasebe mesleğinin gelişim seviyesi, mali yöntemleri, hukuki yapısı gibi unsurlar bu farklılıkları oluşturmaktadır. Son yıllarda yapılan düzenlemeler ile birlikte muhasebe uygulamalarında kullanılacak muhasebe standartları arasındaki farklılıklar giderilmeye çalışılmaktadır.

Finansal raporlama ile ilgili çalışmalar ihtiyaçlar doğrultusunda revize dilerek ilgili kesimlere sunulmaktadır. Önce TFRS/TMS olarak karşımıza çıkan, akabinde KOBİ TMS/TFRS olarak uygulamaya konulan ve sonrasında BOBİ FRS olarak kullanıma sunulan standartlar muhasebe bilgi kullanıcılarına hizmet etmektedir.

Bu çalışmada, BOBİ FRS'yi konu alan lisansüstü tezler araştırma kapsamında incelenmiştir. 2018 yılında uygulamaya başlayan BOBİ FRS ile ilgili tezlerin içerik analizi neticesinde daha sonraki araştırmalar için ön bilgi vermeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, YÖK TEZ veri tabanında "BOBİ FRS" terimi ile yapılan arama sonucunda ulaşılan 24 adet lisansüstü teze ulaşılmış ve araştırma neticesinde elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çalışma sonucunda BOBİ FRS ile ilgili olarak 1 adet doktora ve 23 adet yüksek lisans tezi yazıldığı tespit edilmiştir. BOBİ FRS'nin yakın bir tarihte yürürlüğe girerek uygulanması lisansüstü tezlerin sayısının az olmasının nedeni olarak gösterilebilir. En fazla yüksek lisans tezlerinin üretildiği devlet üniversitesi olarak Marmara Üniversitesi ve özel üniversite olarak Okan Üniversitesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonucunda BOBİ FRS ile ilgili yüksek lisans tez yazarlarının yüzde elliden fazlasını erkek yazarlar olduğu belirlenmiştir. BOBİ FRS ile ilgili tezlerin ağırlıklı olarak işletme ana bilim dalı adı altında tamamlandığı tespit edilmiştir. Tamamlanan doktora ve yüksek lisans tezlerinin tamamının Türkçe yazıldığı tespit edilmiştir. Tezlerin bir tanesini dışında erişim izni olduğu belirlenmiştir.

Lisansüstü tezler en çok Doç. Dr. Unvanına sahip danışmanlar ile tamamlanmıştır. Lisansüstü tezlerde en çok "hasılat- stok- VUK" ile ilgili konuların araştırma konusu yapıldığı görülmektedir. BOBİ FRS'ye ilişkin olarak yazılan tezlerin çoğunluğu "örnek muhasebe kayıtları ile inceleme yöntemini" benimsedikleri görülmektedir. Yazılan tek doktora tezinde ise bağımsız denetçilerin BOBİ FRS algı düzeyleri anket uygulanarak incelenmiştir.

Çalışmada, BOBİ FRS'ye ilişkin şu ana kadar yazılan lisansüstü tezlerin mevcut durumlarının analiz edilerek incelenmesi ve konunun güncel olması araştırmacılara katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, bundan sonra yazılacak tezlerde konunun farklı alan, yöntem ve analiz teknikleri açısından incelenmesi bakımından önemli bir referans kaynağı olması beklenmektedir. Sonuç olarak konunun ilerleyen dönemlerde daha fazla tez konusu yapılacağı öngörülmektedir. Yazılacak olan lisansüstü tezlerde konu ve örneklem çeşitliliğine gidileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Albay, A. (2019). *Duran varlıkların ve amortismanların UFRS çerçevesinde değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli
- Alkan, G. (2014). Türkiye'de muhasebe alanında yapılan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma. (1984-2012), *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 64, 41-52
- Alkan, G. (2013). Araştırmacıların UFRS alanına bilimsel katkıları: UFRS konusunda yapılan lisans üstü tezlere ilişkin bir araştırma. *III. Uluslararası Türk Coğrafyasında UFRS Sempozyumu*. 7-8 Eylül, Balıkesir

- Aytaç, A. ve Gençoğlu, Ü.G. (2020). Maddi duran varlıklar ve amortismanlar açısından TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS taslağı ve MSUGT'daki uygulamaların karşılaştırılması. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 753-767
- Çoban Çelikdemir, N. (2019). Türkiye'de muhasebe standartları konusunda yapılan tezlerin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 325-336
- Durgut, M. ve Pehlivan, A. (2018). Muhasebe (finansal raporlama) standartlarına yönelik Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma: 1987-2017 Dönemi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, 1-23
- Ercan, C. (2016). 2011-2013 yılları arasında düzenlenen uluslararası Türk coğrafyasında UFRS sempozyumları üzerine bir değerlendirme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 49-56
- Güngörmüş, A.H. (2016). Türkiye'de muhasebe standartlarına yönelik yazılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 347-362
- Gökçen G., Öztürk, E. ve Güleç Ö.F. (2019). KÜMİ FRS seti taslağı, BOBİ FRS seti ve tam set TMS/TFRS'nin temel konular açısından karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 413-430
- İşseveroğlu, G., Ercan, C. ve Aracı, H. (2014). Türkiye'de 2005-2013 yılları arasında UFRS konusunda yapılan akademik çalışmalara ilişkin bir araştırma. *2.Uluslararası Muhasebe ve Finans Sempozyumu*, 29-31 Mayıs, Bursa
- KGK, (2017). Büyük ve orta boy işletmeler için finansal raporlama standardı (BOBİ FRS), [https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-\(BOBI%CC%87-FRS\(E.T:01.12.2020\)\)](https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-(BOBI%CC%87-FRS(E.T:01.12.2020)))
- Öğülmüş, S. (1991). İçerik çözümlemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(1), 213-228.
- YÖK Tez Merkezi, (2021). Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (E.T: 13.02.2021)

Artuklu Dönemi İktisadi Faaliyetleri: Hisn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn Örneği*

Economic Activities in The Artuqid Period: The Case of Hisn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.980430>

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU**

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
08.08.2021

Kabul Tarihi:
13.10.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

El-Cezire isimli bölge, Fırat ve Diyarbekir arasında kalan Karacadağ, Mardin, Midyat ve Cizre ile Dara gibi diğer şehirleri de ihtiva eden Turabdin, Belih çayı ile Habur nehri arasında yayılan Cebelü Abdülaziz, Sincar dağı, Musul'un cenubunda kalan Cebelü Mekhul dağının bulunduğu bölgedir. Büyük tarihsel öneme sahip olan el-Cezire bölgesi, Irak ve Anadolu arasındaki ilişkilerin cereyan ettiği kesişme noktaları üzerinde yayılmaktaydı. Verimli Hilal'in önemli bir kısmını teşkil eden Irak ve Suriye ile Ermeni-İran bölgelerine geçiş noktaları, el-Cezire bölgesi içinde yer alıyordu. Bölgede, hem sınır içi hem de sınır dışı ticaretin nabzını tutan ve ekonomiyi yönlendirecek kapasiteye sahip, pek çok ticari şehir bulunuyordu. İki önemli büyük nehrin kenarlarında kurulmuş bu şehirler, Mevsil-Rakka hattı boyunca uzanan Turabdin gibi önemli ve verimli diğer bölgelerde kurulmuş diğer şehirlerle birlikte, ticari hayatın belkemiğini oluşturmaktaydı. Nâm-ı diğer Ceziret-i Asur ya da İklim-i Asur adlı bölge, eski çağlardan itibaren sahip olduğu ticaret ağı ile hem ekonomik faaliyetlerin hem de kültürel etkileşimin canlı olduğu bir sahaya dönüşmüştür. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Artukluların, erken dönemlerinden başlayarak dağılıncaya dek hüküm sürdüğü önemli merkezleri olan Meyyâfârikîn, Hisn Keyfa, Mardin, Diyarbekir bölgelerinin ticari faaliyetleri buldukları coğrafyanın fiziki, siyasi ve idari yapısı ile dönemin şartları içerisinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Artuklu, Anadolu, ticaret, refah.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
08.08.2021

Accepted:
13.10.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

The region named al-Jazeera is the region, which is located between the Euphrates and Diyarbekir, includes other cities such as Karacadağ, Mardin, Midyat and Cizre and Dara, Cebelü Abdulaziz spreading between Belih Stream and Habur river, Sincar mountain, Cebelü Mekhul Mountain located in the south of Mosul is the region. The al-Jazeera region, which has great historical importance, was spread over the intersection points where the relations between Iraq and Anatolia took place. The crossing points to Iraq and Syria and the Armenian-Iranian regions, which constitute an important part of the Fertile Crescent, were located within the al-Jazeera region. There were many commercial cities in the region which had the pulse of both border and international trade and had the capacity to direct the economy. These cities, which were established on the banks of two important rivers, were the backbone of commercial life, together with other cities established in other important and productive regions such as Turabdin along the Mevsil-Raqqa line. The region, also known as "Ceziret-i Asur" or "İklim-i Asur", has turned into an area where both economic activities and cultural interaction are alive with its trade network since ancient times. The commercial activities of the Meyyâfârikîn, Hisn Keyfa, Mardin and Diyarbekir regions, which were the important centers where the Artuquids, the subject of our study, ruled from their early periods until their dissolution, were discussed within the physical, political and administrative structure of the geography and the conditions of the period.

Keywords: Artuklu, Anatolia, commerce, welfare.

Atıf / to Cite (APA): Bedirhanoglu, H.E. (2021). Artuklu dönemi iktisadi faaliyetleri: Hisn Keyfa, Mardin, Âmid, Meyyâfârikîn örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 501-511

* Bu çalışma, Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU tarafından Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU danışmanlığında Anadolu Üniversitesi, Eskişehir'de yürütülen "Artuklular'ın Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** ORCID Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Tarih Bölümü, erkanbedirhanoglu1980@gmail.com

Extended Abstract

Background

Trade is an area of activity that has started to gain importance since the Neolithic Age, when production first began for human beings. The necessity of meeting unlimited needs with limited resources has determined the shape of economic activities in the light of various parameters. During the periods when communication and transportation facilities were not developed, commercial activities had an impact on the lives of societies in many ways. For example, writing found the opportunity to spread to different regions thanks to the Assyrian merchants. The period and region that is the subject of our study is one of the regions where commercial activity was most intense in terms of the Middle Ages. The spice route is important between the Arab world, Anatolia and the Middle East. The Artuqid administration, due to its geographical location and the presence of master craftsmen in the field, took the necessary measures to maintain and increase commercial activities in the cities where trade developed, and took the necessary steps to be made.

Purpose of the Research

Artukids are one of the most important political formations that lived in the Middle Ages. The stable political policies followed by the administration have produced important results in the economic field as well as in every field, and when compared with the neighboring political structures, it has been understood that the level of welfare in the Artuqid country is high. The aim of our study is to understand the process of political and economic relations in the Artuqid country with this aspect.

Methodology

The discipline of history tries to understand and interpret the events and phenomena in the past, in which man was at the center, in the context of place-time, cause-effect, based on documents. Therefore, it is tried to reach a judgment by bringing together the first-hand sources (written, oral, tools and materials) that illuminate the period and different perspectives.

Findings

Artukids was a state established in Anatolia after the Battle of Manzikert in 1071. Considering the conditions of the period and region in which it was founded, we see that this state transformed into a state that made a name for itself both in the region it was founded and in the surrounding regions in a short time. It would be wrong to say that the commercial life of Artuquids developed independently of the political structure. The region is a region where branches of activity such as agriculture, husbandry, mining and jewelry are in production. Therefore, the market opportunities needed by the surplus products and the policies followed by the government on taxation have created a lively commercial life. Among the products produced by local craftsmen are soap, tar, iron, knives, arrows, chains, belts, scales in Harran and Nusaybin, linen and woolen fabrics in Amid, and blacksmith's hammer. Thanks to the water traffic on the Euphrates and Tigris, shipping and therefore trade developed here. These were the shipping bases for the goods coming from the Armenian and Greek lands and Syria. During the Artuqid period, the population of the city increased, thanks to the low taxes of the rulers, and the city expanded from being a fortress city to a wider area. The spending of Iqta and taxes on the development of the city, the location of the city on the connection roads from Mesopotamia to the north, contributed to the development of the city in a short time and enabled the people of the city to make significant amounts of profit from it. Due to the low taxes, there were migrations from neighboring states to the Artuqid country and these state administrators criticized the Artuqid policies because of the low taxes.

Conclusion

The commercial activities that took place in the cities of Hısn Keyfa (Hasankeyf), Mardin, Amîd (Diyarbakır), Meyyâfârikîn (Silvan), which were the four important centers of the commercial life of the Artuquids, which was a medieval state, and the changes that these activities brought about in the mentioned cities are undeniable. If we go even further, these cities owe the majority of their savings to the Artuquids. When the Artuquids are evaluated within the political conditions of the period, the most important reason for the prosperity that draws attention in fields such as architecture and public works is of course the economy. Again, as a result of the wars with the Mongols and Ayyubids, the considerable compensations paid by the Artukids are an example of the vitality of the economic life and the welfare of the state.

1. GİRİŞ

El-Cezîre bölgesi, Fırat ve Diyarbekir arasında kalan Karacadağ, Mardin, Midyat ve Cizre ile Dara gibi diğer şehirleri de içine alan Turabdin, Belih Çayı ile Habur nehri arasında yayılan Cebelû Abdülaziz, Sincar dağı, Musul'un güneyinde kalan Cebelû Mekhul dağının bulunduğu bölgedir. Fırat'ı besleyen kollar bu dağlardan doğmaktadır. Bölgenin batısında Suriye, kuzeybatı yönünde Antep, Maraş ve Malatya bulunmaktadır. Doğu Anadolu ile doğu sınırı bulunan el-Cezire bölgesi, güneyinde Irak ile komşudur. Bu çalışmanın muhtelif yerlerinden zikredildiği üzere, bölge Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Diyar Bekr olarak üç ana mıntıkeye bölünmüştür. Eskiçağ'da bölgenin sakinleri arasında Araplar bulunuyordu. Bölgede bulunan Nusaybin, Nasibin (İbn Cübeyr,2008:175), Nisebin şehri, *Arvastan* ya da *Bes Arabaya* olarak anılmaktaydı (İbn Havkal, 2014: 509). İbn Cübeyr (2008:175) burası için Allah onu korusun, dış tarafı, yaşı ve geçmişi ile ünlü olup, yeşil geniş ovaları, su kaynakları, bol meyveli bahçeleri, verimli ve geniş tarlalara sahip iken iç tarafı çöl hayatını hatırlatır ama yine de bir medeniyet havası vardır orada der. Türklerin bölgeye gelişi ise İslam'dan sonra, Abbasiler devrinde olmuştur. Selçuklular ile birlikte, bölgede, pek çok Türk devleti ve beyliği teşekkül etmiştir. Bölge üzerindeki mücadeleler ve siyasi karşılaşmalarda, bilhassa Türkmen topluluklar, ciddi askeri bir işleve sahipti.

Roma-Bizans döneminde iki ayrı idari yapının elindeki bölge, Persler ve Bizanslılar arasında bölünmüştü. Arap fetihleri esnasında ise Resülayn'dan Fırat'a ve Turabdin düzlüklerine dek uzanan alanda Bizans İmparatorluğu hâkim oldu. İki önemli şehir, Nusaybin ve Dara arasındaki hat, cephenin uzandığı hattı oluşturuyordu. Suriye'nin fethinden sonra Bizans garnizonları saf dışı bırakılarak iletişimin yalnızca Ermeniler üzerinden yapılması sağlanmıştı (Canard, 2018).

El-Cezire, görece zengin ve verimli bir eyalet olup zengin su kaynaklarına sahipti. Cebel Abdülaziz, Sincar dağı, Rakka Doğu Anadolu arasında uzanan alan, Belih çayı ve Habur nehrinin verimli yataklarından beslenmekteydi. Makdisi ve İbn Havkal'in naklettiklerine göre genel hatlarıyla, at, koyun, hububat, Nusaybin'de pirinç, Rakka ve Mardin'de zeytinyağı, tereyağı, Sincar'da şeker kamışı, kuru ve yaş meyve, kuru üzüm, yine Nusaybin'de fındık, kümes hayvanı, bal, kurutulmuş et, kömür, Harran ve Habur vadilerinde pamuk gibi tarımsal ve sınai ürünler yetiştirilmekte/üretilmekteydi. Yerli zanaatkârların imal ettiği ürünler arasındaysa sabun, katran, demir, bıçak, ok, zincir, kayış, Harran ve Nusaybin'de tartı, Amid'de keten ve yünlü kumaşlar, demirci çekici gibi ürünler bulunmaktaydı. Fırat ve Dicle üzerindeki su trafiği sayesinde de nakliye ve dolayısıyla ticaret burada gelişmişti. Ermeni ve Rum diyarı ile Suriye'den gelen malların nakliye üssü buralardı. İşte bu, stratejik önemi, konumu, zirai ve sınai ve tabii zenginlikleri nedeniyle el-Cezire bölgesi, daima merkezi otoritenin doğrudan veya dolaylı olarak elinde tutmak istediği bir mıntıka olageldi. Farklı vakanüvis ve tarihçilerin nakillerinde muhtelif rakamlar yer alsa da vergi oranları Kudame'ye göre Diyar Mudar'ın 6 milyon dirhem, Diyar Rebia'nın 9 milyon altı yüz otuz beş bin dirhem, Musul'un ise 6 milyon üç yüz bin dirhem tutarındaydı (Canard, 2018).

Bu haliyle, Anadolu'nun önemli ticaret şehirlerinden olan Bursa'nın periferisi niteliğindediydi. Basra-Bağdat-Fırat üzerinden geçerek Rakka-Halep hattı ile veya Amid-Urfa-Harran-Rakka hattını izleyerek Antakya ve Lazkiye'ye, yani Akdeniz'e giden kervanlar ile Musul-Mardin-Amid hattını takip ederek gelen ve Anadolu'ya giden kervanlar Artukluların temin ettikleri güven ortamı ve tesis ettikleri bayındırlık sayesinde yolculuklarını rahatça gerçekleştirebilmiştir. Kırsal bölgelerde hâkim olan zirai verimlilik, aynı şekilde Artuklu şehirlerinde hâkim olan canlılık ve gelişmiş ekonomik yapı ile tamamlanmakta ve ülkenin zenginliğini arttırmaktaydı. Döneme ait kaynaklarda, şehirlerin, özellikle Meyyâfarikîn, Erzen, Hısn Keyfa, Mardin, Düneyser, Savur, kalabalık çarşıların bulunduğu ve bu çarşıların malla dolu olduğu belirtilmektedir (İbn Cübeyr,1964:219). Örneğin Endülüslü gezgin İbn Cübeyr'in kayıtlarına göre, mezkûr şehirlerin çarşılarına civardan ticaret kabileleri gelmekte, yük ve erzakla dolu bu büyük çarşılarda alışveriş yapmaktaydı; şehirler oldukça zengindi. Tüm Anadolu'da olduğu gibi, şehirlere yerleşen Türkler arasında muhtelif zanaat kollarında ustalaşmış kimseler bulunsa da şehirlerde yaşayan yerli halk, sınai üretimi elinde tutmaktaydı. Örneğin

Erzincan'da Ermeniler dokumacılık sektörüne hâkimken Antalya ve Alanya civarında kuyumculuk sektörünü ellerinde bulunduruyordu; keza, Ladik'te Rumlar pamuklu dokumacılık sektöründe, Aksaray'daki Rumlar da halı dokuma sektöründe imalatta hâkimdiler (Danık, 1995: 64). Ticaretin hacmi nedeniyle, mesela, Düneyser'de, yeni yapılar ve çarşılar inşa edildi (Gül, 2008: 438). Bu nedenle, Artuklu toplumunun sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyması açısından, Artuklu şehirlerinde hanedan tarafından yürütülen bayındırlık işlerinin anılması elzemdir. Savunma harcamalarının ardından ikinci kalem olan mimari harcamalar, toplumun genel ihtiyaçlarını gidermek ve yaşam standardını arttırmak amacıyla, altyapı hizmetleri, köprü, han, hamam, çarşı, hastane, medrese, mabet, ribat,¹ aşevi ya da su kanalı gibi yapıların inşası için yapılmıştır.

Çalışmamızda Artukluların her yönüyle gelişiminde ve şehir kimliği kazanmasında doğrudan etkili olduğu dört önemli şehir üzerinden Artuklu iktisadi hayatına değinilmiştir. Genel olarak Orta çağ Türk beylikleri ile ilgili çalışmalar siyasi alanda yoğunlaşmıştır. Oysaki bu beyliklerin birçoğu, özellikle Artuklular, bahsi geçen şehirlerde ve etkili oldukları bölgelerde, günümüzde dahi izleri görülebilecek katkılar sağlamıştır. Bu katkılardan biri de iktisadi alana getirdikleri hareketlilik ve dönemlerinde görülen ve refaha tesir eden iktisadi politikalarıdır. Bu politikalar çokça değinilmeyen konular olup, burada alana katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

2. HISN KEYFA

El-Cezire olarak adlandırılan Yukarı Mezopotamya bölgesinde bulunan Hısn Keyfa ya da Hasankeyf şehri, Dicle'nin sağında, Diyarbakir ve el-Cezire ibn Ömer mıntıklarının ortasında konumlanmıştır. Mezopotamya'yı Bitlis-Van üzerinden İran ve Kafkasya'ya bağlayan güzergâh üzerinde bulunan şehri, Karakaş (Reşîye) dağları, arkasından çevrelemektedir. Dicle üzerine eğilen yekpare bir kaya üzerine kurulan şehir (Kavak, 2013: 37), bu sebeple, yüksekçe bir mevkiye bulunmaktadır. Şehir, günümüzde, idari olarak Batman ilinin ilçesi statüsündedir.

Artukluların, tarihe adını yazdırmış üç kolundan biri olan Hısn Keyfa koluna başkentlik etmiş olan şehir, engebeli bir arazide kurulmuştur. İşbu sebeple yeterli zirai alana sahip olmayan şehirde, tarım ürünlerine olan ihtiyaç, şehir surlarının dışındaki alanlarda yetiştirilen mahsullerle karşılanmaktaydı. Dicle'nin iki kıyısı boyunca uzanan bu topraklarda, yine, bölgenin diğer şehirlerinde olduğu gibi, tahıl ve hububat ekimi yaygındı. Nitekim XII ve XIII. yüzyıllarda, bölgeyi ziyarete gelen seyyahlar, Hısn Keyfa'nın bu geniş tarlalarını işaret ederek, buğday ve arpa ekiminin, halkın geçim kaynağı olduğunu belirtir. Ayrıca, Hısn Keyfa'nın kuzeydoğusu ile Dicle kıyısı, üzüm bağları ve bahçe, bostan tarımı için uygun koşullara sahiptir (Makdîsi, 1967: 141; Çevik, 2002: 303).

Artuklu döneminde, yöneticilerin vergileri düşük tutması sayesinde şehrin nüfusu arttı ve şehir kale şehri olmaktan çıkarak daha geniş bir alana yayıldı. İktisadi ve vergilerin şehrin imarı için harcanması, ayrıca, şehrin Mezopotamya'dan kuzeye ulaşan bağlantı yolları üzerinde olması, şehrin kısa sürede gelişmesine ve şehir halkının bundan önemli miktarlarda kazanç elde etmesine katkı sağladı. Selçuklu idaresi tarafından bölgede iskân edilen göçebe topluluklar, yün ve deri üretiyor, bunlar Hısn Keyfa'da ve diğer şehirlerdeki sınai üretim faaliyetleri için hammadde olarak kullanılıyordu. Vakıf kayıtları çeşitli imalat kalemlerini içeren esnaf çarşılarının bulunduğu bahsetmektedir (Oğuzoğlu, 1997:365).

XIII. asırda şehirden geçen Yakût el-Hamevî, buranın büyük bir şehir olduğunu, Dicle üzerine kurulan köprüünün benzerini görmediğini yazar. Bu köprü ile kalenin bakım masrafları, kurulan iki vakıf üzerinden düzenleniyordu. Köprü geçiş ücreti, dükkân, değirmen ve hanelerden elde edilen gelirler bu masraflara gidiyordu. Köprü ile kalenin bakım ve tamir giderlerini karşılamak üzere iki ayrı vakıf kurulmuştu. Köprü için gerekli harcamalar buradan geçenlerden alınan ücretlerle dükkân, değirmen ve hâne gelirlerinden karşılanıyordu. Yine, fakirlerin ihtiyaçları için kurulmuş vakıflar da

¹ Ribat, sınır boylarında ve stratejik mevkielede askeri amaçlı müstahkem yapı.

bulunuyordu. İç kalede sultana ait saray ve köşkler, dağlarda ise taş kuleler mevcuttu. Yeşil bir meydan, Turabdin bölgesinden kaynaklanan pınarlarla sulanıyordu. Medrese, çarşı, hamam gibi yapılar şehrin kuzeyine bina edilmişti (Cahen, 1953: 97). Şehirde bir kervansaray da mevcuttu. Çarşılarında manifaturacı ve tüccarlar yoğun faaliyet gösteriyordu (Turan, 2013: 210). Müstevfi, şehrin refahını 14. yüzyıla kadar muhafaza ettiğini ancak bundan sonra kısmen harap olduğunu ve vergi gelirinin ancak 82 bin 500 dinar olduğunu nakletmektedir (Oğuzoğlu, 1997: 366). Bu tarihe kadar Hısn Keyfa, Mardin, Amid ve Meyyâfarıkîn gibi nüfusu 100 bini aşan, cami, medrese, saray, köşk, bimarhane, çarşı, han ve hamamları ve köprüleriyle en bayındır şehirler arasında yer aldı (Çevik, 2002: Önsöz).

3. MARDİN

İlgazi'den başlayarak, Artuklu devleti üç asır sonra çökünceye kadar hanedana başkentlik eden Mardin, Artuklular devrinde ekonomik anlamda oldukça gelişti. Mardin, Ortaçağlarda bölgesel bir ağırlığa sahip merkez şehirlerden biriydi. Bu durum, karayolu ticaretinin yaygın olduğu devirlerde, dünyadaki siyasi ve ekonomik dengenin Asya merkezli olmasından kaynaklanmaktadır. Değişen büyük siyasi aktörler, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Moğollar küçük Asya'nın jeostratejik önem kazanmasına neden olarak Asya'nın merkezini Ortadoğu'ya bağladı (Attar, 2006: 1).

Tarihte en parlak dönemlerinden birini Artuklular zamanında yaşamış olan Mardin, bu özelliği nedeniyle bölgede yaşanan Moğol İstilasası ve Zengîler'in cihat politikası nedeniyle Musul ve Harran'a kadar olan bölgelerden zaman zaman göç aldı (Halil, 1980: 448). Mardin dağının üzerine kurulu müstahkem bir kale içinde yer alan şehir (Şerif el-İdrisî, 1992: 35), bu özelliğiyle kuşatma ve savaşlarda ele geçirilmesi zor bir yer olageldi (İstahrî, 2015: 52). Dağın eteğine kurulu olduğundan dolayı, şehirde sular sarnıçlarda toplanıyordu. Bu durum, bazı kuşatma zamanlarında halkın kıtlık yaşamasına neden olmuştu (El- Hamevî, 2008: 33). 1251 senesinde Moğol istilasası esnasında el konulan ticari malların tutarı ve kişi başı, yani erkek nüfus, gelirin 2-3 dinar civarında olduğu bilgisi ölçü alındığında, toplam nüfus 100 bini bulmaktadır.²

XII. yüzyılda yaşamış olan İbn Cübeyr, şehrin bu müstahkem surları sayesinde istilalara dayanıklı olduğunu zikrederken, kale içerisinde zahire ve silahların bulunduğunu kaydeder (İbn Cübeyr, 1964: 240; İbn Cübeyr, 2008:176). Kalenin dışında yoğun bir şekilde inşa edilmiş olan şehirde ise çarşı ve mahalleler bulunuyordu. Şehrin topoğrafyasından kaynaklı, konaklama yerleri, medreseler gibi mimari yapılar üst üste inşa edilmişti. Artan nüfus nedeniyle zamanla yetersiz hale gelen su kaynakları, yağmur suyunun şehirde inşa edilmiş olan sarnıçlarda toplanmasını zorunlu kılmıştı. Koçhisar-namı diğer Düneyser-Nusaybin ve Dara'ya nazır bir tepe şehri olan Mardin, Artuklu emirleri tarafından rağbet görmüş, en uygar dönemlerinden birini yaşamıştır. Şehrin önemli gelir kaynaklarından biri olan tarımsal üretim, yüksek gelir sağlayan verimliliğe sahipti. Şehir, orta düzey yüksekliğe sahip, engebeli bir alan olan ve Mardin-Midyat Eşiği diye tanımlanan bölgenin batı cephesinin güneye bakan tarafında bulunuyordu. Dağın eteğine kurulmuş olması nedeniyle, şehrin içinde tarım yapmak mümkün değildi. Bu sebeple, zirai faaliyet alanları, daha çok, şehri, kuzey ve güneyden çevreleyen bereketli ovalarda bulunuyordu (İbn Havkal, 1964: 202). Şehrin yükseltisi, bölgenin yağış almasına imkân tanımakta olsa da toprağın kireç taşı yapısı, yağışların doğrudan su kaynaklarına karışmasına neden oluyordu. Bu da şehrin eteklerini çevreleyen Mezopotamya ovasındaki yüksek potansiyelli tarım alanlarının sulama ihtiyacının karşılanması demekti (Çevik, 2002: 299). Hamdullah Müstevfi'nin naklettiğine göre, Mardin'de halk, öncelikli olarak tarımla uğraşır, pamuk, tahıl, meyve yetiştiriyor, bağcılık yapıyordu (Nayır, 2010:93). Buğday ve arpanın yanı sıra mısır, mercimek, susam ve pirinç en çok yetiştirilen ürünler arasındaydı (El-Hamevî, 1955: 126). Meyve bahçelerinde nar, erik, badem, kayısı, kiraz, armut ve ceviz yetiştiriliyordu (Çevik, 2002: 301). Bunun yanında, Dicle'nin suladığı topraklarda yapılmakta olan tarımsal üretimin yanı sıra,

² Yahudi mahalleleri Urfa, Mardin, Hasankeyf, Amid ve Meyyâfarıkîn şehirlerine dağılmıştı.

nehirin balıkçılıktaki önemi yüksekti; ayrıca nehir taşımacılığı açısından Dicle, şehirden getirilen yüklerin taşınmasında kullanılan oldukça işlek bir yoldu.

İlginç bir üretim kalemi olarak, Mardin’de av hayvancılığı da yaygın şekilde yapılmaktaydı. Türkçe *boz* (eşheb) ve *toğan* (baz) adı verilen av kuşu türleri beslenmekte ve bu türler haber taşımacılığından avcılığa kullanılmaktaydı (Attar, 2006:21).

Bölgedeki sınai üretimin temel kollarından olan madencilik, Mardin’de de en önemli iş kollarından biriydi. 12. asrın başlarında Zülkarneyn civarında ortaya çıkarılan yeni bakır madenleri ile üretim zenginleşti. Bakırlarıyla meşhur olan şehirde, Artuklu basımı ilk sikkelerde kullanılan maden bakırdı. İbn’ül Ezrak, Timurtaş’ın bastırmayı düşündüğü para için, Fulûsü’s- Safar, Timurtaş adına Maden’e bakır almaya gitmiştir (İbn’ül Ezrak, 1992:12).Nitekim Timurtaş da bakırın para basımında kullanılmasıyla ilgilenmiştir. Bu sikkeler, şehirde bir darphanenin varlığına işaret etmektedir (Uykur, 2017:161).

Mardin’deki yüksek kapasiteli sınai üretime dikkat çeken bir isim de orta çağlarda şehri ziyarete gelen Marco Polo’dur. Marco Polo, şehirde büyük ölçüde pamuk yetiştirildiğinden ve bu mahsulden, pek çok ürünün yanı sıra, *boccasini* adı verilen dokumaların üretildiğinden bahseder; ayrıca, Mardin’in yerlileri ya dükkân sahibi yahut da tüccardır (Polo, 1985: 24). Mardin’deki pamuklu ve diğer materyallerden yapılan kumaş üretimini eserinde zikreden bir diğer seyyah İbn Battuta’dır. İbn Battuta, üretilen yünlü kumaşların, şehirde *meriz* adıyla anıldığını, bu kumaşlardan yapılan kıyafetlerin de Mardini olarak adlandırıldığından bahseder (Nasıroğlu, 2010: 32).

Moğolların XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu’nun doğu sınırına ulaşmalarıyla siyasi yapılarda olduğu kadar bölge ekonomisinde de taşlar yerinden oynadı. İşgal edilen ülkeler, yağmalanan topraklar, Yukarı Mezopotamya’nın beylik ve emirliklerinin siyasi birliğine ve ekonomisine büyük zararlar verdi. Mardin de elbette bu yıkımlardan etkilenen yerleşim yerleri arasında yer aldı. Önemli ticaret hatları üzerinde, işlek bir menzil olan Mardin’e, zengin kervanlar gelmekteydi. 1251 senesinde Moğolların istilası altında zarar gören bir ticaret kervanında yer alan ticari emtianın mali değeri 600 bin dinardan fazlaydı ki bu meblağ, Mardin’in ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarının 3 katına tekabül ediyordu (Attar, 2006: 19-20). Yine, 1317 senesi, Mardin’den Şam’a gitmekte olan kervan kafilesi 900 kişiden oluşmaktaydı. Şehrin ticari kapasitesini ortaya koymasından bu örnek oldukça etkileyicidir.

Bölgedeki siyasi mobilizasyon göz önüne alındığında, Artuklular döneminde Mardin’de olumsuz anlamda hiçbir şeyin yaşanmadığını söylemek yanlış olacaktır. Siyasi gelişmelerin etkisi bir yana, Mardin, bu dönemde en fazla salgınlardan sıkıntı çekmiştir. Moğol kuşatmasından sonra, 1348’de Mardin, Diyarbakır, Halep ve Şam’ı kapsayan büyük bir veba salgını yaşanmıştır. Binlerce insanın öldüğünden haber verilmektedir. Gerçekten de bu salgın, bölgenin aldığı büyük bir darbeydi. Bununla beraber, dönemin kaynaklarına bakıldığında, Moğol istilasının Artuklu ekonomik faaliyetleri üzerindeki etkisinin az olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeni, pazar kanunlarının siyasi gelişmelere rağmen işletilebilmiş olmasıdır. XIV. asrın başlarında Mardin’i ziyaret eden gezgin İbn Battuta, şehri, cıvıl cıvıl çarşıları ve büyüklüğüyle anarak (İbn Battûta Tancî, 2004:338), şehrin idarecisinin, cömertliğiyle ünlenmiş biri olduğunu, elli sene boyunca tahtta kaldığını, Irak, Şam, Mısır topraklarında kendisinden daha hayırsever birisinin bulunmadığını, kapısına gelenlere eli açık ikramlarda bulunduğunu bildirir.³ Cizre, Sincar ve Nusaybin’den geçerek Mardin’e gelen seyyah (İbn Battuta, 2004: 24-26), Melik Salih’in hayırsever bir idareci olarak pek çok medrese, aşevi ve zaviye yaptırdığını naklederek Moğol istilası altındaki İslam dünyasının bu güzide şehrinde, huzur ve refahın hüküm sürdüğünü kaydeder. Hamdullah Müstevfi, XIV. asrın ilk yarısı bitmeden tamamladığı ve Anadolu şehirleri hakkında malumat içeren eserinde yüksek vergilerin toplandığı şehirler arasında,

³ Dönemin hükümdarı Melik Salih b. Mansur’dur. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci (2004) *İbn Battuta Seyahatnamesi, c. I*, Çev. İnc. Not. A. Sait Aykut, İstanbul, YKY, s. 339; Ebu’l-Abbas Ahmed b. Ali Kalkaşendi (1913), *Subhu’l-a’şâ fi Sinâati’l-İnşâ*, Haz. Muhammed Abdürresul İbrahim, Kahire, IV, s. 317.

rakamları da vererek, Mardin'i başlarda zikretmektedir (Kazvinî, 1958: 124).⁴ Bu da, Moğolların Anadolu ve yukarı Mezopotamya'da neden olduğu savaş ve yıkımlara karşın şehirdeki refahın sürdüğüne ilişkin bir delil olarak kabul edilebilir. Mardin'in ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi, elbette ki, şehrin dayanıklı bir kale ile çevrelenmiş olması, önemli ülkelerarası ticaret yolları üzerinde bulunması ve de hükümdarların denge politikaları ile de mümkün olmuştur. Bu minvalde, Salgurlu⁵ Atabeğliğinde olduğu gibi, hâkim güçlere tabiiyetlerini ilan eden Artuklular, bu sayede ekonomik faaliyetleri ve uluslararası ticareti durgun kılabilmiş; bilim ve kültür hayatının odağını Mardin'de sabitleyerek, mezkûr alanlarda gelişim göstermeye devam edebilmişlerdir. Ayrıca, Mardin'in güvenli bir yer olması nedeniyle, civardaki yerleşim yerlerinden halk da göç ederek Mardin'e sığınmıştır (İbn Battuta, 2004: 338).

4. DİYARBEKİR

Diyarbakır bölgesi, çalışmanın konusu olan yüzyıllar arasında, günümüzün, genel hatlarıyla tanımlayacak olursak, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman gibi yerleşim yerlerini ihtiva eden Yukarı Dicle bölgesidir. El-Cezire⁶ eyaletinin üç ana bölgesinden biri olan Diyarbakır, kaynaklarda hem birkaç şehre yayılan geniş havaliyi tanımlamak için hem de yalnızca Amid şehrine gönderme yapmak için kullanılmaktadır. Şehrin eski adı *Amida* olup bu adın nereden geldiği bilinmemektedir (Göğünç, 1994:464). Çalışma boyunca Diyarbakır kelimesi, genel olarak Amid şehri anlatmak için kullanılacak, bölgeye atfen ise Diyarbakır lafzı, havali ya da bölge kelimeleriyle birlikte anılacaktır. Geniş coğrafi bölgeyi tanımlayan Diyar Bekr, Amid, Meyyâfarikîn, Erzen ve Mardin'i ihtiva eder; bölgede, çoğu İslam öncesi dönemlerde inşa edilmiş otuzun üzerinde kale bulunmaktadır (Cahen, 1953:96-97). Bu bölgede, çalışmaya konu olan Artuklu hanedanı açısından ise, iki temel merkez bulunmaktadır. Birinci merkez, Amid şehri bölgenin kalbi olacak şekilde, Hısn Keyfa, bugün Silvan adıyla bilinen Meyyâfarikîn şehri, Erzen mntıklarını içine alır. İkinci merkez ise Mardin Artuklu payitahtı olan Mardin şehrinin bulunduğu bölgedir. Coğrafi olarak, batısında Karacadağ sönmüş volkan kütlesi (1919m.), doğu ve kuzeyinde Toros dağları, güneyinde ise Dicle nehrinin kuzeyine doğru alçalan Mardin eşiği ile çevrelenen havzadır. Bu bölgede yükselti 500-1000 m arasındadır (Çevik, 2002: 36).

Bu bölgede, ticaret hacminin en büyük olduğu şehir Amid idi. Diyarbakır bölgesinin batısında yer alan şehir, üç taraftan nehrin çevrelediği, 650 m ortalama yüksekliğe sahip bir alana yayılmıştı. İlk çağlardan beri, bölgenin en eski ve en gelişmiş şehri olagelen Amid, Roma zamanında Mezopotamya eyaletinin merkez şehri, İslam hâkimiyeti altındaki el-Cezire eyaletinde Diyarbakır bölgesinin merkez şehri olup, Artuklular döneminde de bu önemli statüsünü sürdürdü (Çevik, 2002: 66). Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen şehrin adına, ilk kez Asur kitabelerinde rastlanmıştır; bu nedenle İ.Ö 3000'lere kadar tarihlendirilmektedir. Çağlar boyu, önemli ticaret yolları üzerinde olan Amid, her devirde gelişmeye devam etti. Gerek kuzey Anadolu'yu ve Azerbaycan bölgesini Basra havalisine bağlayan yollar, gerekse İran'dan gelen hattı Akdeniz ve Anadolu'ya bağlayan yolların kesişim noktasında olan şehir, bu coğrafi avantajını tarihin bütün dönemlerinde kullandı. Artuklular döneminde, şehrin temel ticari malları arasında zirai, hammadde ve sınai ürünler bulunuyordu. Başlıca ihraç edilen zirai ürünler meyve, fındık, fıstık, bal, zeytin, badem gibi ürünlerdi. Bölge büyük üzüm bağlarına sahip olduğundan, şarap da önde gelen ihraç malları arasında yerini almıştı. Halen daha meşhur olan Süryani şarabı gibi, gayrimüslimlerin ürettiği içkiler oldukça meşhurdu. İthal mallar arasındaysa, bölgede yetişmeyen susam, pirinç, hurma gibi ürünlerle halep sabunu yer almakta, bunlara kıtlık zamanlarında arpa ve buğday gibi tahıllar ilave olmaktadır. Sınai üretim malları arasındaysa çadır bezi, kumaş ve mefruşat ürünleri bulunmaktaydı (Gül, 2008: 438).

⁴ Yazar bu eserini 1340 yılında tamamlamıştır.

⁵ Salgurlular da yıkıcı Moğol etkilerinden, onların tabiiyetine girerek kurtulmuş, bu sayede Şiraz'ı güvenli bölge haline getirerek, buranın, bilim insanlarının toplandığı bir merkez olmasını sağlamışlardır.

⁶ El-Cezire'nin diğer iki bölgesi Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Mudar'dır.

Bölgede, tabii özellikleri hasebiyle temel geçim kaynağı tarım olmuştur. İklimi, Dicle ve kolları gibi zengin su havzalarına sahip oluşu, Torosların eteğindeki bol yağışlar ile bereketli ovaları tarımın, havalide, bir numaralı iktisadi faaliyet olmasına neden olmuştur. Bölgede en çok yetiştirilen zirai mahsul tahıl olmakla birlikte, her türden zirai mahsul yetiştiriliyordu. Üzüm bağları ve meyve bahçeleri oldukça yaygındı. Bilhassa Hürmüz çayı, bu alanların sulanmasında temel işlev görmektedir. Yine kuzey rüzgârlarına karşı korunaklı olması nedeniyle, yüksek gelir sağlayan meyve yetiştiriciliği gelişmişti. Önemli bir tarım alanı olan Turabdin, bu bölgede yer almaktaydı. Öyle ki, ziraatle uğraşan Süryani topluluğun yaşadığı bu bereketli bölge, İslam öncesi devirlerden bu yana bağ ve bahçeleriyle ünlenmişti (Çevik, 2002: 296). Mardin'in güney ve güneydoğusunda yer alan platoyu da içeren bu bölge, hububat ekiciliği öncelikli olmak üzere, önde gelen tarım alanlarından olagelmisti.

Tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü kırsaldan yani köylerden başka, geniş nehir yatakları şehir ve kasabada yaşayanlara, tarımla uğraşma imkânı tanımaktaydı. Sulama ihtiyacını kolayca karşılamayı mümkün kılan bu tarım alanlarında, özellikle, bol su isteyen üzüm bağları ya da meyve bahçesi ve bostanlar yer alıyordu. Bilhassa, onuncu asırla birlikte, şehir nüfusunun meskûn olduğu yerlere yakın olan bu alanlarda yapılan tarım faaliyetlerine dair, o dönemde telif edilen tarih ve coğrafya ile ilgili eserlerde, çok sayıda kayıt tutulmuştur; bu kayıtlar, bahsi geçen tarım alanlarında gerçekleştirilen iktisadi faaliyetlerin takibini mümkün kılmaktadır (Çevik, 2002: 297).

Havalinin en önemli merkezi halinde olan Amid, Dicle'nin kenarına kurulmuştu. Şehir, çevrili olduğu meyve bahçeleriyle ünlüydü. Günümüzde de UNESCO tarafından dünya mirası olması hasebiyle koruma altına alınması gündeme gelen bu bahçeler, sahip olduğu zirai verimliliğinin yanı sıra, sekiz bin yıldır, çok sayıda uygarlığa tanıklık etmiş, bu kültürlerden etkilenmiştir.⁷ Zirai üretimin gözdesi bu bahçeler, şahıs mülkiyetindeydi.

Amid'in yukarıda zikredilen bahçelerinin yanı sıra geniş tarım alanları da bulunuyordu. Bunlar şehrin batısında, Dicle nehri boyunca uzanan zirai alanlardır. Bu alanlarda, temel olarak hububat ekimi gerçekleştirilmekteydi. Onuncu asır İslam coğrafyacısı İstahrî ile İbn Havkal ve Ebû'l-Fidâ'nın eserlerinde de Âmid'in büyük zirai alanlara sahip olduğu vurgulanmış ve bu alanların kayıt altında tutulduğu belirtilmiştir (Çevik, 2002: 298). İdrisi'nin bildirdiğine göre ise sur içinde de, akarsular yoluyla sulamanın yapıldığı bahçe, bostanlar ve ekilip biçilecek tarım alanları bulunuyordu. Gelgelelim, mezkûr kaynaklar, yetiştirilen ürünler hakkında detaylı bilgi ihtiva etmemektedir. Yine de eldeki bilgilere göre biliyoruz ki, tahıl, pamuk ve meyve-sebze, bölgede yetiştirilen önde gelen zirai ürünler arasındadır. Artuklular'ın ihraç ettiği sınai ürünler içinde ise pamuk yer almaktaydı. Ayrıca tiftik kumaşlar, battaniye, mendil, çarşaf gibi pamuklu ürünler, halı, kilim, keten ve yün elbiseler Bağdat pazarında alıcı buluyordu. Amid'de yün elbiseler, Sicilya usulü Roma keten kumaşlardan yapılmış kıyafetler yaygın bir şekilde bulunmaktaydı; bu tip kıyafetler, el-Cezire bölgesindeki ticaretin temel iktisadi malları arasında olup ticari hareketliliğinin omurgasını teşkil ediyordu (Kavak,2013: 28). Dokumacılığın geliştiği Artuklular'da, Mardin civarında bulunan Harzem'de yapılan çuvallar ünlüydü. Hanedan döneminde, gelişen sanayi ile birlikte temel çıktılardan olan zirai ürünlerin yerini sınai maddeler ve ürünler ile madenler aldı. Mutfak eşyaları ve para imalatında kullanılan demir ve çinko bunlardandır. İlaveten, değirmen taşı imalatında kullanılan siyah taş ve Mardin'de cam imalatında kullanılan maden de ihraç malları arasındaydı. Siirt cam bardaklarıyla ünlüydü (Halil, 1980: 454-456). Bununla beraber, bölgede bulunmayan altın ve gümüş gibi madenler dışâlimla temin edilmekteydi.

Artuklu hazinesi oldukça zengindi. Mardin, Eyyübîlerin himayesine girdikten sonra Artuklu emiri, Eyyübî yöneticisi Melik Eşref'e 100.000 dinar ödemişti. Kaynaklarda aktarılanlara göre, yine, Moğol tehlikesi baş gösterdiğinde 100.000 dinar da Moğollara tazminat olarak ödenmişti (Gül, 2008: 439). Artuklu ekonomik hayatının önemli faaliyet alanlarından bir diğeri de madencilikti. Bu sektör içindeyse kuyumculuk ve gümüş işlemeciliği büyük atılım göstermişti. Ergani'de ise zengin bakır

⁷ T.C. Kültür Bakanlığı (2018) tarafından halka açık bahçe şeklinde tanımlanan Hevsel bahçeleri, özgün bir tarihi değer olarak mevcudiyetini korumaktadır.

madenleri bulunmaktaydı. Bir keresinde Abbasi halifesi, köprü inşasında kullanılacak zinciri Hani'den getirtmişti. Ayrıca ülkedeki darphaneler Amid, Mardin, Düneyser ve Hasankeyf'te bulunmaktaydı (Turan, 2013: 224; Bakır, 2011: 36).

5. MEYYÂFARİKÎN

İslam kaynaklarında adı Mâfârkin, Mefârkin, Fârkin olarak geçen şehrin adı Grekçede Martyropolis (Şehidler şehri), Süryanice Mipherket, Muhârikin, Muphargin ve Ermenice Nphkert adlarıyla isimlendirilir (Savran, 2004: 511). "Halkından daha zengininin görülmediği" (Çevik, 2002: 301) şehir olan Meyyâfarikîn, iktisadi faaliyetleri ve kapasitesiyle dikkate şayan Artuklu şehirlerinden biridir. Zirai üretim kapasitesiyle XII. asır başlarında öne çıkan şehir, Dicle nehrinin önemli kollarından Farkin'in kıyısında kurulmuştu. Meyyâfarikîn, şehrin, bilhassa güney ve doğu cephesinde yer alan verimli alanlara sahip bünyesindeki 265 köyle birlikte, en yüksek zirai üretim gerçekleştiren merkezlerden biri olmuştu. Meyyâfarikîn şehri, Dicle'nin takriben 40 km açığında kuzeyde, Batman çayının ise yaklaşık 20 km batısındadır. Bizans hâkimiyetinde Sasanilere karşı Meyyâfarikîn'in güçlendirilmesine I. Anastasios zamanında başlanmışsa da I. Justinianos tahta çıktıktan sonra tamamlanmış ve bu arada şehrin adı Justinianapolis olarak değiştirilmiştir (Savran, 2004: 511). Meyyâfarikîn şehri, Batman çayını oluşturan farklı akarsular boyunca uzanan birçok yolun buluşma noktasında yer alır. Cabahcur, Zülkarneyn, Lice, Boşat hattıyla gelen yol; Muş, Kulp, Paşur hattı üzerinden gelen yol; Muş, Hoyt, Sason hattıyla gelen yollar bunlardan bazılarıdır. Şehrin günümüzde Diyarbakır'a uzaklığı yaklaşık 70 km civarındadır.

H.512/M.1118 yılında M. Tapar'ın ölmesiyle beraber, şehir Artukluların eline geçti. Mardin'i alan Necmeddin İlgazi, Meyyâfarikîn'i de ele geçirdi. İlgazi'nin vefatıyla birlikte oğlu Timurtaş, otuz yıl boyunca, Mardin ve Meyyâfarikîn'i yöneterek Zengilerin Diyarbekir havalisindeki etkilerini kırmayı başardı (İbnü'l- Ezrak, 1992: 175). Timurtaş'ın en büyük emeli olan, Meyyâfarikîn'e yaklaşık 10 km mesafedeki Batman çayı üzerine Karaman köprüsünün inşası, kendi sağlığında olamasa da oğlu Necmeddin Alpı zamanında tamamlandı (548/1153-4) (Hillenbrand, 2018).

Siyasi/idari biyografisi, kabaca yukarıdaki gibi şekillenen Meyyâfarikîn, hakkında Müslüman coğrafyacıların bolca bilgi naklettiği şehirlerden biridir. Eserleri günümüze ulaşan İbn Ezrak'tan nakledilen bilgilere göre, şehir yeşilliklerle çepeçevre kuşatılmıştır ve her yerde meyve bahçeleri, bostanlar bulunmaktadır (Çevik, 2002:302). Turan'ın naklettiğine göre, on üçüncü yüzyılda yaşamış ünlü coğrafyacı İdrisi, Meyyâfarikîn'den ihraç edilen keten dokumaların, mendil ve şeritlerin meşhur olduğunu, bu ürünlerin İslam ülkelerinde onuncu yüzyılda oldukça muteber olduğunu ve asırlar boyu bu üretimin devam etmiş olduğuna işaret eder (Turan, 2013: 222).

Mardin Artuklu emiri Necmeddin İlgazi, 1118'de şehre hâkim olur olmaz, şehir halkını hırsız ve eşkiyalara karşı güvenli kılacak tedbirler aldı. Muhasara ve savaşlar nedeniyle enkaz haline gelen şehirde asayişli sağlayarak halkın güven içinde tekrar evlerine dönmesini sağladı. Yaşanan savaş ve işgaller nedeniyle nüfusun çoğu şehri terk etmiş, bir kısmı da bölgeyi zaman zaman vuran doğal afetler nedeniyle yurtlarından ayrılmak mecburiyetinde kalmıştı. Vergilerde iyileştirmeye de giden Artuklu emiri İlgazi, böylelikle canlı bir iktisadi ortamın yeniden ihdas edilmesine ciddi katkılarda bulundu. Mervani ve Selçuklu egemenliğinin sona ermesinden sonra Artuklular, sosyal ve iktisadi hayatı güvence altına alan tedbirleri yürürlüğe sokarak savaş ve işgallerle yıpranan şehirlerin ve iktisadi yapının canlanmasını sağladı. Alınan tedbirlerin doğrudan görülen faydası, İbnü'l Ezrak'ın şu satırlarından da anlaşılmaktadır: "*İlgazi halka adalet ve ihsan ilan etti, onlardan birçok vergiyi ve külfetleri kaldırdı, evlerine huzur içinde dönmelerini sağladı... Necmeddin İlgazi Meyyâfarikîn'e hâkim olduğu günden itibaren halk huzura kavuşmuş ve evlerine rahatlıkla yerleşmişlerdir.*" (İbnü'l- Ezrak, 1992:32) Filhakika Artuklu idaresinin iktisadi politikalarında takip ettiği temel izlediği ifade eden bu cümleler Meyyâfarikîn gibi Amid, Mardin ve diğer Artuklu şehirlerinde uygulamaya konan idari, siyasi ve iktisadi stratejilerin bir özeti niteliğindedir. İbnül Ezrak'tan rivayetle, II. Kutbüddin İlgazi de şehirde, köylülere uygulanan öşür vergisini ve ticari mallar üzerindeki tüm vergileri

kaldırarak ekonomiye ciddi teşviklerde bulundu. Halkın bunu kutlamalar yaparak karşıladığını bildiren vakanüvis, tüccar ve halkın hiçbir engel olmaksızın mesken ve dükkânlarına girmeye başladığını kaydeder (İbnü'l-Ezrak, 1992: 176-177).

İşte bu güven ortamında büyümeye ve serpilmeye, dolayısıyla üretime devam eden ve ticari kapasitesini sınır dışı ticaretle de genişletmeye devam eden Meyyefarikin şehrinde, meslek loncalarının örgütlenmesi, bunların bir araya gelerek özel çarşılar oluşturmaları şehirdeki köklü ticari birikimin sürdürülebilirliğini arttırmıştır. Bu çarşılar sıklıkla yangın geçirmektedir. Örneğin Suk el-Kubbe yani Kubbe Çarşısı 544/1149-50 ila 556/1161 yılları arasından üç defa yandı; bir başka çarşı olan Suk el-Bab yani Kapı çarşısı ve Suk el-Bab el-Medine yani Şehir Kapısı Çarşısı da muhtelif tarihlerde, yangın tehlikesi geçirdi (İbnü'l-Ezrak, 1992:87,90,126.). İktisadi faaliyetlerin yoğun gerçekleştiği bu çarşıların sağlıklı işleyebilmesi önemliydi. Alınan tedbirler sayesinde güven ortamı sağlanarak işleyişin sürmesi teminat altına alındı.

XII. asırda yaşayan coğrafyacı İdrisi de, eserinde, Artuklu dönemi Meyyâfarikîn'ini yeşillikler içinde, ovaya yayılmış, büyük ve güzel bir şehir olarak tasvir etmekte, ihraç ettiği ürünler arasında keten kumaş, mendil, şerit ve dokumaların bulunduğunu nakletmektedir. Yine başka bir İslam coğrafyacısı olan İbn Havkal da kumaş üretiminden bahsetmekte ve burada yapılan sebiniyyat kumaşlarının ve çevrelerin oldukça meşhur olduğunu söylemektedir; ayrıca, ihraç malları arasında küçükbaş hayvanlarla gündelik hayatta kullanılan eşyalar ve bölgede meşhur olan kıyafetler de bulunduğunu eklemektedir. Tarihi kaynaklarda, XI. ve XII. asırlarda, el-Cezire bölgesindeki toplam gelirin 215 milyon dinar olduğu belirtilmektedir; bu abartılmış bir rakam olsa dahi 1330'larda yani Moğol döneminde İlhanlılara ödenen vergi toplamının 224 bin dinar olduğu göz önüne alındığında, Selçuklu döneminde şehrin refah seviyesini göstermesi açısından önemlidir.

6. SONUÇ

El-Cezire adı verilen bölgede üç yüzyıldan fazla, üç ayrı hâkimiyet sahasında varlık gösteren Artuklular, bahse konu coğrafyanın siyasi karmaşasına rağmen barış ve refah dolu bir yönetim inşa etmiştir. Ağır vergilerin kaldırılması, ticari yolların, pazar ve panayırların güvenliğinin sağlanarak konaklama imkânlarının artırılması, şehirlerin imar ve inşası, uluslararası ticaretin ve yerli üreticinin teşvik edilmesi gibi tedbirlerle halkın ekonomik refahının artmasına yönelik atılımlar, ekonominin canlanmasına ve bölgenin bir ticari merkez olarak önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Küresel ticari gelişmeler, artan ticaret trafiği, değişen ticari rotalar dolayısıyla cazibe merkezi haline gelerek nüfusu artan bölgede, kuruluşu antik dönemlere uzanan şehirler gelişim göstermiş, küçük yerleşim yerleri ise büyük ticari şehirlere dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Attar, A. (2006). Artuklular döneminde Mardin. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-17
- Bakır, A. (2011). Ortaçağ Harput'una dair bazı kayıtların değerlendirilmesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 34-46
- Cahen, C. (1953). 13. asır ortalarında El-Cezire. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IV, Ankara Üniversitesi, Ankara: TTK, 3-101
- Canard, M. (2018). "al-Djazīra", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted çevrimiçi on 13 January 2018, doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2054
- Çevik, A. (2002). *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Danık, E. (1995). *Ortaçağ'da Harput, 11-15. Yüzyıllarda*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi: Ankara

- El-Hamevî (2008). *Hududü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Haz. Vladimir Feodoroviç Minorsky, Kitabevi Yayınları
- El-İdrisî, Ş. (1992), *Nüzhetü'l-Müşâkk-fî İhtirâki'l-Âfâk*, Haz. Fuad Sezgini, Frankfurt.
- Göğünç, N. (1994). Diyarbakır, *TDV Ansiklopedisi*, C.9, s.464-469
- Gül, M. (2008). Artuklu Ekonomisi ve Kaynakları. *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 25-26-27 Ekim 2007*, ed. İbrahim Özcoşar, C. 2, Mardin: Mardin Valiliği, s. 434-452
- Halil, İ. (1980). *El- İmaratü'l-Artukiyye fi'l Cezîre ve 'ş-Şam*, Beyrut
- Hillenbrand, Carole, Mayyâfârikîn (2018). *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 13 January 2018, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0720
- İbn Battûta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed (2004). *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İbn Cübeyr (1964). *Er-Rihle*, Beyrut, 1384/1964
- İbn Cübeyr (2008). *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, İstanbul
- İbn Havkal (1964). *Sûretü'l-Arz*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul
- İbnü'l-Ezrâk (1992). *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. Çev. Ahmet Savran. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını
- İstahrî (2015). *El-Mesalik ve'l-Memalik*, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları
- Kavak, Mehmet (2013). *Fetihden Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Tur Abdîn Bölgesi Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul
- Kazvinî, Hamdullah bin Ebî Bekr Müstevfî (1958). *Nüzhetü'l-Kulûb*, Haz. Muhammed Debirsiyaki, Tahran
- Makdîsî, Muhammed b. Ahmed (1967). *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, Haz. M. J. D e Goeje, Leiden: E. J. Brill
- Nasıroğlu, M. (2010). *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin Ve Çevresi (Mardin, Nusaybin Ve Hasankeyf)*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Şanlıurfa
- Nayır, Ş. (2010). *Artukluların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatı*. Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Oğuzoğlu, Y. (1997). Hasankeyf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, 365-366
- Polo, M. (1985). *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, İstanbul: Yol Yayınları (Birinci Baskı)
- Savran, A. (2004). Meyyâfârikîn, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, s.511.
- T.C. Kültür Bakanlığı (2018), *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri (Diyarbakır)*, Aralık 2018. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44403/diyarbakir-kalesi-ve-hevsel-bahceleri-diyarbakir.html>
- Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Uykur, R. (2017). *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara

Türkiye'nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına Uyumu: Genel Bir Değerlendirme

Turkey's Cohesion to European Union's Social Policy: An Overall Evaluation

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.1002199>

Mehmet Muharrem KASAPOĞLU*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
29.09.2021

Kabul Tarihi:
23.10.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Türkiye'nin Avrupa Birliğine (AB) üyelik süreci yarım asrı geçmiş; tartışmalı ve uzun bir süreçtir. 1999 yılında ivme kazanan üyelik süreci boyunca birçok farklı fasıl açılmış; Türkiye'nin birliğe üyelik sürecinde gelişimi ve birliğe uyum çabaları yakından izlenmiş/izlenmeye devam edilmektedir. Türkiye'nin birliğe üyelik sürecinde en önemli kazanımlarından bir tanesi şüphesiz sosyal politika mevzuat ve uygulamalarının AB düzeyine ulaştırılması için ortaya koyduğu kararlılık ve çaba neticesinde elde ettiği sosyal gelişimdir. Tam üyelik için koşulan diğer şartların yanında üyelik sürecindeki tüm ülkelerden sosyal politikaya ilişkin mevzuat ve uygulamaları birlik uygulama ve mükteşebatı ile uyumlaştırması beklenmektedir. Tam üyelik için koşulan bu şart doğrultusunda Türkiye çalışma hayatı ve sosyal içeriğe sahip mevzuatlarının çoğunu değiştirmiş veya revize etmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde sosyal politikaya ilişkin temel göstergeler ve düzenlemeler olan; iş hukuku, iş sağlığı ve güvenliği, sosyal diyalog, sosyal koruma, sendikal haklar ve özgürlükler, istihdam stratejileri ve kadın-erkek ayrımcılığı ile mücadele alanlarında uyumlaştırma çabaları analiz edilmiş bu kapsamda ileri geliştirme ve uyumlaştırmalar için politika önerilerinde bulunulmuştur. Çalışma ile gerçekleştirilen mükteşebat kıyaslamasında Türkiye'nin içinde bulunduğu tam üyelik sürecinin sosyal içerikli kanunların gelişimine olumlu katkı sağladığı; söz konusu olumlu katkıların kanunlar tarafından fertlere sağlanan sosyal korumanın derecesi ve kanunların kapsamının genişlemesinde oldukça dikkat çekici düzeylerde gerçekleştiği söylenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, sosyal politika, sosyal koruma.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
29.09.2021

Accepted:
23.10.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

Turkey's half-century-long membership initiatives to the European Union (EU) is a long and controversial process. This process gained new momentum in 1999, and the EU initiated many different negotiation chapters, where Turkey's progress in the membership process and its efforts to cohering with the union were/are being monitored closely. One of the noticeable achievements of Turkey in this process is undoubtedly the social development thanks to its determination and efforts to transform its social policy legislation and practices to keep up the EU. In addition to the other conditions required for full membership, all countries in the membership process are expected to adapt their social policy legislation and practices to union practices and acquis. Accordingly, Turkey has modified or revised most of its employment and social legislation. Ultimately, the present study discusses Turkey's efforts to cohere the leading indicators and regulations in social policy, labor law, occupational health and safety, social dialogue, social protection, union rights and freedoms, employment strategies, and combating gender discrimination to EU and offers policy recommendations for further development and cohesion. The acquis comparison may lead us to assert that the full membership process of Turkey has substantial contributions to the generation of laws with social issues and that such contributions have been realized at rather unprecedented levels in the degree of social protection to individuals by laws and the expansion of the scope of the laws.

Keywords: European Union, social policy, social protection.

Atıf/ to Cite (APA): Kasapoğlu, M.M. (2021). Türkiye'nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına uyumu: Genel bir değerlendirme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 512-537

* ORCID Dr., T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, m_kasapoglu@outlook.com

Extended Abstract

Background:

Social policy not only originates from Continental Europe but also maintains its popularity and is the subject of debates there. The global economic developments have made important moves against the understanding of the social state, which is the institutional source of social policy. Moreover, they have brought sharp criticisms to social state and social policy practices, considering it a mechanism that hinders market efficiency. Besides, emerging global economic events have had profound impacts on employment as well as in almost every domain of life. The business has also shown clear responses to the redesign of economic policies. Currently, minimizing the state's intervention in economic life, along with the proposals to reduce social expenditures, social security supports, health expenditures, family allowances and social assistance, flexibility, and deregulation of the labor market become among the leading suggestions. Undoubtedly, those proposing such policies have arguments to justify their own thoughts partially.

Research Purpose:

The main purpose of the study can be given as the measurement of Turkey's compliance with the EU social policy.

Methodology:

It is well-known the concept of the market alone cannot solve all the problems and provide justice in income distribution. Yet, the concept of flexibility is the one that needs to be discussed much more today. Accordingly, comprehensive studies may scrutinize the benefits and drawbacks of flexibility to the parties and bring new insight on initiatives that mind the confidence and job security of the employees. However, it should be noted that policies on new concepts can sometimes cause irreversible damage. In parallel with all such developments, the EU, of course, carries out essential works to settle its social problems, attempts to create an EU perspective besides the internal regulations of the member countries, arranges needs-based legislation to be effective at the EU standards, and puts efforts to ensure that the member and candidate states finalize their cohesion to the union.

With the study carried out from this point of view, similar inferences made by Çelik (2014) and Özcüre (2014) in terms of Turkey's compliance with the EU social policy have been reached.

Findings:

Continuing its EU membership journey for many years, Turkey has entered a change process in many economic, social, political, and cultural domains in line with EU perspectives, concluded necessary legislative arrangements, and initiated an institutional structuring process. The union has inevitably noted Turkey's efforts since the start of the membership negotiations, finalized the "screening" process for what needs to be done legally and institutionally, and made some preparations for the negotiations under relevant headings. Turkey attempted to prepare many provisions of Labor Law No. 4857 dated 2003 and Occupational Health and Safety Laws dated 2012 in accordance with EU directives and referred EU norms and declarations and international conventions in the texts of many articles in the legal justification. Turkey, unfortunately, left some gaps, which still require new improvements, although conducting regulations in line with the EU acquis.

Conclusions:

Ultimately, the present study discusses the EU Social Policy and its scope, the current situation in Turkish social policy in its EU journey, and what needs to be done in social policy. The study reviews comparison of Turkey and the EU's social policy principles, resources, and elements, the milestone reached in the negotiation process, and the necessary actions to be taken in social policy. Turkey's cohesion to EU social policy still needs to be examined comprehensively from political, socio-cultural, and economic perspectives.

1. GİRİŞ

Türkiye, Aralık 1999’da AB’ye aday üye olmaya kabul edilmiş ve bu tarihten sonra geçen son sekiz yılda çok önemli bir değişim sürecine girmiştir. Değişim yönü özellikle bireysel hak ve özgürlükler ve sivil hak ve özgürlükler alanında gerçekleşmiş, sosyal ve sendikal hak ve özgürlükler alanında ise yeterli gelişme sağlanmamıştır (Çelik, 2006: 187). Bireysel iş hukukunun belli alanlarında ve özellikle iş sağlığı ve güvenliği konusunda önemli uyumlaştırmalar gerçekleştirilirken, 2012 yılında yürürlüğe giren 6356 sayılı yeni toplu iş hukuku kanunu ve kanunun tanımış olduğu yeni özgürlük alanlarına rağmen sendikal haklar anlamında gerek AB gerekse diğer uluslararası standartlar bağlamında meydana gelen ilerleme istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Türkiye’nin AB’ye uyum açısından önemli bir sorun da sosyal politikanın uyum yorum sorunudur. AB’ye uyumu sosyal politika için temel alınacak belgelerin AB antlaşmaları ve ikincil hukuk kaynakları (tüzük, yönerge ve kararlar) bağlamında değerlendiren “dar yorum” taraftarlarına karşın, AB’ye uyumdan ise, AB antlaşmaları ve yönergelerin yanı sıra Kopenhag Kriterleri ile AB antlaşma ve belgelerinin atıf yaptığı uluslararası antlaşma ve sözleşmeler ile evrensel hukuk normlarını da içine alan “geniş yorum” taraftarları da vardır. Kuşkusuz AB sosyal politikasına uyum kavramını geniş anlamda düşünmek gerekmektedir. Zira, hukuk sistemi yalnızca maddelerden oluşan, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan bir trafik işareti değildir. Bahsedilen konu, AB sosyal politikası olunca, siyasi, toplumsal, insan hakları ve birkaç yüzyıllık tarihsel bir sürecin ortaya çıkardığı bir sentezin yansımasıdır. AB Sosyal Politikası ve uyum sorunu da buna göre değerlendirilmelidir. AB organları, sosyal politika ve sendikal haklara ilişkin değerlendirmelerini geniş yorumu tercih ederek yapmaktalar, adaylık sürecindeki ülkelerle yaptıkları katılım ortaklığı belgelerinde ve ilerleme raporlarında bunu göstermektedirler. İlerleme raporlarında sendikal ve sosyal haklar iki ayrı başlık altında değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi, “siyasi kriterler” başlığı altında yer alan “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar”, diğer ise “müktesabata uyum” başlığı altındaki “istihdam ve sosyal politika” bölümüdür (Çelik, 2006: 196-197).

Türkiye’nin AB sürecindeki ilişkilerinin incelendiği ilerleme raporlarından sosyal politika alanındaki gelişmeleri izlemek mümkündür. 1998-2006 arası dönemde Komisyon tarafından ortaya konulan bu raporlarda, sosyal politika alanında (sendikal haklar, sosyal haklar ve istihdam) sağlanan gelişmeler ve yapılması gerekenler ifade edilmiştir. Söz konusu raporlar bağlamında ülkemizde uygulanan sosyal politikaların AB’ye uyumu ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecektir. Aynı bölümde 19. Fasıl olan “Sosyal Politika ve İstihdam”ın öngördüğü şartlar gerçekleştirilme açısından analiz edilerek Türkiye’nin AB sosyal politika müktesabatına uyumu hakkında geniş çaplı bir projeksiyona ulaşılabacaktır.

2. SENDİKAL HAKLAR VE ÖZGÜRLÜKLER AÇISINDAN UYUM (EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR BAĞLAMINDA)

AB Komisyonunun ülkemizi en çok tenkit ettiği konulardan bir tanesi de sendikal hak ve özgürlükler alanı olarak ifade edilmektedir. Türkiye’deki kolluk kuvvetlerine yönelik örgütlenme kısıtlamaları, kamu görevlilerinin grev yasağı gibi konular bahsedilen eleştirilerin başında gelmektedir (Yazıcı, 2016: 16).

Türkiye, ILO’nun 87 sayılı 1948 tarihli sözleşmesini 1992’de onaylamasına karşın, sözleşmenin gereklerine yerine getirmediği için ILO’nun denetim organlarıca sürekli olarak eleştirilmektedir. 98 sayılı 1949 sayılı Sözleşmesini de 1951 yılında onaylamış ancak yine, bu sözleşmenin de gereklerini yerine getirmediği için sürekli olarak eleştirilmektedir. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesini de 1954 yılında onaylamış ancak, bu sözleşmenin en önemli mekanizması olan “bireysel başvuru” hakkını ise 1986 yılında onaylamıştır. Yine benzer şekilde, Avrupa Sosyal Şartı’nı 1961 yılında imzalamasına karşın, temel sendikal haklara çekince koyarak 1989 yılında yürürlüğe koymuştur.

Uluslararası sözleşmeler alanında gösterilen bu tutum, AB ilişkilerinde de sergilenmekte, AB siyasal hak ve özgürlüklerinin Türkiye koşullarına uymadığı gerekçeleri ile gerekli adımlar geciktirilmektedir. Bu konuda en önemli sorun, ihtilal dönemi yasaları olan 2821 ve 2822 sayılı yasalardan kaynaklanmaktadır. Zaman içinde bazı demokratikleşme çalışmaları yapılmış olsa da, kamu görevlilerin sendikal haklarının kısıtlanması, hiçbir kamu görevlisine grev hakkının verilmemiş olması dikkat çeken konuların başına yer almaktadır. 6356 sayılı kanun ile de bahsi geçen sınırlama/kısıtlamaların bazılarının devam ettiği görülmektedir. Yine, 4688 Sayılı Kamu Personeli Sendikalar Yasası'nda temel sendikal hakları sınırlandıran çok sayıda düzenleme içermektedir.

ILO ve AB tavsiye ve eleştirileri nezdinde sendikal özgürlük ve toplu iş sözleşmesi alanında 2005-2012 yılları arasında gerçekleştirilen temel iyileştirme/düzenlemeler özetle; 2005 Haziran ayında, basın ile ilişkiler dâhil, kamu sektörü sendikaları üyeleri, temsilcileri ve yöneticilerinin faaliyetlerine yönelik bazı kısıtlamaların azaltılması amacıyla bir genelge yayımlanmış, 2007 yılında sendikaların yönetici organlarına seçilebilmek için en az 10 yıl çalışmış olma zorunluluğu kaldırılmış, *“2010 yılında Anayasada, memurlar ve diğer kamu çalışanlarına toplu pazarlık ve toplu sözleşme yapma hakkını veren ve memurlara uygulanan disiplin cezalarını yargı denetimine tabi kılan değişiklikler yapılmış bu değişiklikler ile bazı grevlere (Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler.) uygulanan yasağın kaldırılması, aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üyelik yasağının kaldırılması ve aynı işyerinde aynı dönem için tek bir toplu sözleşme yapılması kısıtlamasının kaldırılması da yer almıştır. 2011 yılında Kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışan sözleşmeli personelin, sendika kurma veya sendikal faaliyetlere katılmasına ilişkin yasak kaldırılmıştır. Ancak, bu personelin grev yapmalarına ilişkin yasak devam ettirilmiştir. 2012 yılı Nisan ayında kamu sektöründe ilk defa toplu sözleşme imkânı veren kamu görevlileri sendikalarına ilişkin yeni Kanun kabul edilmiştir”* (Kayagil, 2015: 43-44).

2013 yılı öncesi ILO ve AB eleştirilerinin birçoğu 2010 referandumunu ile gidilen Anayasa değişikliklerine ve bu değişiklikler sebebiyle 4688 sayılı mevzuatın güncellenmesi ve 6356 sayılı kanunun yürürlüğe girmesine sebep olmuştur. Bu eleştiriler yasal değişiklikler ile aşılmaya çalışılmış, bir takım hak ve özgürlükler tanınması suretiyle iyileştirilmelere gidilmeye çalışılmıştır. Ancak 4688 sayılı kanunda gidilen değişikliklerin AB ve ILO standartlarına uyum konusunda yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen kanı AB ilerleme raporları doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu raporlarda 4688 sayılı kanuna ilişkin aynı eleştirilerin yapılmaya devam edildiği görülmektedir. 6356 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi akabinde sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin yapılan eleştirilerin azaldığı ancak devam ettiği belirtilmektedir (ILO, 2019: 6).

2821 ve 2822 sayılı yürürlükten kaldırılan kanunların yerine yeni sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu çıkartılarak bertaraf edilmeye çalışılan söz konusu eleştirilerin kaynağının 1982 Anayasası olması köklü ve reformist bir değişikliği engellemektedir. Anayasada ILO normlarına aykırı bulunan birçok hüküm 2010 referandumunu ile de düzenlenmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan düzenlemelerin ILO denetim organlarını tatmin etmediği ifade edilmektedir. Türkiye'de yeni bir toplu iş kanunu ihtiyacı 2005 yılında AB ile müzakere sürecine girilmesi ile daha da elzem hale gelmiştir. Bu referans ile 2006 yılından itibaren akademik bilim komisyonları tarafından oluşturulmaya başlanılan taslak kanun sosyal diyalog mekanizması dâhilinde gerçekleştirilen toplantılar ile olgunlaştırılarak 18.10.2012 tarihinde yasalaşmıştır (Gürbüz, 2014: 109).

Kaya, kanunun ortaya çıkış gerekçesini daha derin bir analiz ile ikiye ayırmaktadır. *“Bunlardan ilki 2010 yılında 5982 sayılı Kanunla Anayasada yapılan değişikliğin sendikal hak ve özgürlükler alanında yeni bir süreç ortaya çıkarması ve bahsi geçen durumun çalışma ilişkilerini düzenleyen kanunların özgürlükçü bir tutumla ele alınmasını kaçınılmaz hale getirmesi olarak ifade etmektedir. İkincisi ise ILO ve AB'nin uzun yıllardır 2821 ve 2822 sayılı kanunlara yönelttiği eleştirileri dikkate alarak sendikal hak ve özgürlükler ile serbest toplu pazarlık hakkını, örgütün 87 ve 98 sayılı sözleşmeleriyle Avrupa Sosyal Şartı'nı dikkate alarak, özgürlükçü ve demokratik toplum esasları temelinde yeniden düzenlemek”* olarak belirtmiştir (Kaya, 2013: 32-33).

6356 sayılı kanun ile AB sosyal politikasına uyum anlamında hayata geçirilen düzenlemeler şu şekilde verilebilecektir (Gürbüz, 2014: 110-120):

- Sendikal haklara sahip işçi kesimine yönelik düzenlemeler ile; işçi kavramının tanımı genişletilmiştir.
- Sendikaların işkolu esasına göre örgütlenmesine yönelik düzenlemeler ile; kanun ile işkolu temelli bir örgütlenme esas alınmıştır. Üst kuruluş olarak yalnızca konfederasyonlar kabul edilmiştir. Ancak konfederasyonların TİS yetkisi bulunmamaktadır.
- İşkolu sayısına yönelik düzenlemeler ile; işkolu sayısı yeni kanun ile 28'den 20'ye düşürülmüştür.
- Kuruculuk şartlarına yönelik düzenlemeler ile; kuruculuk şartlarından Türk vatandaşı olma, Türkçe okur-yazar olmak ve işkolunda fiilen çalışmak şartları kaldırılarak yerine "fiil ehliyetine sahip ve fiilen çalışan gerçek veya tüzel kişiler" ifadesi getirilmiş, kuruculuk şartları genişletilmiştir.
- Sendika üyeliğinin kazanılması veya kaybedilmesine yönelik düzenlemeler ile; noter şartı kaldırılmış, e-devlet aracılığıyla işlem yapabilmeyen önü açılmıştır. Sistem üzerinden SGK'ya bildirilen işkolu içerisinde faaliyet gösteren bir sendikaya üye olunabilmektedir.
- Sendika üyelik aidatlarına yönelik düzenlemeler ile; aidat üst sınırı kaldırılmış, Check-off yöntemi işçinin isteğine bırakılmıştır.
- Sendikaların zorunlu organlarına yönelik düzenlemeler ile; organlara seçilebilecek üye sayısına sınırlama getirilmiştir.
- Toplu iş sözleşmesi yapmaya yönelik düzenlemeler ile; çifte baraj uygulamaları nicelik açısından düşürülmüştür.
- Toplu iş uyuşmazlıkları ve çözümlerine yönelik düzenlemeler ile; arabuluculuk sistemi sadeleştirilmiş, konunun yönetmelik ile düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Yüksek hakem kurulunda görevli olan öğretim üyesinin iş ve sosyal güvenlik hukuku alanında uzman olması şartı getirilmiştir. Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grevi ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişlerin yapılamayacağına dair hüküm kaldırılmış, yalnızca toplu çıkar uyuşmazlıkları için grev hakkı tanınmıştır. Bu noktada menfaat grevi de tanınmayan bir diğer grev türü olmuştur. Grev yasaklarının kapsamı daraltılmıştır. Kanunda yapılan son düzenleme ile şehir içi yolcu taşıma işleri ve bankacılık sektöründeki grev yasakları da kaldırılmıştır. Grev kararı ve uygulamaya koyulma süreci kolaylaştırılmış, grev kararı ve uygulama süresi birleştirilmiştir.
- AB ve ILO standartlarına uyum açısından kanun; 87 No'lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi, 98 No'lu Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartının ilgili maddeleri ile uyumludur.

Söz konusu düzenlemeler her ne kadar AB ilerleme raporları ve ILO normları dâhilinde düzenlense de AB sosyal politikası açısından hala ciddi eksiklikleri bünyesinde barındırmaktadır. Söz konusu eksikliklerden bazıları kamu çalışanlarının iş mücadelesi yollarının kapalı olması, çifte baraj uygulamasının yüksek olması, yetki şartlarının ağırlığı gibi sıralanabilecektir.

Türkiye'nin AB mevzuatları ve ILO normları doğrultusunda sendikal hak ve özgürlükler alanında hayata geçirmesi tavsiye edilen uygulamalar söz konusu kurumların raporlarında açıkça belirtilmiştir.

Tablo 1: Türkiye’de Sendikal Hak ve Özgürlükler Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

AB/ILO Eleştirisi	Yürürlükteki Mevzuat	Önerilen Değişiklik
TİS Yetkisi İçin Çift Baraj Koşulu -“TİS yetkisi alınabilmesi için çift baraj uygulaması kalkmalı (AB 2018 İlerleme Raporu)” -“Çift baraj uygulama sınırı düşürülmeli (ILO Uzmanlar Komitesi 2016)” - “Çift baraj uygulaması, AB standartlarına ve ILO normlarına aykırıdır (AB 2016 İlerleme Raporu)” -“Özel sektörde toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçilerin oranının düşük olmasının en temel sebebi, çift baraj uygulamasıdır (Ab İlerleme Raporu 2015)”	“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Md. 41”	“-%50+1 barajı yerine, %30 barajı ve %30’luk barajın sağlanamadığı durumlar için, işyerinde örgütlü tüm sendikalara ortak veya her birine kendi üyeleri adına toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi tanınması” “-%30’u aşan her sendikaya yetki verilmesi yöntemi ile işyerinde birden fazla toplu iş sözleşmesi imzalanmasına olanak tanınması”
Kamu Görevlilerinin Sendikal Örgütlenme Hakkı -“Ceza infaz kurumunda çalışan kamu görevlilerinin, sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkının tanınmaması, 98 sayılı ILO Sözleşmesi’ne aykırılık teşkil etmektedir (ILO Uzmanlar Komitesi 2018).” -“98 ve 151 sayılı Sözleşme bakımından, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hakları; emniyet teşkilatı ile askeri kuvvetler yanında, sadece devletin üst düzey yönetiminde yer alan politika belirleyici kişiler ile çok gizli nitelikte görev yürütenler bakımından söz konusu olamaz, diğer tüm kamu görevlilerine bu hakların tanınması gerekmektedir (ILO Uzmanlar Komitesi 2016).” -“Örgütlenme hakkına ilişkin Türk mevzuatının Avrupa standartları ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir (AB İlerleme Raporu 2014).”	“4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, Md. 15”	“-4688 sayılı Kanunun 15. maddesi, sadece ceza infaz kurumu personeli için değil, hakim ve savcılar (CFA-Case No.2892), kamu kurum ve kuruluşlarının merkezi denetim elemanları, üniversite ve yüksek teknoloji enstitüsü rektörleri, fakülte dekanları, enstitü ve yüksek okulların müdürleri ile bunların yardımcıları, daire başkanları, hukuk müşavirleri gibi devlet yönetiminde politika belirleme görevi yürütmeyen üst düzey yöneticiler açısından da değiştirilmeli ve belirtilen çalışanlara da sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkı tanınması”
Kamu Görevlilerinin Grev Hakkı -“Kamu görevlilerinin grev hakkının olmaması, ILO normlarına ve Avrupa Standartlarına aykırıdır (AB İlerleme Raporu 2018).” -“151 sayılı Sözleşme uyarınca zorunlu tahkim, sadece istisnai hallerde, toplu pazarlıkla sözleşmeye varılamaması durumlarında başvurulması gereken yol olmalıdır (ILO Uzmanlar Komitesi 2016).” -“AİHM, ILO sözleşmelerine uygun olarak kamu çalışanlarının grev hakkına; AİHM ve AYM ise kamu görevlilerinin toplu eylem hakkına sahip olması gerektiğine hükmetmiş olmasına rağmen, bu hak halen tanınmamıştır (AB İlerleme Raporu 2015).”	“T.C Anayasası, md.53-54” “4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, Md. 33-34”	“-Hem Anayasanın 54. maddesinde grev hakkı devlet memurları ve diğer kamu görevlilerine de tanınmalı, hem de kimlerin grev hakkına sahip olmadığı açıkça 4688 sayılı Kanunda düzenlenmeli” “-Anayasanın 53 ve 54. maddelerinde değişikliğe gidilmesi” “-Grev yasakları asgari zorunlu kısmının devamını sağlamaya yönelik düzenlenmeli”
Kamu Görevlilerinin Serbest ve İradi Toplu Pazarlık ile Toplu Sözleşme Hakkı -“Toplu pazarlık ve grev hakkı konusundaki boşluklar, halen sorun olmaktan çıkarılamamıştır (AB İlerleme Raporu 2014).” -“Kamu görevlilerinin toplu pazarlık hakkı yasayla tanınmalı, bunun için gerekli Anayasal değişiklikler yapılmalıdır (ILO Üst Düzey Heyeti 2010).”	“T.C Anayasası, md.53-54” “4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, md. 28-34”	“-Anayasanın 53 ve 54. maddelerinde değişikliğe gidilmesi” “-4688 sayılı Kanunun 28 vd. ile 33 ve 34. maddelerinde, devlet memurları ve kamu görevlilerinin her türlü çalışma koşulunun, her hizmet kolunun özellikleri dikkate alınabilecek şekilde, etkin ve etkili bir müzakere ortamı yaratılarak, ayrı ayrı toplu sözleşmelerle düzenlenbilmesine imkân verecek değişiklikler yapılması” “-Toplu sözleşmelerin çeşit ve düzeylerinin bu şekilde artırılması yanında, kamu sektöründe toplu sözleşme imzalanması için öngörülen 1 aylık sürenin çok kısa olduğu ve değiştirilmesi” “-4688 s. Kanunun 34. maddesinde düzenlenen KGHK’nın oluşumunda değişikliğe gidilmesi”
Sendikal Örgütlenme Düzeyi -“Örgütlenme hakkına ilişkin Türk mevzuatının Avrupa standartları ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Kamu görevlilerinin meslek ve işyeri düzeyinde sendika kurma yasakları devam etmektedir (AB İlerleme Raporu 2014)” -“İşkolu esasına dayalı sendika kurma zorunluluğu kaldırılmalı; meslek ve işyeri esasına dayalı sendikal örgütlenmeye izin verilmelidir (ILO Üst Düzey Heyeti 2008) (ILO Uzmanlar Komitesi 2010) (AB İlerleme Raporları 2006, 2009, 2010, 2012).”	“4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, Md. 4” “6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, md.2,8,17”	“-6356 sayılı Kanun bakımından işkolu düzeyinde örgütlenme zorunluluğunun terk edilmesi” “-Meslek esasına dayalı olarak sendikal örgütlenmeye de izin verilmesi ve sendikaların mutlaka işkolunda faaliyet göstermek üzere kurulması zorunluluğunun kanundan çıkarılması” “-4688 sayılı Kanunun 4. maddesinin tümüyle yürürlükten kaldırılması”
İşkollarının Belirlenmesi -“İşkolları, Bakanlık tarafından değil, bir konsey tarafından belirlenmelidir (ILO Uzmanlar Komitesi 2005).”	“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, md.4”	“-Yetkili sendikaların belirlenmesi, uzlaştırma faaliyetlerinin yürütülmesi, işkollarının belirlenmesi gibi hususlarda hem karar verici hem de uyuşmazlık çözücü birim olarak Üç Taraflı bir Konsey/Uzlaştırma Kurulu oluşturulması ve işkollarında yer alacak işlerin de bu Konsey/Kurul tarafından belirlenmesi”

Tablo 1 (Devamı): Türkiye’de Sendikal Hak ve Özgürlükler Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

<p>Sendikal Örgütlenme Hakkı “-98 sayılı Sözleşme uyarınca ev hizmetlerinde çalışanlara sendikal örgütlenme hakkının tanınması ve hizmetlerinde çalışanların sendika kurabildikleri belirtilmiştir (ILO Uzmanlar Komitesi 2016)” “-Kayıt dışı çalışanlar, emekliler ve işsizler ile çok sayıda kamu görevlisi örgütlenme hakkına sahip değildir (AB İlerleme Raporu 2016)” “-Örgütlenme hakkına ilişkin Türk mevzuatının Avrupa standartları ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir (AB İlerleme Raporu 2014).”</p>	<p>“T.C Anayasası, md.82” “6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, md.2,9”</p>	<p>“-İşsizlerin de sendikal örgütlenme yer almaları, onların menfaatlerinin korunması” “-Bağımsız çalışanlara, organ üyeliğine bakılmaksızın emeklilere, bir işverene bağımlı olma veya bir işkolunda çalışma kriterine yer verilmeksizin belirli mesleği bağımsız icra edenlere meslek esasına dayalı olarak, siyasi parti organlarında görev alanlara veya belediye başkanı yahut milletvekili seçimine aday olarak katılanlara ve işveren vekillerine işçi sendikası kurma ve işçi sendikalarına üye olma hakkı tanınmalı” “-6356 sayılı Kanunun 2/2. maddesinde de değişiklik yapılarak, işletmenin bütününi yöneten işveren vekili konumunda olan kişilerin, işveren sayılması ve işveren sendikasına üye olmalarının zorunlu tutulmasından vazgeçilmesi” “-Yasal değişikliklere uygun şekilde e-devlet sisteminde de değişikliğe gidilmesi”</p>
<p>Sendikal Ayrımcılığa Karşı Etkin Koruma “-Sendikal ayrımcılığa karşı etkin koruma sağlanamamaktadır (AB İlerleme Raporu 2016)” “-6356 s. Kanunu 25. maddesi kapsamında iş güvencesi kapsamı dışındaki işçilerin de yer alması olumlu bir gelişmedir. Sendikalı işçilerin işten çıkarılması ve uzun süren davalar, işçilerin sendikalara üye olmak konusundaki cesaretini kırmaktadır (AB İlerleme Raporu 2015)” “-98 sayılı Sözleşmeye uyum açısından, sendikal ayrımcılığa ilişkin istatistik tutulması ve bir veri tabanı oluşturulması gerektiği belirtilmiştir (ILO Uzmanlar Komitesi 2013)”</p>	<p>“4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, Md. 18” “6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, md.25-78” “6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu”</p>	<p>“-İşe alımda, çalışma koşullarının uygulanmasında göreve son verilmesinde sendikal ayrımcılık yapılamayacağı açıkça ve daha ayrıntılı şekilde düzenlenmeli bunlara aykırılık halinde bu işlemi gerçekleştiren kamu görevlisine rücu edileceği de belirtilmek suretiyle ve hatta ilgili kamu görevlisine karşı doğrudan dava açabilme imkânı da tanınarak, ayrımcılığa maruz kalan kişilere en az bir yıllık brüt maaşları tutarında tazminat davası açabilme hakkı tanınmalı” “-Sendikal ayrımcılığa maruz kalan kamu görevlilerinin doğrudan ve hızlı şekilde işletebilecekleri etkin ve caydırıcı para cezası uygulanması sonucunun doğacağı idari şikâyet yolunun da mevzuat yer alması” “-Tüm çalışanlara, sendikal ayrımcılığa maruz kalmaları halinde 6701 s. Kanun uyarınca Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna başvuru imkânı da getirilmeli” “-6356 sayılı Kanunun 25. maddesinde öngörülen en az bir yıllık ücret tutarındaki tazminatın, en az iki yıla çıkarılması” “-Çalışma yaşamı kalitesi anketleri yapılması”</p>
<p>Arabuluculuk “-Toplu menfaat uyumsuzluğu sırasında, tarafların kimin arabulucu olacağı üzerinde anlaşamaları halinde, arabulucunun görevli makam tarafından görevlendirilmesinin, serbest ve ihtiyari toplu pazarlık kuralına aykırı olduğu, zira sosyal tarafların görevlendirilen arabulucuyu değiştirme hakkının tanınmadığı belirtilmiştir (ILO Uzmanlar Komitesi 2018).”</p>	<p>“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Md. 50-60”</p>	<p>“-Arabuluculuk yerine, uzlaştırma kurumunun getirilmesi” “-Arabuluculukta resmi liste yönteminden de vazgeçilerek tarafların bir veya üç arabulucu üzerinde anlaşarak, seçtikleri kişiyi/leri görevli makama veya yasayla oluşturulması” “-Üç Taraflı Uzlaştırma Kuruluna başvuru hakkı tanınmalı” “-6356 sayılı Kanunun 60/7. fıkrasındaki olağanüstü arabuluculuk kuralının mevzuatımızdan çıkarılması”</p>
<p>Toplu Eylem Hakkı “-Şiddet içermese de kanuna aykırı kabul edilen grev, basın açıklaması, protesto ve gösteriler gibi olağan sendika faaliyetlerine karşı aşırı güç kullanılmaya devam edilmiştir (AB İlerleme Raporu 2014).”</p>	<p>“T.C Anayasası, md.53-54” “6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, md. 62-63”</p>	<p>“- Toplu eylem hakkı için kullanılan, salt siyasi amaçlı olmayan, barışçıl, ölçülü ve son çare olma ilkelerine uygun olan her türlü eylemin hukuka uygun değerlendirilmesi ve bunun çalışanların temel hakkı olarak tanınması”</p>
<p>Grev Ertelemesi “-Bakanlar Kurulunun (2018 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanı) grev erteleme yetkisi, fiili grev yasağına dönüşmüştü; bu yola başvurulabilme imkânı, ekonomik istikrar ve hizmetin devamı gerekçelerine dahi dayandırılabilir hale getirilerek, grev ertelemeleri ve fiili grev yasakları geniş şekilde uygulanır olmuştur (AB İlerleme Raporu 2018)” “-Temel nitelik taşımayan hizmetlerde grevlerin ertelenmesi ve zorunlu tahkim uygulanması, grev hakkını ciddi şekilde zedelemektedir (AB İlerleme Raporu 2015)”</p>	<p>“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Md. 63”</p>	<p>“-6356 sayılı Kanunun 63. maddesinde düzenlenen “grevin ertelenmesi” kurumunun, sadece çok sınırlı şekilde uygulanması ve erteleme süresinin sonunda zorunlu tahkimin öngörülmemesi” “-“milli güvenlik” ve “genel sağlık” kavramları kanunda açıkça tanımlanmalı, bu tanım çok dar tutulmalı” “-Üç Taraflı Konsey/Komisyon tarafından grev ertelenmesine karar verilmesi yönünde değişiklik yapılması” “-grev ertelenmesinin, grev yasağına dönüşmesine neden olan zorunlu tahkim uygulamasından vazgeçilmeli”</p>

Tablo 1 (Devamı): Türkiye’de Sendikal Hak ve Özgürlükler Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

<p>Toplu İş Sözleşmesi Düzeyi “-Toplu pazarlığın desteklenmesi ve bu çerçevede özel sektörde birden fazla işkolunu kapsayan bölgesel veya ulusal düzeyde toplu iş sözleşmelerine imkan tanınması, ILO’nun 98 sayılı Sözleşmesinin md. 4’e uygun olacaktır (ILO Uzmanlar Komitesi 2018)” “-Özel sektörde toplu iş sözleşmesinin kapsamındaki işçi sayısı çok düşüktür (AB İlerleme Raporu 2016)”</p>	<p>“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Md. 34-35”</p>	<p>“-6356 sayılı Kanununun 34. maddesinde işyeri düzeyi, zorunlu toplu iş sözleşmesi düzeyi olmaktan çıkarılmalı; asıl, işkolu düzeyinde toplu iş sözleşmelerinin yapılması kuralı olmalı, ayrıca daha lehe kurallar getirmesi şartıyla işyeri düzeyinde toplu iş sözleşmesi imzalanmasına cevaz verilmeli; bu nedenle bir işyerinde aynı anda birden fazla toplu iş sözleşmesinin uygulanmasına imkân verilmeli” “-Aynı işverene ait aynı işkolundaki işyerleri için tek toplu iş sözleşmesi yapma zorunluluğu kaldırılmalı, toplu iş sözleşmesinin düzeyi, sosyal tarafların özgür iradesine bırakılmalı”</p>
<p>İşçi Sendikasının Yetkisini Düşüren Süre Kısıtları “-6356 sayılı Kanununun 46/2, 47/2, 49/1, 51/1, 60/1 ve 63/3 maddelerinde işçi sendikasının toplu iş sözleşmesi yapma yetkisinin, kısa sürelerde belirtilen işlemlerin yapılmaması veya belirli şartların gerçekleşmesi halinde düşmesinin düzenlendiği, bunun ise ILO’nun 98 sayılı Sözleşmesinde yer alan serbest ve ihtiyari toplu pazarlık kuralına aykırı olduğu, bu hükümlerin uygulanmasına mahal verilip verilmediğinin bildirilmesi gerektiği, ayrıca bu hükümlerin değiştirilerek sosyal taraflara, istemeleri halinde toplu pazarlığa devam etme yetkisinin tanınması gerektiği belirtilmiştir (ILO Uzmanlar Komitesi 2018)”</p>	<p>“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Md. 46,47,49,51,58,60,63”</p>	<p>“-TİS tarafların serbest iradesine bırakılmalı, söz konusu işlemler silsilesini öngören düzenlemeler, ILO eleştirileri doğrultusunda kaldırılmalı” “-Kısa süreli usul kuralları kaldırılmalı, toplu iş sözleşmesinin 60 gün içinde imzalanamaması halinde işçi sendikasının arabuluculuk sürecinden sonra greve gitme aşamasına getirilmesi yönündeki düzenlemeler terk edilerek, sosyal taraflara serbest ve özgür toplu pazarlık sürecinde, diledikleri kişiyi arabulucu seçebilme ve arabulucu önünde anlaşamadığı hallerde diledikleri zaman, ancak sürpriz grev yasağı ilkesine uygun olarak, yine işverene belirli bir süre önce bildirmek, barışçıl ve son çare olmak koşuluyla greve gidebilme hakkı tanınmalı”</p>
<p>Dış Kaynaklardan Bağış Alma “-Hükümet, sendikaların iç işleyişine ve toplumsal faaliyetlerine müdahale etmemelidir, bu şekilde 87 sayılı ILO Sözleşmesi ile uyum sağlanmalıdır (ILO Üst Düzey Heyeti 2010)”</p>	<p>“4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, Md. 24”</p>	<p>“-4688 sayılı kanununun 24/2. maddesindeki izin, sadece Bakanlığa bildirim şeklinde düzenlenmeli”</p>

Kaynak: Yazar tarafından “Sosyal Diyalog, Örgütlenme Özgürlüğü ve Toplu Sözleşme Hakkına İlişkin ILO ve AB Standartlarına Uyum Değerlendirmesi ve Öneriler” raporu, AB İlerleme Raporları, ILO Uzmanlar Komitesi Raporları ve ilgili kanunlardan derlenerek oluşturulmuştur.

Baycık tarafından 2019 yılında kaleme alınan rapor ile ülkemizin sendikal hak ve özgürlükler konusunda 2000’li yıllara göre önemli bir yol kat ettiği görülmektedir. Ancak tanınmış hak ve özgürlüklere rağmen bunun bir reform düzeyinde gerçekleştiğini söylemek güç olacaktır. AB sosyal politikasına uyum anlamında yukarıda önerilen düzenlemelerin gerek AB üyelik süreci gerekse hak ve özgürlükler anlamında kayda değer bir gelişme olacağı düşünülmektedir.

3. İŞ HUKUKU AÇISINDAN UYUM

2003 tarihli ve 25134 sayılı İş Kanununun genel gerekçe ve madde gerekçelerinin çoğunda ILO ve AB mevzuatlarına atıflar yer almaktadır. Bu noktada kanunun AB direktifleri ve ILO normları vasıtasıyla şekillendirildiği söylenebilecektir. Her ne kadar kanunun bahsi geçen ulus üstü standartlara göre şekillendirildiği beyan edilse de 4857 sayılı mevzuatın, AB’nin genel itibarıyla çalışma hayatını düzenleyen 94/33/EC sayılı yönergeden çalışanlara tanınan hak ve özgürlükler ile sağlanan sosyal koruma açısından önemli eksiklikleri olduğu görülmektedir.

3008 sayılı eski İş Kanunundan 4857 sayılı yeni mevzuata geçilmesi ile birlikte AB ve ILO direktif/öneri/yönergeleri doğrultusunda güncellenen veya mevzuata eklenen maddeler genel itibarıyla aşağıdaki gibidir.

- Toplu işten çıkarmaya yönelik düzenlemeler ile; 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 29. maddesinde düzenlenmektedir. Bu düzenleme ile AB’nin 98/59 sayılı Yönergesi mevzuatları arasında benzerlikler vardır. Ancak, bu yönergede yer alan işçi temsilcisi düzenlenmemiştir. Yine, belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalışanların sözleşmenin süresinden önce işten çıkarılmaları halinde toplu işten çıkarma hükümlerine tabi olacakları düzenlenmemiştir. Toplu işten

çıkarma konusunda bilgi verme ve danışma ilkesini 4857 sayılı İş Kanunu yalnızca sendikali işyerleri için düzenlenmiştir.

- İşletmenin devri halinde işçilerin korunmasına yönelik düzenlemeler ile; İş Kanunu ile işletmelerin devri halinde hizmet akdinin devam etmesine ilişkin açık bir düzenleme yapılarak; işçilerin devir halinde korunması sağlanmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 6.maddesinde "işyerinin veya bir bölümünün devri" konusu düzenlenmiş olup, devir durumunda işçilerin haklarının korunması sağlanmaya çalışılmış olup AB mevzuatı ile benzerlik göstermektedir. Buna karşın, eski işveren döneminde yapılmış olan toplu sözleşmenin hükümlerinin devirden sonra da belirli bir süre devam edeceğine ilişkin düzenleme mevzuatımızda bulunmamaktadır. Yine, mevzuatımızda devir halinde çalışanların temsilcilerine danışma ve bilgilendirme yükümlülüğü yer almamaktadır.
- İşverenin ödeme aczine düşmesi hâlinde çalışanların korunması yönelik düzenlemeler ile; Mevzuatımıza uyum açısından baktığımızda, İşverenin ödeme gücüne düştüğü durumlara ilişkin koruyucu hükümler ve bu çerçevede oluşturulması gereken Garanti Fonları da 4857 Sayılı Yasa'nın 33.maddesi, 2004 tarih 25617 sayılı Ücret Garanti Fonu Yönetmeliği ile oluşturulmuştur. Yine, 2004 sayılı İcra İflas Kanunu'nun 206.maddesindeki düzenlemeler bu yönergeleri önemli ölçüde karşılarken, İş Kanunu'nun kapsamı dışındaki işlerde işverenin ödeme aczine düşmesi halinde ücret alacaklarının durumuna ilişkin bir düzenleme mevzuatımızda bulunmamaktadır
- Çalışma süreleri ve belirli süreli çalışmaya yönelik düzenlemeler ile; Çalışma saatleri ve izinler konusunda, yapılan yeni düzenlemeler karşın çeşitli uyumsuzluklar devam etmektedir. Çalışma süresi, AB'de fazla çalışmalar dahil olmak üzere 48 saat ile sınırlıdır. 24 saatlik sürede 11 saat aralıksız dinlenme hakkı verilmiş, her işçiye de yılda en az 4 hafta yıllık ücretli izin hakkı tanınmış, yılda en fazla 156 saat fazla çalışma yapılabilmesi düzenlenmiştir. Türk İş mevzuatında ise haftalık çalışma süresi 45 saat, fazla çalışma da günde en çok 3 saat, yılda 270 saattir. Bu nedenle, fazla çalışma fazla çalışma ya da haftalık çalışma süresinde bir uyumsuzluk söz konusudur. Mevzuatımızda, "Belirli ve Belirsiz Süreli İş Sözleşmesi" 4857 sayılı İş Kanununun 11, "Belirli ve Belirsiz Süreli İş Sözleşmesi Ayrımının Sınırları" ise 12.maddelerde düzenlenmiş bulunmakta ve bu konuda AB ile genel bir uyum söz konusudur. Ancak, Yönergede yer alan, "belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçilerin işyerindeki açık işlerden haberdar edilmesi ve işçi temsilcilerinin işletmelerdeki belirli süreli işlerden haberdar edilmeleri"ne ilişkin bir düzenleme mevzuatımızda yer almamaktadır. Yine, 91/383/EEC sayılı direktif bağlamında da 2004 tarih ve 25463 sayılı geçici veya belirli süreli işlerde iş sağlığı ve güvenliği hakkında yönetmelikle çıkarılmış olup AB mevzuatı ile uyum sağlanmıştır.
- Çalışma sürelerine ilişkin düzenlemeler ile; mevzuat incelendiğinde de genel bir uyumdan bahsedilebilmektedir. Bu bağlamda; 4856 Sayılı Yasanın, 46.maddesi, "hafta tatili ücretini", 53.maddesi "Yıllık ücretli izin hakkı ve izin süreleri"ni, 59.maddesi "Sözleşmenin sona ermesinde izin ücreti" ni, 63.maddesi "Çalışma süresi"ni 68.maddesi "Ara dinlenmesi" ni, 69.maddesi de "Gece süresi ve gece çalışmaları" konusunu düzenlemektedir. Yine bu konuda çıkarılan ve ilgili yasal düzenlemelerin uygulanma esaslarını düzenleyen yönetmelikler söz konusudur.
- Kısmi Çalışma ilişkin düzenlemeler ile; belirli süreli çalışma ve kısmi çalışma yeni İş Kanunu ile yasal bir zemine oturtulmuş, bu tarz sözleşme türleriyle çalışanların diğer çalışanlarla (belirsiz süreli iş sözleşmesi ve tam süreli çalışanlar) eşit işlem görmeleri güvence altına alınmış, bu alanda AB mevzuatına uyum sağlanmıştır. Ancak, kısmi zamanlı çalışma tanımı AB tanımlarına göre dar ve belirsizdir. Kısmi çalışmaya ilişkin AB mevzuatı ile Türk mevzuatı karşılaştırıldığında mevzuatlar arasında önemli benzeşmeler bulunmasına karşın; gezici ve offshore işçi tanımları, gece işçisi, denkleştirme süresinin hesabında dikkate alınmayacak süreler, maksimum haftalık çalışma süresi ve yıllık ücretli izin süreleri bakımından bazı eksiklikler bulunmaktadır. Yine, Hizmetlerin sunulması çerçevesinde

işçilerin gönderilmesine ilişkin 96/71/EC sayılı Yönerge'nin hükümlerine karşılık gelen bir düzenleme mevzuatımızda yer almamaktadır.

- Çalışan Gençlerin İşyerinde Korunmasına ilişkin düzenlemeler ile; Türk İş Hukuku çalışan genç ve çocuk işçiler açısından mevzuatlarda genel bir uyumdan bahsedilebilmektedir. 4857 Sayılı İş Kanununun 71.maddesi “çocukların çalıştırılmasını, 15 yaşın altında çalışmayı” yasaklarken, yine Aynı kanun çerçevesinde çıkartılan 2004 tarih ve 25425 sayılı Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 5.maddesi ile ilgili Yönergenin 4.maddesi ile de uyum sağlanmıştır.
- Yıllık ücretli izine ilişkin düzenlemeler ile; ücretli izin konusunda da bir uyumsuzluk söz konusudur. Türkiye’de yıllık ücretli izne hak kazanmak için en bir yıl çalışma şart koşulmuş, bir yıldan 5 yıla kadar (beş yıl dâhil)14 günden, 5 yıldan fazla 15 yıldan az olanlarda 20 günden ve 15 yıldan fazla olanlarda 26 günden az olamayacağı düzenlenmiştir (4857 S. İş Kanunu/Md.53). Bu durumda; (1) AB’nin yıllık ücretli izin konusundaki asgari 4 haftalık izin süresi ile uyuşmamaktadır, (2) Yıllık ücretli izne hak kazanmak için asgari bir süre çalışma koşulunun bulunmadığı AB mevzuatı açısından bakıldığında ise, hukukumuzda yıllık ücretli izne hak kazanmak için asgari çalışma süresinin 1 yıl olarak belirlenmiş olması da uyumsuz bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.
- AB ve ILO sözleşme ile normlarına uyum açısında; “*Toplu işten çıkarmalarla ilgili Üye Devletler mevzuatının yaklaştırılmasına ilişkin 20 Temmuz 1998 tarih ve 98/59/EC sayılı Konsey Direktifi, Müessesenin veya müessesenin bir kısmının devri halinde çalışanların haklarının korunmasına ilişkin Üye Devletlerin mevzuatının yaklaştırılması hakkında 12 Mart 2001 tarih ve 2001/23/EC sayılı Konsey Direktifi, İşverenin sözleşme ya da istihdam ilişkisine uygulanabilecek koşulların çalışanlara bildirilmesi yükümlülüğü hakkında 14 Ekim 1991 tarih ve 91/533/EEC sayılı Konsey Direktifi, Kısmi çalışma çerçeve anlaşmasına ilişkin 15 Aralık 1997 tarih ve 97/81/EC sayılı Konsey Direktifi, Çalışma sürelerinin düzenlenmesine ilişkin 4 Kasım 2003 tarih ve 2003/88/EC sayılı Konsey Direktifi, Belirli süreli çalışma hakkında çerçeve anlaşmasına ilişkin 28 Haziran 1999 tarih ve 99/70/EC sayılı Konsey Direktifi, Çalışan gençlerin işyerinde korunması hakkında 22 Haziran 1994 tarih ve 94/33/EC sayılı Konsey Direktifi, İşverenin ödeme aczine düşmesi (iflası) halinde çalışanların haklarının korunması hakkında Üye Devletler mevzuatının yakınlaştırılmasına ilişkin 20 Ekim 1980 tarih ve 80/987/EEC sayılı Konsey Direktifini değiştiren 23 Eylül 2002 tarih ve 2002/74/EC sayılı Konsey Direktifi gibi temel normlar ve ILO 14 No’lu Haftalık Dinlenme (Sanayi) Sözleşmesi, 26 No’lu Asgari Ücret Belirleme Yöntemi Sözleşmesi, 34 No’lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi, 95 No’lu Ücretlerin Korunması Sözleşmesi, 100 No’lu Eşit Ücret Sözleşmesi gibi temel sözleşmelere uyumlu olarak hazırlanmıştır.*”

Bunlara ek olarak çocuk ve genç işçilerin tanımları ve çalışabilecekleri işleri ile çalışma süreleri, denkleştirme uygulamaları, geçici iş ilişkisi, uzaktan çalışma veya tele çalışma konularında AB mevzuatına yakınlıkla görülürken, eşit davranma ilkesi, işçi temsilcilerinin iş güvencesi, belirli süreli iş sözleşmesinin yenilenmesi, fazla çalışma sürelerinin haftalık olarak sınırlandırılması düzenlemelerinde AB müktesebatı ile çelişkiler veya yetersizliklerin olduğu ifade edilmektedir (İren, 2008: 295-302).

Tablo 2: Türkiye’de İş Hukuku Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

AB/ILO Eleştirisi	Yürürlükteki Mevzuat	Önerilen Değişiklik
<p>İş Hukukunun Kapsamın “- İş Kanunu, iş sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren konular hariç olmak üzere, 50’den az işçi çalıştırılan tarım ve orman iş yerlerinde veya ev hizmetlerinde hâlâ uygulanmamaktadır. Bunun yanında kayıt dışılık oranlarının da yüksek olması çalışan nüfusun büyük bölümünün İş Kanunu’yla korunmadığı anlamına gelmektedir (AB İlerleme Raporu 2019)” “-Yüksek kayıt dışılık oranları (toplamda %34,8; tarım dışı sektörde %22) nedeniyle, çalışan nüfusun büyük bir kesimi İş Kanunu ile korunmamaktadır (AB İlerleme Raporu 2018)” “-Büyük oranda kayıt dışılık ve mevzuatın yetersiz uygulanması nedeniyle, iş gücünün yaklaşık %40’ı iş hukukunun sağladığı korumalardan faydalanmamaktadır (AB İlerleme Raporu 2013)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 4”</p>	<p>“-İş mevzuatının 4. Maddesinde düzenlenen istisnalar daraltılmalıdır. Türkiye’de tarım ve tarım çalışanlarının hak ve menfaatlerini düzenleyen özel bir kanun olmadığı düşünüldüğünde ev hizmetlerinde çalışanlar ile 50’den az işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinde çalışanlarda iş kanunu kapsamına alınmalı,” “-Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Hakkında genelge yürürlükten kaldırılmalı”</p>
<p>Çocuk İşçiliği ile Mücadele “-Çocuk işçiliği, en kötü biçimiyle devam etmektedir (AB İlerleme Raporu 2016)” “-Hükümet genç ve çocuk işçilerin çalışabileceği işler ve çalışma yaşlarının yükseltilmesi ile bu husustaki istatistiklerin yayınlanmasında çalışmaya devam etmelidir (ILO Uzmanlar Komitesi 2016)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 71”</p>	<p>“-İş kanunu denetim mekanizması geliştirilmeli,” “-Çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı hükümlerine aykırı davranmanın karşılığı olan idari para cezası miktarı artırılmalı” “-Bakanlık bilişim altyapısı yenilenmeli ve erişime açılmalı”</p>
<p>Ev Hizmetlerinde Çalışanlar “-İş Kanunu, iş sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren konular hariç olmak üzere, 50’den az işçi çalıştırılan tarım ve orman iş yerlerinde veya ev hizmetlerinde hâlâ uygulanmamaktadır. Bunun yanında kayıt dışılık oranlarının da yüksek olması çalışan nüfusun büyük bölümünün İş Kanunu’yla korunmadığı anlamına gelmektedir (AB İlerleme Raporu 2019)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 4”</p>	<p>“-İş mevzuatının 4. Maddesinde düzenlenen istisnalar daraltılmalıdır. Ev hizmetlerinde çalışanlar ile 50’den az işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinde çalışanlarda iş kanunu kapsamına alınmalı,”</p>
<p>Gece Çalışması “-Bazı sektörlerde, çalışanın rızasına bağlı olarak, gece vardiyasının 7,5 saati aşamayacağına dair zorunluluk kaldırılmıştır. Toplu sözleşme mekanizmalarının genellikle zayıf olduğu durumlarda bu zorunluluğun ortadan kaldırılması özellikle endişe vericidir (AB İlerleme Raporu 2018)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 69”</p>	<p>-“Turizm, özel güvenlik ve sağlık hizmeti yürütülen işlerde işçinin yazılı onayının alınması şartıyla yedi buçuk saatin üzerinde gece çalışması yaptırılabilir” şartı kaldırılmalı veya yeniden düzenlenmeli”</p>
<p>Alt-Asıl İşveren Uygulaması “- Kötü çalışma koşulları, haksız işten çıkarmalar ve sendikal hakların kullanımının engellenmesine ilişkin risklerin önlenmesi amacıyla özel sektörde alt işverenliğe ilişkin düzenleyici bir çerçeve hâlâ oluşturulmamıştır (AB İlerleme Raporu 2016)” “-İş kanununun kapsamına girmeyen alt işverene bağlı çalışanlar hâlâ özellikle kötü çalışma koşulları, haksız işten çıkarmalar ve sendikalara üye olmaktan yaşanan zorluklar bakımından risk altındadır (AB İlerleme Raporu 2015)” “-Kayıt dışı istihdam, kötü çalışma koşulları, haksız işten çıkarmalar ve sendikalara üye olmaktan yaşanan zorluklar konularında bilhassa alt işverene bağlı çalışan işçiler risk altındadır (AB İlerleme Raporu 2014)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 2, 18”</p>	<p>“-Alt işveren-Asıl İşveren ilişkisi altında çalıştırılan işçilere, iş hukukunun emsal işçiye tanıdığı haklar ve sosyal koruma sağlanmalıdır.” “-Asıl İşveren-Alt İşveren ilişkisi kurma şartları daraltılmalıdır.” “-Asıl İşveren-Alt İşveren ilişkisinin kurulabileceği yardımcı işler yeniden tanımlanmalı ve kapsamı daraltılmalı” “-Asıl İşveren-Alt İşveren ilişkisinde işçi rızası aranmalı” “- Asıl İşveren-Alt İşveren ilişkisinde çalışan işçiler iş yerinin iş güvencesi kapsamında hesaba dahil edilmelidir”</p>

Tablo 2 (Devamı): Türkiye’de İş Hukuku Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

<p>Kadın Erkek Fırsat Eşitliği</p> <p>“-Türk İş Kanunu, iş sözleşmesinden önce gerçekleşen durumlara uygulanmamaktadır. Bu durum, işe alımlarda ayrımcılık riskini artırmakta ve bu risk, şikâyet mekanizmasının olmaması nedeniyle iki kat artmaktadır. Çoğunlukla tarım sektöründe yaygın olan ücretsiz aile işlerinde çalışan kadın ve erkeklere ilişkin rakamlar arasında kayda değer bir fark bulunmaktadır (AB İlerleme Raporu 2012)”</p> <p>“-Çalışma hayatı ile aile hayatı arasındaki dengeyi iyileştirmeye yönelik önlemler tam olarak mevcut değildir, mevcut bulunanlar ise toplumsal cinsiyet yaklaşımından ziyade çoğunlukla kadınlara odaklanmaktadır. Eşit iş için eşit ücret ilkesinin, iş hukuku kapsamına girmeyen sektörler de dahil olmak üzere tam olarak uygulanmasının hızlandırılması gerekmektedir (AB İlerleme Raporu 2012)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 5”</p>	<p>“-Eşit davranma ilkesi anlamında öngörülen idari para cezasının caydırıcılığı artırılmalı”</p> <p>“-Tarım işçileri ve ev hizmetlerinde ilgili hizmet sözleşmeleri bu çalışma türleri 4857 sayılı mevzuat kapsamına alınincaya dek iş teftişi kapsamında incelenmeli”</p> <p>“-Ev hizmetlerinde çalışanlar ile 50’den az işçi çalıştıran tarım ve orman işlerinde çalışanlar iş kanunu kapsamına alınmalı”</p>
<p>Denetim Kapasitesi</p> <p>“- Mevcut iş müfettişlerinin sayısı, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından belirlenen ve İş Kanunu’nun uygulanması bakımından büyük önem taşıyan kriterlerin oldukça altındadır (AB İlerleme Raporu 2019)”</p> <p>“-Mevcut iş müfettişi sayısı, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından belirlenen kriterlerin oldukça altındadır (İlerleme Raporu 2018)”</p> <p>“-İş Kanunu’nun uygulanması için denetim kapasitesi hâlâ yetersizdir (İlerleme Raporu 2011)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 91-95”</p>	<p>“-Kamu otoritesi nezdinde iş müfettişi alımlarına ayrılan kadroların artırılması”</p> <p>“-Sosyal politika kökenli iş müfettişi tercihine öncelik verilmesi”</p> <p>“-denetlemeden kaçılması veya engellenmesi durumunda ortaya çıkan cezai müeyyidenin caydırıcılığının artırılması”</p> <p>“-Denetim kapasitesinin artırılmasına yönelik kullanılan yazılımın SGK, İŞKUR, kolluk kuvvetleri sistemleri ile entegrasyonunun sağlanması,”</p>

Kaynak: Yazar tarafından AB İlerleme Raporları ve ILO Uzman Komitesi raporundan derlenerek oluşturulmuştur.

Türkiye’nin iş hukuku alanındaki uluslararası normların mevzuatına uyarlaması hakkında gayretli ancak bir yerden de temkinli olduğu görülmektedir. Bu sebeple uluslararası normların hep geriden takip edildiği ifade edilmektedir. Söz konusu uyarlama sürecinde 4857 sayılı mevzuatın önemli bir adımdır. Kanunun gerekçeleri incelendiğinde ILO sözleşmeleri ile AB normlarına yapılan atıflar bu durumun göstergesi niteliğindedir. Özellikle sosyal diyalog mekanizması ile oluşturulan taslağın çok az bir değişiklik ile kabul edilmesi bu kanıyı daha da güçlendirmektedir. Yukarıda ayrıntılı şekilde vurgulanan eksikliklere rağmen birçok AB iyi uygulamasına Türk çalışma hayatına kazandırmıştır. Nihayetinde mevcut iş kanununun AB düzenlemelerinin çok gerisinde olmadığı, birliğe üyelik sürecinde belirtilen eksikliklerin giderilmesi bakımından çok fazla bir zorlukla karşılaşılacağı düşünülmektedir (İren, 2008: 302).

4. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ AÇISINDAN UYUM

AB mevzuatı açısından en uyumlu alanların başında iş sağlığı ve güvenliği gelmektedir. Ülkemizin iş sağlığı ve güvenliği alanında AB müktesebatına uyum anlamında aldığı yol diğer sosyal politika konuları ile mukayese edildiğinde bahsedilen uyum ve çabalar doğrudan göze çarpmaktadır. 2012 yılına kadar İş Kanunu bünyesinde yer alan iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri 2012 yılı Haziran ayı itibarıyla kendisine ait bir mevzuata kavuşarak yasallaşmıştır. İş kanunu bünyesindeki düzenlemeler açısından birçok AB tüzük ve yönetmeliğine uyumlu veya yakın olan uygulama 6331 sayılı mevzuatın hayata geçirilmesi ile çok daha kapsamlı ve çağdaş bir hal almıştır. İş sağlığı ve güvenliği gibi çalışanların iyilik ve dirliklerini doğrudan etkileyen sosyal politika ve sosyal

korumanın temel bir alanın meydana gelen ve “devrim” olarak nitelendirilebilecek dönüşümün altında “tazmin” anlayışından “önleme” anlayışına geçiş yatmaktadır. “Önlemek ödemekten insancıl ve ucuzdur” mottosu ile pro-aktif bir yaklaşım benimseyen 6331 sayılı mevzuat AB ve ILO’nun konu hakkındaki hukuki uygulamalarının aynı izdüşümü olarak atfedilebilecektir.

Tüm çalışma gruplarını kapsayan, risk değerlendirmesi üzerine kurgulanmış ve caydırıcı müeyyideleri beraberinde getiren kanun bu özellikleri açısından dünyanın iyi kurgulanmış ve kapsayıcı iş sağlığı mevzuatlarından bir tanesi olarak gösterilmektedir.¹

Türkiye’nin 1959 yılında başlayan AB üyelik süreci günümüze kadar devam etmiş ve ilerleyen yıllarda da devam edeceğe benzemektedir. AB içerisinde her zaman bir sosyal politika sorunu olarak tanımlanan iş sağlığı ve güvenliği birliğin temel hareket noktalarından bir tanesini teşkil etmektedir. AB’ye her aday ülke gibi kendi mevzuatını AB müktesebatı ile uyumlaştırmak zorunda olan Türkiye’nin alandaki serüveninde bu zorunluluğunda etkisinin olduğu bir gerçektir. İş sağlığı ve güvenliği açısından ILO ve AB müktesebatlarına uyum hareketliliğinin 2000’li yıllardan sonra gelişmeye ve hızlanmaya başladığı ifade edilmektedir. Bu süreçte ülkemizin AB’ye uyum taahhütlerini içeren ulusal programın içerisinde 40 iş sağlığı ve güvenliği kararı olduğu dikkat çekmiştir (Orhan, 2018: 94-95; Koçak ve Koray, 2018: 1781).

“Açıklanan dinamik süreç ile birlikte ülkemiz iş sağlığı ve güvenliği alanında önleyici yaklaşımın getirdiği risk değerlendirmesi, önleme, tehlike, risk gibi kavramlar; çalışanların İSG alanında eğitimi, katılımlarının ve görüşlerinin alınması, temsil edilmeleri gibi temel unsurları mevzuatına kazandırmış, kendi kendini yönetme gerekliliğine bir cevap olarak ortak politika araçları, stratejiler, mevzuat, yönetim modelleri, standartlar, rehberler geliştirmiştir” (Ovacılı ve Pekiner, 2014: 20).

Türkiye yukarıda vurgulanan olumlu gelişmelerin yanında iş sağlığı ve güvenliği açısından ciddi bir paradoks ile karşı karşıyadır. Mükemmel yakın bir mevzuatın hayata geçirilmesine karşılık ILO ve Eurostat verilerine göre ülkemiz ölümlü iş kazası verilerinde AB’de başı çekmekte, dünyada üst sıralarda yer almaktadır. Bahsedilen paradoks tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu durum gerek AB İlerleme Raporlarında gerekse ILO Uzmanlar Komitesi bildirimlerinde sıklıkla belirtilmekte ve eleştirilmektedir. Buradan hareketle yasal düzenlemelerdeki başarının uygulamaya aktarılamadığı söylenebilecektir.

2012 yılından yürürlüğe giren kanunun bazı maddelerinin sürekli ötelenmesi ve bu sebeple uygulamaya geçilememesi, ikincil mevzuattan kaynaklanan problemler, bazı çalışma gruplarının kapsam dışı bırakılması, önlemeye yönelik sağlık ve güvenlik kültürünün toplumsal açıdan benimsenememesi gibi problemler iş sağlığı ve güvenliğini ülkemiz açısından sorunsal haline dönüştürmüştür (Korkmaz ve Avsallı, 2012: 166).

¹ ILO-LEGOSH uygulaması ülkelerin iş sağlığı ve güvenliği mevzuatlarının kapsayıcılık, önleme, sorumluluklar, katılım gibi kıstaslar üzerinden mukayesesinin gerçekleştirilebildiği bir bilgi havuzudur. Bu sistem üzerinden tarafımızca gerçekleştirilen araştırmaya göre; tüm çalışma gruplarını (işçi, memur, çırak hatta iş ile alakası olmayan üçüncü kişiler) koruma altına alan, risk değerlendirmesi ve bunun yapılmaması durumunda ortaya çıkardığı sonuçların caydırıcılığı ve tarafların sorumlulukları gibi hususlarda 6331 sayılı mevzuatın birçok AB üyesi ülkenin önünde olduğu görülmüştür.

Tablo 3: İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

AB/ILO Eleştirisi	Yürürlükteki Mevzuat	Önerilen Değişiklik
<p>Denetim ve Raporlama Kapasitesi “-İş kazalarının ve meslek hastalıklarının olduğundan daha az raporlanması ve iş teftişindeki eksikliklerin ele alınması gerekmektedir (İlerleme Raporu 2015)” “-İş kazalarının raporlanması konusunda daha fazla şeffaflığa ihtiyaç vardır (ILO Uzmanlar Komitesi 2017)” “-Ölümcül işyeri kazalarının izlenmesi konusunda daha fazla şeffaflığa ihtiyaç vardır (ILO Uzmanlar Komitesi 2015)” “-İş sağlığı ve güvenliği müfettişlerinin sayılarının ve kapasitelerinin artırılması gerekmektedir (İlerleme Raporu 2012)” “-Ölümcül iş kazası ve hastalıklarına ilişkin veri toplama sisteminin tamamen işler hale getirilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu 2012)”</p>	<p>“6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu md. 24” “4857 Sayılı İş Kanunu Md. 92, 93, 96, 97 ve 107”</p>	<p>“-İş müfettişliğine tahsis edilen kadroların artırılması” “-İş müfettişliğinde sosyal politika ve mühendislik alanı mezunlarına ağırlık verilmeli” “-Denetim ve raporlama sürecinde AB iyi uygulamalarında kullanılan sistemlere geçilmeli” “-Bilirkişilik sürecinde alanda akademik araştırma yapmış olmak şartının getirilmeli” “-SGK ve AÇSH Bakanlığı iş kazası ve meslek hastalığı verileri düzenli bir şekilde yayınlanmalı (2016 yılından itibaren veri yayınlanmamaktadır)” “-Düzenli veri yayınlama kanuni bir zorunluluk haline getirilmeli” “-OHSAS 18001 ve 18002 iyi uygulamaları devlet nezdinde teşvik edilmeli, bu uygulamaları hayata geçirilenler vergi indirimini veya faizsiz kredi gibi uygulamalarla desteklenmeli”</p>
<p>Yürürlüğe Girmeyen Maddeler “-Çalışan sayısı 50'nin altında olan düşük riskli işletmelerin iş sağlığı ve güvenliği uzmanı bulundurma gerekliliği dışında, büyük ölçüde iç hukuka aktarılmıştır. Bu hüküm Temmuz 2020'de yürürlüğe girecektir (İlerleme Raporu 2019)” “-Türkiye'nin bu alandaki müktesebata uyum sağlamasını amaçlayan Kanun'un tam olarak yürürlüğe girmesi, bir kez daha ertelenmiştir (İlerleme Raporu 2016)” “-İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu hâlâ tam olarak uygulanabilir değildir (İlerleme Raporu 2015)”</p>	<p>“6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 6-7”</p>	<p>“-İlgili maddelerdeki uygulamaların hayata geçirilerek 50'nin altında olan düşük riskli işletmelerin iş sağlığı ve güvenliği uzmanı bulundurma gerekliliğinin sağlanması”</p>
<p>İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanı “-İş sağlığı ve güvenliği çalışanlarının, işverenlerinden bağımsızlığının sağlanması gerekmektedir (İlerleme Raporu 2018)” “-İşletmelerdeki iş sağlığı ve güvenliği uzmanları, çalışmalarının bağımsızlığını teminat altına almak için yetersiz güvenceye sahiptir (İlerleme Raporu 2013)”</p>	<p>“6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 8”</p>	<p>“-İSG uzmanlarının iş güvencesinin gerekçeli fesih şartları ile sağlanması” “-İlgili maddedeki tazminatın miktar olarak artırılarak caydırıcılığının sağlanması” “-Bağımsızlığını kaybettiği tespit ve ispat edilen İSG uzmanlarının ilgili Uzmanlık belgelerinin süresiz iptal edilmesi”</p>
<p>Çocuk İşçilik “-İş kazaları karşısında göçmen çocuklar özellikle korunmasızdır (İlerleme Raporu 2019)” “-Çocuk işçiler, ölümlü kazaların kurbanı olmaya devam etmiştir (İlerleme Raporu 2018)” “-Çocuk işçiler, ölümcül kazaların kurbanı olmaya devam etmektedir (İlerleme Raporu 2016)” “-Çocuk işçilerin hâlâ ölümcül kazaların kurbanı oldukları ve meslek hastalıkları vakalarının çoğunun rapor edilmediği gözlemlenmektedir (ILO Uzmanlar Komitesi 2014)”</p>	<p>“6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Md. 24” “4857 Sayılı İş Kanunu Md. 92, 93, 96, 97 ve 107” “5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu Md. 58, 77”</p>	<p>“-Denetim mekanizmasının güçlendirilmesi,” “-Çocuk işçi çalıştıranlara caydırıcı para cezaları verilmesi,” “-Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte yer alan mesleklerin günümüz piyasası ve teknolojide meydana gelen değişimler ışığında güncellenmesi,” “-Çocuk işçinin iş kazası sonucunda hayatını kaybetmesi durumunda TCK göre yapılacak yargılamada cezanın ağırlaştırılması,” “-Çocuk işçi çalıştırmanın iş yerinde faaliyetin durdurulması ile sonuçlandırılması,”</p>

Tablo 3 (Devamı): İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

<p>Madencilik Sektörü “-Madencilik sektöründe, kaza risklerini azaltmak için önleyici tedbirlerin güçlendirilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu 2016)”</p>	<p>“3213 Sayılı Maden Kanunu Md. 32”</p>	<p>“-Madenlerle yaşam odası uygulamasının kanuni bir zorunluluk olarak tanınması”</p>
<p>Sosyal Diyalog “-Kanun halen tam olarak uygulanabilir değildir. Kanun’un bütünüyle yürürlüğe konması ve etkin önleme ve denetim konusundaki ciddi açıkların sosyal ortaktar ve meslek örgütleriyle işbirliği içinde kapatılmasına yönelik ilerlemeye ihtiyaç duyulmaktadır (İlerleme Raporu 2014)” “-Mevzuatın iş yerinde uygulanması, sosyal tarafların ve profesyonel kuruluşların katılımıyla izlenmeli ve desteklenmelidir (İlerleme Raporu 2013)”</p>	<p>“T.C Anayasası Md. 166” “4857 Sayılı İş Kanunu Md. 114” “4641 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluş, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun Md. 3-4”</p>	<p>“-Sosyal diyalog mekanizmasının işlevsel gruplarını canlandırmak” “-Ekonomik ve sosyal konseyin düzenli ve sosyal taraf ağırlıklı toplanmasını sağlamak” “-Üçlü Danışma Kurulunun düzenli ve sosyal taraf ağırlıklı toplanmasını sağlamak” “-Multi-taraflı sosyal diyalogun ilgili kanunlarda yerini almasını sağlamak ve sosyal diyalogu devlet merkezli olmaktan çıkarmak” “-Sosyal diyalog mekanizmasında tarafların temsilci sayılarını sosyal temsil ve şeffaflık kriterlerine göre nihai olarak belirlemek” “-İş sağlığı ve güvenliği konusunda ESK ve ÜDK’ya danışma zorunluluğu getirmek ve bu konseylerin varacağı kararların bağlayıcı olmasını sağlamak”</p>
<p>Güvenlik Kültürü “-Güvenlik kültürünün teşvikinin ve meslek hastalıklarının teşhisinin geliştirilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu 2014)” “-Kapasiteyi geliştirmeye yönelik çabalara rağmen, sosyal tarafların katılmaması, çalışanların farkındalığının olmaması, işverenlerin ihmali, özellikle kayıt dışı sektörde yetersiz sağlık ve güvenlik koşullarına neden olmaktadır (İlerleme Raporu 2012)” “-KOBİ’lere yönelik eğitim ve rehberlik faaliyetleri yoğunlaştırılmalı ve bu faaliyetlere ülke genelinde bütün riskli sektörler de dâhil edilmelidir İlerleme Raporu 2012)”</p>	<p>“6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” “6112 Sayılı Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun” “1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu”</p>	<p>“-İlköğretim ve lise müfredatlarına sağlık ve güvenlik kültürünün yaygınlaştırılması için iş sağlığı ve güvenliği dersleri eklenmesi” “-İSG kanunu nezdinde verilmesi zorunlu olan eğitimlerin verimliliğinin çeşitli öğrenim yöntemleri ile artırılması (interaktif yöntemler, yayımlı eğitim, uygulama eğitimleri, VR sanal gerçeklik uygulamaları vs.)” “-Radyo ve televizyonlarda iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin zorunlu yayınların artırılması” “-Bakanlık nezdinde algı ve farkındalığını çocuk yaşta kazandırılmasına yönelik materyaller geliştirilmeli (boyama kitapları, mobile oyunlar, tiyatro vs)”</p>

Kaynak: Yazar tarafından AB İlerleme Raporları ve ILO Uzman Komitesi raporundan derlenerek oluşturulmuştur.

Ülkemizin iş sağlığı ve güvenliği açısından çok da köklü bir geçmişe sahip olmadığı bilinmektedir. Bu noktada Türkiye’nin bahsi geçen konuya ilişkin en temel sorunu hukuk düzleminde hayat bulan müeyyidelerin pratikte uygulamaya dönüştürülememesidir. AB uyum sürecinde iş sağlığı ve güvenliği alanında hayata geçirilen mevzuat 89/391/EEC sayılı Konsey Direktifi, 89/654/EEC sayılı Konsey Direktifi, 89/655 sayılı Konsey Direktifi, değiştiren 95/63/EC sayılı Konsey Direktifi, 2001/45/EC sayılı Konsey Direktifi, 89/656/EEC sayılı Konsey Direktifi, 83/477/EEC sayılı Konsey Direktifi, 2002/44/EC sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi, 96/29/Euratom sayılı Konsey Direktifi gibi AB’nin iş sağlığı ve güvenliği alanında hukuksal omurgasını oluşturan mevzuat ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin temel standartlar olan ILO’nun 155, 161 ve 187 sayılı sözleşmelerine uyumlu olarak hazırlansa da bahsedilen uygulama kaynaklı sorunlar mevzuat oluşturmada ulaşılan başarıyı gölgelemektedir (Öçal ve Çiçek, 2016: 619).

5. SOSYAL DİYALOG AÇISINDAN UYUM

AB sosyal politikasına uyum kriterlerinde en sorunsal alanlardan bir tanesini sosyal diyalog oluşturmaktadır. Kamu otoritesinin diğer sosyal politika alanlarının aksine konuya mesafeli yaklaşımı ve sosyal diyalog mekanizmasını meydana getiren oluşumların işlevsizliği bahsedilen uyumsuzluğun başlıca sebebi olarak gösterilebilecektir (Kasapoğlu ve Öçal, 2019).

Bireysel ve toplu iş hukukundaki görelî, iş sağlığı ve güvenliği, kadın erkek eşitliği ve sosyal koruma alanındaki iyi düzeyde ilerleme ve mevzuat yakınlaşmalarının yanında sosyal diyalog alanındaki uyum süreci istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Kıta Avrupası menşeli kavramın sosyal barış ve adaleti sağlamadaki önemli vazifesi ülkemizde kendisini tam anlamı ile gerçekleştirilememiştir. Ülkemizin sosyal diyalog açısından karşı karşıya olduğu temel problem “işlevsizlik”, “düzensizlik” ve “etkisizlik” olarak özetlenebilecektir.

Sosyal diyalog açısından Türk mevzuatının AB’ye uyumu incelendiğinde büyük oranda uyumsuzluk söz konusudur. Yönergelerin öngördüğü “işçi temsilciliği” hem 2822 sayılı eski sendikalar kanununda hem de 6356 sayılı yeni mevzuatta yer almamakta, yasayla belirlenmiş çeşitli temsil görevleri “işyeri sendika temsilcisi” ile sağlanmaktadır. 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu’nun 34.maddesi ve 6356 sayılı kanunun 27. maddesine göre, “*toplu iş sözleşmesi yapmak üzere yetkisi kesinleşen sendika.....işyerinde çalışan üyeleri arasından işyeri sendika temsilcisi tayin eder..*” diyerek temsilcilik görevini sendikanın yetki almasına bağlamış ve bu yetki süresi ile de sınırlandırmıştır. 6356 sayılı kanunun 27. maddesinde temsilcilerin görev ve sorumlulukları sıralanmış, bunlar arasında “işletme yönetimi ile ilgili bilgilerin işçilere duyurulması ve onlara danışılması” yer almamaktadır.

Türkiye’de sosyal diyalog mekanizması üzerine kurulmuş 35’e yakın oluşum mevcuttur. Türü, düzeyi, karar niteliği veya hukuki yapısı farklılık arz eden bu oluşumların Anayasa veya kanun ile düzenlenmiş ve adından en çok söz ettirenleri şüphesiz “Üçlü Danışma Kurulu” ile “Ekonomik ve Sosyal Konsey” olmuştur. Ancak bu oluşumların sosyal diyalog açısından kötü şöhretli olduğu söylenebilecektir. Kurul veya konseylerin düzenli toplanmaması, yapılarındaki kamu otoritesi ağırlıklı yapıları, temsilci sayılarının sürekli değişmesi, görüş alma veya danışma zorunlulukları olmaması, alınan kararların bağlayıcılığının bulunmaması gibi etmenler ülkemizde sosyal diyalogun “işlevsizlik”, “düzensizlik” ve “etkisizlik” içerisine düşmesine sebep olmuş, bu durum her AB İlerleme Raporu ile ILO Uzmanlara Komitesi Raporlarında eleştirilmiş ve eleştirilmeye devam edilmektedir.

Tablo 4: Sosyal Diyalog Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

<i>AB/ILO Eleştirisi</i>	<i>Yürürlükteki Mevzuat</i>	<i>Önerilen Değişiklik</i>
<p>Kurum/Konsey/Komisyonların İşlevselliği “-Ekonomik ve Sosyal Konsey 2009 yılından beri faaliyet göstermemektedir. Ayrıca Üçlü Danışma Kurulu 2017 yılında sadece bir kez toplanmıştır (AB İlerleme Raporu 2018)” “-Ekonomik ve Sosyal Konsey, 2009 yılından beri faaliyet göstermemektedir (AB İlerleme Raporu 2016)” “-Üçlü ve ikili sosyal diyalog hâlâ sınırlıdır (AB İlerleme Raporu 2016)”</p>	<p>“4641 Sayılı Ekonomik Ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas Ve Yöntemleri Hakkında Kanununu Tamamı”</p>	<p>“-Üçlü Danışma Kurulu 2018 yılı Ekim ayında toplantısını gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, Kurulun, görevlerini etkin şekilde gerçekleştirmesi ve sosyal diyaloga katkı yapabilmesi için, belirli periyotlarla toplantılarını gerçekleştirmesi” “-4641 sayılı Kanunda 2018 yılı Temmuz ayında yapılan değişikliklerle, Ekonomik ve Sosyal Konsey üyelerinin yürütme organınca seçileceği ve çalışma usulünün de aynı yöntemle belirleneceği düzenlenmiştir. Bu hükümlerin, sosyal tarafların özerkliğine ve sosyal diyalog standartlarına aykırı olduğu düşünülmektedir. ESK üyelerinin kimlerden oluşacağı, 2018 Temmuz ayından önce olduğu gibi, kanunla düzenlenmesi ve üyelerin sosyal diyalog ilkelerine uygun şekilde, sosyal tarafları en fazla temsil edecek şekilde oluşturulması gerekmekte. Bunun gibi, ESK’in belirli ve sık periyotlarla toplanması da sağlanmalı”</p>
<p>Kurum/Konsey/Komisyonların Üye Sayıları “-Son bir yılda, sosyal diyalog konusunda gerileme yaşanmıştır. 2009’dan beri toplanmayan Ekonomik ve Sosyal Konsey üyeleri artık Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Başlıca üçlü sosyal diyalog forumu olmaya devam eden üçlü danışma komitesi 2018’de bir kez toplanmıştır (AB İlerleme Raporu)”</p>	<p>“4641 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanunun Tamamı”</p>	<p>“-4641 sayılı Kanunda 2018 yılı Temmuz ayında yapılan değişikliklerle, Ekonomik ve Sosyal Konsey üyelerinin yürütme organınca seçileceği ve çalışma usulünün de aynı yöntemle belirleneceği düzenlenmiştir. Bu hükümlerin, sosyal tarafların özerkliğine ve sosyal diyalog standartlarına aykırı olduğu düşünülmektedir. ESK üyelerinin kimlerden oluşacağı, 2018 Temmuz ayından önce olduğu gibi, kanunla düzenlenmesi ve üyelerin sosyal diyalog ilkelerine uygun şekilde, sosyal tarafları en fazla temsil edecek şekilde oluşturulması gerekmekte. Bunun gibi, ESK’in belirli ve sık periyotlarla toplanması da sağlanmalı”</p>
<p>Kurum/Konsey/Komisyonların Karar Nitelikleri “-ILO 144 sayılı sözleşme uyarınca, ülkede yasal değişiklikler yapılırken sosyal tarafların üzerinde anlaşmasına özen gösterilmelidir (ILO Üst Düzey Heyeti Mart 2010)”</p>	<p>“4641 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanunun Tamamı” “Çalışma Hayatına İlişkin Üçlü Danışma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” “T.C Anayasası, Md. 166”</p>	<p>“-Fransız İş Kanunu’nun 1. maddesinde olduğu gibi, ülkemizde de kanuna açık bir hüküm konularak hem bireysel hem de toplu iş ilişkilerini ilgilendiren konularda sosyal tarafların değişikliğinin içeriği yönünde konsensüs sağlanmasına öncelik verilmesi gerektiği düzenlenebilir. Bu konsensüs açısından, belirli bir barajın geçilmesi zorunluluğu aranmaksızın, her işkolunda en fazla üyeye sahip işçi ve işveren sendikaları ile konfederasyonlarından görüş alınması gerektiği yönünde bir düzenleme yapılarak, örgütlenmenin az olduğu işkollarının da kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olması sağlanmalı” “-Kurum/Konsey/Komisyonların almış olduğu kararlar bağlayıcı niteliği kavuşturulmalı, Asgari Ücret Tespit Komisyonu veya Yüksek Hakem Kurulu gibi oluşumlarda olduğu gibi kamu otoritesinin sosyal diyalog mekanizmalarına başvuru veya görüş alma zorunluluğu getirilmeli”</p>
<p>İşyeri Sendika Temsilciliği “-İşyerinde, işyeri sendika temsilcisinin TİS yetkisine sahip sendika üyesi olma şartının sebep olduğu temsil sorunu”</p>	<p>“6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Md. 27”</p>	<p>“-Yalnızca TİS yetkisi almış sendikaların işyeri temsilcisi atama şartı kaldırılmalı, diğer sendika veya sendikasız çalışanlarında da temsiline ilişkin düzenleme getirilmeli” “-İşyeri temsilcisinin görevlerinin tanımlandığı ilgili maddeye işletme yönetimi ile ilgili bilgilerin işçilere duyurulması ve onlara danışılması gibi bir düzenlemenin eklenmesi”</p>

Kaynak: Yazar tarafından “Sosyal Diyalog, Örgütlenme Özgürlüğü ve Toplu Sözleşme Hakkında İlişkin ILO ve AB Standartlarına Uyum Değerlendirmesi ve Öneriler” raporu, AB İlerleme Raporları, ILO Uzmanlar Komitesi Raporları ve ilgili kanunlardan derlenerek oluşturulmuştur.

Sosyal diyalog AB ve ILO'nun insani iş ve çalışma ortamı gayesini sağlamasındaki en önemli araçlarından bir tanesidir. Kavrama verilen bu önem onu düzenleyen norm ve müktesebata da yansımış sosyal diyalogun etkin ve aktif kullanımı bu yazılı materyal ile teminat altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu müktesebata ülkemizin uyumu veya vermiş olduğu teminatları yerine getirmesi tartışmalıdır. Bu hususta:

- “Avrupa İş Konseyi'nin Kurulması ve Çalışanlara Bilgi Verilmesi ve Danışılmasına Dair 22 Eylül 1994 tarih ve 94/45/EC sayılı Konsey Direktifi (Avrupa İş Konseyleri)”
- “Avrupa Şirketlerinde Çalışanların Yönetime Katılımına Dair 8 Ekim 2001 tarih ve 2001/86/EC sayılı Konsey Direktifi”
- “İşletmelerde Çalışanların Bilgilendirilmesi ve Danışma Sürecinin İşletilmesine Dair 11 Mart 2002 tarih ve 2002/14/EC sayılı Konsey Direktifi”
- “Avrupa Şirketi Kanunu'na İlişkin 8 Ekim 2001 tarih ve 2157/2001 sayılı Konsey Tüzüğü”
- “Avrupa Kooperatif Şirketi Kanunu'na İlişkin 22 Temmuz 2003 tarih ve 1435/2003 sayılı Konsey Tüzüğü”
- “Avrupa Kooperatif Şirketi Kanunu'nu Çalışanların Katılımına İlişkin Olarak Tamamlayan 22 Temmuz 2003 tarih ve 2003/72/EC sayılı Konsey Direktiflerine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmadığı, belirtilen müktesebatın ülkemizde karşılığı olmadığı tespit edilmiştir. Etkin ve verimli bir sosyal diyalog mekanizmasına kavuşulması hususunda belirli bir büyüklüğe ulaşmış tüm işletmelerde bilgilendirme ve danışma mekanizmasının oluşturulmasını öngören 2002/14/EC sayılı Yönerge daha da önem kazanmaktadır.”

Ülkemiz çalışma hayatında sosyal barışın tam manası ile sağlanması sürecinde yukarıda tespit edilen eksikliklerin giderilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. AB üyelik sürecinde sosyal politikaların uyumu açısından en çok eleştiri alan uygulama alanının iyileştirilmesi Türkiye'nin gerek çalışma hayatında refahın artırılması gerekse müktesebat uyumunu gerçekleştirmesi açısından çift fayda sağlayacaktır.

6. KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ VE AYRIMCILIĞA KARŞI MÜCADELE AÇISINDAN UYUM

AB mevzuatı; “sektör veya faaliyet alanı ne olursa olsun tüm işlere, pozisyonlara ve mesleki hiyerarşinin tüm basamaklarına ulaşmada cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasını” öngörmektedir.

Türk mevzuatı, AB'nin istihdama giriş, mesleki eğitim, yükselme ve çalışma koşullarında kadın ve erkeklere eşit muamele yapılmasına ilişkin direktif ile uyum içindedir. 1982 Anayasası bu konularda çeşitli eşitlikçi düzenlemeler yapmış; 10.madde “...kanun önünde eşitliği”, 55. madde “çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret almalarını”, 70.madde “her Türk vatandaşının kamu hizmetlerine girme hakkına sahip olduğunu, hizmete alınma konusunda hizmetin gerektirdiği niteliklerin dışında başka bir ayırımı yapılamayacağını” güvence altına almıştır. Bunu destekler şekilde 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi sosyal bakımdan korunması gereken kişilere yönelik pozitif ayrımcılığa Anayasal dayanak sağlanmıştır.

Anayasadaki bu hükümler kamu sektörünü kapsadığından, yapılacak bir düzenleme ile Anayasa'nın 70. maddesinin özel sektörü de içine alacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir. 22 Mayıs 2004 tarihinde Anayasa değişikliği paketinin 1.maddesi ile, “kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliği uygulamaya geçirilmesinde gerekli önlemleri alma sorumluluğuna sahip olduğunu” düzenleyerek, kadın erkek eşitliğini Anayasal güvenceye kavuşturmuştur. Bu konuyla ilgili olarak, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında 5251 sayılı Kanunun, 6 Kasım 2004 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle kurumsal bir yapı ortaya

çıkıştır. Öte yandan, Türkiye'nin ILO'nun 100 Sayılı Eşit Değerdeki İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Hakkında" ki sözleşmeyi 1966 tarihinde onaylamış ve diğer iş yasaları ve yönetmeliklerini bu sözleşmeye uydurmuş olması AB ile uyum açısından önemli bir aşama kaydetmesini sağlamıştır.

Diğer uyumlu konularda da olduğu gibi, bu konuda da uygulama sorunları bulunmaktadır. Uygulamada kadın çalışması daha çok yardımcı işler, ikincil ya da yedek görevlerde kadınların istihdam edildikleri görülmektedir.

Uygulamadaki eşitsizliklerin en önemli nedenlerinden birisini de AB'deki "cinsiyete dayalı ayırmacılık hallerinde kanıt yükümlülüğüne ilişkin 97/80/EC Sayılı Yönergeye karşılık gelen bir düzenlemenin mevzuatımızda bulunmamasıdır. İş Yasası ile bu konuda bir adım atılmış; Feshin geçerli bir nedene dayandırılmasının (iş güvencesi) düzenlendiği 18/d hükmü, cinsiyete dayalı bir gerekçenin "geçerli neden olarak" ileri sürülemeyeceğini düzenlemiş ve 20.madde de feshin geçerliliğinin ispatını işveren yüklemiştir (4857 Sayılı İş Kanunu Md.18, 20). Ne var ki, cinsiyete dayalı ayırmacılık halindeki kanıt yükümlülüğüne ilişkin bu düzenleme yalnızca işten çıkarma konusundadır. Diğer uygulamalar için de genişletilmesi gerekmektedir.

Türk mevzuatı AB mevzuatı gibi "eşit işe eşit ücret" ilkesini kabul etmiş olmakla birlikte, uygulamada Türkiye'de bu konuda önemli farklılıklara rastlanmaktadır. Bunun temel nedeni ise, Türkiye'de "işlerin eşit iş olup olmadığının" tespit edilmesini sağlayan "iş değerlendirmesi" yapan bağımsız bir birimin bulunmamasıdır. Böylece, Türkiye'de işveren kolaylıkla işlerin değeri ve işçilerin verimi konusunda çok rahatlıkla subjektif değerlendirmeler yaparak kadın ve erkekler arasında ayırmacılık yapabilmektedir. Yine iş kanunu istisnası olarak kabul edilerek sosyal korumanın şemsiyesinin dışına itilmiş "ev hizmetleri" çalışanları, sektörün yoğunlukla kadın istihdamından meydana geldiği düşünüldüğünde önemli bir eşitsizlik ve sosyal dışlanma meydana getirmektedir.

AB'de hamile ve yeni doğum yapmış kadınlar hiçbir şekilde sağlık ve güvenlik açısından riskli işlerde çalıştırılmazken, Türkiye hamile ve yeni doğum yapmış kadınlara özgü bu konuda bir düzenleme yapılmamış, genel olarak tüm kadınlara yönelik olarak bazı düzenlemelerle yetinilmiştir. AB'de kadınlar hamilelik sırasında ve ulusal mevzuatlarda, doğumu izleyen belli bir dönemde gece çalıştırılmamakta, gündüz çalışmaları da mümkün değilse izinli sayılmaktadır. Türkiye'de ise yalnızca yeni doğum yapmış kadınlar için böyle bir düzenleme yapılmış, hamile kadınların gece çalıştırılmaması için doktor raporunun isteneceği düzenlenmiştir. İş Kanunundaki amir hüküm çerçevesinde çıkartılan ve AB direktifine de uygun olarak çıkartılan "Gebe ve Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartları ile Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair" yönetmelik 14.07.2004 tarihinde yürürlüğe girmiş ve ücretli doğum izni 16 haftaya çıkarılmıştır. Ancak kamu çalışanlarına 6111 sayılı mevzuat ile tanınan birtakım haklardan iş sözleşmesi ile çalışanların faydalanmaması bir diğer eşitsizliği ortaya koymaktadır.

AB ile uyumsuz alanlardan birisini de 96/34/EC sayılı Ebeveyn İzni Konusundaki Çerçeve Antlaşma Hakkındaki AB Direktifinde yer alan "ebeveyn izni" ve "acil durumlarda izin" konusu oluşturmaktadır. AB'de çalışan anne ve babalar yeni doğan ve evlat edinilen bebeğe bakmak için, çocuk 8 yaşına gelene kadar hem anne hem de baba için (ebeveyn) 3'er aylık izin hakları vardır. AB'de yine, hastalık ya da kaza durumlarında, anne veya baba "acil ailevi durum" izninden de yararlanabilmektedir. Türkiye'de iş mevzuatlarında bu konuda bir düzenleme bulunmaması, Çalışma Bakanlığı bu konuda bir uyum çalışması içinde bulunmaktadır.

Diğer taraftan, mülga 1475 Sayılı İş Yasasını halen yürürlükte olan 14.maddesi, kıdem tazminatını düzenlemekte, burada kıdem tazminatına hak kazanma konusunda "kadın işçinin evlendikten sonra bir yıl içinde kendi isteği ile işten ayrılması halinde kıdem tazminatı almaya hak kazanacağına güvence altına alınması" kadınlar lehine bir düzenleme gibi gözükmeye karşın, kadının evlenmesinden sonra aile baskısı ile işten ayrılması sonucunu doğurabilmesi bakımından bu hükmün ayırmacı bir nitelik taşıdığı görülmektedir (Murat, 2000: 74).

Tablo 5: Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliği ve Ayrımcılık Alanında Uyum Durumu, AB/ILO Eleştirileri ve İyileştirme Önerileri

AB/ILO Eleştirisi	Yürürlükteki Mevzuat	Önerilen Değişiklik
<p>Kadın İstihdamı ve Fırsat Eşitliği “-Kamuda çalışan ebeveynlerin kısmi süreli çalışmasına ilişkin bir mevzuat geliştirilmemiştir. Kadın istihdamını teşvik eden tüm ulusal politikaların temel unsuru olarak, aile yaşamı ile iş yaşamı arasında denge kurmak amacıyla ihtiyaç duyulan yasal ve kurumsal mekanizmalar hâlâ oluşturulmamıştır. Eşitsizliğin ve cinsiyet ayrımının başlıca kaynağı, Türk kadınlarının iş gücüne katılımının düşüklüğüdür (AB İlerleme Raporu 2019)” “-Kadın istihdamının desteklenmesi amacıyla çocuklar için evde bakım hizmetleri, artık ulusal bütçeden finanse edilmemektedir (AB İlerleme Raporu 2018)”</p>	<p>“657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, Md. 99” “4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 5, 18” “6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Md. 30” “T.C Anayasası, Md. 50”</p>	<p>“-Ulusal İstihdam Stratejisinde kadın istihdamının teşvikine yönelik devlet destekleri artırılmalı ve bölgesel gelişmişlik düzeyine göre düzenlenmeli” “-İş kanununda cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmış olmasına rağmen idari para cezası caydırıcılıktan uzaktır, ek olarak ilgili madde işe alım sürecindeki cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı bir düzenleme içermemektedir. İdari para cezaları artırılmalı, 5. Madde işe giriş aşamasındaki karşılaşılan ayrımcılığı da göz önüne alacak şekilde düzenlenmeli” “-İş güvencesinin kapsamı kadın işgücünün desteklenmesi adına genişletilmeli” “-Bakım hizmetlerine ilişkin kadının toplumsal rolü aşılmalı, işyerlerinde 6331 sayılı mevzuata göre oluşturulan kreşler tam manası ile hayata geçirilmeli” “-250’den fazla kadın çalışanın bulunduğu işyerlerinde zorunlu olan kreş uygulaması iş müfettişleri nezdinde teftiş edilmeli, 250 sayısı aşağı çekilmeli, kreş açmayan işletmeler için caydırıcı idari müteyyideler hayata geçirilmeli” “-Kadın istihdamının teşviki anayasada yer almalı”</p>
<p>Pozitif Ayrımcılık “-İşyerinde zorbalık ve cinsel taciz konusu, istihdamı ve düzgün çalışma koşullarını engelleyen muhtemel bir etken olarak her iki cinsiyet için de gözden geçirilmelidir (AB İlerleme Raporu 2014)”</p>	<p>“4857 Sayılı İş Kanunu, Md. 5” “6098 Sayılı Borçlar Kanunu, Md. 332, 417” “T.C Anayasası, Md. 50”</p>	<p>“-İş kanununda cinsel taciz ve cinsiyete bağlı ayrımcılığı tanımlaması yapılmalı” “-Borçlar kanununda cinsel taciz ve cinsiyete bağlı ayrımcılığı tanımlaması yapılmalı” “-Pozitif ayrımcılık anayasada yer almalı”</p>
<p>Toplumsal Cinsiyet “-Bakım yükümlülüklerinin kadın tarafından yerine getirilmesi gerektiğine ilişkin bakış açısı nedeniyle çocukların, yaşlı ve hasta kişilerin bakımına yönelik kurum ve hizmetlerin yetersiz kalmış olması, kadın istihdamını engellemeye devam etmektedir (AB İlerleme Raporu 2019)” “-Bakım yükümlülüklerinin kadın tarafından yerine getirilmesi gerektiğine ilişkin bakış açısı sorunlar teşkil etmektedir (AB İlerleme Raporu 2018)” “-Çalışan ebeveynlerin kısmi süreli çalışmasına ilişkin düzenleme kabul edilmiştir. Uzun süreli bakım da dâhil olmak üzere, çocukların, yaşlı ve hasta kişilerin bakımına yönelik kurum ve hizmetlerin yetersiz olması, bakım sorumluluğu konusunda toplumsal cinsiyet önyargıları nedeniyle, kadınların istihdamını engellemeye devam etmektedir (AB İlerleme Raporu 2016)” “-İş ve özel hayatın dengelenmesine yönelik mevzuat ve politikalarda toplumsal cinsiyet eşitliği dikkate alınmalıdır (AB İlerleme Raporu 2015)”</p>	<p>“T.C Anayasası, Md. 50” “4587 Sayılı İş Kanunu, Md. 4” “5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Md. 6” “4587 Sayılı İş Kanunu, Md. 63”</p>	<p>“-İlgili AB direktifleri gereğince ebeveyn izni uygulaması hayata geçirilmeli” “-Kadınların yoğun olarak çalıştığı bakım ve ev hizmetleri iş hukuku kapsamına alınmalı” “-Ev hizmetlerinde 10 günden az çalışanları içinde kısa vadeli sigorta primleri ödenmeli, prime esas kazanç alt sınırı devlet tarafından karşılanmalı” “-Annelerin çocuk sayısına göre çalışma süreleri yeniden gözden geçirilmeli, iş sosyal hayat dengesinin kurulması desteklenmeli” “-Bakım hizmetleri kamu otoritesi tarafından daha etkin bir şekilde desteklenmeli, profesyonel sosyal bakım çalışanları istihdamı teşvik edilmeli”</p>
<p>Sosyal Dışlanma “-Ev işlerinde çalışanların sosyal güvenlik kapsamında olmasına önem verilmesi gerekmektedir (İlerleme Raporu 2015)”</p>	<p>“5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, Md. 6”</p>	<p>“-Ev hizmetleri ve tarım işleri gibi meslek gruplarında çalışanların GSS’lerinin yanında kısa ve uzun vadeli sigorta primlerinin de devlet tarafından desteklenmesi” “-Tarım işleri için Türk Borçlar Kanunundan bağımsız bir mevzuat geliştirilmeli,”</p>

Kaynak: Yazar tarafından AB İlerleme Raporları, ILO Uzmanlar Komitesi Raporları ve ilgili kanunlardan derlenerek oluşturulmuştur.

Kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hususunda genel itibariyle AB ve ILO müktesebatına yakınlaşma olduğu söylenebilecektir. Mobing ve eşit davranma ilkesi bünyesinde çalışma ilişkilerinde ayrımcılığın önüne geçilmesi, kreş zorunluluğu gibi uygulamalarla iş-sosyal hayat dengesinin korunması doğrultusunda çalışılmaya devam edilmekte, kadın istihdamı UIS nezdinde ele alınarak kamu otoritesince desteklenmektedir. Ancak Türk mevzuatının bu alanda ciddi bir “tanımsızlık” sorunu çektiği anlaşılmaktadır. Cinsel istismar ve ayrımcılık gibi hususlarda tanımlama yapılmadığı, iş kanununun eşitliğe ilişkin maddesinin işe giriş sürecini kapsamadığı, iş güvencesi uygulamasının kadın yoğun sektörleri koruma altına almadığı, bakım hizmetleri ve tarım işlerinde çalışan kadınların sosyal güvenlik sistemi dışına itildiği görülmektedir. Kreş zorunluluğu gibi toplumsal cinsiyet algısını kıracak ve kadınların istihdama katılımını teşvik edecek uygulamalar zorunluluk kıstaslarının yüksekliği ve denetimsizlik veya yaptırıcı müeyyide olmaması sebebiyle tam anlamı ile hayata geçirilememektedir.

Genel itibariyle ülkemizin kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılığa karşı: mücadelede yakınlaşma gösterdiği veya uyumlu olduğu müktesebat şu şekilde verilebilecektir:

- “Kadın ve Erkekler Eşit Ücret İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Üye Ülke Yasalarının Yakınlaştırılması Konusunda 75/117/EEC sayılı Konsey Direktifi,”
- “İşe Alınma, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkek İçin Eşit Muamele İlkesinin Yürürlüğe Konulmasına Dair 76/207/EEC sayılı Konsey Direktifi ile Aynı Direktifi Değiştiren 2002/73/EEC sayılı Konsey Direktifi,”
- “Cinsiyet Temelinde Ayrımcılık Davalarında İspat Yüküne Dair 97/80 sayılı Konsey Direktifi,”
- “Hamile, Loğusa ve Emziren Kadın Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirmeyi Teşvik Eden Önlemlerin Getirilmesine İlişkin 92/85/EEC sayılı Konsey Direktifi,”
- “Sosyal Güvenlik Konularında Kadın ve Erkek İçin Eşit Muamele İlkesinin Tedricen Yürürlüğe Konulmasına Dair 79/7/EEC sayılı Konsey Direktifi,”
- “Özel Sosyal Güvenlik Planlarında Kadın ve Erkek İçin Eşit Muamele İlkesinin Yürürlüğe Konulmasına Dair 86/378/EEC sayılı Konsey Direktifi ile söz konusu Direktifi Değiştiren 96/97/EEC sayılı Konsey Direktifi,”
- “Tarım Sektörü Dâhil Serbest Çalışan Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına ve Serbest Çalışan Kadınların Hamilelik ve Doğum Hallerinde Korunmasına Dair 86/613/EEC sayılı Konsey Direktifi,”
- “İrk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konulmasına İlişkin 2000/43/EC sayılı Konsey Direktifi,”
- “İstihdamda ve İşte Eşit Muamele İçin Genel Çerçeve Oluşturan 2000/78/EEC sayılı Konsey Direktifi.”

Bununla birlikte UNICE, CEEP ve ETUC Tarafından Akdolunan Ebeveyn İzni Çerçeve Sözleşmesine Dair 96/34/EEC Sayılı Konsey Direktifi hakkında bir uyum veya mevzuat yakınlaşmasından söz edilemeyecektir.

7. İSTİHDAM STRATEJİLERİ AÇISINDAN UYUM

Ülkelerin AB’ye uyum sürecinde kullandığı araçlardan bir tanesi istihdam stratejileridir. Ulusal anlamda istihdamın standartlarının yükseltilmesi ve planlı bir şekilde yürütülmesi amacıyla ülkelerin bu alandaki mevcut durumları ve gelecek projeksiyonlarının derlendiği belgeler çalışma kapsamında incelenen bir diğer alan olmuştur.

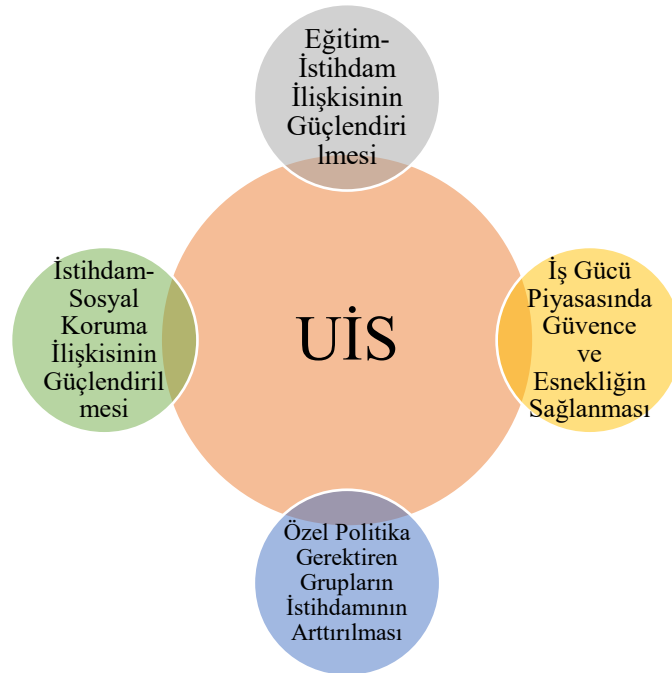
AB, aday ülkelerden uyum sürecinde öncelikle olarak “istihdam durum raporu” hazırlamaları istenmektedir. Bunu takiben, “ortak değerlendirme belgesi (JAP)” hazırlanarak istihdam açısından

öncelikli alanların ve bu alanlar için ortaya konulacak teşvik ve desteklerin belirlenmesi sağlanacaktır.

Türkiye'nin AB istihdam Stratejileri bağlamında yapması gereken önemli noktalar bulunmaktadır. Bunlar;

- İstihdam Raporunun Hazırlanması: Türkiye, AB İstihdam Stratejisi'ne uyumun ilk adımı olan İstihdam Durum Raporu'nu hazırlamıştır.
- Ortak Değerlendirme Raporu'nun Hazırlanması: Aday ülkelerin istihdam konusundaki önceliklerinin ve izlenecek politikaların belirlenmesini amaçlayan Ortak Değerlendirme Belgesi'nin hazırlık çalışmaları ise AB Komisyonu ve Türk uzmanlar tarafından sürdürülmektedir.
- İlerleme Raporu: Ortak Değerlendirme Belgesi'nde antlaşma sağlanan ortak hedeflere ulaşmada kaydedilen ilerlemeleri anlatan ve her yıl hazırlanacak olan İlerleme Raporu'dur.
- AB istihdam Programına Katılım ve Avrupa Sosyal Fonu'na Hazırlık: Son aşama ise, Türkiye'nin Birlik istihdam programlarına tamamen katılması ve Avrupa Sosyal Fonu'na hazırlık çalışmalarının tamamlanması gerçekleşecektir.

Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen ilerleme raporlarında ulusal bir istihdam politikası oluşturulması önerisi 2009 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının (ÇSGB) "Ulusal İstihdam Stratejisi" hazırlık çalışmalarına başlaması ile karşılık bulmuştur. Hazırlanan söz konusu belge (2012-2023 UİS Taslağı) sosyal taraflara 2012 yılında sunulmuştur. Taslakta, strateji dört temel politika eksenine oturtulmuştur: Eğitim-istihdam ilişkisi, esnekleşme, özel politika gerektiren grupların istihdamı ve sosyal koruma-istihdam ilişkisi. Ancak, bu taslağın hazırlanma aşamasında ve sonrasında sosyal tarafların görüşlerinin yeterince göz önünde bulundurulmadığı, taslağın esnekleşme üzerine kurulduğu hususları eleştirilen konular olmuştur. UİS 2014'de ve Resmî Gazetede yayımlanmış ve uygulanması için bakanlığın bünyesinde yapılar oluşturulmuştur. İstihdam stratejisinde ülkemizin istihdam alanındaki temel sorunlarını içerecek şekilde hedefler yer almıştır. Bu stratejinin yayımlanması Türkiye'nin Avrupa İstihdam Stratejilerine uyumu açısından önemli bir basamak teşkil ettiği ifade edilmektedir. Ancak Avrupa İstihdam stratejisine uyum anlamında sağlayacağı katkılar UİS'nin uygulanmasında gösterilecek kararlılık ve başarı neticesinde değerlendirilebilecektir (Özen, 2015: 101).

Şekil 1: UİS'nin Temel Politika Eksenleri

Kaynak: Yazar tarafından T.C. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) faydalanılarak oluşturulmuştur.

Sosyal diyalog mekanizmasının etkin bir şekilde kullanılmaması ve strateji ile ülke istihdam rakamları için konulan hedeflerin gerçekçi olmaması gibi eleştirilerin yanında söz konusu belge ile ülkemizin AB sosyal politika dizinine uyum konusunda önemli bir adım attığı söylenebilecektir.

8. SOSYAL KORUMA AÇISINDAN UYUM

Sosyal katılım ve sosyal koruma alanında AB Müktesebatı olmadığından Türk mevzuatının Birlik müktesebatı ile uyumlaştırılması gerekliliği söz konusu değildir. AB’de bu konuda ikincil hukuk kaynakları anlamında (yönergeler çıkarılması) bir müktesebat bulunmamakla birlikte politikalar aracılığı ile sosyal katılım ve dışlanma önemli bir sosyal politika alanı olarak göze çarpmaktadır.

Türkiye’nin bu alanda yapması gerekenler ilerleme raporlarında belirtilerek hedefler gösterilmektedir. Genel itibariyle bu hedefler aşağıdaki gibi verilebilecektir:

- “Yoksulluğun azaltılmasına yönelik bir politika çerçeve yoktur. Sosyal koruma harcamaları, 2017’de GSYH’nin %12,3’üne tekabül etmiştir.”
- “Ayrımcılık karşıtı mevzuatın sınırlı uygulaması, işyerlerindeki fiziki altyapı yetersizlikleri ve düşük maliyetli iş terapisi hizmetlerinin olmaması nedeniyle engelli kişilerin Türk ekonomisine ve toplumuna katılımı sorun teşkil etmeye devam etmektedir.”
- “Savunmasız kimseler için kurumsal bakımdan toplum temelli bakıma geçiş konusunda çok az ilerleme kaydedilmiştir.”
- “AB hedefleri de dikkate alınarak, sosyal katılım konusunda ulusal entegre bir politika geliştirilmelidir.”
- “Sosyal koruma sisteminin yoksulluğu azaltmadaki rolü hala son derece sınırlıdır.”
- “Sosyal katılımı geliştirmeye yönelik mevcut yapılar kopuk ve faaliyetler arasındaki koordinasyon yetersizdir; bütünleşmiş bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.”
- “Sosyal koruma konusunda, sosyal güvenlik sistemi reformuna yönelik çabalar sürdürülmelidir.”
- “Sosyal koruma sağlamlaştırılmalı ve sosyal güvenlik ağı kuvvetlendirilmelidir.”
- “Sosyal katılım konusunda bir ulusal strateji hazırlanmalıdır.”
- “Sağlık alanında nüfusun daha büyük bir kesiminin kapsam içine alınması ve hizmete erişimde eşitlik sağlanması için daha fazla çaba gereklidir.”
- “Sağlık hizmetlerinin arzında bölgeler arası eşitsizliklerin ele alınması öncelikli bir konudur.”

Ancak belirtilmelidir ki Avrupa Sosyal Şartında yer alan “Çocukların ve Gençlerin Korunma Hakkı” başlıklı 7. maddesini, “Anne ve Çocukların Sosyal ve Ekonomik Olarak Korunma Hakkı” başlıklı 17. “Bedensel ya da Zihinsel Özürlülerin Mesleki Eğitim, Rehabilitasyon ve Topluma Yeniden İntibak Hakkı” başlıklı 15. maddesini ve “Çalışan Kadınların Analık Halinde Korunması” na yönelik 8. maddesinin gereklilikleri hakkında daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu maddelerin tam anlamı ile gerçekleştirilmesinin ülkemizdeki sosyal koruma şemsiyesinin etkinliğini arttıracığı düşünülmektedir.

9. SONUÇ

Avrupa Birliğine üyelik süreci Türkiye açısından yarım asrı geçen bir geçmişe sahiptir. Bazı dönemlerde politik, çelişkili ve tartışmalı sebeplerle aksayan süreç ülkemiz açısından “uzun ince bir yol” şeklinde metaforlaştırılabilecektir. Birliğin üyeleri açısından bakıldığında hiçbir ülkenin bu denli uzun bir üyelik veya “uyum” süreci yaşamadığı; çoğu ülkenin ortalama on yıl içerisinde anılan süreci tamamlayarak tam üyeliklerini sağladıkları görülmektedir. Bu noktada ülkemizi ve toplumumuzu şekillendiren sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel değerlerin Avrupa toplumlarından farklı olması, Türk siyasi tarihinin darbelerle lekelenen geçmişi, ilerleme raporlarındaki bir takım haksız eleştiriler

ve Türkiye'nin özellikle AB Dönem Başkanlığı hususundaki haklı kırmızıçizgileri gibi sebepler tam üyelik sürecini uzatmaya devam etmektedir.

COVID-19 salgını ve akabinde meydana gelen “*Brexit*” olayı ile birlikte birliğin geçerliliği ve gerekliliği tüm dünyada ve Türkiye’de tekrar tartışmaya açılmıştır. Avrupa Birliğinin toplumsal ve ekonomik açıdan salgın sürecinde derin yaralar alması bununla birlikte İngiltere’nin gerçekleştirdiği halk oylaması ile birlikten ayrılması bu tartışmaların temel noktasında yer almaktadır. Birlikten ayrılma sinyalleri başta İtalya olmak üzere bazı diğer birlik ülkelerinde de ciddi denilebilecek bir kamuoyu desteğine sahiptir. Tüm bu güncel gelişme ve tartışmaların yanında Avrupa Birliğine üye olmanın veya üyelik sürecinin ülkemize yansımaları/etkileri çok yönlü olarak etki göstermektedir.

Gerçekleştirilen çalışma ile Türkiye’nin AB sosyal politikasına uyumu anlamında özellikle 2000’li yıllardan sonra önemli bir yol kat ettiği söylenebilecektir. 2000’li yıllar ile birlikte AB müktesebatı ILO sözleşmeleri nezdinde hazırlanarak yürürlüğe konulan 4857 sayılı İş Kanunu, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve 6356 Sayılı, 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunlarında sağlanan sosyal korumanın çerçevesinin genişlemesi, iş kazaları ve meslek hastalıklarında “*ödemekten önlemeye*” dönüşen bakış açısı, sağlık hizmetlerinin sunulmasında ve diğer sosyal güvenliğe ilişkin uygulamalarda tek çatı altında birleştirilen sistem gibi gelişmeler ortaya atılan tezi destekler niteliktedir. Bu minvalde çalışma ile Türkiye’nin AB sosyal politikasında kat ettiği yol ve ulaştığı nokta şu şekilde verilebilecektir:

- Sendikal hak ve özgürlükler babında 2000’li yıllara göre önemli bir yol kat edildiği ancak kamu çalışanlarının iş mücadelesi anlamında karşılaştıkları yasal engellerin bu gelişimi gölgelediği,
- İş hukuku alanındaki uluslararası normların mevzuatına uyarlaması hakkında gayretli ancak bir yerden de temkinli olduğu; uluslararası normların hep geriden takip edildiği ancak birçok AB iyi uygulamasına Türk çalışma hayatına kazandırıldığı iş hukuku anlamında AB müktesebatından çok geri kalınmadığı,
- İş sağlığı ve güvenliği alanında AB’nin en kapsamlı müktesebatından bir tanesine kavuşulduğu özellikle kapsam anlamında oldukça güçlü bir kanun ortaya çıkartıldığı görülmektedir. Benimsenen pro-aktif yaklaşım ile birlikte önleme ediminin ön plana çıkartılması bazı kanun maddelerinin henüz uygulamaya konulmaması ile gölgelendiği,
- AB üyelik sürecinde sosyal politikaların uyumu açısından en çok eleştiri alan uygulama alanı olan sosyal diyalogda ise özellikle “*Avrupa İş Konseyi*” ve diğer konsey/komisyonların direktiflerine verilen taahhütlerin yerine getirilmesi gerektiği,
- Kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılıkla mücadele hususunda genel itibarıyla AB ve ILO müktesebatına yakınlaşma olduğu mobing ve eşit davranma ilkesi bünyesinde çalışma ilişkilerinde ayrımcılığın önüne geçilmesi, kreş zorunluluğu gibi uygulamalarla iş-sosyal hayat dengesinin korunması doğrultusunda çalışılmaya devam edildiği, kadın istihdamı UİS nezdinde ele alınarak kamu otoritesince desteklendiği olumlu olmakla birlikte; Türk mevzuatının bu alanda ciddi bir “tanımsızlık” sorunu çektiği,
- Ulusal istihdam stratejisi anlamında konulan hedeflerin belirlenmesinde sosyal diyaloga daha etkin bir şekilde başvurulması ve sosyal koruma anlamında özellikle çalışan ve çocuklu kadınların üzerindeki sosyal koruma şemsiyesinin genişletilmesinin faydalı olacağı kanısına ulaşılmıştır.

Üyelik sürecinde faydalanılan ve birlik tarafından sağlanan maddi fon, destek ve hibelerin yanında Avrupa Birliğine üyelik sürecinin Türkiye’ye en önemli katkısı özellikle sosyal politika ve sosyal politika uygulamalarını geliştirmeye teşvik etmesi olarak verilebilecektir. Sosyal politika olarak tarif edilen ve fertlere asgari düzeyde ulaşılabilir bir refah düzeyi sunmayı amaçlayan anlayış kıta Avrupa’sında ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği üyeliğe aday olan tüm ülkelerden diğer şartlara ek olarak sosyal politikaya ilişkin düzenleme ve mevzuatlarını birlik müktesebatı ile uyumlaştırma şartı

koşmaktadır. Bu noktada Türkiye özellikle 2000’li yıllardan sonra çalışma hayatını ve sosyal düzeni şekillendiren kanunlarını birliğin direktif ve ilerleme raporlarını dikkate alarak yürürlüğe koymaya başlamıştır. Çalışma kapsamında özellikle iş hukuku, toplu iş hukuku ve iş sağlığı ve güvenliği alanlarında anılan hususlar dikkate alınarak hazırlanan mevzuatların kapsayıcılık ve sağladığı sosyal koruma açısından oldukça başarılı olduğu söylenebileceken; özellikle sosyal barışın temini olarak gösterilebilecek sosyal diyalog alanında ise daha ileri iyileştirmelere ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- 1982 Anayasası. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>. (E.T.: 15.09.2021)
- 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2821.pdf>. (E.T.: 15.09.2021)
- 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2822.pdf> (E.T.: 15.09.2021)
- 4688 Sayılı Kamu Personeli Sendikaları Yasası. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4688.pdf>. (E.T.: 16.09.2021)
- 4857 Sayılı İş Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>. E.T., 15.09.2021
- 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf>. (E.T.: 16.09.2021)
- 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.pdf>. (E.T.: 15.09.2021)
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu., <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>. (E.T.: 16.09.2021)
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2011, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2012, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2013, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2014, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2015, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2016, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2018, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Türkiye İlerleme Raporu 2019, (https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, E.T.: 11.11.2019).
- Baycık, G. (2019). *Sosyal diyalog, örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkına ilişkin ILO ve AB standartlarına uyum değerlendirmesi ve öneriler*. ILO Yayınları.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2015). *Ulusal istihdam stratejisi: 2014-2023*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Yayınları
- Çelik, A. (2006). *AB sosyal politikası*. Kitap Yayınevi.
- Gürbüz, T. (2014). *6356 sayılı sendikalar ve toplu iş sözleşmesi kanunu'nun Avrupa Birliği ve uluslararası çalışma örgütü normları bakımından değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. Ankara.

- ILO, Application of International Labour Standards 2016.
(<https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/>, E.T.: 10.11.2019)
- ILO, Application of International Labour Standards 2017,
(<https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/>, E.T.: 10.11.2019)
- ILO, Application of International Labour Standards 2018,
(<https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/>, E.T.: 10.11.2019)
- ILO, Application of International Labour Standards 2019,
(<https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/>, E.T.: 10.11.2019)
- İren, E. (2008). *Avrupa Birliği iş hukuku yönergeleri karşısında 4857 sayılı iş kanununun durumu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kasapoğlu, M.M. ve Öçal, M. (2019). Türkiye’de sosyal diyalog ve sosyal diyalogun uygulama mekanizmaları. A. Korkmaz ve G. Korkut (Ed.), *Güncel sosyal politika tartışmaları içinde* (s. 103-133). Detay Yayıncılık.
- Kaya, P.A. (2013). Uluslararası Normlar Bağlamında Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nun Değerlendirilmesi. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu (Beşinci) Bildiriler*, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 131-155.
- Kayagil, M.E. (2015). Türkiye-AB Müzakere Sürecinde Sosyal Politikada Yaşanan Gelişmeler. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2), 34-58.
- Koçak, O. ve Koray, N. (2018). İş sağlığı ve güvenliği konusunda Avrupa Birliği uygulamaları ve Türkiye’ye yansımaları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1779-1811.
- Korkmaz, A. ve Avsallı, H. (2012). Çalışma hayatında yeni bir dönem: 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği yasası. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 153-167.
- Murat, S. (2000). Bütünleşme sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği’nin karşılaştırmalı sosyal yapısı. Filiz Kitabevi.
- Orhan, S. (2018). Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği mevzuatının oluşumunda ILO ve AB normlarının etkisi. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 4(7), 87-98.
- Ovacıllı, S. ve Pekiner, T. (2014). Avrupa Birliğinde İş Sağlığı ve Güvenliği. F. Aydın (Ed.). *Avrupa birliğinde iş sağlığı ve güvenliği içinde* (s.78-121). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları.
- Öçal, M. ve Çiçek, Ö. (2016). Türkiye ve Avrupa Birliğinde iş kazası verilerinin karşılaştırmalı analizi. *Emek ve Toplum Dergisi*, 6(6), 616-637.
- Yazıcı, A.M. (2016), Avrupa Birliği'nin sosyal politikasının gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği sosyal politikasına uyumu. *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 1(44), 1-24.

Dijital Emtia Olarak Bitcoin'e Yatırım Portföyünde Yer Verilmeli mi?: Bitcoin'in Altın, Gümüş ve Petrol Fiyatları ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

◆◆◆ Should Bitcoin Be Included in The Investment Portfolio as A Digital Commodity?: A Study on The Relationship of Bitcoin with The Prices of Gold, Silver and Oil

Esengül SALİHOĞLU*
Abdullah GÖV**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.970269>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
12.07.2021

Kabul Tarihi:
28.10.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Bu çalışmada, çoklu yapısal kırılmalar altında, Bitcoin ile ticari emtialar olarak nitelenen altın, gümüş ve ham petrol fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Böylece dijital bir emtia olarak Bitcoin'in alternatif bir yatırım aracı olup olamayacağı araştırılmıştır. Ampirik analizin ilk aşamasında, serilerin durağanlık düzeyleri geleneksel birim kök testleri ve Carrion-i-Silvestre vd.'nin (2009) m yapısal kırılmalı birim kök testi ile sınanmıştır. İkinci aşamada Maki (2012) eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Bitcoin ve analize konu edilen ticari emtia fiyatları arasında yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü aşamada uzun dönem katsayılarının tahminleri için Dinamik En Küçük Kareler Yöntem (DOLS) tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre altın fiyatlarının Bitcoin fiyatlarını pozitif yönde etkilediği, gümüş ve ham petrolün ise Bitcoin fiyatlarını uzun dönemde negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Son aşamada yapılan nedensellik analizi sonuçlarına göre altından Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bitcoin ile petrol ve gümüş fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, dijital emtia, yatırım portföyü, yapısal kırılma, eşbütünleşme.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
12.07.2021

Accepted:
28.10.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

In this study, the long-run relationship between Bitcoin and commercial commodities as gold, silver, and crude oil prices is examined under multiple structural breaks. The study investigates whether Bitcoin as a digital commodity can be an alternative investment tool in investment portfolios or not. In the first stage of the empirical analysis, the stationarity levels of the series were tested with traditional unit root tests and Carrion-i-Silvestre et al.'s (2009) m structural breaks unit root test. In the second stage, Maki (2012) cointegration test was applied. The results of the analysis show that there is a cointegration relationship between Bitcoin and the commercial commodity prices under structural break. In the third stage, the Dynamic Least Squares Method (DOLS) estimator was used to investigate the long-term coefficients. The results of the study indicate that in the long term, gold prices affect Bitcoin prices positively, while silver and crude oil affect it negatively. According to the results of the causality analysis made in the last stage, we determined a causality relationship from gold to Bitcoin. It is not found a causal relationship between Bitcoin and oil and silver prices.

Keywords: Bitcoin, digital commodity, investment portfolio, structural break, cointegration.

Atıf/ to Cite (APA): Salihoglu, E. ve Gov, A. (2021). Dijital emtia olarak Bitcoin'e yatırım portföyünde yer verilmeli mi?: Bitcoin'in altın, gümüş ve petrol fiyatları ile ilişkisi üzerine bir inceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 538-554

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, esalihoglu@cumhuriyet.edu.tr

** ORCID Dr., İnönü Üniversitesi, abduallah.gov@inonu.edu.tr

Extended Abstract

Research Purpose:

In this study, the relationship between Bitcoin prices and commercial commodities, as gold, silver, and crude oil prices under multiple structural breaks is examined. The study investigates whether Bitcoin as a digital commodity can be an alternative investment tool in investment portfolios or not.

Design/methodology/approach:

Bitcoin, gold, silver and crude oil prices in US Dollars representing commercial commodities are examined under structural breaks and analyzed using weekly data for the period between 18.07.2010 and 25.01.2021. The data used in the analysis were obtained from www.investing.com. In the first stage of the empirical analysis, the stationarity levels of the series were tested with Augmented Dickey-Fuller (1979, 1981) (ADF) and Phillips-Perron (1988) (PP) traditional unit root tests and Carrion-i-Silvestre et al.'s (2009) *m* structural-breaks unit root test. In the second stage, Maki (2012) cointegration test was applied. In the third stage, the Dynamic Least Squares Method (DOLS) estimator was used to estimate the long-term coefficients. In the last stage, the Granger causality (1969) test was used to investigate the causality relationship between the variables.

Findings:

According to the unit root tests results, the variables became stationary at their first difference. The results of the cointegration analysis show that there is a cointegration relationship between Bitcoin and the commercial commodity prices. According to DOLS method estimation findings, oil and silver prices have a negative effect on bitcoin prices, while gold prices have a positive effect in the long run. According to the results of the causality analysis, a causality relationship from gold to Bitcoin is determined. However, it is not found a causal relationship between Bitcoin and oil and silver prices.

Originality/Value/Conclusion:

In the article, which is shaped on the basis of Bitcoin as an alternative investment tool to be included in the portfolio, the relationship between the price of Bitcoin and the prices of gold, silver, and oil as traditional investment instruments is examined. The main aim of the article is to provide a better understanding of the direction and level of price activity of Bitcoin as a global asset and its relations with traditional investment instruments. The article contributes to the literature by questioning the usability of Bitcoin, which is a digital commodity, as an alternative investment tool in hedging and diversification strategy. The results of the analysis show that Bitcoin can be included in the investment portfolio as an alternative investment tool. However, it should be considered that Bitcoin does not show behaviour in the same way as other commercial commodities, and the extreme fluctuation in its prices is caused by demand shocks. The article contributed to the literature by questioning the usability of Bitcoin as an alternative commodity in the financial portfolio. Nevertheless, considering the extreme price fluctuations caused by demand shocks and legal obstacles, it is not possible for Bitcoin to function as an investment tool as a safe haven.

1. GİRİŞ

Nakamoto (2008) adıyla Kasım 2008’de “Bitcoin: Uçtan Uca Elektronik Nakit Sistemi” adlı makale yayınlanmış; yaklaşık 1 yıl sonra da Ocak 2009’da merkezi yapılara alternatif bir ödeme aracı olarak Bitcoin piyasaya sürülmüştür. Bitcoin teknolojik yeniliklerle birlikte doğmuştur. Ardında yatan blokzincir teknolojisi internetten sonraki en büyük dijital devrim olarak kabul edilmektedir. Bitcoin ve blokzincir teknolojisi kendisinden önceki kriptoloji, mühendislik, matematik başta olmak üzere çeşitli bilim alanlarındaki buluşların birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Salihoğlu, 2019: 41). Bu bağlamda bitcoin ekosistemi eşdüğümler arası ağ (P2P), data kopyalarının tüm katılımcılara dağıtımını sağlayan (dağıtık defter-i kebir) merkeziyetsiz bir yapı, ademi merkeziyetçi konsensüs mekanizmaları, elektronik nakit sağlama işlevlerini bünyesinde barındırmaktadır (Bashir, 2017: 53). Bitcoin dijital bir paradır. Fiziksel bir para değildir ve içsel bir değeri bulunmamaktadır. Üretimi ve değişimi sanal ortamlarda gerçekleşir. Üretilmesi sistemde ileri matematik bilgisi ile çözülebilecek şifreleri çözebilen ve altın karmayı (gold hash) ortaya çıkarabilen madencinin Bitcoin ödülü kazanmasıyla gerçekleşir (Aksoy, 2018: 26).

Yeni Bitcoinlerin üretimi madencilik süreci sayesinde gerçekleşmektedir. Bitcoin arzı 21 milyon adete ulaştığında sona erecektir. 2021 yılının ilk yarısında dolaşımdaki Bitcoin arzı 18.7 milyon adeti aşmıştır (Coinmarketcap, 2021). Bitcoin arzını sağlayanlar daha önce Bitcoin satın alıp portföylerinde tutanlar ile toplam Bitcoinlerin sayısı 21 milyon adete ulaşana kadar üretime devam edecek olan madencilerden oluşmaktadır. Arzının sınırlı olması nedeniyle Bitcoin “deflasyonist” bir görünüm sergilemektedir (Yermack, 2013: 17; Corbet vd., 2017: 61). Bu bağlamda ekonomide yaşanacak büyümeyle bağlantılı olarak arttırılabilen itibari paranın aksine Bitcoin arzının arttırılması mümkün olmayacaktır (Gronwald, 2019: 90). Bitcoin arzının sınırlı olması, altın, gümüş ve petrol başta olmak üzere ticari emtialarla ortak olan en belirgin özelliğidir. Arz açısından farklı olan tarafı ise Bitcoin’in dolaşımdaki hacmini dileyen herkes kolaylıkla takip edebilmektedir. Diğer taraftan petrol gibi yenilenemez enerji kaynakları ile altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere ilişkin piyasalarda arz şokları, politik gelişmeler, sürpriz rezerv keşifleri ve teknolojik gelişmeler başta olmak üzere arz yönlü belirsizlikler yaşanabilmektedir (Gronwald, 2019: 87). Talep şokları açısından karşılaştırma yapıldığında altın, gümüş ve petrolde olduğu gibi Bitcoin talebindeki artışların (talep şoklarının) Bitcoin fiyatlarının hızla tırmanmasına neden olabildiği tecrübe edilmektedir.

Bitcoin’in fiyatı ilk piyasaya çıktığı 2009 yılında 1 ABD Doları (USD) bile değilken, 2021 Ocak ayında 40 bin USD seviyesine ulaşmıştır. Bitcoin ilk piyasaya sürüldüğünde deneysel bir emtia ve ödeme aracı iken, geçen 13 yıllık süre içinde ticaret platformlarında, dijital borsalarda geleneksel para türleri ile alım-satımı yapılmaya başlanmıştır. Geçen süreçte Bitcoin fiyatlarındaki aşırı hareketlerden kâr elde etmeye çalışan bir kesim ortaya çıkmıştır (Bouri vd., 2019). Bitcoin ve ardından ortaya çıkan altcoinler ile birlikte kripto para piyasasındaki işlem hacmi 18 Ocak 2021 itibariyle 1.01 trilyon USD’ye ulaşmıştır. Aynı tarihte Bitcoin’in kripto para piyasasındaki işlem hacminin toplam işlem hacmine oranı %66 seviyesindedir. Bitcoin ilk kripto para olma özelliğinin yanı sıra ortaya çıktığından bu yana piyasadaki en büyük işlem hacmine sahip kripto para olma ünvanını korumuştur (Coinmarketcap, 2021).

Kripto para piyasası ve Bitcoin politika yapıcılar, piyasa otoritelerinin yanı sıra akademik araştırmacıların da dikkatlerini üzerine çekmiştir. Bu bağlamda Bitcoin spekülative bir yatırım aracı (Baur vd., 2015), dijital altın (Popper, 2015), dijital para (Blau, 2017) olarak farklı tanımlamalara konu edilmiştir. Bitcoin ekosisteminin merkezi yapılardan bağımsız bir yapıda olması merkezi yapılar tarafından kabul edilmesini zorlaştırmıştır. Çoğu merkez bankasının “merkez bankası dijital para birimleri” üretimi üzerinde çalışmalar yapmayı tercih ettiği görülmektedir (Gronwald, 2019:86). Yasal düzenlemeler açısından bakıldığında uluslararası boyutta bir fikir birliği oluşmamasına rağmen birçok ülkede Bitcoin “kripto para” olarak kabul görmemiştir. Daha çok “kripto varlık” olarak tanımlanması tercih edilmiştir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri Emtia Vadeli İşlemler Ticaret

Komisyonu-CTFC (2015), Bitcoin'in dijital bir değer gösterimi olduğunu, değişim aracı ve değer saklama aracı olsa da yasal bir statüye sahip olmadığını belirtmiştir (CFTC, 2015: 2).

Bu makale "Dijital emtia olarak Bitcoin'e yatırım portföyünde yer verilmeli midir?" sorusu temelinde şekillendirilmiştir. Bu amaçla Bitcoin fiyatı ile geleneksel ticari emtiaları temsilen altın, gümüş ve petrol fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatürdeki çalışmalar geniş bir yelpazede incelenmiş, çalışmaların analiz bulgularına yer verilmiştir. Makalenin temel motivasyonu Bitcoin'in küresel bir varlık olarak kısa ve uzun dönemdeki fiyat hareketliliğinin ve geleneksel yatırım araçlarıyla ilişkilerinin yönünün ve düzeyinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda verimli bir portföy oluşturmak için Bitcoin'in portföye dahil edilmesinin olası etkilerinin daha iyi anlaşılmasına hizmet edilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sırasıyla ikinci başlıkta teorik-kavramsal çerçeve, üçüncü başlıkta literatür taraması, dördüncü başlıkta veri seti, ekonometrik yöntem ve ampirik bulgular, beşinci başlıkta sonuç ve genel değerlendirme bölümü bulunmaktadır.

2. TEORİK-KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bitcoin'e yatırım portföylerinde alternatif bir yatırım aracı olarak yer verilmesi için öncelikle portföye sağlayacağı katkıyı tespit etmek gerekir. Çünkü yatırımcı rasyonel hareket ettiğinden modern portföy teorisinde de belirtildiği gibi riskini olabildiğince azaltmayı, beklenen getiriyi maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Baur ve Lucey (2010), portföye dahil edilen yatırım aracından taşınması beklenen riskten korunma, çeşitlendirme ve güvenli liman olma performans göstergelerini şu şekilde açıklamıştır:

- a) Riskten korunma: Bir varlığın hem normal zamanlarda hem de piyasanın çalkantılı olduğu dönemlerde portföydeki diğer yatırım araçlarıyla ortalamada negatif korelasyona sahip olması veya değişkenler arasında hiç korelasyon olmaması beklenir.
- b) Çeşitlendirme: Portföye eklenecek yatırım aracının portföydeki diğer yatırım araçlarıyla korelasyonunun çok yüksek olmaması ancak aralarında pozitif ilişkinin varlığı aranır.
- c) Güvenli liman: Özellikle piyasanın çalkantılı ve stres altında olduğu zamanlarda portföye dahil edilecek finansal varlığın portföydeki diğer yatırım araçlarıyla arasında korelasyonun negatif yönde olması veya hiç korelasyon olmaması beklenir.

Yatırım portföyü oluşturulurken seçilen yatırım araçlarının siyasi ve ekonomik olaylar ve haberler karşısında verdikleri tepkilerin birbirinden ayrıştığı veya benzeştiği noktaların dikkatle tespiti önemlidir. Bu doğrultuda makalede analize dahil edilen değişkenlerin temel özellikleri ve Bitcoin'le benzerlik ve farklılıkları tartışılmıştır.

Altın, yüzyıllardır ekonominin içinde olan önemli bir kıymetli madendir. Altın talebinin büyük çoğunluğu merkez bankalarının rezerv ihtiyaçları ile kuyumculuk sektöründen kaynaklıdır (Bouoiyour vd., 2019: 6087). Altın, uzun yıllardır kamudan özel sektöre kadar ekonomideki tüm tarafların yatırım portföylerinde riskten korunma ve güvenli liman oluşturmak için en iyi seçenek olmuştur (Jin vd., 2019: 11-12).

Gümüş, altına göre arzı daha fazla olan bir kıymetli madendir. Bu nedenle fiyatı altından daha düşüktür. Gümüşe yatırım portföylerinde özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde yer verilmektedir (Fasanya vd., 2021: 2). Yatırım aracı olması dışında gümüşün pil üretiminden tıbbi uygulamalara kadar endüstrilerde yaygın olarak kullanılması, emtia olarak gümüşe yönelik ciddi seviyede bir talep oluşturmaktadır. Gümüşün fiyatı genellikle altına göre daha dalgalıdır ancak gümüş altına göre daha az likittir (Bouoiyour vd., 2019: 6087).

Petrol, en çok kullanılan yenilenemez enerji kaynaklarından biridir. Petrol ekonomik risklerin yükseldiği durumlarda finansal işlemlerde yatırım aracı olarak da kullanılmaktadır (Jin vd., 2019: 2).

Mal ve hizmetlerin genel fiyat seviyeleri yükseldikçe petrol fiyatı arttığından, özellikle siyasi risklerin arttığı zamanlarda petrol yatırım için tercih edilen varlıklardan biridir (Bouoiyour vd., 2019: 6086). Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle petrol ithalatçısı ülkelerde maliyet enflasyonu yaşanması mümkündür. Bu durumda ithalatçı ülkelerin merkez bankaları tarafından faiz arttırımına gidildiğinde artan piyasa faizleri yatırımların borçlanma araçları piyasalarına yönelmesine neden olabilir (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014: 3). Sonuç olarak petrolün hem reel sektörde hammadde olarak hem de finansal piyasalarda yatırım aracı olarak kullanılması petrol talebini dolayısıyla petrol fiyatlarındaki değişimleri etkilemektedir.

Bitcoin, global finansal sistemden izole bir ekosisteme sahip olduğu ve kendine ait özellikleri nedeniyle değerli bir yatırım aracı olarak görülmeye başlamıştır. Bitcoin ekosistemi dağıtık defter ve blokzinciri teknolojileri temelinde işlemektedir. Son derece teknolojik bir yatırım aracıdır. Bitcoin, elektronik ödemeler de dahil olmak üzere sanal para biriminin kullanılmasını sağlayan çevrimiçi bir iletişim protokolü olarak tanımlanabilir. Bitcoin ve altcoinler, düşük maliyetleri ve yüksek işlem hızları gibi onları oldukça popüler kılan bazı özel nitelikler sergilemektedir (Böhme vd., 2015). Bitcoin'in merkezi yapılardan bağımsız bir ekosisteme sahip olması ekonomilerde hem normal dönemlerde hem de özellikle çalkantılı dönemlerde yatırım aracı olarak tercih edilmesine neden olmaktadır. Bitcoin petrol ve altın fiyatlarındaki dalgalanmalar karşısında oldukça hassas tepkiler vermektedir (Jin vd., 2019: 6).

Bitcoin güçlü yönleri ve taşıdığı fırsatların yanında zayıf yönleri de olan daha çok spekülative bir yatırım aracıdır. Borsalarda altının portföylerdeki ağırlığı ortalama S&P 500 için %36,98, MSCI World için %30,88 ve MSCI EM50 için %42,70 seviyesindedir (Klein vd., 2018: 113). Guesmi vd. (2018), belirtilen üç hisse senedi endeksi ile ortak bir portföyde yer alması halinde, Bitcoin'in portföyün sadece ortalama %2,92 ile %4,78'lik bir oranına sahip olabileceğini belirtmişlerdir. Bitcoin fiyatları oldukça oynak bir seyir izlemektedir (Bhattacharjee, 2016). Bitcoin fiyatlarındaki yüksek oynaklık Bitcoin'e portföylerde geniş pay verilmesini zorlaştırmaktadır.

Bitcoin'in belki de en zayıf yönü yasal düzenlemelerin henüz tamamlanmamış olmasıdır. Bu durum Bitcoin'in tabana yayılımını engelleyen temel unsurlardan biridir (Klein vd., 2018: 115). İkinci zayıf yönü ise kripto para borsalarında batışlar veya kapanışların yaşanması ile Mt. Gox veya Bithump gibi yinelenen siber saldırıları vakalarının kripto para ekosistemine güven duyulmasını zorlaştırmasıdır. Geleneksel yatırımcıların kripto para ekosistemine dahil edilebilmesi için güvenlik standartlarının güçlendirilmesi gerekmektedir (Klein vd., 2018: 115). Bitcoin'e yönelen talebi olumlu piyasa haberleri yükseltirken olumsuz haberler azaltmakta ve ardından Bitcoin fiyatlarında ani ve keskin düşüşler yaşanabilmektedir. Bitcoin'in hassas tepkiler vermesi fiyatlarında aşırı dalgalı seyirle birlikte spekülative bir yatırım aracı olduğu savını desteklemektedir.

Yukarıda öncelikle yatırım performans tanımları açıklanmış ardından analize dahil edilen yatırım araçlarının temel özellikleri ve analizdeki diğer yatırım araçlarıyla benzerlik ve farklılıklarına değinilmiştir. Bir sonraki başlıkta literatür taramasıyla devam edilmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bitcoin başlığında yapılan çalışmaların konuları oldukça geniş bir yelpazededir. Bariviera ve Merediz-Sola (2021) Bitcoin'i araştıran ve en çok atıf alan 106 makaleyi anahtar sözcüklere göre başlıklar halinde gruplandırılmıştır. Tablo 1'de Bitcoin'i araştıran çalışmalar örneklemindeki payı en yüksek olan başlıklar sırasıyla teknolojik etkinlik ve fiyat keşfidir. Portföy optimizasyonu ile varlık korelasyonu görece daha az çalışılmıştır.

Tablo 1: Makalelerin Anahtar Kelime Başlıkları

Gruplandırma Başlığı	Makale Sayısı	Örneklemdaki Payı
Teknolojik etkinlik	26	%25
Fiyat keşfi	15	%14
Volatilite	13	%12
Porföy optimizasyonu	10	%9
Varlık Korelasyonu	8	%8
Güvenli liman	7	%7
Balon	8	%8
Parasal ekonomi	2	%2
Diğer	11	%15

Kaynak: Bariviera ve Merediz-Sola (2021).

Bu makalenin konusu gereği literatürdeki çalışmalardan “varlıkların korelasyonu” ve “portföy optimizasyonu” çalışanlar incelenmiş ve ulaşılabilen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Altın ve Bitcoin arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan bazıları iki değişken arasında ilişki tespit etmiştir. Dyhrberg (2016), Öztürk vd. (2018), Vassiliadis vd. (2017) çalışmalarında altın ve Bitcoin arasında ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Bouri vd. (2018)’ne göre altın Bitcoin fiyatları üzerinde negatif yönde önemli bir etkiye sahiptir. Jin vd. (2019) Bitcoin ve altın arasında dinamik korelasyonun incelenen tüm dönemin neredeyse tamamında negatif yönde olduğunu tespit etmiştir. Bitcoin fiyatının belirsizlikler karşısında geleneksel yatırım araçlarına göre daha büyük tepkiler vermesi nedeniyle ekonominin stresli dönemlerinde altının Bitcoin’e göre daha iyi bir riskten korunma aracı olduğunu belirtmişlerdir. Kang vd. (2019), Bitcoin ile S&P 500, ABD Doları, hazine bonoları ve altın vadeli işlemleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre Bitcoin ile bağımsız değişkenler arasında asimetric nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bitcoin’in etkin bir güvenli liman olarak kullanılabilmesi ve portföy yönetiminde çeşitlendirme için fayda sağlayabileceği raporlanmıştır. Zhang ve He (2021), Bitcoin, altın, ham petrol ve büyük hisse senedi piyasaları arasındaki yayılma etkisini incelemiştir. Bitcoin’in, diğer varlıklardan daha önemli bir Granger nedensellik yayılma etkisine sahip olmadığını tespit etmiştir. Son zamanlardaki COVID-19 salgını ve durgun ekonomik ortamda, yatırımcıların riskleri azaltmak için düşük korelasyonlu varlıklar, orta korelasyonlu varlıklar ve yüksek korelasyonlu varlıklar arasında dengeli bir varlık dağılımını düşünmesi gerektiğini raporlamışlardır. Kyriazis (2020), Bitcoin ile altın arasında düşük, negatif yönlü korelasyon ile asimetric doğrusal olmayan bir bağlantı tespit etmiştir. Panagiotidis vd. (2018)’ne göre, Bitcoin altından güçlü ve pozitif yönde etkilenmektedir.

Literatürdeki bazı çalışmalar ise altın ve Bitcoin fiyatları arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yermack (2013), Bitcoin ve altın fiyatı arasında oldukça düşük bir korelasyonun olduğunu tespit etmiştir. Kristoufek (2015), Bitcoin ve altın piyasaları arasında istatistik bakımından anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Bununla birlikte Bitcoin’in hem standart bir finansal varlığın hem de spekülative bir varlığın özelliklerine sahip benzersiz bir varlık olduğunu raporlamıştır. Klein vd. (2018)’e göre Bitcoin, özellikle piyasaların sıkıntılı dönemlerinde altın davranışı ile tamamen ilişkisiz davranışlar sergilemektedir. Yazara göre Bitcoin, istikrarlı bir riskten korunma aracı değildir.

Petrol ile Bitcoin fiyatları arasında ilişki tespit eden araştırmacılardan bir kısmı şu şekilde sıralanmıştır. Corbet vd. (2017) petrol ve Bitcoin fiyatları arasında bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yazarlar Bitcoin’in itibari paralar ve altın gibi emtialar ile bazı özellikleri paylaştığını belirtmişlerdir. Ciaian vd. (2016) petrol fiyatlarının Bitcoin’in volatilitesinde belirleyici role sahip olduğunu belirtmiştir. Vassiliadis vd. (2017) Bitcoin fiyatı ile altın ve petrol fiyatı arasında çapraz korelasyonun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ampirik sonuçlar hem Bitcoin hem de altının petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı riskten korunma aracı olabileceklerini belirtmişlerdir. Bitcoin ve

altının çalkantılı dönemlerde güvenli yatırım araçları olarak kabul edilmiştir. Das vd. (2020), ham petrol fiyatlarındaki oynaklığa karşı Bitcoin'i geleneksel yatırım araçlarındaki çeşitliliği arttırmak için alternatif bir varlık olarak incelemiştir. Bununla birlikte analizinde Bitcoin'in petrol riskinden korunmak için açık bir avantaja sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Hazgui vd. (2021), petrol getirisindeki artışın, ayı piyasaları geçerli olduğunda Bitcoin getirilerini negatif yönde etkilediği ve petrol getirilerindeki azalışın ise Bitcoin getirilerini tüm piyasalarda pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Fasanya vd. (2021) hem dinamik yayılma hem de parametrik olmayan niceliksel nedensellik yaklaşımlarını kullandıkları çalışmada Bitcoin ve değerli metaller arasında güçlü bağlantılar tespit etmişlerdir. Bununla birlikte tespit edilen bağlantıların özellikle ekonomik politika belirsizliklerine karşı bir riskten korunma veya güvenli liman işlevi göremeyebileceğini belirtmişlerdir.

Literatürdeki Bitcoin ile gümüş fiyatları arasındaki ilişkiyi de analizine dahil eden az sayıda çalışmadan Rehman ve Apergis (2019), kripto para birimleri (Bitcoin ve Ethereum) ile gerçek zamanlı emtia vadeli işlemleri (altın, gümüş, bakır, petrol, doğal gaz ve buğday) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hem ortalama hem de oynaklık açısından kripto para birimlerinden emtia vadeli işlemlerine doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir. Ortalamadaki nedenselliğin simetrik olduğunu raporlamışlardır. Bitcoin ile altın ve gümüş vadeli işlemlerinde kısa vadeli asimetric nedensellik bulunmuştur. Doğal gaz vadeli işlemlerinden Bitcoin fiyatına doğru da simetrik nedensellik tespit edilmiştir. Lin ve An (2021) Bitcoin ve emtia vadeli sözleşmeleri arasındaki ilişkiyi NARDL yöntemiyle incelemiştir. Altın ve gümüş vadeli sözleşmeleri ile Bitcoin arasında hem kısa hem uzun dönemde asimetric nedensellik tespit edilmiştir. Doğal gaz ve petrol gelecek sözleşmelerinde uzun dönemde asimetric ve kısa dönemde simetrik nedensellik tespit edilmiştir. Bitcoin doğal gaz gelecek sözleşmeleri için riskten korunma, altın değerindeki düşüş dönemlerinde güvenli liman olarak nitelenmiştir. Bitcoin'in petrol ve gümüş fiyat hareketleri için portföy çeşitlendirmesinde kullanılabileceği belirtilmiştir.

Bitcoin birçok çalışmada yatırım sepetlerinde riskten korunma ve çeşitlendirme amaçlarıyla bulunması gereken alternatif bir yatırım aracı olarak önerilmiştir (Baur vd., 2015; Bouri vd., 2018; Dyhrberg vd., 2018). Bazı çalışmalarda Bitcoin'in yatırım portföyünde yer verilebileceğine dair kanıtlar raporlanmıştır. Guesmi vd. (2019), Bitcoin piyasasında kısa pozisyon alınmasının, tüm farklı finansal varlıklar için risk yatırımlarını koruma işlevi görmektedir. Altın, petrol, hisse senedine Bitcoin'in de eklenerek portföyün çeşitlendirilmesi portföy riskini önemli ölçüde azalttığını bulmuşlardır. Symitsi ve Chlavatzis (2019), emtia sepetine Bitcoin'in dahil edilmesinin istatistiksel olarak önemli çeşitlendirme faydaları tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Bitcoin'in diğer varlıklarla düşük korelasyona sahip olmasının genel olarak portföy riskinde azalma beklentisi sağlıyor olsa da Bitcoin'deki yüksek oynaklığın bu beklentinin gerçekleşmesini engellediğini belirtmiştir. Gronwald (2019) Bitcoin'in emtialarla benzerliklerini tartışmıştır. Bitcoin piyasalarında büyük fiyat hareketlerinin rolünün ham petrol ve altın piyasalarının etkisinden daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Bitcoin fiyatlarındaki dalgalanmaların daha çok talep şoklarından kaynaklandığını vurgulamıştır. Bouri vd. (2017) Bitcoin'in global belirsizliklerde riskten korunma aracı olup olamayacağını araştırmışlardır. Bitcoin ile enerji ve enerji dışı emtia endeksleri analiz edilmiştir. Bitcoin'in enerji emtiaları için güçlü bir riskten korunma aracı ve güvenli liman olduğunu tespit etmişlerdir. Bazı çalışmalar Bitcoin'in risk sıfırlayıcı veya güvenli liman olarak portföyde yer alamayacağını savunmuştur. Örneğin Klein vd. (2018), Bitcoin, altın, gümüş, ham petrol ve çeşitli endeksler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Volatilite yapısı açısından Bitcoin'in altın ve gümüşte gözlenen asimetric tepkiye benzer bir davranış gösterdiğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte yatırım portföyüne dahil edilecek Bitcoin'in, altın benzeri güvenli bir liman olarak değerlendirilemeyeceğini raporlamışlardır. Guesmi (2019) geleneksel varlıkların yanı sıra bitcoinin de portföye dahil edilmesinin geleneksel portföy riskini azaltabileceğine vurgu yapmıştır. Bouri vd.

(2017), Ji vd. (2017), Baur vd. (2015) tarafından bitcoinin portföyde çeşitlendirme işlevi gören bir yatırım aracı olarak değerlendirilebileceği savını desteklemiştir.

Blau (2017)'ya göre Bitcoin dijital para birimidir. Literatürde Bitcoin'in itibari para birimleriyle ilişkisini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Çütcü ve Kılıc (2018), Bitcoin ile ABD doları kurunun uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu kısa dönemde ABD doları kurundan Bitcoin'e doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir.

Baek ve Elbeck (2015)'e göre Bitcoin spekülative bir araçtır ve fiyatı oldukça dalgalı seyretilmektedir. Bitcoin fiyatları daha çok piyasadaki alıcı ve satıcılar tarafından belirlenmekte ve temel ekonomik faktörlerden etkilenmemektedir. Baur vd. (2015)'e göre Bitcoin'in getiri özellikleri geleneksel yatırım araçlarından oldukça farklı olan spekülative bir yatırım aracıdır ve portföyde çeşitlendirme rolü üstlenebilir. Ji vd. (2017), Bitcoin global finansal sistemden izoledir. Luis vd. (2019), Bitcoin'in kısa vadede spekülative bir araç gibi davranışlar sergilediğini ancak uzun vadeli Bitcoin talebinin, gelecekteki faydalarına ilişkin beklentiler nedeniyle, spekülasyondan etkilenmeyebileceğini vurgulamıştır.

Panagiotidis vd. (2018)'nin yaptığı regresyon analizine göre birçok değişken fiyatındaki değişimin bitcoin fiyat değişimi üzerindeki etkisi incelenmiş ve sonuçlar şu şekilde özetlenmiştir: (a) belirsizlikten olumsuz, (b) döviz kurlarından olumlu, (c) faiz oranlarından olumlu, (d) altın ve petrolden olumlu etkilenmektedir. (d) haberler ve borsalardan etkilerin karışık olduğu, (e) Avrupa ekonomi politikası belirsizliği, NIKKEI endeksi ve olumsuz Google trend bildirimlerinin Bitcoin fiyatlarının önemli belirleyicileri olarak raporlanmıştır.

Bazı çalışmalar yatırım aracı olarak borsa endeksleriyle Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Dirican ve Canöz (2017), Bitcoin fiyatlarıyla ABD ve Çin borsaları endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit etmiştir. Londra FTSE100, Tokyo NIKKEI 225 ve Borsa İstanbul BIST 100 endeksleri arasında bir ilişki tespit edememişlerdir. Kılıç ve Çütcü (2018) Bitcoin ile Borsa İstanbul BIST 100 endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlamamış, kısa dönemde ise Borsa İstanbul BIST 100 endeksinden Bitcoin fiyatına doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir.

Bitcoin'in finansal piyasalarla etkileşiminin resmedilmesi amacıyla literatürdeki çalışmalardan geniş bir yelpazede örnekler sunulmuştur. İncelenen çalışmaların çoğunda ortak nokta Bitcoin'in finansal piyasa göstere ve varlıklarını etkilemekten ziyade daha çok etkilendiği yönündedir. Bir diğer önemli husus Bitcoin ve temsil ettiği finansal varlıkların geleneksel yatırım araçlarından ayrılan özellikleri ve davranışlarının yatırımcılar tarafından dikkate alınması önemlidir. Çalışmalardaki benzer ve belki de en önemli hususlardan biri de Bitcoin'in fiyatının geleneksel yatırım araçlarına göre oldukça dalgalı bir seyir izlemesi nedeniyle kısa vadede spekülative bir yatırım aracı olduğu savıdır.

4. VERİ SETİ, EKONOMETRİK YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

Bu çalışmada 18.07.2010 tarihinden 17.01.2021 dönemini kapsayan haftalık frekansta verilerden yararlanılarak petrol fiyatları (OIL; ABD Doları), altın fiyatları (GOLD; ABD Doları) ve gümüş fiyatlarının (SLVR; ABD Doları) ile Bitcoin fiyatları (BTC; ABD Doları) arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Çalışmanın hipotezleri (CH),

- *CH₁: Bitcoin ile petrol, altın ve gümüş fiyatları arasında yapısal kırılma/lar altında eşbütünleşme ilişkisi vardır.*
- *CH_{2a}: Petrol fiyatı uzun dönemde Bitcoin fiyatını negatif yönde etkiler.*

- CH_{2b} : Altın fiyatı uzun dönemde Bitcoin fiyatını pozitif yönde etkiler.
- CH_{2c} : Gümüş fiyatı uzun dönemde Bitcoin fiyatını negatif yönde etkiler.

Analizde kullanılan veriler Investing.com veri tabanında Bitcoin fiyatının ilân edilmeye başladığı tarihten itibaren alınmıştır.

Petrol fiyatları, altın fiyatları ve gümüş fiyatlarının Bitcoin fiyatları üzerindeki etkisi aşağıdaki ekonometrik model ile tahmin edilmiştir:

$$BTC_t = \beta_0 + \beta_1 OIL_t + \beta_2 GOLD_t + \beta_3 SLVR_t + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

Kurulan regresyon modeli çerçevesinde tahmin edilenden daha fazla veya daha az yapısal kırılmanın dikkate alınması sapmalı sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenle incelenen dönem içerisindeki verilerde yapısal kırılma/ların olduğu tahmin ediliyorsa değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemek için yapısal kırılmalı eşbütünleşme testlerinin kullanılması önerilmektedir (Gregory ve Hansen, 1996; Hatemi-J, 2008; Maki, 2012). Bu çalışmada Türkiye'deki OIL, GOLD ve SLVR'in BTC üzerindeki etkisi beş yapısal kırılmaya kadar izin veren Maki (2012) eşbütünleşme testi yardımıyla incelenmiştir. Belirlenen zaman aralığında modelde ikiden fazla yapısal kırılmanın olduğu tahmin ediliyorsa, tek yapısal kırılmaya izin veren Gregory ve Hansen (1996) ve iki yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testlerine kıyasla Maki (2012) testini kullanmak tercih edilebilmektedir. Kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini sınamadan önce ilgili değişkenlerin bütünleşme mertebelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, serilerin birim kök araştırması için yapısal kırılmasız birim kök testlerinden Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (1979, 1981) (ADF) ve Phillips-Perron (1988) (PP) testleri ve Carrion-i-Silvestre vd.'nin (2009) (CS) geliştirdikleri m yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Serilere ilişkin ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişken	ADF Test istatistiği		PP Test istatistiği	
	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model
BTC	1.846588 [4] (0.9998)	0.394312 [4] (0.9990)	2.032067 [8] (0.9999)	0.513764 [6] (0.9993)
ΔBTC	-11.20849 [3] (0.0000)*	-11.42811 [3] (0.0000)*	-20.17530 [7] (0.0000)*	-20.27266 [8] (0.0000)*
$GOLD$	-1.216614 [0] (0.6688)	-1.213811 [0] (0.9060)	-1.206167 [3] (0.6734)	-1.201473 [3] (0.9085)
$\Delta GOLD$	-23.36290 [0] (0.0000)*	-23.35386 [0] (0.0000)*	-23.36675 [4] (0.0000)*	-23.36116 [5] (0.0000)*
OIL	-1.475350 [1] (0.5456)	-2.436148 [1] (0.3603)	-1.576675 [8] (0.4939)	-2.642723 [9] (0.2614)
ΔOIL	-21.10097 [0] (0.0000)*	-21.08230 [0] (0.0000)*	-21.21898 [7] (0.0000)*	-21.20069 [7] (0.0000)*
$SLVR$	-1.762623 [3] (0.3991)	-2.309637 [3] (0.4275)	-1.781173 [12] (0.3899)	-2.369363 [11] (0.3953)
$\Delta SLVR$	-14.88760 [2] (0.0000)*	-14.87410 [2] (0.0000)*	-22.11470 [15] (0.0000)*	-22.09157 [15] (0.0000)*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı, parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ADF testinde köşeli parantez içerisindeki değerler Hannan-Quinn bilgi kriterine göre belirlenen uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. PP testinde ise köşeli parantez içerisindeki değerler Newey-West yöntemine göre hesaplanan bant genişliğini göstermektedir.

Tablo 2'deki ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre BTC, GOLD, OIL ve SLVR serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları ancak birinci fark değerlerinde durağan oldukları sonucuna varılmıştır. CS birim kök testinin analiz sonuçları ise Tablo 3'de verilmiştir. CS testi, trend

fonksiyonun hem düzey hem eğim değişiminde 5 yapısal kırılmaya kadar izin veren bir testtir. Bu yapısal kırılmalar test tarafından içsel olarak belirlenebilmektedir. Carrion-i-Silvestre, Kim ve Perron (2009), yapısal kırılma tarihlerinin belirlenmesinde Elliott vd. (1996) tarafından önerilen yarı genelleştirilmiş en küçük kareler (yarı-GEK) yöntemi, Bai ve Perron'un (2003) algoritması ve dinamik programlama sürecinden yararlanmışlardır. CS testinde y_t stokastik bir süreci ve $t = 0, 1, 2, \dots, T$ zaman boyutunu göstermek üzere temel model aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$y_t = d_t + u_t$$

$$u_t = \alpha u_{t-1} + v_t$$

Burada d_t deterministik bileşen, u_t sıfır ortalamaya sahip gözlemlenemeyen süreç ve v_t ise bozucu terim olarak tanımlanmaktadır ve $u_0 = 0$ varsayılmaktadır. CS testinde durağanlık araştırması için geliştirilen test istatistikleri aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$P_T(\lambda^0) = \frac{S(\bar{\alpha}, \lambda^0) - \bar{\alpha}S(1, \lambda^0)}{S^2(\lambda^0)} \quad (2)$$

$$MP_T(\lambda^0) = \frac{c^{-2}T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 + (1-\bar{c})T^{-1}\tilde{y}_T^2}{S(\lambda^0)} \quad (3)$$

$$MZ_\alpha(\lambda^0) = \left(T^{-1}\tilde{y}_T^2 - S(\lambda^0)^2 \right) \left(2T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{-1} \quad (4)$$

$$MSB(\lambda^0) = \left(S(\lambda^0)^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{\frac{1}{2}} \quad (5)$$

$$MZ_t(\lambda^0) = \left(T^{-1}\tilde{y}_T^2 - S(\lambda^0)^2 \right) \left(4S(\lambda^0)^2 T^{-2} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_{t-1}^2 \right)^{\frac{1}{2}} \quad (6)$$

CS testinin sıfır hipotezinin ve alternatif hipotezinin altında yapısal kırılmaya izin verilmektedir. Bu testte yapısal kırılmalar altında serinin birim köklü olduğunu gösteren sıfır hipotezi, yapısal kırılmalar altında serinin durağan olduğunu varsayan alternatif hipoteze karşın sınanmaktadır. CS testinde serinin durağan olup olmadığına karar vermek için P_T^{GLS} , MP_T^{GLS} , MZ_α^{GLS} , MSB^{GLS} ve MZ_t^{GLS} testlerinin istatistikleri hesaplanan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Kritik değerler bootstrap yöntemi kullanılarak hesaplanmaktadır. MZ_α^{GLS} ve MZ_t^{GLS} testlerinin sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu, P_T^{GLS} , MP_T^{GLS} ve MSB^{GLS} testlerinin sıfır hipotezi ise serinin durağan olduğunu varsaymaktadır. Hesaplanan test istatistiklerinin mutlak değerleri kritik değerlerden daha büyük ise sıfır hipotezi reddedilmektedir. Tablo 3'de yer alan CS birim kök testinden elde edilen bulgulara göre BTC, GOLD, OIL ve SLVR serilerinin düzey değerlerinde üç içsel yapısal kırılma altında birim köklü oldukları, fakat birinci fark değerlerinde üç içsel yapısal kırılma ile birlikte durağan oldukları sonucuna varılmıştır.

Tablo 3: CS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	P_T^{GLS}	MP_T^{GLS}	MZ_α^{GLS}	MSB^{GLS}	MZ_t^{GLS}	<i>TB1</i> <i>TB2</i> <i>TB3</i>
<i>BTC</i>	10.423 [6.7906]	9.1989 [6.7906]	-23.5069 [-29.7977]	0.142 [0.1295]	-3.3373 [-3.8543]	20.11.2016 10.12.2017 08.12.2019
Δ <i>BTC</i>	1.5107* [6.6458]	1.1458* [6.6458]	-212.402* [-30.585]	0.0483* [0.1282]	-10.2576* [-3.903]	12.06.2016 24.12.2017 15.09.2019
<i>GOLD</i>	9.4972 [7.0668]	8.9326 [7.0668]	-26.9335 [-33.7409]	0.1362 [0.1218]	-3.6694 [-4.0989]	28.08.2011 30.06.2013 03.06.2018
Δ <i>GOLD</i>	1.4493* [8.2286]	1.0777* [8.2286]	-256.677* [-34.5048]	0.0441* [0.1188]	-11.3275* [-4.1127]	11.09.2011 28.10.2012 19.10.2014
<i>OIL</i>	19.3862 [7.3187]	18.5627 [7.3187]	-13.5663 [-34.8172]	0.192 [0.1195]	-2.6043 [-4.1521]	19.02.2012 21.09.2014 07.02.2016
Δ <i>OIL</i>	1.4813* [8.7163]	1.16* [8.7163]	-257.583* [-35.2135]	0.0441* [0.1175]	-11.3477* [-4.1448]	20.05.2012 23.06.2013 16.11.2014
<i>SLVR</i>	6.138 [7.1606]	5.9432 [7.1606]	-39.9554 [-33.0323]	0.1119 [0.1229]	-4.469 [-4.0555]	28.08.2011 30.06.2013 12.05.2019
Δ <i>SLVR</i>	1.9603* [8.3898]	1.2425* [8.3898]	-222.093* [-34.13]	0.0474* [0.119]	-10.5373* [-4.0825]	11.09.2011 11.11.2012 09.03.2014

Not: *, %5 önem düzeyinde üç yapısal kırılmayla birlikte durağanlığı göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler %5 önem düzeyindeki kritik değerlerdir. Kritik değerler, bootstrap kullanılarak 1000 yineleme ile üretilmiştir. Δ ise birinci mertebeden fark operatörüdür. *TB1*, *TB2* ve *TB3* sırasıyla birinci, ikinci ve üçüncü kırılma tarihlerini göstermektedir.

Analize dahil edilen değişkenlerde yapısal kırılmanın varlığı durumunda düzey değerlerinde durağan-dışı olan değişkenler arasındaki olası uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasında, yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testlerinin kullanılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca olduğundan daha az sayıda yapısal kırılmanın eşbütünleşme modeline dahil edilmesi de testin tahmin sonuçlarını etkileyecektir. Bu nedenle çalışmada *BTC* ile *OIL*, *GOLD* ve *SLVR* arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığını test etmek için beş içsel yapısal kırılmaya kadar izin veren Maki (2012) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Ancak verinin yapısı nedeniyle analizde maksimum 3 kırılmaya kadar izin verilmiştir. Maki (2012) eşbütünleşme testinin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Maki (2012), yapısal kırılmalar altında değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi sınamak amacıyla aşağıdaki modelleri geliştirmiştir:

$$\text{Model 0: } y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\text{Model 1: } y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\text{Model 2: } y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$\text{Model 3: } y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + \varepsilon_t \quad (10)$$

Burada, Model 0 kesme teriminde yapısal kırılmayı dikkate alan trendsiz model, Model 1 kesme terim ve eğimde yapısal kırılmayı dikkate alan trendsiz model olarak tanımlanmaktadır. Model 2 ve Model 3 ise sırasıyla, kesme teriminde yapısal kırılmayı dikkate alan trendli model ve kesme terim ve eğimde yapısal kırılmayı dikkate alan trendli model olarak tanımlanmaktadır. Maki (2012) tarafından tanımlanan bu modellerin tümünde yapısal kırılmalarla birlikte eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsayan temel hipotez, yapısal kırılmalarla birlikte eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösteren alternatif hipoteze karşı test edilmektedir.

Tablo 4: Maki (2012) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

(Bağımlı Değişken: BTC)	Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Model 0	-4.9892507	24.12.2017 25.08.2019	-5.984	-5.517	-5.101
Model 1	-5.549362	26.11.2017 25.08.2019 19.04.2020	-6.472	-5.957	-5.682
Model 2	-7.9891703*	26.11.2017	-6.565	-6.035	-5.773
Model 3	-8.0932509*	29.04.2018	-6.694	-6.464	-6.220

Not: Analizde en fazla 3 kırılmaya izin verilmiştir. *, %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Kritik değerler Maki'nin (2012) çalışmasındaki Tablo 1'den alınmıştır.

Tablo 4'te BTC bağımlı değişkeni ile incelenen diğer değişkenler arasındaki Maki (2012) eşbütünleşme testinin sonuçları görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, Model 2 ve Model 3'te hesaplanan test istatistikleri %1 önem düzeyindeki kritik değerlerden daha küçük olmasından dolayı tek içsel yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsayan hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla, BTC ile incelenen diğer değişkenler arasında yapısal kırılmalar ile birlikte uzun dönemli ilişkisinin varlığı görülmektedir. Elde edilen sonuç CH_1 hipotezimizi desteklemiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Bulgularımız Bitcoin ile altın, gümüş ve petrol arasında ilişki tespit eden Bouri vd. (2018), Hazgui vd. (2021)'nin tespitiyle uyumlu iken Yermack (2013), Kristoufek (2015), Dyhrberg (2016), Klein vd. (2018)'in bulgularıyla uyumlu değildir.

Tablo 4'te eşbütünleşme testinde altın, gümüş, petrol ve Bitcoin piyasaları ve bu piyasaları etkileyen ortak kırılma tarihleri olan 26.11.2017 ile 29.04.2018 tarihlerine denk gelen dönemlerde dünyanın ekonomik, sosyal ve siyasi yapısında değişiklikler, finansal piyasalarda gelişmeler yaşanmış ve teknolojik buluşlar yapılmıştır. İngiltere'nin AB'den ayrılmasına ilişkin Brexit süreci 2017 ve 2018 boyunca sürmüştür. 2017 yılının Kasım ayında Tesla firması ilk elektrikli tırının tanıtımını yapılmıştır. Kasım ayındaki kırılmanın ardından 2017 yılının Aralık ayında Bitcoin'in değeri 19 bin USD'yi aşarak yeni bir fiyat rekoru kırmıştır. 2018 yılında ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşları alevlenmiştir. 2018 Mart ayının sonlarında Facebook, Google ve Twitter kripto para arzı (ICO-initial coin offering) ve token satışı reklamlarını yasaklamıştır. 2018 yılının Nisan ayında Kore Savaşı'ndan sonra ilk kez Kuzey Kore lideri olarak Kim Jong-un Güney Kore'ye geçmiştir.

Yapısal kırılma tarihlerinde dünyadaki gelişmeler incelendikten sonra analizin bir sonraki adımına geçilmiştir. Analizdeki değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etmesi durumunda söz konusu değişkenlerin düzey değerleriyle bir regresyon modeli ile oluşturulabilmektedir. Regresyon modelindeki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki katsayılarının tahmininde Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen dinamik en küçük kareler (DOLS) tahmincisi kullanılmıştır. DOLS tahmincisiyle sapmalı tahmin ve içsellik problemleri düzeltilebilmektedir. DOLS tahmin modelinde bağımsız değişkenlerin düzey değerleri ile birlikte birinci fark değerleri yer almaktadır. Çalışmada BTC ve diğer incelenen değişkenler arasında uzun dönem katsayılarını tahmin etmek için Denklem (1)'de verilen model, DOLS yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Dört değişkenli bir DOLS modeli aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$BTC_t = \mu + \beta_1 OIL_t + \beta_2 GOLD_t + \beta_3 SLVR_t + \sum_{j=-q}^q a_j \Delta OIL_{t-j} + \sum_{j=-q}^q b_j \Delta GOLD_{t-j} + \sum_{j=-q}^q d_j \Delta SLVR_{t-j} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Denklem (11)'de yer alan q , uygun öncül ve gecikme uzunluğunu göstermektedir. Çalışmada uzun dönem katsayılarının tahmin modelinde Model 2'de tespit edilen yapısal kırılma tarihi Denklem (11)'de kukla değişken olarak kullanılmıştır. DOLS uzun dönem katsayı tahmin sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: <i>BTC</i>			
Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>OIL</i>	-22.3552	-2.34427	0.0195**
<i>GOLD</i>	8.793082	2.992117	0.0029*
<i>SLVR</i>	-162.402	-2.72343	0.0067*
<i>D</i>	6228.551	9.117433	0.0000*
Sabit Terim	-6035.64	-2.15338	0.0318**
$R^2 = 0.736838$			
$\bar{R}^2 = 0.718041$			

Not: *, ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. *D*, 26.11.2017 yapısal kırılma tarihi için kukla değişkeni temsil etmektedir. Uygun öncül ve gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri yardımıyla hesaplanmıştır. Model tahmininde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerini düzeltmek için Newey ve West'in (1987) önerdiği Newey-West yönteminden yararlanılmıştır.

Tablo 5'te verilen analiz sonuçlarına göre, modele dahil edilen kukla değişkenin %1 önem düzeyinde istatistik bakımından anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte *OIL*'in eğim katsayısının %5 önem düzeyinde ve *GOLD* ile *SLVR*'nin eğim katsayılarının ise %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Buradan uzun dönemde *BTC* üzerinde *OIL* ile *SLVR* değişkenlerinin negatif yönlü, *GOLD* değişkeninin ise *BTC* üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular CH_{2a} , CH_{2b} ve CH_{2c} hipotezleri ile uyumludur. *OIL* ile *SLVR* değişkenlerinin *BTC* üzerinde negatif yönlü etkilere sahip olduğu bulgusu Hazgui vd. (2021) ve Jin vd. (2019)'in tespitiyle uyumludur. Diğer taraftan Panagiotidis vd. (2018) bulgusuyla uyumsuzdur. *GOLD* değişkeninin ise *BTC* üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu bulgusu Panagiotidis vd. (2018) ile uyumludur. *GOLD*'un *BTC*'yi pozitif yönde etkiliyor olması sonucu (Popper, 2015)'in Bitcoin'in dijital altın olduğu savını hatırlatmıştır. Klein vd. (2018), Bouri (2018), Jin (2019) ise Bitcoin ile altın arasında negatif yönde bir ilişki tespit ettiklerini raporlamışlardır. Yermack (2013), Kristoufek (2015) ise altın ve *BTC* arasında ilişki olmadığını belirtmişlerdir.

Çalışmada *BTC* ile *GOLD*, *OIL* ve *SLVR* arasındaki olası nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik (1969) testinden yararlanılmıştır. $t = 1, 2, \dots, T$ zaman boyutu için X_t ve Y_t birer zaman serisi olmak üzere, Granger nedensellik testinin sıfır hipotezi X 'ten Y 'ye doğru olmak üzere bir nedensellik ilişkisinin olmadığını varsaymaktadır. Alternatif hipotezi ise X 'ten Y 'ye doğru olmak üzere bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	Ki-kare İstatistiği	Gecikme	Olasılık Değeri
<i>GOLD → BTC</i>	8.029587	3	0.0454*
<i>BTC → GOLD</i>	2.917944	3	0.4045
<i>OIL → BTC</i>	1.208888	1	0.2716
<i>BTC → OIL</i>	3.126086	1	0.0770
<i>SLVR → BTC</i>	2.917273	3	0.4046
<i>BTC → SLVR</i>	1.229678	3	0.7459

Not: *, %5 önem düzeyinde nedenselliği göstermektedir. →, nedensellik ilişkisinin yönünü; → ise belirtilen yönde nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriteri yardımıyla hesaplanmıştır.

Tablo 6’da yer alan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre %5 önem düzeyinde GOLD’dan BTC’ye doğru olmak üzere hesaplanan olasılık değeri [0.0454] $\alpha=0.05$ (%5 önem düzeyi) değerinden daha küçük olduğu için nedensellik ilişkisinin olmadığını varsayan sıfır hipotezi reddedilmiş, diğer taraftan BTC ile OIL ve SLVR arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını varsayan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonucuna göre sadece GOLD’dan BTC’ye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç Öztürk vd. (2018) ve Fasanya vd. (2018)’in bulgularıyla uyumlu iken, Klein (2018)’in sonucuyla uyumlu değildir.

5. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Dijitalleşmenin en çok yansıdığı alanların başında finansal piyasalar gelmektedir. Dijital varlıklar ile geleneksel varlıklara aynı portföyde yer verilmesi için aralarındaki bağı ortaya çıkarmak, potansiyel riskleri ve faydaları doğru bir şekilde tahmin etmek önemlidir. Böylece portföylerde sanal likidite biçimlerinin çeşitlendirilmesi veya riskten korunma seçeneklerinin artırılması sağlanabilir. Bu çalışmada dijital emtia olarak Bitcoin’e yatırım portföyünde yer verilmeli mi? sorusundan hareketle Bitcoin ile yatırım portföyündeki ticari emtiaları temsilen altın, gümüş fiyatları ve enerji kaynaklarını temsilen petrolün fiyatı arasındaki ilişkiler yapısal kırılmalar altında 18.07.2010-25.01.2021 dönemindeki haftalık veriler kullanılarak analiz edilmiştir.

Analizde önce serilerin durağanlığının tespiti amacıyla birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Burada ADF ve PP geleneksel birim kök testleri ile beş yapısal kırılmaya kadar izin veren CS birim kök testi uygulanmıştır. ADF, PP ve CS birim kök testlerinin sonuçlarına göre incelenen değişkenlerin düzey değerlerinde birim kök içerdikleri, fakat birinci mertebeden durağan oldukları bilgisine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda Bitcoin ile incelenen diğer değişkenler arasında eşbütünleşme analizinin yapılabileceğine karar kılınmıştır. İkinci aşamada uygulanan Maki (2012) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, Bitcoin ve analize konu edilen ticari emtia fiyatları arasında yapısal kırılma altında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Bitcoin fiyatı ile ticari emtia ve enerji fiyatlarının tespit edilen yapısal kırılmalar altında uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü aşamada uzun dönem katsayılarının tahminleri için DOLS tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde Bitcoin’i altının pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Altından Bitcoin’e doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuç Bitcoin’in altından etkilendiğini ancak altının Bitcoin’den etkilenmediğini göstermiştir. DOLS tahmincisi kullanılarak yapılan uzun dönem tahminlerine göre, gümüş ve petrol uzun dönemde Bitcoin’i negatif yönde etkilemiştir. Gümüş ve petrol ile Bitcoin arasında Granger nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Genel olarak çalışmanın sonuçları iki temel fikir sunmuştur. Birincisi, elde edilen bulgular doğrultusunda Bitcoin’in yatırımcıların portföyelerine dahil edebileceği ancak Bitcoin’in portföylerde

güvenli bir liman olarak nitelenemeyeceğine işaret edilmiştir. Yatırımcıların varlıkları risksiz, orta riskli ve çok riskli kategorilerinde değerlendirilerek alınabilecek riskler oranında ilgili varlığa portföylerinde yer vermeleri önemlidir. İkincisi elde edilen bulgular Bitcoin'in analize dahil edilen ticari emtialar ile uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermiştir. Tespit edilen ilişkilerin varlığı yatırımcılar kadar politika yapıcılar ile düzenleyici otoriteleri de ilgilendirmektedir. Bu bağlamda politika yapıcıların Bitcoin'in makroekonomik göstergeler ve finansal değişkenler ile ilişkilerini takip ederek yatırımcıların güvenini arttırabilecek politikalar oluşturmaları piyasalar açısından bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bununla birlikte ülkelerin tek başlarına yapacakları düzenlemeler, kripto para piyasasının özellikleri karşısında yetersizdir. Kripto varlıklara ilişkin yasal düzenlemelerin uluslararası düzeyde uygulanması önemlidir. Yasal düzenlemelerin kripto para piyasalarının büyüme hızlarını yakalaması, yatırımcıların korunması için ülkeler arasında düzenleyici işbirliklerinin arttırılması finansal istikrarın sürdürülmesi için gerekli bir koşuldur.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). Petrol fiyatları-hisse senedi fiyatları ilişkisi: BIST sektörel analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 1-24.
- Aksoy, E. (2018). Bitcoin: Paradan Sonraki En Büyük İcat. *İstanbul: Abaküs Yayınları*.
- Baek, C. ve Elbeck, M. (2015). Bitcoins as an investment or speculative vehicle? A first look. *Applied Economics Letters*, 22(1), 30-34.
- Bai, J. ve Perron, P. (2003). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal of Applied Econometrics*, 18, 1-22.
- Bariviera, A.F. ve Merediz-Solà, I. (2021). Where do we stand in cryptocurrencies economic research? A survey based on hybrid analysis. *Journal of Economic Surveys*, 35(2), 377-407.
- Bashir, I. (2017). *Mastering blockchain*. Packt Publishing Ltd.
- Baur, D.G. ve Lucey, B.M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold. *Financial Review*, 45(2), 217-229.
- Baur, D.G., Hong, K.J. ve Lee, A.D. (2015). Bitcoin: Currency or asset?. *Melbourne Business School*. <http://ssrn.com/abstract=2736020>, (ET:05.05.2021).
- Bhattacharjee, S. (2016). A statistical analysis of Bitcoin transactions during 2012 to 2013 in terms of premier currencies: Dollar, Euro and Rubles, Vidwat. *The Indian Journal of Management*, 9(1), 8-16.
- Blau, B.M. (2017). Price dynamics and speculative trading in Bitcoin. *Research in International Business and Finance*, 41, 493-499.
- Bouoiyour, J., Selmi, R. ve Wohar, M.E. (2019). Safe havens in the face of Presidential election uncertainty: A comparison between Bitcoin, oil and precious metals. *Applied Economics*, 51(57), 6076-6088.
- Bouri, E., Gupta, R., Lahiani, A. ve Shahbaz, M. (2018). Testing for asymmetric nonlinear short-and long-run relationships between Bitcoin, aggregate commodity and gold prices. *Resources Policy*, 57, 224-235.
- Bouri, E., Jalkh, N., Molnár, P. and Roubaud, D. (2017). Bitcoin for energy commodities before and after the December 2013 crash: diversifier, hedge or safe haven?. *Applied Economics*, 49(50), 5063-5073.
- Bouri, E., Shahzad, S. J. H. and Roubaud, D. (2019) Co-explosivity in the cryptocurrency market. *Finance Research Letters* 29: 178–183.
- Böhme, R., N. Christin, B. Edelman, ve T Moore. (2015). Bitcoin: Economics, technology, and governance. *Journal of Economic Perspectives* 29: 213–38.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. and Perron, P. (2009). GLS-based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.

- CFTC (2015). USA Commodity Futures Trading Commission, CFTC Docket No.15-29. <https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@lrenforcementactions/documents/1egalpleading/enfcoinfliprorder09172015.pdf>, (E.T: 08.07.2021).
- Ciaian, P., Rajcaniova, M. ve Kancs, A. (2016). The economics of Bitcoin price formation. *Applied Economics*, 48(19), 1799-1815.
- Coinmarketcap (2021). www.coinmarketcap.com, (ET: 03.07.2021).
- Corbet, S., McHugh, G. ve Meegan, A. (2017). The influence of central bank monetary policy announcements on cryptocurrency return volatility. *Investment Management & Financial Innovations*, 14(4), 60-72. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(4\).2017.07](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(4).2017.07)
- Çütcü, İ. ve Kılıç, Y. (2018). Bitcoin fiyatları ile dolar kuru arasındaki ilişki: Yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 349-366.
- Das, D., Le Roux, C.L., Jana, R.K. ve Dutta, A. (2020). Does Bitcoin hedge crude oil implied volatility and structural shocks? A comparison with gold, commodity and the US Dollar. *Finance Research Letters*, 36, 101335.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Dirican, C. ve Canöz, İ. (2017). Bitcoin fiyatları ile dünyadaki başlıca borsa endeksleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: ARDL modeli yaklaşımı ile analiz. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
- Dyhrberg, A.H. (2016). Hedging capabilities of Bitcoin. Is it the virtual gold?. *Finance Research Letters*, 16, 139-144.
- Dyhrberg, A.H., Foley, S. ve Svec, J. (2018). How investible is Bitcoin? Analyzing the liquidity and transaction costs of Bitcoin markets. *Econ. Lett.* 171, 140–143.
- Elliott, G., Rothenberg, T.J. ve Stock, J.H. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica*, 64, 813-836.
- Fasanya, I.O., Oliyide, J.A., Adekoya, O.B. ve Agbatogun, T. (2021). How does economic policy uncertainty connect with the dynamic spillovers between precious metals and Bitcoin markets?. *Resources Policy*, 72, 102077.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424-438.
- Gregory, A.W. ve Hansen, B.E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of econometrics*, 70(1), 99-126.
- Gronwald, M. (2019). Is Bitcoin a Commodity? On price jumps, demand shocks, and certainty of supply. *Journal of International Money and Finance*, 97, 86-92.
- Guesmi, K., Saadi, S., Abid, I. ve Ftiti, Z. (2019). Portfolio diversification with virtual currency: Evidence from Bitcoin. *International Review of Financial Analysis*, 63, 431-437.
- Hatemi-j, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- Hazgui, S., Sebai, S. ve Mensi, W. (2021). Dynamic frequency relationships between bitcoin, oil, gold and economic policy uncertainty index. *Studies in Economics and Finance*.
- Investing (2021). www.investing.com, (ET:18.01.2021).
- Jin, J., Yu, J., Hu, Y. ve Shang, Y. (2019). Which one is more informative in determining price movements of hedging assets? Evidence from Bitcoin, gold and crude oil markets. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 527, 121121.
- Kang, S.H., Yoon, S.M., Bekiros, S. ve Uddin, G. S. (2019). Bitcoin as hedge or safe haven: evidence from stock, currency, bond and derivatives markets. *Computational Economics*, 1-17.

- Kılıç, Y., and Çütücü, İ. (2018). Bitcoin fiyatları ile borsa istanbul endeksi arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 235-250.
- Klein, T., Thu, H. P. ve Walther, T. (2018). Bitcoin is not the New Gold—A comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. *International Review of Financial Analysis*, 59, 105-116.
- Kristoufek, L. (2015). What are the main drivers of the Bitcoin price? Evidence from wavelet coherence analysis. *PloS One* 10 (4), e0123923.
- Kyriazis, N.A. (2020). Is Bitcoin similar to gold? An integrated overview of empirical findings. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(5), 88.
- Lin, M.Y. ve An, C.L. (2021). The relationship between Bitcoin and resource commodity futures: Evidence from NARDL approach. *Resources Policy*, 74, 102383.
- Luis, P., de la Fuente, G. ve Perote, J. (2019). The drivers of Bitcoin demand: A short and long-run analysis. *International Review of Financial Analysis*, 62, 21-34.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized Business Review*, 21260.
- Öztürk, M.B., Arslan, H., Kayhan, T. ve Uysal, M. (2018). Yeni bir hedge enstrmanı olarak Bitcoin: Bitconomi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 217-232.
- Panagiotidis, T., Thanasis S. ve Orestis V. (2018). On the determinants of Bitcoin returns: A LASSO approach. *Finance Research Letters* 27: 235–40.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Phillips, P.C. (1995). Fully modified least squares and vector autoregression. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 63(5), 1023-1078.
- Phillips, P.C. ve Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P.C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Popper, N. (2015). Digital gold: the untold story of Bitcoin. *Penguin*, London.
- Rehman, M.U. ve Apergis, N. (2019). Determining the predictive power between cryptocurrencies and real time commodity futures: Evidence from quantile causality tests. *Resources Policy*, 61, 603-616.
- Salihoğlu (2019). *Dijital Para ve Merkez Bankası Para Politikaları*, 1.Basım, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Symitsi, E. ve Chalvatzis, K. J. (2019). The economic value of Bitcoin: A portfolio analysis of currencies, gold, oil and stocks. *Research in International Business and Finance*, 48, 97-110.
- Vassiliadis, S., Papadopoulos, P., Rangoussi, M., Konieczny T. and Gralewski, J. (2017). Bitcoin value analysis based on crosscorrelations. *Journal of Internet Banking and Commerce*, 22(7), 1-12.
- Yermack, D. (2013). Is Bitcoin a real currency? An Economic Appraisal (No. 19747). <http://www.nber.org/papers/w19747>, (E.T:09.05.2021).
- Zhang, J. ve He, Q.Z. (2021). Dynamic Cross-Market Volatility Spillover Based on MSV Model: Evidence from Bitcoin, Gold, Crude Oil, and Stock Markets. *Complexity*, 2021.

Gıda Sektöründe Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımı Seçimi: Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Bir Uygulama

Selection of Enterprise Resource Planning Software in The Food Industry: A Case Study with The Analytical Hierarchy Process Method

Alaeddin KOSKA*
Mehri Banu ERDEM**

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.970189>

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
12.07.2021

Kabul Tarihi:
16.10.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Öz
Kurumsal kaynak planlama sistemi, işletmenin tüm fonksiyonlarının entegre bir şekilde yönetilmesini ve faaliyetlerin daha sistematik yürütülmesini sağlamaktadır. Ayrıca, tedarikçi, dağıtıcı, toptancı, perakendeci, müşteri vb. modülleri içermektedir. İşletmenin etkileşimde bulunduğu sistemin tüm paydaşlarıyla veri alışverişinde bulunabilmesini sağlayan önemli bilgi iletişim teknolojilerinden birisidir. İlaveten, rekabet avantajı sağlamada önemli bir yeri olan kurumsal kaynak planlama sistemi, faaliyetlerin daha az hatayla ve sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçim kararı sorununa çözüm bulmak amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak çok kriterli karar verme tekniklerinden olan analitik hiyerarşi süreci yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre fonksiyonellik en önemli kriter olarak ortaya çıkmıştır. İşletmeye en uygun seçenek olarak ise ERP A yazılımı önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal kaynak planlaması, çok kriterli karar verme yöntemleri, analitik hiyerarşi süreci.

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
12.07.2021

Accepted:
16.10.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

Abstract
The enterprise resource planning system ensures that all functions of the enterprise are managed in an integrated way and that activities are carried out more systematically. Supplier, distributor, wholesaler, retailer, costumer, etc. also contains modules. It is one of the important communication technologies that enable the business to exchange data with all the stakeholders of the system it interacts with. In addition, the enterprise resource planning system, which has an important place in providing competitive advantage, is of great importance in order to carry out activities with less errors and without any problems. In this study, it is aimed to find a solution to the enterprise resource planning software selection decision problem of an enterprise operating in the food sector. For this purpose, analytical hierarchy process method, one of the multi criteria decision making techniques, was used. According to the findings, functionality has emerged as the most important criterion. ERP A software has been suggested as the most suitable option for the business.

Keywords: Enterprise resource planning, multi criteria decision making methods, analytical hierarchy process.

Atıf/ to Cite (APA): Koska, A. ve Erdem, M.B. (2021). Gıda sektöründe kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçimi: Analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile bir uygulama. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 555-571

* ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, akoska@ksu.edu.tr

** ORCID Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mbsunbul@ksu.edu.tr

Extended Abstract

Background:

Enterprise resource planning software has many benefits for businesses to facilitate business processes and increase customer satisfaction. This creates a competitive advantage for enterprises. However, the investment in system software is quite high. For this reason, it is an investment that costs companies financially and morally and should be made carefully.

Research Purpose:

This study aimed to solve the enterprise resource planning (ERP) software selection problem in a manufacturing company. Another purpose is to determine the importance of ERP software selection criteria for this business. The company in question wants to change the existing ERP software it is using and invest in a more comprehensive and functional software. However, since ERP software is a costly and financially and morally costly investment, it is difficult to decide between options. At this point, the main purpose of the study is to support the enterprises in the decision making. There are three alternative software the business wants to choose from. Making the most appropriate choice among these alternatives is the decision target of the study.

Methodology:

In this study, the Analytical Hierarchy Process (AHP) method, which is one of the multi-criteria decision-making techniques, was preferred. The reason why this method is preferred is that the company is hesitant to choose among alternative software and there are many features that it wants to evaluate based on the existing ERP software it wants to change. These features requested by the business were made by making a literature review on the subject and formed the evaluation criteria. The data were obtained from three experts from the enterprise. As a result of the analysis of the obtained data, the most suitable option was presented to the enterprise.

Findings:

In the analyzes made with the AHP method, the main criteria of adaptability, financial, functionality and after-sales service and the sub-criteria of these main criteria were evaluated as a whole and ERP A software was given priority over the other two alternatives. Therefore, according to the criteria that the relevant business cares about, ERP A software is the most suitable option in terms of business interests.

Conclusions:

When the criteria were evaluated as a result of the analysis and findings, functionality emerged as the most important criterion among the main criteria. Then came the after-sales service, financial and adaptability criteria, respectively. In terms of sub-criteria, compatibility with corporate business processes, the company's budget and ergonomic software criteria are the prominent criteria. Finally, ERP A software has come first among the alternatives. Therefore, ERP A software is recommended as the most suitable option for the company.

1. GİRİŞ

İnsanın ve bilginin doğru yönetilmesinin önem kazandığı, değişimlerden kaçmanın imkânsız olduğu ve mevcut küreselleşmiş iş ortamı, işletmeleri zorlu rekabet ile karşı karşıya getirmiştir. Bu iş ortamında işletmelerin sadece üretim yaparak rekabet gücü kazanabilmesi zordur. Tüm bu faktörlerin etkisiyle kaliteli üretim ve müşteri ihtiyaçlarına hızlı bir biçimde yanıt verme gibi konular da önemli hale gelmiştir (Bayraktaroğlu ve Faysal, 2016: 13). Dolayısıyla işletmeler, karmaşık iş süreçlerini kontrol edebilmek için yeni yollar aramaya başlamışlardır (Hajipour vd., 2020). Bu yollardan biri de bilgi kavramının yönetilmesinin önemini fark edilmesidir. Günümüzde bilgi, işletme için önemli kaynaklardan biridir ve bu kaynak diğer kaynakların da geliştirilmesi için gereklidir. Bilgi yönetim sistemlerinin kullanımı ise, bilginin doğru kullanımına odaklanarak daha iyi planlama yapmaya, daha iyi karar vermeye ve dolayısıyla daha iyi sonuçlara varılmasına yarayan bir süreçtir. Bilgiye ulaşmak ve doğru bir biçimde kullanmak için gerekli olan araç, çeşitli verilerin saklanabildiği bütünleşik veri tabanı olan kurumsal kaynak planlaması (Enterprise Resource Planning, ERP) yazılımlarıdır (Ayden ve Bilgin, 2020: 144). Kurumsal kaynak planlama sistemleri, bilgi teknolojilerinde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi olmuştur.

Kurumsal kaynak planlaması, işletme içerisindeki ortak kaynaklara erişimi hızlandıran, bilginin kolaylıkla paylaşılmasına imkân veren ve verimliliği artırmak için iş süreçlerini entegre hale getiren bir yazılım biçiminde tanımlanabilir (Shen vd., 2016: 128). Bir başka ifade ile kurumsal kaynak planlaması, işletme içi tüm fonksiyonlar arasında bütünlük ve işbirliği sağlayarak ihtiyaç duyulan bilgilere hızlı ve kolaylıkla erişim sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Chang vd., 2008: 92).

Kurumsal kaynak planlama sistemlerinin kullanımı işletmeler için rekabet avantajı sağlamanın yanında birçok yarar sunmaktadır. İşletme maliyetlerini düşürmek, verimlilik ve kalitede iyileşme sağlamak, süreçler arasında koordinasyon sağlamak, kaynakların etkin kullanımı ile müşteri memnuniyetinin sağlanması ve artırılması bu yararlar arasındadır (Botta-Genoulaz ve Millet, 2006: 204). Ancak sistem yazılımlarının yatırımı oldukça yüksek maliyetlidir. Bu nedenle maliyet, kurulum zorluğu ve zaman gibi faktörler sebebiyle geri dönüşünün zor olduğu bir yatırım olup dikkatli bir biçimde seçim yapılması gerekmektedir (Yang vd., 2007: 787). Bu noktada kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçiminde çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılması doğru yazılımın seçilmesi açısından önemlidir. Bu kapsamda, kurumsal kaynak planlama sistemlerinin çok kriterli karar verme teknikleriyle seçimi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Çok kriterli karar verme yöntemleri, karar vericilerin belirlenen alternatifler arasından en uygununu değerlendirmesi, seçmesi, sınıflandırma yapabilmesi ve ulaşılan sonuçların uygulanabilmesi açısından çalışmalarda sık başvurulan yöntemlerdir (Aydın ve Eren, 2018: 129). Bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanılmıştır. AHP karar almada ve grup veya bireylerin önceliklerini önemseyen nitel ve nicel faktörleri birlikte değerlendiren yöntem olarak tanımlanabilir (Dağdeviren vd., 2004: 132). Analitik hiyerarşi süreci yöntemi hem karar kriterlerinin önceliklendirilmesini sağladığı hem de karar alternatiflerinin değerlendiricilerin önceliklerine göre seçilmesini ön planda tuttuğu için tercih edilmiştir. Öncelikler her işletme, grup ve bireye göre farklılık gösterdiğinden AHP yöntemi bu farklılıkları ortak bir noktada değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

Konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve kurumsal kaynak planlama sistemlerinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile incelendiği birçok çalışma olduğu görülmüştür. Bunlardan bazıları; Teltumbde (2000) kamu sektöründe, Wei vd. (2005) elektronik sektöründe ve Keçek ve Yıldırım (2010) otomotiv sektöründe, Tamošiūnienė ve Marcinkevič (2013) finans sektöründe, Özel ve Türkel (2018) inşaat sektöründe en uygun kurumsal kaynak planlama sisteminin belirlenmesi amacıyla analitik hiyerarşi süreci yöntemini kullanmışlardır. Keçek ve Yüksel (2016) ise elektronik sektöründe AHP yöntemini Promethee yöntemiyle entegre ederek kullanmıştır. Bununla birlikte ERP seçiminde diğer ÇKKV yöntemlerini kullanan çalışmalar; Büyüközkan vd. (2004), Lien ve Liang (2005),

Kahraman vd. (2010), Onut ve Efendigil (2010) bulanık AHP yöntemini, Ecer (2016) ARAS yöntemini, Ayağ ve Özdemir (2007), Razmi vd. (2009) bulanık ANP yöntemini, Başar ve Aslan (2017) VIKOR yöntemini, Ayçin (2019) MACBETH ve MABAC yöntemlerini, Aşan ve Ayçin (2020) best-worst yöntemini ve Alatepeli (2021) TOPSIS yöntemini kullanmıştır.

ERP seçim sorunu birçok sektörde ele alınmış ancak literatürde gıda sektöründe AHP yöntemiyle yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu noktada çalışmanın literatürdeki gıda sektörüyle ilgili bu boşluğu kapatacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Kahramanmaraş ilinde gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin ERP yazılımı seçim kararına yardımcı olmaktır. Çalışmada öncelikle konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmiş, daha sonra uygulama işlem adımları anlatılmıştır. Son olarak elde edilen bulgular neticesinde ulaşılan sonuç ve öneriler sunulmuştur.

2. KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI

İşletmelerin devamlılıklarını sürdürebilmeleri ve zorlu rekabet şartları ile başa çıkabilmeleri için yaşanan teknolojik değişimlere ayak uydurması gerekmektedir. Birçok işletmenin rekabet stratejilerinin önemli bir parçası, işletmedeki bilgiyi kullanabilmek ve yönetebilmek amacıyla gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojileri alt yapısının olmasıdır. Bu stratejik önem, işletmeleri bilgiyi daha profesyonel bir şekilde kontrol edebilen ve işletme fonksiyonlarını entegre ederek tüm birimlerinin birbiriyle ilişkilendirilmesini sağlayacak çözümler aramaya yönlendirmiştir. Bu çözümlerden biri kurumsal kaynak planlaması sistemleridir (Beheshti, 2006: 184).

Kurumsal kaynak planlama, bilgi teknolojisi vasıtası ile bir işletmenin tüm fonksiyonlarını bütüncül bir hale getiren planlama ve iletişim sistemine verilen addır (Bolatan, 2020: 106). Kurumsal kaynak planlama, uluslararası literatürde Enterprise Resource Planning (ERP) olarak adlandırılmış ve birçok yazar tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. İşletmelerin bilgi işleme ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacı ile bütünleşik bir biçimde çözümler sunan ve işletme kaynaklarının etkin ve verimli bir biçimde kullanılabilmesine yarayan uygulamalardır (Buonanno vd., 2005: 384). Bir başka tanıma göre, işletmenin stratejik amaç ve hedeflerine paralel biçimde müşteri beklenti ve taleplerini en makul biçimde karşılayabilmek amacıyla farklı coğrafi bölgelerde yer alan tedarik, üretim ve dağıtım kanallarını etkin, verimli ve eşgüdümlü kontrol edebilme gibi işlevleri bulunan yazılım sistemidir (Tanyaş, 2004). Diğer bir deyişle, işletmede süregelen iş süreçlerinde (finans, muhasebe, insan kaynakları, satın alma, lojistik vb.) bilgi akışını bütünleştiren yazılımlar biçiminde tanımlanmaktadır (Jagoda ve Samaranyake, 2017: 91). Kurumsal kaynak planlama sistemleri, bir işletmenin ofis işlevlerinin (iş yönetimi, insan kaynakları, teknoloji vb.) otomasyonu için entegre uygulamalardan oluşan bir sistemi kullanmasına imkân tanıyan bir iş süreci yönetim yazılımıdır (İbrahim vd., 2019: 2889). Özetle, kurumsal kaynak planlama (ERP), iş yönetimi süreçlerini entegre etmek ve optimize etmek için kullanılan bir yazılım paketidir (Ouiddad vd., 2020).

Kurumsal kaynak planlama (ERP) sistemlerinin tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, söz konusu sistemlerin gelişiminin bilgisayar destekli yazılım ve donanım alanındaki gelişmeler ile paralel ilerlediği ve 1960'lı yıllarda oluşturulmaya başlandığı söylenebilir. 1960'lı yıllarda envanter tutulması ve kaydedilmesi geleneksel yöntem olan el ile sayım yöntemiyle yapılmaktaydı (Harwood, 2003: 7). 1970'li yıllara gelindiğinde ise, Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRP) gündeme gelmiştir, malzeme ihtiyaç planlaması (MRP) yardımı ile işletmeler, ana üretim planlaması ve üretilen ürünler için gerekli olan envanter, malzeme listelerini kapsayan dosya ve planları izleme imkanına sahip olmuşlardır. Daha sonrasında bu sistemlere satış planlama ve kapasite planlaması eklenerek kapalı devre MRP olarak adlandırılan sistemler geliştirilmiştir (Somers vd., 2003: 596).

Takvimler 1980'li yılları gösterdiğinde ise, üretim sürecinde ihtiyaç duyulan malzemelerin tedarikinin sürece entegre edilmesi, sürecin optimum şekilde yürütülmesini sağlayan yeni bir kaynak

planlama yazılımlarından olan Üretim Kaynakları Planlaması (MRP-II) sistemleri geliştirilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, dünyanın değişimi hızlanmaya başlamıştır. Teknolojik ilerlemeler ile büyük işletmeler artık uzak coğrafyalardan mal ve hizmet satın almaya ve aynı şekilde kendi mal ve hizmetlerini sınırlar ötesinde sunmaya başlamışlardır. Bu sebeple değişim rüzgarına kapılıp yok olmak istemeyen işletmeler tüm iş yapış şekillerini yeniden revize etmişlerdir. Buradan hareket ile, işletmelerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde iletişim teknolojileri yardımıyla işletmenin bütününde tüm işlemler arasında entegrasyonu mümkün hale getiren Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) sistemleri ortaya çıkmıştır (Chou vd., 2014: 267).

2000'li yıllara gelindiğinde ise, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler devam etmiş, kurumsal kaynak planlama (ERP) sistemleri, müşteri ilişkileri yönetimi, tedarik zinciri yönetimi ve iş zekâsı kavramlarını da kapsayacak biçimde yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni düzenleme ise ERP II olarak adlandırılmıştır (Beheshti, 2006: 185). Günümüze gelindiğinde ise artık kurumsal kaynak planlama sistemleri yazılımsal olarak, internet aracılığıyla, bulut teknolojisi (cloud) ismi verilen sistemler üzerinden kiralanabilir duruma gelmiştir. Bulut tabanlı teknoloji yardımı ile işletmeler internet üzerinden bir yazılım hizmet sağlayıcı firmanın sitesinde bulunan kurumsal kaynak planlama sistemine erişim sağlayarak işlemlerini burada gerçekleştirebilmektedir (Bjelland ve Haddara, 2018: 2).

3. YÖNTEM

Gıda sektörü raf ömrü kısa olan ürünleri içermektedir. Yapısal özellikleri itibariyle çabuk bozulabilen gıda ürünlerinde hammadde tedarikinden tüketim aşamasına kadarki süreçte soğuk zincirin kırılmaması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle sürecin sürekli takip edilebilirliği, anlık veri alışverişi ve anında müdahale sektörde özen gösterilen bir durumdur. Bu nedenle ERP yazılımları bu gibi sektörlerde daha da önemlidir. Araştırmanın yapıldığı işletme süt ve süt ürünleri üreten büyük ölçekli bir işletmedir. Söz konusu ürünler raf ömrü en kısa olan ürünlerden olduğu için tedarik zincirinin her aşamasında zaman ve hız iki kilit kelimedir. Araştırmanın yapıldığı işletme mevcut ERP yazılımında bazı sıkıntılar yaşamakta ve yeni bir yazılıma geçmek istemektedir.

Çalışmanın bu bölümünde işletmenin karar verme sorununa yardımcı olmak amacıyla yapılan analizler, bulgular ve sonuçlara yer verilmiştir. Bölümde öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve öneminden bahsedilmiş, ardından çalışmada kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan analitik hiyerarşi süreci (AHP) yöntemi açıklanmış ve son olarak da uygulamaya yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu çalışma bir imalat işletmesinde kurumsal kaynak planlaması (ERP) yazılımı seçim sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Diğer bir amacı ise ERP yazılımı seçim kriterlerinin bu işletme için önem düzeylerini belirlemektir. Söz konusu işletme Kahramanmaraş'ta gıda sektöründe imalat yapan büyük ölçekli bir işletmedir. Bu işletme kullanmakta olduğu mevcut ERP yazılımını değiştirmek, daha kapsamlı ve fonksiyonlu bir yazılıma yatırım yapmak istemektedir. Ancak ERP yazılımı yüksek maliyetli ve geri dönüşü maddi ve manevi olarak pahalıya mal olan bir yatırım olduğu için seçenekler arasında karar vermekte zorlanmaktadır. Bu noktada işletmeye söz konusu seçim kararında destek olmak çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. İşletmenin seçim yapmak istediği üç alternatif yazılım mevcuttur. Bu alternatifler arasından en uygun seçimi yapması ise çalışmanın karar hedefini oluşturmaktadır. Veriler işletmede yönetici pozisyonunda olan üç adet uzmandan alınmıştır. Bu amaca uygun olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan analitik hiyerarşi süreci yöntemi aşağıda açıklanmıştır.

ERP seçim sorunu çok kriterli karar verme yöntemleriyle daha önce farklı sektörlerde incelenmiştir. Ancak literatürde gıda sektöründe yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa soğuk zincirin kırılmaması açısından gıda sektöründe ERP yazılımının seçimi çok daha dikkatli yapılmalıdır. Bu noktada çalışmanın gerek literatüre gerekse sektöre önemli derecede katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi: Analitik Hiyerarşi Süreci

Bu çalışmada yöntem olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilme sebebi işletmenin alternatif yazılımlar arasından tercih yapmakta kararsız kalması ve değiştirmek istediği mevcut ERP yazılımından yola çıkarak değerlendirmeye tabi tutmak istediği birçok özellik bulunmasıdır. AHP, hem bu özelliklerin hem de farklı karar vericilerin kişisel fikirlerinin bir arada değerlendirilmesi fırsatı sunmaktadır. Bu sayede çalışmada üç farklı departmandan yöneticilerin tercihlerini değerlendirilebilme imkânı olacağından, AHP yöntemi araştırmaya en uygun yöntem olarak belirlenmiştir. İşletmenin ERP yazılımında bulunmasını istediği özellikler dikkate alınarak konuyla ilgili literatür taramasıyla birlikte değerlendirme kriterleri oluşturulmuştur. İşletmenin seçimine konu olan üç adet alternatif bulunmaktadır. Bu amaçla en uygun kararı vermede kullanılan AHP yönteminin işlem adımları sırasıyla aşağıda açıklanmış ve ardından uygulamaya yer verilmiştir.

3.2.1. Problemin Tanımlanması

Seçim ve değerlendirmede yaşanan sorunlar, alternatifler arası küçük farklılıkların olması ve bunun seçim kararını daha da zorlaştırması gibi problemlerle karşılaşmaktadır. AHP yönteminde ilk olarak bu tür problemler tanımlanmaktadır. Daha sonra ana amaç belirlenip, bu amaç kapsamında ilgili kriterler ve alternatifler oluşturulmaktadır. Değerlendirmeyi ve seçimi etkileyen bu kriterler literatür taraması ve uzmanlarla görüşme sonucu belirlenmektedir.

3.2.2. Hiyerarşinin Oluşturulması

Problemin ana amacına odaklanılabilmesi için karar hedefi alt bileşenlere ayrılmaktadır. Bu bileşenler karar hedefine ilişkin belirlenen kriterlerin ana ve alt kriterler olarak hiyerarşik yapıya dönüştürülmesidir. Bu hiyerarşide tepede karar hedefi, onun altında ana kriterler ve her bir ana kriterin altında alt kriterler yer almaktadır. En altta ise bu hedefle ilgili potansiyel alternatifler yer almaktadır. Bu hiyerarşik yapı ile problem bir çerçeveye yerleştirilmiş olmakta ve dolayısıyla problemin bir bütün halinde görülmesini sağlamaktadır.

3.2.3. İkili Karşılaştırma Matrislerinin Oluşturulması

İkili karşılaştırma matrisleri hiyerarşide yer alan kriterlerin birbirleriyle ikili olarak göreceli önemlerinin kıyaslanmasıyla elde edilir. Ayrıca alternatiflerin her bir kriter açısından ağırlıkları belirlenir. Birden fazla uzman karar vericilerin görüşüne dayanır. n adet kriter için $n \times n$ boyutunda matrisler oluşturulur. İkili karşılaştırmalarda Tablo 1'de yer alan Saaty (2008)'nin dokuzlu ölçeği kullanılır.

Tablo 1: İkili Karşılaştırma Önem Ölçeği

Önem Seviyesi	Tanım
1	Eşit Önemli
3	Orta Derecede Önemli
5	Güçlü Önemli
7	Çok Güçlü Önemli
9	Aşırı Önemli
2,4,6,8	Ara Değerler

Kaynak: (Saaty, 2008: 86)

İkili karşılaştırma matrisi n adet kriterden, $i=1,2,3,\dots,n$ 'e kadar satır ve $j=1,2,3,\dots,n$ 'e kadar sütundan oluşan bir kare matristir (Tablo 2). Matriste yer alan a_{ij} terimi, i . kriterin j . kriterden ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: İkili Karşılaştırma Matrisi

	Kriter 1	Kriter 2	Kriter 3	Kriter 4	Kriter n
Kriter 1	a_{11}	a_{12}	a_{13}	a_{14}	a_{1n}
Kriter 2	a_{21}	a_{22}	a_{23}	a_{24}	a_{2n}
Kriter 3	a_{31}	a_{32}	a_{33}	a_{34}	a_{3n}
Kriter 4	a_{41}	a_{42}	a_{43}	a_{44}	a_{4n}
Kriter n	a_{n1}	a_{n2}	a_{n3}	a_{n4}	a_{nn}

3.2.4. İkili Karşılaştırma Matrislerinin Normalize Edilmesi

Normalize işleminde ilk olarak ikili karşılaştırmalar matrisinin her bir sütununda yer alan değerlerin toplamı alınır. Daha sonra eşitlik 1 kullanılarak her bir eleman ait olduğu sütun toplamına bölünür. Bu işlem sonucu C (normalize edilmiş ikili karşılaştırma) matrisi elde edilir.

$$C_{ij} = \frac{c_{ij}}{\sum_{i=1}^n c_{ij}} \quad (1)$$

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix}$$

3.2.5. Öncelik Vektörünün Hesaplanması

Oluşturulan normalize edilmiş ikili karşılaştırmalar matrisinden yararlanarak, kriterlerin birbirlerine göre ağırlık (önem) derecelerini elde etmek için eşitlik 2 kullanılarak C matrisindeki satır bileşenlerinin ortalaması alınır. C matrisinde bulunan her bir kriterin ağırlıkları hesaplanmış olur.

Kriterlerin önem derecesini ifade eden W öncelik vektörü bir sütun vektörü olup aşağıda verilmiştir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (2)$$

$$W = \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix} \quad (\text{Öncelik Vektörü})$$

3.2.6. Tutarlılık Oranının Hesaplanması

Kriterler arası karşılaştırmalarda belirlenen değerler ile oluşturulan ikili karşılaştırma matrisi oluşturduktan sonra bu karşılaştırmaların tutarlılıkları hesaplanmaktadır (Özbek, 2017: 81). Özel değerlendirmelerin tutarlılığını sağlamak için tutarlılık indeksi (CI) ve tutarlılık oranı (CR) olmak üzere iki katsayıdan yararlanılmaktadır (Önder ve Önder, 2015: 25). Tutarlılık indeksinin (CI) hesaplanabilmesi için eşitlik 3 kullanılmaktadır.

$$CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (3)$$

Burada λ en büyük özdeğerdir ve n toplam kriter sayısıdır. Sonuçların güvenilir olmasının için CI değerinin 0,1'in altında olması gerekmektedir. Son olarak ise CI, Random Gösterge (RI) olarak ifade edilen ve Tablo 3'te verilen standart düzeltme değerine bölünerek (eşitlik 4) CR elde edilir. Tablo 3'ten kriter sayısına karşılık gelen değer kullanılır. Örneğin 4 kriterli bir karşılaştırmada RI değeri olarak Tablo 3'te yer alan 0.90 kullanılacaktır.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (4)$$

Tablo 3: RI Değerleri

N	3	4	5	6	7	8
RI	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41

3.2.7. Alternatiflerin Sıralanması

Kriterlerin önem sıralamasını belirleyebilmek için alt kriterlerin yerel öncelikleri ile ana kriterlerin önceliği çarpılmalıdır. Nihai öncelik değerlerinin hesaplanmasında her bir kriterin öncelik değeri, o kriterin önemini yansıtan bir ağırlık olarak ele alınmalıdır. Her bir kriterin ağırlıklı değerleri toplanarak o alternatifin sıralama değeri bulunmaktadır (Özbek, 2017: 83). Son adım olarak, elde edilen öncelik değerleri en büyükten en küçüğe doğru sıralanmaktadır. Elde edilen sıralama ile aynı zamanda karar alternatifleri sıralanmış olur. En yüksek değere sahip alternatif, karar problemi için en uygun olanıdır.

4. UYGULAMA

4.1. Analiz ve Bulgular

Araştırmada yapılan analizlerin işlem adımları ve elde edilen bulgular aşağıda açıklanmıştır.

4.1.1. Problemin Tanımlanması

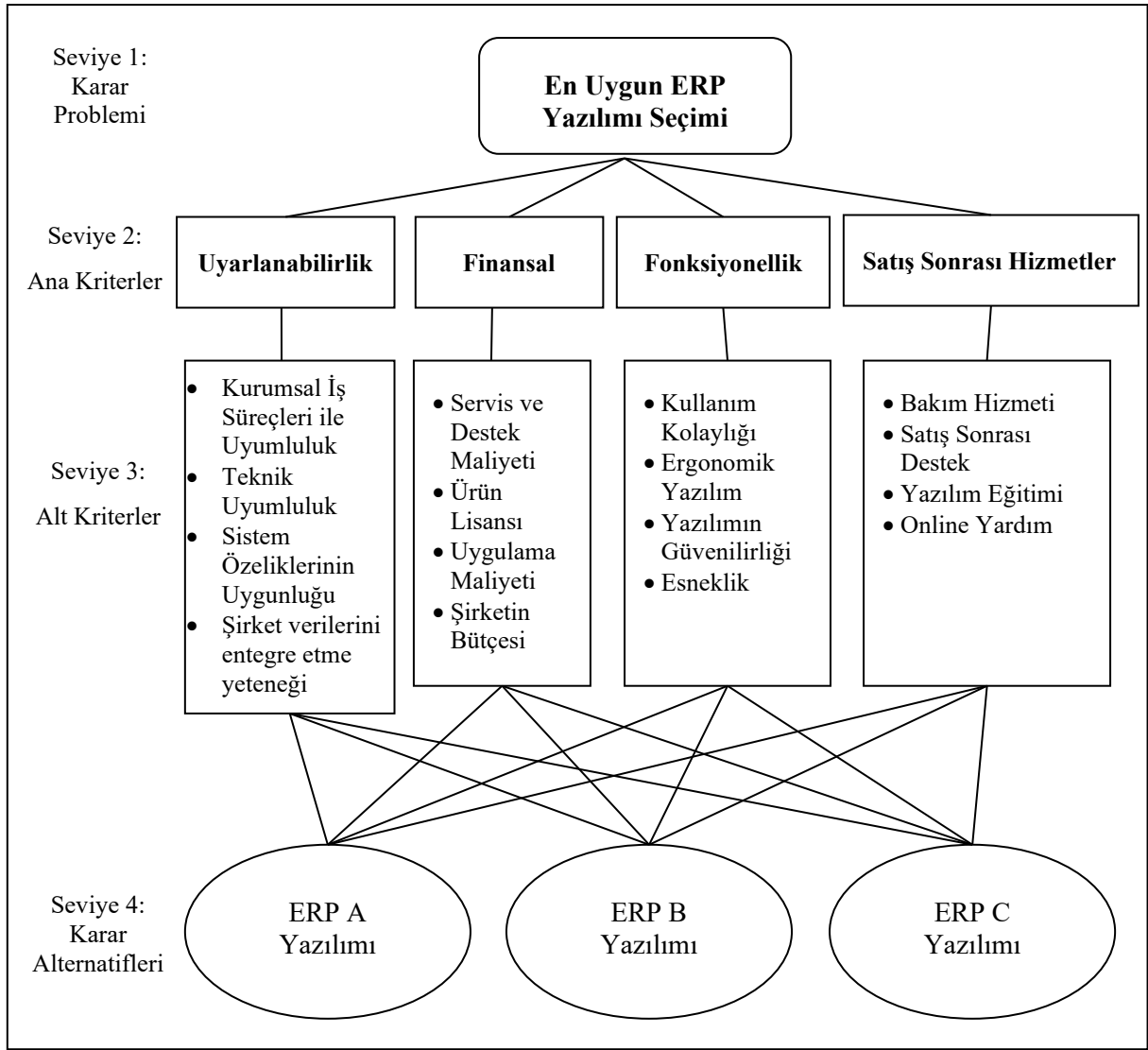
Çalışmada problem gıda sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli bir işletme için (Kurumsal Kaynak Planlaması) ERP yazılım seçimi sorunudur. Firma üç adet yazılım arasından seçim yapmak istemekte ancak her bir yazılımın avantaj ve dezavantaj olan yönleri olduğu için kararsızlık yaşamaktadır. Firma alternatifler arasından en uygun olanını seçmek istemektedir. Bu çalışmanın amacı ilgili firmanın ERP yazılımı seçim sorununa çözüm sunmaktır.

4.1.2. Hiyerarşinin Oluşturulması

Kriterler Görener (2011), Tamošiūnienė ve Marcinkevič (2013), Motaki ve Kamach (2017), Ayçin (2019)'dan yararlanılarak, ilgili işletmeden ikisi üst düzey biri orta düzey yöneticilerden oluşan üç adet uzman ile birlikte belirlenmiştir. Çalışmada uyarlanabilirlik, finansal, fonksiyonellik ve satış sonrası hizmetler olmak üzere dört adet ana kriter ve her bir ana kriterin altında da dört adet alt kriter olmak üzere toplamda 16 adet alt kriter bulunmaktadır. Ayrıca firmanın seçim yapması gereken üç adet alternatif vardır. Ana kriterler ve alt kriterler Tablo 4'te verilmiştir. Ayrıca bu kriterler ve alternatifler ile Şekil 1'deki hiyerarşik yapı oluşturulmuştur.

Tablo 4: ERP Yazılımı Seçim Kriterleri

İfade	Ana Kriterler	İfade	Alt Kriterler
UY	Uyarlanabilirlik	UY1	Kurumsal İş Süreçleri ile Uyumluluk
		UY2	Teknik Uyumluluk
		UY3	Sistem Özelliklerinin Uygunluğu
		UY4	Şirket verilerini entegre etme yeteneği
Fİ	Finansal	Fİ1	Servis ve Destek Maliyeti
		Fİ2	Ürün Lisansı
		Fİ3	Uygulama Maliyeti
		Fİ4	Şirketin Bütçesi
FO	Fonksiyonellik	FO1	Kullanım Kolaylığı
		FO2	Ergonomik Yazılım
		FO3	Yazılımın Güvenilirliği
		FO4	Esneklik
SH	Satış Sonrası Hizmet	SH1	Bakım Hizmeti
		SH2	Satış Sonrası Destek
		SH3	Yazılım Eğitimi
		SH4	Online Yardım

Şekil 1: ERP Yazılımı Seçimi İçin AHP Karar Hiyerarşisi

4.1.3. İkili Karşılaştırma Matrislerinin Oluşturulması

AHP yönteminde analizlerin temelini oluşturan ikili karşılaştırma matrisleri cevaplayıcının daha kolay yanıt verebilmesi için bir anket formu haline dönüştürülmüştür. Daha sonra hiyerarşide yer alan her bir kriter için ayrı ayrı ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 5: Ana Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

	UY	Fİ	FO	SH
UY	1,00	1,00	0,20	0,33
Fİ	1,00	1,00	0,20	1,00
FO	5,00	5,00	1,00	1,00
SH	3,00	1,00	1,00	1,00

Tablo 5’te örnek olarak ana kriterler için ikili karşılaştırma matrisleri yer almaktadır. Dört ana kriterin her birinin diğerine göre ağırlıkları değerlendirilmiş ve önem derecesi belirlenmiştir. Önem derecesi belirlenirken Tablo 1’de yer alan Saaty (2008)’nin AHP için oluşturduğu 9’lu ölçeği kullanılmıştır. Bu işlem alt kriterler ve alternatifler için de uygulanmıştır. Ancak çalışmada bütün

matrisler verilemeyeceğinden örnek olarak ana kriterler için oluşturulan ikili karşılaştırma matrisleri verilmiştir.

4.1.4. İkili Karşılaştırma Matrislerinin Normalize Edilmesi

Kriterlerin ve alternatiflerin ağırlıklarının hesaplanabilmesi için normalleştirme yapılması gerekmektedir. İkili karşılaştırma matrisi oluşturulduktan sonra Eşitlik 1 ile normalize işlemi yapılmaktadır. Bu işlem sonucu ana kriterler için Tablo 6 elde edilmiştir.

Tablo 6: Ana Kriterlerin Normalize Matrisi

	UY	Fİ	FO	SH
UY	0,10	0,12	0,08	0,10
Fİ	0,10	0,12	0,08	0,30
FO	0,50	0,64	0,42	0,30
SH	0,30	0,12	0,42	0,30
Toplam	1,00	1,00	1,00	1,00

4.1.5. Öncelik Vektörünün ve Tutarlılık Oranının Hesaplanması

Normalize matristen yararlanılarak eşitlik 2 kullanılarak öncelik vektörü hesaplanır. Kriterlerin birbirine göre ağırlıklarının ve tutarlılıklarının hesaplanabilmesi için Eşitlik 3 ve 4'ten yararlanılır. Tutarlılık oranının 0,10'un altında olması gerekmektedir. Ana kriterlerin tutarlılık oranı 0,10 çıkmıştır. Alt kriterlerin her biri için de tutarlılık oranları 0,10'un altında çıkmıştır.

4.1.6. Kriterler İçin Ağırlıkların Hesaplanması

Tablo 7'de ana kriterlerin önem sıralaması verilmiştir. Buna göre işletme için en önemli kriter 0,46 ağırlık değeri ile fonksiyonellik kriteridir. İkinci sırada ise 0,29 ağırlık değeri ile satış sonrası hizmet gelmektedir. İşletme kullanmakta olduğu mevcut ERP yazılımında en büyük eksikliğin bu konuda olduğunu, alternatif yazılımlarda aradığı en önemli özelliğin fonksiyonellik olduğunu ifade etmiş ve Tablo 7'de görüldüğü üzere sonuçlar da bunu desteklemiştir. Bununla birlikte işletme satın alacağı yazılımda daha sonra herhangi bir sıkıntı yaşamaması durumunda teknik destek almanın önemli olduğunu bu sayede çözümün de daha hızlı olacağı konusunda güvenin yüksek olacağını söylemiştir.

Tablo 7: Ana Kriterlerin Önem Düzeyleri

Kriterler	Önem düzeyleri
Uyarlanabilirlik	0,10
Finansal	0,15
Fonksiyonellik	0,46
Satış Sonrası Hizmet	0,29
Toplam	1

Finansal ve uyarlanabilirlik kriterleri önem düzeyleri daha düşük olmakla birlikte finansal kriteri 0,15 ağırlık değeri ile üçüncü, uyarlanabilirlik 0,10 ağırlık değeri ile son sırada yer almıştır. Bu noktada işletme genel olarak uyarlanabilirlikte sorun yaşamayacağını düşünmektedir. Finansal olarak da yeni bir ERP yazılımına yatırım yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 8: Alt Kriterlerin Önem Düzeyleri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Ağırlık Değeri
UYARLANABİLİRLİK	Kurumsal İş Süreçleri ile Uyumluluk	0,75
	Teknik Uyumluluk	0,08
	Sistem Özelliklerinin Uygunluğu	0,08
	Şirket verilerini entegre etme yeteneği	0,08
FİNANSAL	Servis ve Destek Maliyeti	0,06
	Ürün Lisansı	0,13
	Uygulama Maliyeti	0,18
	Şirketin Bütçesi	0,62
FONKSİYONELLİK	Kullanım Kolaylığı	0,14
	Ergonomik Yazılım	0,52
	Yazılımın Güvenilirliği	0,22
	Esneklik	0,12
SATIŞ SONRASI HİZMET	Bakım Hizmeti	0,06
	Satış Sonrası Destek	0,31
	Yazılım Eğitimi	0,31
	Online Yardım	0,31

Alt kriterlerin önem düzeyleri Tablo 8’de verilmiştir. Buna göre uyarlanabilirlik ana kriterinin alt kriterleri arasında en önemli kriter kurumsal iş süreçleri ile uyumluluk, finansal ana kriterinin alt kriterleri arasında en önemli olan şirketin bütçesi ve fonksiyonellik ana kriterinin alt kriterlerinden en önemli olan ergonomik yazılımdır. Satış sonrası ana kriterinin alt kriterlerinin önem düzeyleri ise satış sonrası destek, yazılım eğitimi ve online eğitimin her biri için 0,31 ağırlık değeri ile eşit çıkmış, bakım hizmeti kriteri ise 0,06 ile son sırada yer almıştır. Ayrıca uyarlanabilirlik ana kriterinin alt kriterleri olan teknik uyumluluk, sistem özelliklerinin uygunluğu, şirket verilerini entegre etme yeteneği 0,08 ağırlık değeri ile eşit önem düzeyinde çıkmıştır. Dolayısıyla uyarlanabilirlik ana kriterinin diğer alt kriteri olan kurumsal iş süreçleri ile uyumluluk 0,75 değer ile bu kriterleri büyük bir farkla geride bırakmıştır.

4.1.7. Alternatiflerin Sıralanması

Gıda sektöründe büyük ölçekli bir işletme için ERP yazılımı seçimine yönelik değerlendirmeyle alternatiflerin önceliği her bir kriter göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. Tablo 9’da alternatiflerin kriterlere göre öncelik değerleri yer almaktadır.

Tablo 9: Alternatiflerin Önceliği

Ana Kriterler	Alt Kriterler	ERP A Yazılımı	ERP B Yazılımı	ERP C Yazılımı	Toplam
UYARLANABİLİRLİK	Kurumsal İş Süreçleri ile Uyumluluk	0,64	0,07	0,28	
	Teknik Uyumluluk	0,72	0,19	0,08	
	Sistem Özelliklerinin Uygunluğu	0,72	0,19	0,08	
	Şirket verilerini entegre etme yeteneği	0,06	0,72	0,22	
Alternatiflerin Önceliği		0,61	0,15	0,24	1,00
FİNANSAL	Servis ve Destek Maliyeti	0,34	0,33	0,33	
	Ürün Lisansı	0,82	0,09	0,09	
	Uygulama Maliyeti	0,39	0,17	0,44	
	Şirketin Bütçesi	0,09	0,09	0,82	
Alternatiflerin Önceliği		0,26	0,12	0,62	1,00
FONKSİYONELLİK	Kullanım Kolaylığı	0,39	0,44	0,17	
	Ergonomik Yazılım	0,06	0,65	0,29	
	Yazılımın Güvenilirliği	0,78	0,07	0,15	
	Esneklik	0,19	0,73	0,08	
Alternatiflerin Önceliği		0,27	0,50	0,23	1,00
SATIŞ SONRASI HİZMET	Bakım Hizmeti	0,47	0,47	0,05	
	Satış Sonrası Destek	0,78	0,15	0,07	
	Yazılım Eğitimi	0,63	0,11	0,26	
	Online Yardım	0,43	0,43	0,14	
Alternatiflerin Önceliği		0,60	0,25	0,15	1,00

Tablo 9’da görüldüğü üzere, alternatiflerden ERP A yazılımı 0,61 değer ile uyarlanabilirlik ve 0,60 değer ile satış sonrası hizmet kriterlerine göre öncelikli çıkmıştır. Bununla birlikte finansal kriterine göre 0,62 ile ERP C yazılımı ve fonksiyonellik kriterine göre 0,50 ile ERP B yazılımı öncelikli olarak belirlenmiştir. Ancak Tablo 10’da görüldüğü üzere alternatiflerin nihai önceliğine göre ERP A yazılımı işletme için en uygun seçim olarak bulunmuştur.

Tablo 10: Alternatiflerin Nihai Önceliği

	UY	Fİ	FO	SH	Alternatiflerin Nihai Önceliği
	0,10	0,15	0,46	0,29	
ERP A Yazılımı	0,61	0,26	0,27	0,60	0,40
ERP B Yazılımı	0,15	0,12	0,50	0,25	0,34
ERP C Yazılımı	0,24	0,62	0,23	0,15	0,26
Toplam					1,00

AHP yöntemiyle yapılan analizlerde uyarlanabilirlik, finansal, fonksiyonellik ve satış sonrası hizmet ana kriterleri ve bu ana kriterlerin alt kriterleri bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ERP A yazılımı diğer iki alternatlara göre öncelikli çıkmıştır. Dolayısıyla ilgili işletmenin önem verdiği kriterlere göre ERP A yazılımı işletme çıkarları açısından en uygun seçenektir.

5. SONUÇ

Kurumsal kaynak planlaması sistemleri günümüzün zorlu rekabet ortamında işletmeler için en önemli teknolojik gelişmelerden biri olmuştur. Ürünlerin hammadde tedarikinden nihai tüketiciye ulaşana kadarki izlediği yolda doğrudan ya da dolaylı bütün bilgileri sistematik bir şekilde kaydeden, sınıflandıran ve kullanılabilir, anlamlı hale getiren bir bilgi iletişim teknolojilerindedir. Bu sürece dahil olan tedarikçi, üretici, dağıtıcı, toptancı, perakendeci, işletme içerisindeki finans, muhasebe, pazarlama, üretim, satın alma vb. tüm departmanların sürekli olarak veri alışverişinde bulunmasını sağlayan, bilgiyi kaydetme, paylaşma ve kullanmada hata oranını neredeyse sıfıra indiren sistematik bir yazılımdır. ERP yazılımlarının işletmelere birçok avantajı olmakla birlikte maliyeti yüksek bir yatırımdır. Bu çalışmanın amacı da gıda sektöründe imalat yapan büyük ölçekli bir işletmenin ERP yazılımı seçim sorununa yardımcı olmak ve bu işletme için ERP seçiminde önemli kriterleri belirlemektir. Bu amaçla çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz ve bulgular sonucu kriterler değerlendirildiğinde ana kriterler arasında fonksiyonellik en önemli kriter olarak ortaya çıkmıştır. Ardından sırasıyla satış sonrası hizmet, finansal ve uyarlanabilirlik kriterleri gelmiştir. Alt kriterler açısından ise kurumsal iş süreçleri ile uyumluluk, şirketin bütçesi ve ergonomik yazılım kriterleri öne çıkan kriterlerdir. ERP yazılımı işletmenin tüm süreçlerini bütünleştirdiği için seçilecek yazılımın iş süreçleri ile uyumlu olması koordinasyonun sağlanabilmesi ve sistemin sorunsuz yürütülmesi açısından önemli görülmektedir. Ergonomik olması ise çalışma performansı açısından yazılımın kullanıcıyla uyumunu ifade etmekte ve beraberinde verimli çalışmayı getirmektedir. Son olarak alternatifler arasında ERP A yazılımı öncelikli olarak çıkmıştır. Dolayısıyla işletmeye en uygun seçenek olarak ERP A yazılımı önerilmiştir. İşletme bu çalışma sonucu ERP A yazılımına yatırım yapmış ve yazılımla ilgili memnuniyetini belirtmiştir. Süreçlerin daha şeffaf ve kolay takip edilebilir olduğunu, hata oranının azaldığını ve müşteri memnuniyetinin arttığını ifade etmiştir. Ancak yatırım maliyetinin yüksek olması işletmenin bütçesini olumsuz etkilemiştir. Bu noktada da işletme yeni ERP yazılımı sayesinde süreçlerde verilen firelerin azalması ve verimliliğin artmasıyla birlikte finansal olarak kısa sürede iyileşeceğini düşünmektedir.

Ayçin (2019) da bu çalışmanın sonucunu destekler nitelikte fonksiyonellik kriterini en önemli kriter olarak bulmuştur. Bu çalışmada uyarlanabilirlik kriteri önem seviyesi en düşük olarak belirlenmişken, Motaki ve Kamach (2017) bunun aksine bu kriteri önem seviyesi en yüksek olarak belirlemiştir. Ayrıca, Görener (2011) ANP ve VIKOR yöntemlerini birlikte kullanmış ve firmanın finansal durumunu, Ecer (2016) ARAS yöntemini kullanmış ve maliyeti, Özel ve Türkel (2018) AHP

yöntemini kullanmış ve marka itibarını, Czekster vd. (2019) AHP yöntemini kullanmış ve özellikler setini en önemli kriter olarak belirlemişlerdir.

Bu çalışma bir işletmeye yönelik yapıldığından kriterlerin önem düzeyleri sektör için genellenemez. Bununla birlikte çalışmanın kısıtı, Covid 19 pandemi sürecinde gerçekleştirilmiş olduğundan verilerin yüz yüze görüşme ile alınamamış olmasıdır. Konuyla ilgili yapılacak çalışmalara, farklı işletmelerde kullanılan aynı kapsamdaki ERP yazılımlarının kıyaslanarak değerlendirilmesi veya aynı konuyu diğer çok kriterleri karar verme yöntemleriyle çalışılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Alatepeli, B. (2021). Çok kriterli karar verme teknikleri ile kurumsal kaynak planlama sistemi seçimi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 27-32. <https://doi.org/10.47495/okufbed.828479>
- Aşan, H. ve Ayçin, E. (2020). Kurumsal kaynak planlama sistemlerinin seçimindeki kriterlerin best-worst metodu ile değerlendirilmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2), 114-124.
- Ayağ, Z. ve Özdemir, R.G. (2007). An intelligent approach to ERP software selection through fuzzy ANP. *International Journal of Production Research*, 45(10), 2169-2194.
- Ayçin, E. (2019). Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) sistemlerinin seçiminde MACBETH ve MABAC yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 533-552.
- Ayden, C. ve Bilgin, E. (2020). Elazığ organize sanayi bölgesindeki kobilerde kurumsal kaynak planlanması (ERP) kullanımı. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 143-136.
- Aydın, Y. ve Eren, T. (2018). Savunma sanayiinde stratejik ürün için çok kriterli karar verme yöntemleri ile tedarikçi seçimi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 129-148. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.386379>
- Başar, R. ve Arslan, H.M. (2017). Kurumsal kaynak planlaması (ERP) yazılımının en uygun uzlaşık çözüm (VIKOR) ile seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1065-1080.
- Bayraktaroğlu, S. ve Fasal, A. (2016). Kurumsal kaynak planlaması (KKP) ve uygulamada yaşanan güçlükler: bir örnek olay incelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 13-24. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.245984>
- Beheshti, H.M. (2006). What managers should know about ERP/ERP II. *Management Research News*, 29(4), 184-193. <https://doi.org/10.1108/01409170610665040>
- Bjelland, E. ve Haddara, M. (2018). Evolution of ERP systems in the cloud: a study on system update. *Systems*, 6(2), 22 <https://doi.org/10.3390/systems6020022>
- Bolatan, G. S., (2020). Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulaması Performansına Etki Eden Faktörler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 103-112.
- Botta-Genoulaz, V. ve Millet, P.A. (2006). An investigation into the use of ERP systems in the service sector. *International Journal of Production Economics*, 99(1-2), 202-221. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2004.12.015>
- Buonanno, G., Faverio, P., Pigni, F., Ravarini, A., Sciuto, D., ve Tagliavini, M. (2005). Factors affecting ERP system adoption: A comparative analysis between SMEs and large companies. *Journal of Enterprise Information Management*.
- Büyüközkan, G., Kahraman, C. ve Ruan, D. (2004). A fuzzy multi-criteria decision approach for software development strategy selection. *International Journal of General Systems*, 33(2-3), 259-280.

- Chang, M.K., Cheung, W., Cheng, C.H. ve Yeung, J.H. (2008). Understanding ERP system adoption from the user's perspective. *International Journal of production economics*, 113(2), 928-942. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2007.08.011>
- Chou, H.W., Chang, H.H., Lin, Y.H. ve Chou, S.B. (2014). Drivers and effects of post-implementation learning on ERP usage. *Computers in Human Behavior*, 35, 267-277. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.012>
- Czekster, R.M., Webber, T., Jandrey, A.H. ve Marcon, C.A. M. (2019). Selection of enterprise resource planning software using analytic hierarchy process. *Enterprise Information Systems*, 13(6), 895-915. <https://doi.org/10.1080/17517575.2019.1606285>
- Dağdeviren, M., Diyar, A. ve Kurt M. (2004). İş değerlendirme sürecinde analitik hiyerarşi prosesi ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(2), 131-138.
- Ecer, F. (2016). ARAS yöntemi kullanılarak kurumsal kaynak planlaması yazılımı seçimi. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1).
- Görener, A. (2011). Bütünleşik ANP-VIKOR yaklaşımı ile ERP yazılımı seçimi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 97-110.
- Hajipour, V., Amouzegar, H. ve Jalali, S. (2020). A practical integrated solution into enterprise application: a large-scale quality control system development case study. *International Journal of Quality ve Reliability Management*, <https://doi.org/10.1108/IJQRM-07-2020-0232>
- Harwood, S. (2003). ERP the Implementation Cycle Great Britain.
- Ibrahim, S.H., Duraisamy, S. ve Sridevi, U.K. (2019). Flexible and reliable ERP project customization framework to improve user satisfaction level. *Cluster Computing*, 22(2), 2889-2895. <https://doi.org/10.1007/s10586-017-1664-z>
- Jagoda, K. ve Samaranayake, P. (2017). An integrated framework for ERP system implementation. *International Journal of Accounting ve Information Management*, 25(1), 91-109. <https://doi.org/10.1108/IJAIM-04-2016-0038>
- Kahraman, C., Beskese, A. ve Kaya, I. (2010). Selection among ERP outsourcing alternatives using a fuzzy multi-criteria decision making methodology. *International Journal of Production Research*, 48(2), 547-566.
- Keçek, G. ve Yıldırım, E. (2010). Kurumsal kaynak planlama (ERP) sisteminin analitik hiyerarşi süreci (AHP) ile seçimi: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics ve Administrative Sciences*, 15(1), 193-211.
- Keçek, G. ve Yüksel, R. (2016). Analitik hiyerarşi süreci (AHP) ve promethee teknikleriyle akıllı telefon seçimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 46-62.
- Lien, C.T. ve Liang, S.K. (2005). An ERP system selection model with project management viewpoint-A fuzzy multi-criteria decision-making approach. *International Journal of the Information Systems for Logistics and Management*, 1(1), 39-46.
- Motaki, N. ve Kamach, O. (2017). ERP selection: A step-by-step application of AHP Method. *International Journal of Computer Applications*, 176(7), 15-21.
- Onut, S. ve Efendigil, T. (2010). A theoretical model design for ERP software selection process under the constraints of cost and quality: A fuzzy approach. *Journal of Intelligent ve Fuzzy Systems*, 21(6), 365-378.
- Ouiddad, A., Okar, C., Chroqui, R. ve Hassani, I.B. (2020). Assessing the impact of enterprise resource planning on decision-making quality. *Kybernetes*. 50(5), 1144-1162. <https://doi.org/10.1108/K-04-2019-0273>
- Önder, G. ve Önder, E. (2015). Analitik hiyerarşi süreci. B.F. Yıldırım ve E. Önder (Ed.), *Çok kriterli karar verme yöntemleri içinde* (s. 21-74). Dora Yayıncılık.
- Özbek, A. (2017). *Çok kriterli karar verme yöntemleri ve excel ile problem çözümü*. (1. Baskı). Seçkin Yayıncılık. Ankara.

- Özel, S. ve Türkel A. (2018). AHP yöntemi kullanarak ERP sistemlerinin karşılaştırılması ve uygun sistemin belirlenmesi. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 30(3), 305-317. <https://doi.org/10.7240/marufbd.433785>
- Razmi, J., Sangari, M. S. ve Ghodsi, R. (2009). Developing a practical framework for ERP readiness assessment using fuzzy analytic network process. *Advances in Engineering Software*, 40(11), 1168-1178.
- Saaty, T.L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Shen, Y.C., Chen, P.S. ve Wang, C.H. (2016). A study of enterprise resource planning (ERP) system performance measurement using the quantitative balanced scorecard Approach. *Computers in Industry*, 75, 127-139. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2015.05.006>
- Somers, T., Nelson, K. ve Karimi, J. (2003). Confirmatory factor analysis of the end-user computing satisfaction instrument: replication within an ERP domain. *Decision Sciences*, 34(3), 595-621.
- Tamošiūnienė, R. ve Marcinkevič, A. (2013). Using analytic hierarchy process method in ERP system selection process. *KSI Transactions on Knowledge Society*, 6(3), 41-45.
- Tanyaş, M. (2004). *Kurumsal kaynak planlaması (ERP)*. Ders Notları, İTÜ, İstanbul.
- Teltumbde, A. (2000). A framework for evaluating ERP projects. *International journal of production research*, 38(17), 4507-4520. <https://doi.org/10.1080/00207540050205262>
- Wei, C.C., Chien, C.F. ve Wang, M. J. J. (2005). An AHP-based approach to ERP system selection. *International Journal of Production Economics*, 96(1), 47-62. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2004.03.004>
- Yang, J.B., Wu, C.T. ve Tsai, C.H. (2007). Selection of an ERP system for a construction firm in Taiwan: A bottacase study. *Automation in Construction*, 16(6), 787-796.

Türkiye'deki Katılım Bankalarında Asimetrik Bilgi Sorununun Makroekonomik Değişkenler Çerçevesinde İncelenmesi*

Examining the Asymmetric Information Problem in Islamic Banks in Turkey Within the Framework of Macroeconomic Variables

Hayal ÖZÇİM**
Ferudun KAYA***

DOI: <https://doi.org/10.25204/iktisad.904823>

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
28.03.2021

Kabul Tarihi:
16.08.2021

© 2021 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Katılım bankaları küresel finans piyasasında olduğu gibi Türkiye'deki finans piyasasında da varlığını iki şekilde sürdürdüğü bilinmektedir. İlki geleneksel finans sistemine alternatif yeni bir finans sistemi iken ikincisi ise mevcut finans sistemine entegre olarak ilerlediği görüşüdür. Asimetrik bilgi sorunu ise dünya ve beraberinde Türkiye'deki bankacılık sisteminde oldukça sık karşılaşılan bir sorundur. Bu sorunun çözümü için teknolojik yeniliklerin artması ve bankacılık faaliyetlerinin dijitalleşmesi büyük fayda sağlamıştır. Bankacılık sektöründe ve beraberinde katılım bankalarında, bu sorunun varlığına ve çözümüne yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı ise Türkiye'deki katılım bankalarını etkileyen asimetrik bilgi sorununun makroekonomik değişkenlerle ilişkisini analiz etmektedir. Bağımlı değişken olarak katılım bankalarının takipteki alacakları seçilirken çalışma, 2005:12-2020:03 dönemi arasında aylık veri kullanılarak hem ekonomik istikrar hem de ekonomik kriz dönemlerinde incelenmiştir. Çalışmada ekonomik istikrar ve ekonomik kriz (2009-2012) dönemi ayrımı yapıldığından MSLAH(M)-VAR(p) modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak makroekonomik değişkenler bağlamında katılım bankalarında asimetrik bilgi sorunu ekonomik kriz dönemlerinde, ekonomik istikrar dönemlerine göre daha fazla olduğunu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Katılım bankaları, asimetrik bilgi, kredi riski.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
28.03.2021

Accepted:
16.08.2021

© 2021 JEBUPOR
All rights
reserved.

Islamic banks are known to maintain their presence in the financial market in Turkey as well as in the global financial market in two ways. The first is a new financial system as an alternative to the traditional financial system, and the second is the view that it is integrated into the existing financial system. Asymmetric information problem is a very common problem in the banking system in the world and also in Turkey. The increase in technological innovations and the digitalization of banking activities have been of great benefit for the solution of this problem. In the banking sector and Islamic banks, studies are carried out for the existence and solution of this problem. In the light of this information, the aim of this study is to analyze the relationship between the asymmetric information problem affecting Islamic banks in Turkey and macroeconomic variables. While choosing the NPLs of Islamic banks as the dependent variable, the study aims to examine the existence of asymmetric information end in Islamic banks in both economic stability and economic crisis periods by using monthly data between the period 2005:12-2020:03. In the study, MSLAH(M)-VAR(p) model was used since economic stability and economic crisis (2009-2012) periods were distinguished. As a result, in the context of macroeconomic variables, it has been seen that the problem of asymmetric information in Islamic banks is higher in periods of economic crisis than in periods of economic stability.

Keywords: Islamic banking, asymmetric information, credit risk.

Atıf/ to Cite (APA): Özçim, H. ve Kaya, F. (2021). Türkiye'deki katılım bankalarında asimetrik bilgi sorununun makroekonomik değişkenler çerçevesinde incelenmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 572-584

* Bu makale, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı'nda 19.04.2021 tarihinde tamamlanan "Asimetrik Bilgi Sorunu Çerçevesinde Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** ORCID Dr., hayalozcim@gmail.com

*** ORCID Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi- Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, kayaferudun@gmail.com

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Studies in the banking sector focus on the existence and solution of the asymmetric information problem. The aim of this study is to examine the problem of asymmetric information in Islamic banks in Turkey within the framework of macroeconomic variables (exchange rate, index of industrial production, reserve requirement ratio, producer price index)

Literature Review:

In his article, titled "*The Market for Lemons: Quality Uncertainty and The Market Mechanism*", Akerlof was the first scholar who discussed the problem of asymmetric information. Ever since the work of Akerlof (1970) the problem of asymmetric information has received attention, which also forms the framework of this study. The study thus focuses on the incomplete flow of information between the customer and the seller, as the good and bad cars are not known by the customers in the used car market. Similar to Yousfi (2013), this study investigates the problem of asymmetric information on musharakah and mudaraba contracts. In this respect, the study divided customers into good and bad. This study found that when evaluating Islamic finance contracts, garar causes asymmetric information problem in Islamic finance contracts. It has also been highlighted that since Islamic finance contracts are generally short-term agreements, trust cannot be fully developed between the customer and the bank. In this case, it was stated that the asymmetric information problem occurred because the bank did not receive a good or bad signal about the customers. In the study of Benamraoui and Alwardat (2018) about the relationship between asymmetric information and Islamic banking, it was noted that there is a significant interaction between macroeconomic fluctuations and banking activities. If there is a macroeconomic deterioration, the banking sector is adversely affected by this situation. Islamic banks, on the other hand, do not work with interest and establish partnerships with customers. Therefore, in this study, it is argued that Islamic banks are less affected by economic fluctuations than deposit banks.

Methodology:

In the methodology part of this study, firstly, information is given about the nonlinear unit root tests KSS unit root test and Kruse unit root test. Then, MSIAH(M)-VAR(p) model, which is one of the Markov regime change vector autoregression model (MS-VAR) methods, is analyzed in order to reveal the effects of macroeconomic variables on the asymmetric information problem in Islamic banks focused on both economic stability and economic crisis periods.

Results and Conclusions:

In this study, the result of the absence of asymmetric information between the industrial production index and the credit risk of Islamic banks can be evaluated as findings. In terms of producer price index variable, while there is an asymmetric information problem according to the result of impulse response analysis, It is found that there is no asymmetric information problem within the framework of the VAR model. Assuming that the dollar rate indirectly affects the non-performing loans of banks, it can be said that there is an asymmetric information problem between the dollar rate and the non-performing loans of Islamic banks. For the economic crisis period, while there is no asymmetric information problem between the industrial production index and NPLs of Islamic banks, it is found that there is an asymmetric information problem between PPI, dollar rate, reserve requirement ratios and NPLs of Islamic banks. Therefore, while Islamic banks determine the direction in the face of the changes in macroeconomic variables during periods of stability, it is found that macroeconomic data flow cannot be fully achieved during crisis period.

1. GİRİŞ

Küresel finans sisteminin bir parçası olan İslami finans sisteminin, İslam hukukuna göre işleyen bir yapısı vardır (Kahraman, 2017: 28-33). Bununla beraber Müslüman bir bireyin yaşam standartları ve kuralları onların iktisadi alanda benimsediği davranışlarını da şekillendirmektedir. Müslüman bireylerin yaşam biçimleri temelde ibadet (birey-Allah ilişkisi) ve muamele (birey-birey ilişkisi) olarak ayrılmaktadır. Müslüman bireyler muamele çerçevesinde politik, sosyal ve ekonomik eylemlerde bulunurlar (Usman ve Malik, 2014: 14-15). Katılım bankaları ise muamele çerçevesinde ve İslam ekonomisi bağlamında çalışmalarını sürdürmektedir.

Katılım bankaları hem Körfez ve Arap ülkelerindeki sermaye birikimi hem de bu ülkelerdeki sermayenin batı ülkelerine yönelmesi ile dünya finans sistemini etkilemektedir. Katılım bankaları ile ilgili olarak dünyadaki son gelişmelere bakıldığında, Islamic Finance Development Indicator (IFDI) raporunda, katılım bankalarının bulunduğu ülke sayısının 2019 yılı itibarıyla 72 olduğunu ve dünyada katılım bankacılığı varlıkları toplamının 1.77 trilyon dolar olduğu ifade edilmektedir. Küresel katılım bankacılığı alanında en fazla payı alan ülkeler ise İran, Suudi Arabistan ve Malezya'dır. Bu ülkelerde katılım bankalarının varlıkları, sırasıyla 488 milyar dolar, 390 milyar dolar ve 214 milyar dolardır (Islamic Finance Development Report, 2019: 27).

Türkiye'deki katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler incelendiğinde ise bu alanda ilk olarak 1975 yılında Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) kurulmuştur (Yurttadur ve Demirbaş, 2017: 94). Daha sonraki süreçte 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye'de neoliberal politikalar gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak 1983 yılında faizsiz olarak bankacılık faaliyeti yapan ve adına özel finans kurumları denilen kurumların önü açılmıştır. Resmi olarak katılım bankacılığı sisteminin temelini bu kurumlar olduğu kabul edilmektedir (Tunç, 2016: 180). 1985 yılında ise iki katılım bankası (Faisal Finans ve Albaraka Türk) faaliyete geçmiştir. 1999 yılına kadar kanun hükmünde kararnameye tabi olan özel finans kurumları daha sonraki yıllarda 4389 sayılı Bankalar Kanunu'na tabi tutulmuştur. 2005 yılında hazırlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda yapılan değişiklik ile 1 Ocak 2006 tarihinden itibaren ise günümüzde kullanılan "katılım bankası" ismini almışlardır (Günel, 2007: 149). Katılım bankaları, kalkınma ve mevduat bankalarının birebir fonksiyonlarını üstlenen kuruluşlar değildir. Türk bankacılık sisteminin tamamlayıcı bir ögesi olarak kabul edilmektedir (Türkiye Katılım Bankalar Birliği, 2020: 59).

Kuruluş tarihleri bakımından Türkiye'de katılım bankaları şöyledir:

- Albaraka Türk Katılım Bankası (1985)
- Faisal Finans Bankası (1985)
- Kuveyt Türk Katılım Bankası (1989)
- Anadolu Finans Bankası (1991)
- Türkiye Finans Katılım Bankası (1991)
- İhlas Finans Bankası (1995)
- Ziraat Katılım Bankası (2014)
- Vakıf Katılım Bankası (2015)
- Emlak Katılım Bankası (2019)

2020 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de 6 katılım bankası faaliyet göstermektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının yurt içi ve yurt dışı toplam şube sayısı 1.382'dir. Katılım bankalarının şube sayısı, bankacılık sektörü şube ağının %10'undan fazlasını oluşturmaktadır. 2020 yılı itibarıyla katılım bankalarının toplam çalışan sayısı bir önceki yıla göre %4 oranında artarak 16.704 kişi olmuştur. Katılım bankaları finansal teknolojilerin gelişiminden faydalanarak müşteri sayılarını artırmıştır. 2020 yılında katılım bankalarının internet bankacılığı aktif müşteri sayısı

3.052.910 olmuştur (Türkiye Katılım Bankalar Birliği, 2020). Çalışmanın çerçevesini oluşturan, bankacılık faaliyetlerinde asimetrik bilgi sorunu ise fon talep eden yatırımcının özellikleri ve kimliği ile ilgili tam bilgiye, fon arz edenlerin ulaşılamaması ve bu nedenle sözleşme ihlaline neden olunması şeklinde tanımlanabilir (Bebczuk, 2003: 6). Fon arz edenler, fon talep edenlerin piyasada eksik bilgidan dolayı hile yapmasına engel olacak yeterli bilgiye ve denetime günümüzün ilerlemiş teknolojisinde bile çoğu zaman sahip olamazlar. Sözleşmeler ne kadar garantili yapılmaya çalışılsa da her zaman borçlunun borcunu geri ödememe riski vardır (Tuncel, 2013: 85). Piyasadaki bu belirsizlik hali nedeniyle oluşan asimetrik bilgi sorunu, kredileri daha riskli hale getirerek fon arz edenlerin, bir süre sonra piyasada düşük risk düzeyindeki kredi talep edenlere bile kredi açmama kararı almalarına neden olmaktadır (Mishkin, 2004: 2-3).

Katılım bankaları çalışma şekli mevduat bankalarının çalışma şekline farklı olması, bu bankalarda asimetrik bilgi sorununun mevduat bankalarından farklı bir şekilde görülmesine neden olmaktadır. Bu konuda katılım bankalarının iki finansman türü olan mudarebe ve müşarekenin asimetrik bilgi sorunu ile ilişkisi bakımından, yapılan işlemler sonucunda hem katılım bankalarına hem de girişimciye optimal ölçüde kar dağıtılması amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için yapılan analizlere asimetrik bilgi fonksiyonu eklenmektedir. İslam'ın uygun gördüğü sosyal ilişki kuralları olan muamelata göre, presiplerde belirsizlik (garar), faiz(riba) ve haram sayılan mallar (maysir) yasaklanmıştır. Bu tip yasakların olması nedeniyle katılım bankalarında asimetrik bilgi sorununun mevduat bankalarına göre daha az olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada ise bu bilgidan faydalanarak katılım bankalarında asimetrik bilgi sorunu incelemektedir. Fakat bu yasaklara rağmen katılım bankalarında da mevduat bankalardaki gibi birtakım risklere maruz kaldığı da bilinmektedir (Kozarević vd., 2014: 151-152).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Katılım bankalarının hem dünyada hem de Türkiye'de bilinirliğinin artması ve tercih edilmesi bu bankalar ile yapılan akademik çalışma sayısını gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde arttırmıştır. Bu çalışmanın çerçevesini oluşturan asimetrik bilgi sorunu ise finansal piyasalarda Akerlof (1970)'tan beri araştırmalara konu olmaktadır. Akerlof'un "The Market for Lemons: Quality Uncertainty And The Market Mechanism" makalesinde, asimetrik bilgi sorunu literatüre girmiştir. Bu çalışma ikinci el otomobil piyasasında, iyi ve kötü otomobillerin müşteriler tarafından bilinmemesinden dolayı müşteri ve satıcı arasında bilgi akışının tam olmamasını konu almıştır. Hem katılım bankaları hem de asimetrik bilgi sorununu konu alan çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaya dayanak olacak en yakın çalışma Yousfi (2013)'nin çalışmasıdır. Çalışmada, müşareke ve mudarebe sözleşmeleri üzerindeki asimetrik bilgi sorunu incelenmiştir. Yapılan çalışmada, banka müşterileri iyi müşteri ve kötü müşteri olarak ayrılmıştır. Çalışmada İslami finans sözleşmeleri değerlendirilirken gararın varlığının İslami finans sözleşmelerinde asimetrik bilgi sorununa yol açtığı belirtilmektedir. Ayrıca İslami finans sözleşmelerinin genellikle kısa dönemli anlaşmalar olduğu için müşteri ile banka arasında güvenin tam sağlanamadığı da ifade edilmiştir. Bu durumda ise bankaya müşteriler ile ilgili iyi ya da kötü sinyal gitmemesinden dolayı asimetrik bilgi sorunun meydana geldiği belirtilmiştir.

Asimetrik bilgi ve katılım bankacılığı ilişkisi ile ilgili Benamraoui ve Alwardat (2018) çalışmasında, makroekonomik dalgalanmalar ile bankacılık faaliyetleri arasında önemli etkileşim olduğu belirtilmiştir. Eğer makroekonomik olarak kötüye doğru bir gidişat varsa bu durumdan bankacılık sektörü olumsuz etkilenmektedir. Katılım bankaları ise faiz ile çalışmayıp müşteri ile ortaklık kurmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, katılım bankalarının ekonomik dalgalanmalardan, mevduat bankalarına göre daha az etkilendiği savunulmuştur.

Wiryo ve Effendi (2018) yaptıkları çalışmada katılım bankalarının kredi riskinin makroekonomik değişkenlerden nasıl etkilendiğini araştırmıştır. Çalışma 2010-2016 dönemi arasında Endonezya'daki katılım bankalarının enflasyon, GSYH, ülkedeki toplam finansal varlıklar gibi

makroekonomik değişkenlerin kredi riskine etkisini kapsamaktadır. Sonuç olarak toplam varlıklar ve katılım bankalarının kredi riski arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon ve GSYH ile katılım bankaları riski arasında ise negatif bir ilişki olduğu görülmüştür.

Yiğitbaş (2012) yaptığı çalışmada Türkiye'deki bankacılık sektöründeki asimetrik bilgi sorununu VAR modeli kullanarak analiz etmiştir. Bankalardaki asimetrik bilgi sorununu, bankaların takipteki alacaklarını, bağımlı değişken olarak modellenen çalışmada, makroekonomik değişkenler ve takipteki alacaklar arasındaki nedensellik ilişkisi çerçevesinde Türkiye'deki bankacılık sektöründe asimetrik bilgi sorununun varlığı ortaya konulmuştur.

Cengiz (2010) yaptığı çalışmada finansal piyasalarda asimetrik bilgi sorununun tasniflenmesi ve asimetrik bilgi sorununa yönelik çözümleri ortaya koymuştur. Çalışmada teknolojik ilerlemenin olması ile hem finansal piyasalarda hem de bankacılık sektöründe asimetrik bilgi sorununun çözülebileceğini savunmuştur.

Müslümov ve Aras (2004) yaptıkları çalışmada, kredi piyasasındaki asimetrik bilgi sorununu incelemişlerdir. Çalışmada Türk bankacılık sisteminde bankacılık sektörü toplam takipteki krediler/toplam krediler oranı ile bankacılık sektörü toplam krediler/toplam aktifler oranı arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya konulmuştur. Çalışmada asimetrik bilgi sorununa ilişkin çözüm yolunun ise, yasal düzenlemeler ve Türk bankacılık sistemindeki tüm bankaların erişebileceği bir veri bankasının kurulması olduğu ifade edilmiştir.

Çakar vd. (2018) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de geleneksel bankalar ve katılım bankalarının toplam kredi hacimleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Ekonomik büyümeyi canlandırmak için bankaların kredi hacminin bir politika aracı olarak kullanılmasının gerekliliği vurgulanarak özellikle katılım bankalarının sağlamış olduğu fon kullandırma yöntemlerinin artması ile rekabetten dolayı geleneksel bankaların da kredi faiz oranlarını düşüreceği belirtilmiştir. Bu şekilde de ekonomide yatırım hacminin artması sağlanarak ekonomik büyümenin artacağı ifade edilmiştir.

Kartal ve Demir (2017), katılım bankalarının sorunlu kredilerinin (ortaklık sözleşmelerinin) varlık yönetim şirketlerine devredilmesi üzerine inceleme yapmışlardır. Çalışma sonucunda katılım bankalarının sorunlu kredilerini varlık yönetim şirketlerine devretmesinde bankacılık mevzuatı ve İslami bankacılık ilkeleri açısından bir engel bulunmadığı belirlenmiştir. Çalışmada önerilen modele göre, katılım bankaları sorunlu kredilerini varlık yönetim şirketlerine satabilecekleri yönündedir. Böylece katılım bankalarının aktif kalitesi ve karlılık gibi göstergelerinde iyileşme sağlanabileceği belirtilmiştir.

Buğan vd. (2021) yaptıkları çalışmada, global İslami pay piyasalarında adaptif piyasa hipotezinin test edilmesini markov-switching ADF testi ile incelenmişlerdir. Testin sonucunda global İslami pay piyasası endekslerinin etkin piyasa hipotezi ile tutarlılığı belirlenmiştir.

Yücel ve Köseoğlu (2020) yaptıkları çalışmada, katılım bankalarının ekonomik büyümeye olan etkisini incelemişlerdir. Çalışma birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılarak yapılmıştır. Katılım bankalarının kredilerinden ekonomik büyüme verisine doğru hem kısa hem uzun dönemde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. METODOJİ VE UYGULAMA

Çalışmada, 2005:12-2020:03 dönemi kapsamında Türkiye'deki katılım bankalarının asimetrik bilgi sorununu, makroekonomik veriler ile ilişkilendirilerek hem ekonomik istikrar hem de ekonomik kriz dönemlerinde incelenmiştir.

3.1. Metodoloji

Çalışmanın metodoloji kısmında ilk olarak doğrusal olmayan birim kök testleri olan KSS birim kök testi ve Kruse birim kök testi hakkında bilgi verilecektir. Ardından, makroekonomik değişkenlerin katılım bankalarındaki asimetrik bilgi sorunu üzerindeki etkilerini hem ekonomik istikrar hem de ekonomik kriz dönemlerinde ortaya koyabilmek amacıyla Markov rejim değişim vektör otoregresyon modeli (MS-VAR) yöntemlerinden olan MSIAH(M)-VAR(p) modeli ile analiz edilecektir.

3.1.1. Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri

Veri setinde doğrusalsızlığın (nonlinearities) varlığı durumunda doğrusal birim kök testlerinin gücü azalmakta ve test sonuçları serinin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezine karşı sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Bu durumda doğrusal olmayan birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu çalışmada doğrusal olmayan birim kök testlerinden Kapetanios vd. (2003) tarafından önerilen KSS doğrusal olmayan birim kök testi ile Kruse (2011) tarafından önerilen Kruse doğrusal olmayan birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

3.1.2. MSIAH(M)-VAR(p) Modeli

Çalışmada kısıtlayıcılık bakımından daha az kısıtlayıcı olan MS-VAR spesifikasyonu olan MSIAH(M)-VAR(p) modeli kullanılacaktır. Bu modelde sürecin tüm parametreleri s_t durum değişkeni koşuluna bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, modelin tüm parametreleri rejimler arasında farklılık gösterebilmektedir. MSIAH(M)-VAR(p) modeli eşitlikteki gibi yazılabilir:

$$y_t = \begin{cases} A_{01} + \sum_{i=1}^p A_{i1}y_{t-i} + \sum_1^{\frac{1}{2}} e_t \\ \vdots \\ A_{0M} + \sum_{i=1}^p A_{iM}y_{t-i} + \sum_M^{\frac{1}{2}} e_t \end{cases} \quad (1)$$

burada $e_t \sim NID(0, I_K)$.

Her bir rejim sabit terim A_{0i} , otoregresif parametreler matrisi $A_{1i}, \dots, A_{pi}$ ve varyans-kovaryans matrisi $\sum_i$ ile karakterize edilmektedir. Bu modelde tüm parametrelerin saklı Markov zincirine göre rejimler arasında değişmesine izin verilmektedir. MSIAH(M)-VAR(p) modeli, gözlenemeyen değişken s_t tarafından kontrol edilen ekonominin durumuna göre model parametrelerinin değiştiği varsayımına dayanmaktadır. Katılım bankalarında asimetrik bilgi sorununu, ekonomik kriz ve istikrar dönemleri için makroekonomik değişkenler açısından incelemek amacıyla oluşturulan model aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$TALACAKLAR_t = v(s_t) + \sum_{i=1}^p \alpha_i(s_t)TALACAKLAR_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i(s_t)DOLAR_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_i(s_t)UFE_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_i(s_t)SUE_{t-i} + \sum_{i=1}^p \theta_j(s_t)ZKO_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Model kurulurken, bankacılık sektöründeki asimetrik bilgi sorununun varlığı takipteki alacaklar kalemi ile bağımlı değişken olarak alınmıştır. Çünkü bankaların takipteki alacaklarının artmasının sebeplerinden birisi bankacılık sektöründeki asimetrik bilgi sorunudur. Banka ve müşteri arasındaki asimetrik bilgi sorunu nedeniyle banka kredilerinin ödenmemesi sorunu ortaya çıkar. Bu sorun ise banka bilançosunda takipteki alacaklar hesabında izlenmektedir. Çalışmanın bağlamı gereği asimetrik bilgiyi temsilen takipteki alacakların makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisi yukarıdaki model çerçevesinde incelenecektir.

3.2. Ampirik Bulgular

Çalışma Eviews 9 ve Oxmetrics programları yardımıyla yapılmıştır. Çalışmadaki değişkenlere ait veriler Merkez Bankası-EVDS sisteminden alınmıştır. Değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılım Bankaları Makro Değişkenleri

Değişkenler	Açıklamaları
Talacak	Katılım Bankalarındaki Takipteki alacaklar (TL)
Ufe	Üretici Fiyat Endeksi
Dolar	TL/USD dolar kuru
Sue	Sanayi üretim endeksi
Zko	Zorunlu karşılık oranları

Tablo 2’de tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin oluşturulmasında, değişkenlerin logaritmaları alınmış halleri dikkate alınmıştır.

Tablo 2: Katılım Bankalarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	TALACAKLAR	DOLAR	SUE	UFE	ZKO
Ortalama	3,248478	1,995749	1,93065	2,339723	4,380967
Medyan	3,217048	2,006872	1,93837	2,316536	4,466308
Maksimum	3,903582	2,070149	2,113910	2,670886	4,978400
Minimum	2,493323	1,845346	1,702861	2,083252	3,645787
Standart Sapma	0,388899	0,048976	0,101333	0,158087	0,356104
Çarpıklık	-0,22263	-0,754102	-0,106091	0,530301	-0,594829
Basıklık	2,037126	2,930977	1,951178	2,459112	2,247467
Jarque-Bera	8,065288	16,33602	8,206181	10,15830	14,20141
Olasılık	0,017727	0,000284	0,016522	0,006225	0,000825
Gözlem Sayısı	172	172	172	172	172

Tablo 3’te çalışmada kullanılan makroekonomik değişkenlerin doğrusallığını test etmek amacıyla uygulanan Terasvirta (1994), White (1980), Keenan (1985) ve Tsay (1986) doğrusalsızlık test sonuçları yer almaktadır. Tablo 3’te yer alan sonuçlar incelendiğinde, tüm değişkenler için serilerin doğrusal bir yapıya sahip olduğunu içeren sıfır hipotezi tüm testler için reddedilmiştir. Elde edilen bu sonuçla beraber değişkenlerin doğrusal olmayan bir yapıya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3: Makro Değişkenlere İlişkin Doğrusalsızlık Test Sonuçları

	Terasvirta	White	Keenan	Tsay
Talacaklar	6,6783*** -0,0123	4,9989* -0,0706	6,3311* -0,0565	6,3711*** -0,0543
Dolar	12,1024*** -0,0023	10,1035*** -0,0063	0,0043 -0,9475	2,0479* -0,0623
Sue	9,0667** -0,0107	9,6688*** -0,0079	0,1629 -0,6869	6,5811*** -0,0003
Ufe	12,2941*** -0,0021	10,4401*** -0,0054	0,10,91 -0,7415	0,1951 -0,6591
Zko	6,1026** -0,0472	6,5235** -0,0383	0,2892 -0,5914	0,4134 -0,521

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde anlamlılıkları göstermektedir.

Analizde kullanılacak değişkenlerin doğrusal bir yapıya sahip olmamasının belirlenmesinden dolayı, değişkenlerin durağanlığının test edilmesi amacıyla doğrusal olmayan birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, doğrusal olmayan ESTAR sürecinde dayalı olan KSS (Kapetanios vd., 2003) ve Kruse (2011) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 4’te bu analizlere yer verilmiştir.

Tablo 4: Makro Ekonomik Değişkenler İçin KSS ve Kruse Doğrusal Olmayan Birim Kök Test Sonuçları

	Ham Veri	Ortalamadan Arındırılmış Veri	Trendden Arındırılmış Veri
KSS Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi			
Talacaklar	3,2447***	-3,5422***	-3,7630**
Dolar	-1,1452	-2,9731**	-4,7289***
Sue	1,5583	-1,4288	-1,4621
Ufe	3,709***	0,1025	-3,0133
Zko	4,6027***	-0,0332	-2,21
Kritik Değer			
1%	-2,82	-3,48	-3,93
5%	-2,22	-2,93	-3,4
10%	-1,92	-2,66	-3,13
Kruse Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi			
Talacaklar	10,6188**	10,0383*	15,7380**
Dolar	3,17	17,3198***	23,3075***
Sue	4,6221	2,3445	2,1839
Ufe	13,7055***	6,673	9,5587
Zko	28,7824***	18,8917***	5,2374
Kritik Değer			
1%	13,15	13,75	17,1
5%	9,53	10,17	12,82
10%	7,85	8,6	11,1

Testlerde üç farklı alternatif kullanılmaktadır 1) ham veri, 2) ortalamadan arındırılmış veri 3) trendden arındırılmış veri. Tablo 4’te katılım bankaları için uygulanan KSS ve Kruse birim kök test sonuçları, SUE ve UFE değişkenleri düzey değerlerinde birim kök içerirken, DOLAR ve ZKO düzey değerlerinde global durağan ESTAR sürecine sahiptir.

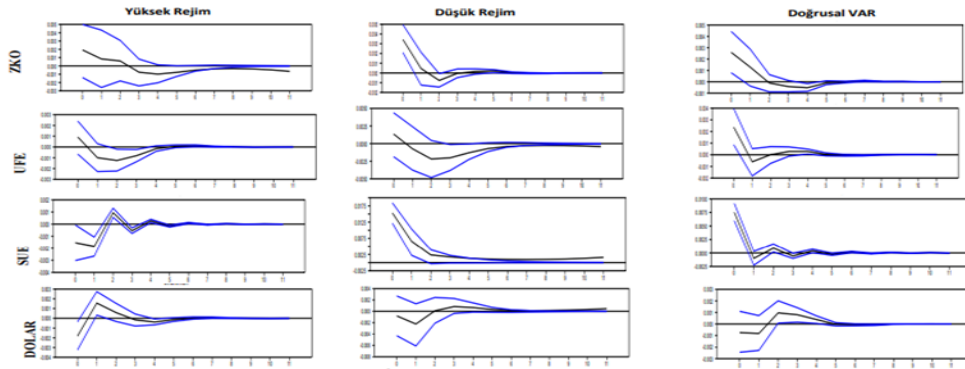
Akaike, Schwarz, LR ve log-olabilirlik değerlerine göre VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5’te MSIAH-VAR tahmin sonuçları yer almaktadır. Tablo 5’te parantez içinde yer alan 0 ve 1 değerleri sırasıyla rejim 0 ve rejim 1’i ifade etmektedir. Rejim 0 ekonomik istikrar dönemini, rejim 1 ekonomik kriz dönemini (2009-2012) göstermektedir.

Tablo 5: MSIAH-VAR Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-değeri	Olasılık
Sabit Terim(0)	0,587587***	8,42E-06	6,98E+04	0,0000
Sabit Terim(1)	0,286576***	0,1003	2,86	0,0050
TALACAK _{t-1} (0)	-0,20699***	8,42E-06	-2,46E+04	0,0000
TALACAK _{t-1} (1)	1,00709***	0,01176	85,7	0,0000
DOLAR _{t-1} (0)	-0,63423***	8,42E-06	-7,53E+04	0,0000
DOLAR _{t-1} (1)	0,10755***	0,04166	2,58	0,0110
ZKO _{t-1} (0)	1,05985***	8,42E-06	1,26E+05	0,0000
ZKO _{t-1} (1)	-0,01934	0,01254	-1,54	0,1250
DSUE _{t-1} (0)	-2,07799***	1,02E-05	-2,04E+05	0,0000
DSUE _{t-1} (1)	-0,0279	0,03708	-0,753	0,4530
DUFE _{t-1} (0)	6,89899***	2,03E-05	3,40E+05	0,0000
DUFE _{t-1} (1)	-0,46571**	0,2175	-2,14	0,0340
sigma(0)	0,000929***	0,000214	4,34	0,0000
sigma(1)	0,014939***	0,0008338	17,9	0,0000
p _{0 0}	0,500637**	0,2215	2,26	0,0250
p _{0 1}	0,032204**	0,01421	2,27	0,0250
Log olabilirlik	510,8748			
Akaike	-5,7880			
LR	293,20***			

Analizin sonuçları incelendiğinde, Tablo 5'e göre ekonomik istikrar dönemlerinde (Rejim 0) dolar kurunun ve sanayi üretim endeksinin takipteki alacaklar üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu; buna karşın, zorunlu karşılık oranı ve üretici fiyat endeksinin ise takipteki alacakları pozitif olarak etkilediği görülmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde (Rejim 1) ise dolar kuru takipteki alacaklar üzerinde pozitif ve üretici fiyat endeksi ise negatif bir etkiye sahipken sanayi üretim endeksi ve zorunlu karşılık oranlarının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır.

Şekil 1: Katılım Bankalarına Yönelik Etki-Tepki Fonksiyonları

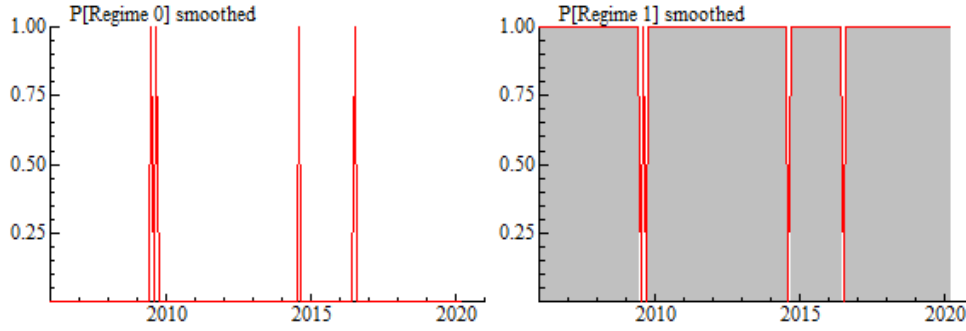
Şekil 1'de yer alan etki-tepki fonksiyonları incelendiğinde elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Ekonomik istikrar dönemlerinde, dolar kurunda meydana gelen bir şok karşısında takipteki alacakların anlamlı bir tepki vermediği görülmektedir. Sanayi üretim endeksindeki artış karşısında 2 ay boyunca pozitif ve anlamlı bir tepki vermekte ve ardından bu tepki sönümlenmektedir. Takipteki alacaklar üretici fiyat endeksinde meydana gelen bir şok karşısında anlamlı bir tepki vermemektedir. Zorunlu karşılık oranında ise meydana gelen bir şok karşısında ilk 15 gün pozitif tepki vermektedir.

Ekonomik kriz dönemlerinde, dolar kurunda meydana gelen bir birim standart hatalık şok karşısında takipteki alacaklar sadece ilk ay anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Sanayi üretim endeksinde meydana gelen bir şok karşısında takipteki alacaklar ilk ay negatif, 2. ay pozitif, 3. ay negatif ve 4. ay pozitif tepki vermekte ve daha sonra bu tepki sönümlenmektedir. Üretici fiyat endeksinde meydana gelen bir şok karşısında takipteki alacakların 2. ve 3. ayda anlamlı ve negatif

tepki vermektedir. Zorunlu karşılık oranında meydana gelen bir şok karşısında takipteki alacakların verdiği tepki anlamsızdır.

Tablo 6: Katılım Bankalarına Yönelik Rejim Geçiş Olasılıkları

	Rejim 0	Rejim 1
Rejim 0	0,50064	0,032204
Rejim 1	0,49936	0,9678

Şekil 2: Yumuşatılmış Geçiş Olasılıkları Grafikleri

Tablo 6’da MSIAH-VAR modellerine ilişkin rejim geçiş olasılıkları yer almaktadır. Modele göre, rejim 0 (ekonomik istikrar dönemi)’den rejim 0’a geçiş olasılığı %50,06 iken, rejim 1(ekonomik kriz dönemi)’den rejim 1’e geçiş olasılığı %96,78’dir. Bu sonuç, rejim 1’in (ekonomik kriz döneminin) kalıcı olduğunu ifade etmektedir. Rejim 0’dan rejim 1’e geçiş olasılığı %3,22, rejim 1’den rejim 0’a geçiş olasılığı %49,93’tür.

Tablo 7’deki varyans ayrıştırma tablosu incelendiğinde, 1. dönemde takipteki alacaklarda meydana gelen değişimlerin tamamı kendinden kaynaklanmaktadır. 2. dönemde takipteki alacaklarda meydana gelen değişimlerin %0,059’u dolar kurundan, %0,261’i sanayi üretim endeksinden, %0,230’u üretici fiyat endeksinden, %0,097’si zorunlu karşılık oranından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, takipteki alacaklar üzerinde en çok etkili olan değişken sanayi üretim endeksidir. Ekonomik istikrar döneminde takipteki alacaklar üzerinde en etkili olan değişken üretici fiyat endeksi iken, ekonomik kriz döneminde takipteki alacakları en fazla etkileyen değişkenin sanayi üretim endeksi olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Varyans Ayrıştırma Tablosu

Doğrusal VAR	DOLAR	SUE	UFE	ZKO
1	0,000	0,000	0,000	0,000
2	0,059	0,261	0,230	0,097
3	0,161	0,318	0,333	0,100
4	0,228	0,345	0,348	0,105
5	0,242	0,357	0,348	0,123
6	0,242	0,362	0,349	0,125
7	0,243	0,364	0,349	0,125
8	0,244	0,365	0,349	0,125
9	0,244	0,365	0,349	0,125
10	0,244	0,366	0,349	0,125
11	0,244	0,366	0,349	0,125
12	0,244	0,366	0,349	0,125
Düşük Rejim				
	DOLAR	SUE	UFE	ZKO
1	0,000	0,000	0,000	0,000
2	0,195	0,104	0,420	0,004
3	0,197	0,114	0,800	0,025
4	0,253	0,116	0,980	0,042
5	0,282	0,118	1,025	0,081
6	0,287	0,118	1,030	0,104
7	0,287	0,118	1,030	0,109
8	0,287	0,118	1,030	0,109
9	0,287	0,118	1,030	0,109
10	0,287	0,118	1,030	0,109
11	0,287	0,118	1,030	0,109
12	0,287	0,118	1,030	0,109
Yüksek Rejim				
	DOLAR	SUE	UFE	ZKO
1	0,000	0,000	0,000	0,000
2	0,734	0,810	0,005	0,235
3	0,835	1,057	0,018	0,396
4	0,841	1,133	0,036	0,402
5	0,878	1,151	0,038	0,4001
6	0,883	1,158	0,038	0,409
7	0,883	1,160	0,039	0,410
8	0,885	1,160	0,039	0,410
9	0,885	1,160	0,039	0,410
10	0,885	1,160	0,039	0,410
11	0,885	1,160	0,039	0,410
12	0,885	1,160	0,039	0,410

4. SONUÇ

Katılım bankalarında asimetrik bilgi sorununun makroekonomik verilerle analiz edildiği bu çalışmada, ekonomik istikrar döneminde, sanayi üretim endeksi ve zorunlu karşılık oranları açısından asimetrik bilgi sorunu olmadığı görülmektedir. Wiryono ve Effendi (2018) çalışmasında ekonomik büyüme ve katılım bankalarının kredi riski arasında negatif ilişki bulunması, bu çalışmada sanayi üretim endeksi ve katılım bankalarının kredi riskliliği arasında asimetrik bilgi sorunu olmaması sonucuyla aynı yönde bulgular olarak değerlendirilebilir. Üretici fiyat endeksi değişkeni açısından ise etki-tepki analizi sonucuna göre asimetrik bilgi sorunu var iken; VAR modeli çerçevesinde asimetrik bilgi sorunu olmadığı görülmektedir. Dolar kuru ise dolaylı olarak bankaların takipteki alacaklarını etkilediği varsayıldığında dolar kuru ve katılım bankaları takipteki alacakları arasında asimetrik bilgi sorunu olduğu söylenebilmektedir.

Ekonomik kriz dönemi için, sanayi üretim endeksi ile katılım bankalarının takipteki alacakları arasında asimetrik bilgi sorunu yok iken, üretici fiyat endeksi, dolar kuru, zorunlu karşılık oranları ile katılım bankaları takipteki alacakları arasında asimetrik bilgi sorunu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla istikrar dönemlerinde makroekonomik değişkenlerinin değişimi karşısında katılım bankaları yön belirlerken, kriz dönemlerinde makroekonomik veri akışının tam sağlanamadığı görülmektedir. Bu haliyle, çalışma Benamraoui ve Alwardat (2018) çalışmasıyla tam uyum göstermemektedir. Fakat Benamraoui ve Alwardat (2018)'in çalışması kriz dönemlerinde katılım bankalarında asimetrik bilgi sorununun mevduat bankalarına göre daha az olduğunu iddia etmiştir. Yani çalışmada her iki bankacılık türü açısından nispi bir analiz yapılmıştır. Her iki dönemde de (istikrar ve kriz) katılım bankaları takipteki alacaklarını en fazla etkileyen değişken ise sanayi üretim endeksi olması, katılım bankaları ve reel ekonomi ilişkisinin asimetrik bilgi bağlamında da kuvvetli olduğu yönünde yorum yapılabilir.

Katılım bankalarındaki asimetrik bilgi sorunu kapsamında yapılan bu çalışma, bu konuda araştırma yapacak olan araştırmacılara fayda sağlaması ile birlikte mevduat bankaları ile karşılaştırılmalı olarak asimetrik bilgi sorununun incelenmesiyle araştırma derinleşebilir.

Kaynaklar

- Akerlof, G. (1970). The market for lemons: quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488-500. <https://doi.org/10.2307/1879431>
- Bebczuk, R. (2003). *Asymmetric information in financial markets: introduction and applications*. Cambridge UnivPress
- Benamraoui, A. ve Alwardat, Y. (2018). Asymmetric information and Islamic financial contracts. *International Journal of Economics and Finance*, 11(1), 96-108
- Buğan, M., Çevik, E., Kırcı Çevik, N. ve Yıldırım, D. (2021). Testing adaptive market hypothesis in global Islamic stock markets: evidence from markov-switching adf test. *Bilimname*, 2021 (44), 425-449. <https://doi.org/10.28949/bilimname.866724>
- Cengiz, V. (2010). Finansal piyasalarda bilgi problemlerinin çözümünde bankaların rolü. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 151-162
- Çakar, R., Güngör, S ve Karakaş, G. (2018). Türkiye’de geleneksel ve katılım bankalarının toplam kredi hacimleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 4(1), 69-95. <https://dergipark.org.tr/pub/jief/issue/37656/393738>
- Günel, M. (2007). *Para, banka ve finansal sistem*. Yeni Dönem Yayınları.
- Islamic Finance Development Report. (2019). *Islamic Finance Development Report. Islamic Corporation for the Development of Private Sector. 2019*. <https://icd-ps.org/uploads/files/IFDI2019/DEF/digital15746050947214.pdf>
- Kahraman, A. (2017). *Fıkıh usulü*. Rağmet Yayınevi.
- Kapetaniosa, G., Shin, Y. ve Snell, A. (2003). Testing for a unit root in the nonlinear star framework. *Journal of Econometrics*, 112(2), 359-379
- Kartal, M ve Demir, C. (2017). Türkiye’de katılım bankacılığında sorunlu kredilerin varlık yönetim şirketlerine satışı üzerine bir inceleme ve yöntem önerileri. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 3(1), 89-115
- Keenan, D. (1985). A tukey nonadditivity-type test for time series nonlinearity. *Biometrika*, 72(1), 39-44
- Kozarević, E., Baraković N., ve Nuhanović, S. (2014). Specifics of risk management in Islamic finance and banking, with emphasis on Bosnia and Herzegovina. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 151-166
- Kruse, R. (2011). A new unit root test against estar based on a class of modified statistics. *Statistical Papers*, 52(1), 71-85
- Mishkin, F. S. (2004). *Finansal piyasalar ve kurumlar*. (Çev. İlyas Şıklar vd.), Bilim Teknik Yayınevi

- Müslümov, A. ve Aras, G. (2004). Kredi piyasalarında asimetrik bilgi ve bankacılık sistemi üzerine etkileri. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 19(222), 55-65. <https://doi.org/10.3848/iif.2004.222.1936>
- Terasvirta. T. (1994). Specification, estimation, and evaluation of smooth transition autoregressive models, *Journal of the American Statistical Association*, 89, 208-218
- Tsay, R. S. (1986). Nonlinearity tests for time series. *Biometrika*, 73(2), 461-466
- Tuncel, C. O. (2013). Asimetrik bilgi problemi çerçevesinde bankacılık krizlerinin nedenleri üzerine bir inceleme: Mikro ekonomik yaklaşım. *Business and Economics Research Journal*, 4(1), 77-102
- Tunç, H. (2016). *Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. Nesil Yayıncılık.
- Türkiye Katılım Bankalar Birliği. (2020). *Yıllık Sektör Raporları-2019*. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf>
- Usman, H. ve Malik, A. (2014). Islamic finance: ethics, concepts, practice *CFA. Institute Research Foundation*, 9(3), 1-130
- White, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48(4), 817-838
- Wiryo, K. S. ve Effendi, K. A. (2018). Islamic bank credit risk: macroeconomic and bank specific factors. *European Research Studies Journal*, 21(3), 53-62
- Yiğitbaş, Ş. (2012). *Bankaların kredi verme davranışı üzerine asimetrik bilginin etkisi ve reel sektör yansımaları-Türkiye Analizi 2002-2010* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli
- Yousfi, O. (2013). Does PLS financing solve asymmetric information problems?. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 9(3), 1-13
- Yurtadur, M. ve Demirbaş, H. (2017). Türkiye’de bulunan katılım bankaları ve özel sermayeli mevduat bankalarının finansal performanslarının karşılaştırılması. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 89-117
- Yücel, A. ve Köseoğlu, A. (2020). Do participation banks contribute to economic growth? Time-series evidence from Turkey. *Bilimname, Islamic Economy, Finance, and Ethic*, 155-180. <https://doi.org/10.28949/bilimname.811760>